

SÁROSPATAKI FÜZETEK

KONCZ GÁBOR KÖSZÖNTÉSE

- **KUTI ÉVA – MARSCHALL MIKLÓS**
Kiskáté kezdő kultúrpolitikusoknak
avagy „nincs új a nap alatt”
- **SZATMÁRI EMÍLIA**
A vezető mint minőségfejlesztő a köznevelésben
- **SZATHMÁRY BÉLA**
A diakónia megjelenése és történeti alakulása
az egyházi törvényeinkben
- **DIENES DÉNES**
Harsányi István, az ószövetségi tudományok
tanára Sárospatakon
- **POCSAINÉ DR. EPERJESI ESZTER**
Hűséggel és szeretettel

NÉMETH BALÁZS

A rendezettség fogalmának
irányításelméleti és a bibliai
kapcsolópontjai

*Sárospataki
Füzetek
Alapítva:1857*

KIADJA: A Sárospataki Református Teológiai Akadémia

FELELŐS KIADÓ/PUBLISHER:

Enghy Sándor, PhD – *rektor*

A szerkesztőség tagjai:

Nagy Károly Zsolt, PhD – *felelős szerkesztő,*

a lapszám szakmai szerkesztője

Homoki Gyula

Kustár György, PhD –

Lapis József, PhD

Rácsok Gabriella, PhD

Szatmári Emília, PhD

Szentimrei Márk

KORREKTÚRA:

Lapis József, PhD

Homoki Gyula

Nagy Klára

ANGOL KORREKTÚRA: Rácsok Gabriella, PhD

NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS ÉS

BORÍTÓTERV: Asztalos József

KÉSZÜLT: A Kapitális Nyomdában

Ügyvezető igazgató:

Kapusi József

ISSN 1416-9878

Szerkesztőség címe:

Sárospataki Református Teológiai Akadémia

3950 Sárospatak, Rákóczi út 1.

Kiadás és terjesztés: +36 47 312 947

Felelős szerkesztő: +36 70 242 2674

Honlap: www.sarospatakifuzetek.hu

e-mail: sarospatakifuzetek@gmail.com

PÉLDÁNYONKÉNTI ÁRA: 800 Ft (egyedi ár)

ÉVES ELŐFIZETÉSI DÍJ: 2000 Ft + postázási költség

CÍMLAPKÉP / COVER IMAGE:

Jelen számunk képanyaga a Sárospataki Református Kollégium főbábjárati csarnokában – az ún. „Dufart” alatt – felállított, a Kollégium történetének meghatározó eseményeinek és személyiségeinek emléket állító bronz domborműveket mutatja be. A borítón a gályarab-emléktábla részlete látható.

TARTALOM

Nagy Károly Zsolt: Szerkesztői előszó	5
Oktass, hogy éljek!	7
Koncz Sándor: 133. Zsoltár	9
Koncz Gábor köszöntése	15
Gerevich András: Nemzedékek. Koncz Gábornak	17
Péterfi Ferenc: A Koncz	19
Kuti Éva – Marschall Miklós: Kiskáté kezdő kultúrpolitikusoknak avagy „nincs új a nap alatt”	27
Szatmári Emília: A vezető mint minőségfejlesztő a köznevelésben	37
Szathmáry Béla: A diakónia megjelenése és történeti alakulása az egyházi törvényeinkben	57
Dienes Dénes: Harsányi István, az ószövetségi tudományok tanára Sárospatakon	69
Pocsainé Dr. Eperjesi Eszter: Hűséggel és szeretettel	75
Tanulmányok	79
Bálint Péter: Alászállás a poklokra és az örökéletre vágyakozás. A Gilgames-eposz és „A halhatatlanságra vágyó királyfi” narratíváinak összehasonlító vizsgálata	81
Fukász László: Ecsedy Aladár igehirdetése	121
Németh Balázs: A rendezettség fogalmának irányításelemleti és a bibliai kapcsolópontjai	161
Vankó Zsuzsa: Az „erős szív” bibliai fogalma antropológiai és szótériológiai megközelítésben	177
Prédikációs tárház	189
Ifj. Csomós József: Ima-alku	191
Közösség	195
Tóth-Gyóllai Dániel: Hitélet járványok idején – Kérdőíves kutatás a DRHE hatodéves hallgatói között	197
Idővonal	219
Pálfi Edina: A Sárospataki Református Kollégium gályarab-emléktáblái	221
Enghy Sándor: Rektori tanévnyitó beszéd	237
Szemle	243
Nagy Károly Zsolt: Első áttekintés az unitáriusok magyarországi történetéről (Retkes Attila: <i>Unitáriusok Budapesten</i>)	245
Stíluslap	251
Szerzőink	252

CONTENTS

Károly Zsolt Nagy: Editorial	5
Teach Me That I May Live!	
Sándor Koncz: Psalm 133	9
Greeting Gábor Koncz	
András Gerevich: Generations. To Gábor Koncz	17
Ferenc Péterfi: The Koncz	19
Éva Kuti – Miklós Marschall: A Small Catechism for Novice Cultural Politicians or “There is Nothing New under the Sun”	27
Emília Szatmári: The Leader as Quality Developer in Secondary Education	37
Béla Szathmáry: The Emergence and Historical Development of Diaconia in our Church Laws	57
Dénes Dienes: István Harsányi, Professor of Old Testament Studies in Sárospatak	69
Eszter Dr. Pocsainé Eperjesi: With Faithfulness and Love	75
Studies	
Péter Bálint: Descension into Hell and Longing for Eternal Life. A Comparative Study of the Narratives of the Epic of Gilgamesh and “The Prince Desiring Immortality”	81
László Fukász: Aladár Ecsedy’s Preaching	121
Balázs Németh: Connections between Control Theory and the Bible from the Viewpoint of the Order	161
Zsuzsa Vankó: The Biblical Concept of a “Fixed Heart” – Anthropological and a Soteriological Approaches	177
Treasury of Sermons	
József Csomós Jr: Prayer-bargain(ing)	191
Community	
Dániel Tóth-Gyóllai: Worship in a Time of Pandemic – A Survey Research among Interns of DRHE	197
Timeline	
Edina Pálfi: The Galley Slave Memorial Plaques of the Sárospatak Reformed College	221
Sándor Enghy: The Rector’s Address at the Opening Ceremony	237
Review	
Károly Zsolt Nagy: The First Overview of the history of Unitarians in Hungary	245
Stylesheet	251
Authors	252

Szerkesztői előszó

A *Sárospatai Füzetek* huszonötödik, jubileumi évfolyamának második számában az emlékezés, emlékeztetés játssza a főszerepet. Nem a saját jubileumunkról van szó – ennek is eljön az ideje majd – hanem olyan alkalmakról, személyekről és feladatokról, melyek számunkra és a Sárospataki Református Teológiai Akadémia szűkebb-tágabb közössége számára is egyaránt fontosak.

Oktass, hogy éljék! rovatunkban egy különleges, eddig nyomtatásban meg nem jelent ígihirdetést közlünk. Írója Koncz Sándor, aki a sárospataki teológia neveltje, majd 1947-től rendszeres teológusként a biblikus tudományok – ó- és újszövetség – tanára, az intézmény gazdasági vezetője volt 1951-ig. A Teológia megszüntetését követően – mint életrajzírója, Szatmári Emília kollégánk írja – az új politikai és egyházi vezetés 1951-ben püspöki méltósággal próbálta megvesztegetni, amit ő elutasított. Kiállásáért, de lényegében egész pataki működéséért, teljes életútjának hűségéért végül arra ítélték, hogy falusi lelkipásztor legyen. Így került 1952-ben egy vasútvonallal sem rendelkező, deportáltak számára kijelölt északkelet-magyarországi faluba, Alsóvadászra.¹ Tizennégy év után, 1966-tól haláláig a Tiszáninenni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárának igazgatója volt. Az az ígihirdetése, melyet itt közlünk, 1955. szeptember 8-án hangzott el a sárospataki református templomban, az 1935-ben Sárospatakon végzett lelkészek 20 éves találkozóján. Különlegesen aktuális ez az ígihirdetés most, hiszen idén emlékezünk a Sárospataki Református Teológia 1951-es megszüntetésére és a pataki teológusok „exodusára”, nagy hazatérésére, és közel van az intézmény újraindulásának harmincadik évfordulója is. Ezeknek, a múlt – és talán a jövő – üldöztetéseinek, sebeinek és megpróbáltatásainak összefüggésében is érvényes a Koncz Sándor által megfogalmazott üzenet: „A földi zarándokok és a nagy megsebzettek Istene az alapja együttlétünk mély élményének.”

Koncz Sándor gyermekei, köztük fia, Dr. Koncz Gábor is ezer szállal kötődtek-kötődnek Patakhoz, a kollégiumi kultúrához. Azért is esett Koncz Sándor ígihirdetésére a választásunk, mert az ő Kollégiumunkért, Teológiánkért végzett munkájának örökségét Gábor fia is hordozta. Ahogy a közgazdász és önmeghatározása szerint „jövőkutató” Gábor egy interjúban megfogalmazza: „A kultúra tágabb értelemben egy adott emberi közösség sajátos, egyedi látásmódja, amely magában foglalja a társadalom szellemi és anyagi lét kifejezését”,² s ő számos területen kapcsolódott be a Kollégium, s közelebbről a Teológiai Akadémia lét kifejezésének folyamataiba, formálta a közösség gondolkodását, s közben maga is formálódott a

¹ SZATMÁRI Emília: „Közegyházi életünk sodrában”, *Dr. Koncz Sándor életműve a 20. század történeti és egyháztörténeti viszonyainak tükrében*, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2017.

² PETROVICS Gabriella: Kultúra és kreativitás közgazdász szemmel, Koncz Gábor: A művelődés nemcsak a társadalomra és a gazdaságra hat, hanem a politikára is, *magyarhirlap.hu*, 2018. február 26. URL: https://www.magyarhirlap.hu/kultura/Kultura_es_kreativitas_kozgazdasz_szemmel Utolsó leltetés: 2021. 11. 18.

közösség gondolkodása által. E formálva formáló közös gondolkodás előtt tiszteleg lapunk, köszöntve a közelmúltban hetvenedik esztendejét betöltött, nyugdíjba vonuló tanártársunkat.

Az emlékezés egy másik fókusza lapunkban Fukász László Ecsedy Aladár igehirdetői munkásságát bemutató tanulmányának második része. Ecsedy Aladár a 20. századi magyar református egyháztörténet kiemelkedő alakja, korának jelentős igehirdetője, jövőre lesz születésének százhuszadik évfordulója. Pálfi Edina református közösségszervező cikke a református prédikátorok korábbi nemzedékeire emlékezik, a gályarab prédikátorokra, akiknek szabadulása 345 évvel ezelőtt történt. Pálfi Edina cikke azért is különösen érdekes – és ezért a Kollégium emlékezetkultúrájával kapcsolatos szövegeket közlő *Idővonal* rovatban jelenik meg –, mert a gályarabok emlékezetét a rájuk való emlékezés rítusain, a Sárospataki Református Kollégium bejáratí csarnokában elhelyezett emléktáblájuk, vagyis az emlékezhelyük létrehozását övező vitákon és erőfeszítéseken keresztül mutatja be. Egy egészen más értelemben vehető rabságnak, bezártságnak az egyház igehirdetésére gyakorolt hatását elemzi Tóth-Gyóllai Dániel. *Hitélet járványok idején – Kérdőíves kutatás a DRHE hatodéves hallgatói között* című tanulmányában a gyakorlati évüket töltő segédlelkészek helyzetét, dilemmáit elemzi, s a tanulmány szorososan kapcsolódik a *Sárospataki Füzetek* 2020/1. számának „Távistentisztelet” című tematikus blokkjához.

A *Sárospataki Füzetek* alapvető célkitűzése volt már a lap alapítása idején az, hogy a szélesebb, a téma iránt érdeklődő olvasóközönség felé közvetítse a teológia újabb eredményeit, és viszont: a református lelkészek és értelmiségiek felé közvetítse azokat a friss tudományos eredményeket, melyek formálhatják világlátásukat, és hatással lehetnek igehirdetésükre is. Ez a koncepció az alapító Erdélyi János tág horizontú műveltségéből fakadt, és olyan elköteleződése és tradíciója a *Sárospataki Füzeteknek*, mely az elmúlt huszonöt évben is meghatározta folyóiratunk arculatát. Ezt a tradíciót követve adjuk közre a jelen lapszám tematikusan egymáshoz ugyan nem illeszkedő, de az egyház igehirdetésének aktuális kérdéseire mindenképpen sajátos felkészültségeket felkínáló, inspiráló tanulmányokat.

Nagy Károly Zsolt

OKTASS, HOGY ÉLJEM!

*„...úgy Sárospatakon is itthon van Valaki.
Az élő Isten. Azoknak a gyülekezeteknek,
ahol szolgálunk, és ennek a gyülekezetnek, melynek
templomában vagyunk, az Isten itthon van.”*

Kövy Sándor professzor és Kossuth Lajos emléktáblája

TEXTUS: 133. ZSOLTÁR

„Imé, mily jó és mily gyönyörűséges, amikor együtt lakoznak az atyafiak! Mint a drága olaj a fejen, amely aláfolyik a szakállon, az Áron szakállán, amely lefolyik köntöse prémejére. Mint a Hermón harmatja, amely leszáll a Sion hegyeire. Csak oda küld áldást az Úr és életet örökké!”

Koncz Sándor

IGEHIRDETÉS AZ 1935-BEN SÁROSPATAKON VÉGZETTEK 20 ÉVES LELKÉSZI TALÁLKOZÓJÁN*

A zsoltárból hangzó Isten-Ige alapján beszél-gessünk arról, hogy az együttlét élmény, emlék és remény.

I.

A mostan együttlét abban az értelemben élmény, ahogyan az volt az ótestamentumi gyülekezetnek. A kettéosztott zsidó királyságban a zavar melankóliája uralkodott. Politikai és egyházi feszültség osztotta meg a vezetőket és a népet. Az északi és déli országrész egységét csupán azok a zarándokok és száműzöttek jelentették, akik összegyűltek néha Jeruzsálemben. Az ige a patrióta zsoltáros szavaival a kettéosztott világban és egyházban az alkalmilag hazatalált sokadalomnak örült.

Az öröm lényege ez az élmény: íme, e helyen, a szent városban együtt vannak azok, akiket tájak és nézetek, állapotok és műveltségi színvonalak, egyéni, megélhetési és anyai mindenfajta szétszakítottság különít el egymástól.

S akik így alkalmilag együtt vannak, kicsit jobban itthon vannak, mint maguk a Jeruzsálem-lakók. Hiszen a bentlakókat örökösen rémíti hol ez, hol az az ellenség. Otthonait, lelkét rombolja a mindig aktuális félelem.

A hely nem annyira az őslakókat, sokkal inkább a szétszórtakat egyesíti.

Mi is van ez egység mögött? Az, hogy Jeruzsálemben tulajdonképpen nincs otthon senki. Olyan a helyzet, mint mikor a világháborúk alatt a családhoz rég nem látott vendég

* Elhangzott a sárospataki református templomban 1955. szeptember 8-án. Forrás: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Kéziratár. Jeltet: Analekta 3716. A kéziratot egy-egy ponton a jelenlegi magyar helyesírás központosási szabályai szerint módosítottuk, máskülönben betűhív az átirat.

érkezik, és az otthon lévő kisleány megkérdezi: itthon van apád? – Nincs. Elment a háborúba. – Hát a bátyád? – Ő is utána ment. – De az anyád csak itthon van talán? – Nincs. Ő meg kapál a mezőn. – Hát akkor ki van itthon? – Csak én – feleli szerényen a kisleány.

Nincs itthon a teológia, a főiskola apja. Nincs itthon a gimnázium és a tanítóképző, mindnyájunk bátyja. Az alma mater maga sincs itthon, hiszen szerte-széjjel kapál a nagy világ mezején.

A nagy és híres kollégium mellett a mindenkori kisleány: a helyi gyülekezet azonban itthon van. És azért, mint Jeruzsálemben, úgy Sárospatakon is itthon van Valaki. Az élő Isten. Azoknak a gyülekezeteknek, ahol szolgálunk, és ennek a gyülekezetnek, melynek templomában vagyunk, az Isten itthon van.

A földi zarándokok és a nagy megsebzettek Istene az alapja együttlétünk mély élményének. Kizárólag emiatt nevezhetjük ezt a zsoltárt Kálvinnal együtt az Istennel való szent összhang hálaadó zsoltárának, melynek az a biztató célja van, hogy Isten népe maradjon valóban Isten népe. Mert csak ez a nép atyafi egymás között. Nem az azonos szülők, az azonedgy „szent vallás”, az egy kormányzó szervezet vagy intézmény, hanem az élő Istennel való élményes közösség teszi itteni lakozásunkat áldott együttlétté.

II.

Ha így élmény az együttlét, akkor valami módon emlék is. Úgy emlék, ahogyan élő emlék volt Jeruzsálemben a rég meghalt Áron. A nem régen gyülekezeteinkben lefolyt újkényéri úrvacsora emlékezik hitünk Áronjára: a kereszten meghalt Úr Jézus Krisztusra. Az Ő halála, mint történelmi emlék, végérvényesen bebizonyította Isten emberségét. Éppen napjainkban van új röneszansza annak a teológiának, mely arról tanít, hogy a legegyszerűbb emberi dolgok a legegyszerűbb isteni vonatkozások. Árontól kezdve – a főpapok történelmi rendjén – megszentelődtek a jeruzsálemi dolgok. Ehhez hasonlóan: Jézus Krisztus halálos emberségében időt állóan istenivé válhatnak a mi pataki emlékeink. Tudjuk, hogy ezek az emlékek éppúgy mulandók, mint a test szerinti Áron. De éppúgy rejtenek magukban valamit az állandóságból, mint ahogyan a mindenkori főpap és a rajta elomló kenet a maga mulandóságában az örökkévalóság jele. Ha pedig hitünket Krisztusra vetjük, ezt kell mondanunk: Ő az egyetlen főpap, akinek kenete van arra, hogy személyiségünket – emlékeinkkel együtt – túlvigye a halálon.

Ebből az következik, hogy Istenhez tartozó emberségünkben nem igeszerűtlen 20 esztendőszakállunk mögött hivatkozni pataki emlékeinkre. Az ilyen hivatkozás annál inkább érthető, mert lefolyt életünk köntösének prémjén ezek az emlékek drága „olajozók”. Ha valahol szakadt a köntös, hull a prém, befolya az emlék üdítő balsama.

S ha néhány felsorolt emlék egyéni lesz, azért az, hogy mindenki a saját egyéni emlékeire gondoljon, s így alakuljon ki közöttünk az igehirdetésben a közösségi emlékezés.

Az emlékezés a templomban kezdődik, és a temetőben végződik.

Az innen eltávozott Finkey Ferencsel együtt vallom: sok ország sok templomá-

ban voltam, sokkal szebbekben is Koppenhágától Pompeiig, de számomra áhíthatkel-több templomban – nem.

Theológus pályafutásunk alatt e templomban iktatta be Marton János azt az igehirdetőt, akitől Szabó Zoltán mellett oly sokat tanultunk: Darányi Lajost. Ő temette el innen az őt beiktató egykori professzort. Ő temette el öt évvel ezelőtt ugyancsak innen Mátyás Ernőt. Azt az Ernő bácsit, aki az akkori helyzetben szolid érvekkel és székely szívóssággal védte Ifjúsági Közlönyünk forradalmi diákságát. Ő a mi évfolyamunknak szerezte a legtöbb külföldi ösztöndíjat azzal a céllal, hogy közöttünk mélyebb legyen az Ige megértése. S az Ő felesége: Makkám asszony adott nekünk teát, ha betegek voltunk, és ajánlott feleséget, nehogy betegek legyünk.

Ez a templom volt első rendszeresebb vasárnapi szolgálataink színhelye a sorozatos kátémagyarázatokkal. Itt hangzott el Isten Fiáról 1935. szeptember 17-én a nekünk szóló exmissziós beszéd. És itt nincs 1951 őszétől segédlelkészeket kibocsátó istentisztelet. Ez is temető a templomban.

Közvetlen az orosz frontra való indulásom előtt ebben a templomban kapcsolt össze az Ige feleségemmel. S ha lenne még emberi kívánságom, az az, hogy a pataki kollégium utolsó, leendő első, életében és életünkben mindenkori lelki gondnoka innen temesse el kihűlt porrszememet. Ez új életet is jelenthet a temetőben.

Ebben a templomban mostanában csupán annyi a minket érintő kollégiumi, hogy ide jár még tanulni az örökkévalóságról öreg tanárunk: Trócsányi József. S itt borul a milyenkével [sic!] azonos palást – ritka segítő szolgálat – úrvacsoraosztások alkalmával, tanárságát a mi diákévfolyamunkkal kezdő, most világi tisztséget viselő Újszászi Kálmánra. Kálmán bácsi életében úgy látszik megmaradt az egyes. Velünk volt első éves a tanárságban. Nevelésünkben – hogy senkit ne sértsünk – első volt az egyenlők között. Most is egyetlen abban, aki tanáraink közül új formájában a helyén van. Úgy is egyetlen, hogy egyedül ő van itt egykori tanáraink közül. Bizonyára ő adja majd ide Nagy Barna igazgató képében a találkozó aranykönyvét, hogy neveink beírásával tovább őrizze azt a levéltárban.

A templom kibővítése a kollégium. S ha a mi diákéletünkben nem is lett volna mindenben az, az egyházi fejlődés útján majd azzá lesz.

1931-ben mi azzal kezdtük a theológiát, hogy a kollégium 400. esztendejét ünnepeltük a templomban. És most – a 20 éves kápláni találkozón – a 100 éves pesti theológia fényében – kollégiumunk 425. évének árnyékában csak a templomban gondolhatunk.

De rágondolunk azokkal a színekkel, amit évfolyamunk jelentett. 10-nél többen jöttünk Miskolcra. Ezek valamennyien a máshonnan is bőven jöttekkel együtt, szinte patakibb diákok lettek a gimnáziumban is patakiaknál. A faluszeminárium sok jellegzetessége, az útpítő tábor nem egy érdekessége, a vízi- és a sí táborok tarka élményei évfolyamunkból is színeződtek. Sok parasztfiú mellett – volt egy grófunk is. A Duna-Tisza közéről éppen úgy jöttek hozzánk, mint ahogyan Debrecenből is csapódtak. Az akkor is elszakított kárpátaljai református magyar nép is képviselve volt közöttünk. Volt két „lányunk” és két kedves németünk is. A De-

ák-féle királyhegyi szőlő Teofil Funknak nyújtott annyi kedvességet, mint nekem az ő methodista szuperintendensi lakásuk Lipcsében. – Az egy szerény kofferral Patakra érkező Günthiről pedig senki nem sejtette akkor, amit később megismertünk évfolyamunkról hárman, hogy pompás lakosztályaival két lovagi kastély volt családi otthonuk Dammendorfban.

Az is emlék, hogy olyan társunk is velünk kezdte az első évet, aki nálunknál hamarabb ismerte meg Istent a színről-színre látás ragyogó birodalmában. Fehér Zoltánra gondolunk. Az is emlék, hogy évfolyamunk hét barátból álló imaközösségének az is tagja volt, aki elkallódott. Őt szántuk pedig lelkészképesítésű testnevelési tanárnak Patakon. Ébner László volt az. Az is emlék, hogy az akkor újszerűségnek ható névnap szerzetvendégségünk egyik szervezője ma Amerikában szervez magyar református gyülekezeteket. Kísérje Isten áldása mindnyájunkkal együtt Harangi Lászlót.

Ezek az emlékek abban lettek tények, hogy jutott belőlünk tanítónak, tanárnak, legbővebben azonban – hála Istennek – falusi papnak.

Hadd szóljak még a templomban a legnagyobb temetői emlékről. Az alatt a pár éves tanári szolgálat alatt, amikor igyekeztem visszaadni valamit a Kollégiumnak abból, amit nekem adott, egy millió forintot megközelítő renoválási újtási munkák alatt a Vártól kezdve a bálványosi birtokon és györgyartlói tisztalakon át képzőig, internátusokig, theológiáig és gimnáziumig nekem kellett átadni mindent másnak. Ki kellett szedni a kovácsoltvas csilláros kisáhítat-terem padjait. Elvitetni Hotykára a nagy-imateremét. Leszereltetni az orgonákat.

Erről a templomi temetőről nem is lehet másképpen beszélni, csak reménységgel.

III.

Az együttlét úgy teljes, ha az élménnyel és emlékezéssel együtt remény is.

Az elég száraz Palesztinának Hermon harmatja az életet jelentette. 2759 méter magas csúcsa, amit messze ragyogó hó borít, s amiért mai neve magyar fordításban: a fehérhajú aggastyán hegye, Delitsch szerint még a mintegy 200 km-re fekvő Jeruzsálemben is érezte üdítő hatását. Bár az is lehet, hogy a szöveg helyesebb fordítással azt mondja el, hogy amint leszáll a Hermon harmatja, úgy száll le a harmat Sion hegyeire is. Akárhogyan van is ez a probléma, itt mi Delitsch nevével együtt nem tudálékosságból mondjuk el, hanem azért, hogy épen a reménység alatt – ótestamenti reminescenciák között – Zsíros József neve valahogy ki ne maradjon ebből a prédikációból. S vele együtt benne legyen a testvér Hope College is, ami nyelvünkön a reménység kollégiumát jelenti. Ehhez még reális adatul annyit, hogy a nyáron is meglátogattam Debrecenben Szabó Ernőt. Ő se Székelyudvarhelyre vágyik vissza, hanem Sárospatakra.

A Hermont körülvevő hegyek táplálják a Jordán vizét, és így közvetítik az eleséget annak a jeruzsálemi Sion hegynek is, amelyről magyar református egyházunkat is elnevezték Sionnak.

Szabad nekünk abban a harmatos reménységben élnünk, hogy a magyar református Sion nem volt, hanem lesz. Az Ökumené talán éppen a mi számunkra kez-

di megfogalmazni a reménység teológiáját. A földkerekség fiatal egyházai a színes népek között és az ősi gyülekezetek a fehér népek hazáiban egyaránt az Úr leszálló áldásáért imádkoznak.

Ahol pedig buzgón imádkoznak, oda küld, csak oda küld áldást az Úr.

Hermon és Sion egymáshoz messze lehetnek. Olyan messze, amilyen messze van északhoz dél, vagy kelethez nyugat. Az örökkévalóság Istene azonban egyformán közel van mindenütt mindenkihez. A Krisztusban adott kegyelmi áldás természeti és történeti áldássá is lehet. Olyan távlatokhoz jutunk el, hogy a leszálló harmatban megpillanthatjuk a messze kiterjedő egységet.

Valami olyan féle egységet, amiért a kollégium újjáépítési tervében lifttel ellátott kilátó toronynak is szántuk e templom tornyát. Ránézni a hegyekre és meglátni a Hegyalját, szétnyílni a vízköz felé és ellátni az Alföld síkságain túlra, olyan messzire, ahol a látóhatáron nem kezdődik semmi más, csak a felülről lehajló és ezért alulról is növekvő kék ég. Ez alatt a kék ég alatt még el fog félni a kollégium. Kacagó gyermekek napközis otthona és aggastyánok derűs menedéke keretezi. Közben helyezkednek el az új iskolatípusok: általános iskolától politechnikai tanműhelyeken át, leány- és fiúgimnáziummal, képzővel rendelkezve, ha kell, árváknak is helyet adva, a világi egyháztagok különböző tanfolyamaival kibővülő teológiáig. Vannak, akik feleségek gazdasszonyképzőjéről is álmodhatnak, – egyetemi fakultásokig. A kollégiumnak ez a folyamata már azzal megkezdődött, hogy diákjaink egyszer visszatértek. Amíg pedig újra visszatérnek, arra a tápláló Istenre gondolunk, aki a sarki árus, róm. kath. Erzai nénit is felhasználja a zarándok kollégium istápolására.

Ki tagadná azt közölünk, hogy ma mindebből a mindezt beborító kéklő ég a reális. Emberi szemléleti formákban azonban ez az ég az örökkévalóság kezdete. Itt áll helyre Krisztusban a bennünk most megbontott harmónia. Itt gyógyulnak meg sebeivel sebeink. Ennek az örökéletkétségű reménységnek a talajában elférnek Isten által jóváhagyható apró földi reménységeink is.

Ez a reménység legyen mostani együttlétünk legemlékezetesebb élménye.

Koncz Gábor előadás közben

KONGZ GÁBOR KÖSZÖNTÉSE

GEREVICH ANDRÁS
PÉTERFI FERENC
KUTI ÉVA – MARSCHALL MIKLÓS
SZATHMÁRI EMÍLIA
SZATHMÁRY BÉLA
DIENES DÉNES
POCSAINÉ DR. EPERJESI ESZTER

Koncz Gábor (jobbról az első) Szentimrei Mihály, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei igazgatójának szobájában (háttal) egy, a Kollégium „visszavételével” kapcsolatos egyik megbeszélésen. Balról a második ifj. Újszászy Kálmán.

Gerevich András

Nemzedékek

Koncz Gábornak

A leszármazottak végül elhagyták őseik városát,
szétszórattak a nagyvilágban, magukkal vitték nemzedékek
felhalmozott tudását és emlékeit, majd lassan elfeledték,
elkopott és elmosódott a múlt, házaikat idegenek lakják,
magukhoz formálják, átépítik és végül egynap majd lebontják.
Ősök átgürcölt élete lett gyerekkori nyaralások helyszíne,
távoli emlékek, dongók, lovak, nyári aszály és szüreti bál:
hűlt helyek. Jött Budapest, majd Párizs, Oxford, Róma,
Toronto, Washington, két-három generáció, háború,
ahány testvér, annyi város, de a könyvtár némasága,
a legelő zümmögése átszivárog a nagyvárosi hangzavaron,
nemzedékről nemzedékre, az egykori tudás szétspriccel:
más népeket, nyelveket és hagyományokat termékenyít,
míg az ősi világ a szőlőtőkékben és szilvafákban él,
a természet örök forgásában, borban, pálinkában,
az interneten régi könyvek beszkenelt kávéfoltos lapjain,
és a kézfogásban, amikor a temetőben mécesest gyújtanak.

Koncz Gábor

Volt egy szakmai műhelyünk a 80-as években, amikor a Népművelési Intézet akkori Művelődési Otthon osztálya a kultúrházak és általában a népművelés megújításán dolgozott Beke Pál és Varga A. Tamás vezetésével.

Ebben a szakmai műhelyben gyakorló népművelőket gyűjtöttek össze – főleg művelődési házak vezetőit, szakembereit: Alföldi Albert Hajósról, Balipap Ferenc Dombóvárról, Hallgató Éva Debrecen-Csapókertről, Hazag Mihály Kazincbarcikáról, Győri Jánosné Jászakiserről, Kecskeméthyé Sedivi Lilla Magyaránórról, majd Balassagyarmatról, Kováts Flórián Zalaegerszegről, Markolt Endre Jászszentlászlóról, Péterfi Ferenc Budapest-Újpalotáról, Takács Péter Százhalombattáról, Tóth János Jászsószentgyörgyőről, Vattay Dénes Zalaszentgrótról voltak ennek a csapatnak a tagjai. Ebben a szakmai körben ugyanakkor az újságíró Varsányi Gyula, az építész Makovecz Imre, valamint a művelődési szakemberből lett pécsi szobrász, Kígyós Sándor, esetenként a nagyszerű művelődéstörténész Kovalcsik József és más kutatók is meghívottak voltak. Ennek a csapatnak volt viszonylag korai időktől tagja Koncz Gábor, aki közgazdászként ez idő tájt elsősorban a kultúra és gazdaság kapcsolatának volt a figyelemre méltó kutatója. Magam akkor Újpalotán dolgoztam, így kerültem ebbe a körbe: egy új intézményt alapítottunk éppen abban az időben, az akkor szokatlan *Újpalotai Szabadidő Központ* névvel. Ennek a kísérletezési, tapasztalatgyűjtő és azokat a gyakorlatban kipróbáló: tehát egy nem formális önképzési folyamatnak ez a kialakuló szakmai műhely „a *Kollégium*” nevet adta. Az említett szakmamegújító program 15–20 éven keresztül előbb az *Előtér*-, majd később a *Nyitott Ház*-kísérlet elnevezéssel zajlott, s utóbb a közösségi művelődés hazai szakmatörténetének meghatározó jelensége, mozgalma lett.

Péterfi Ferenc

A KONCZ

A fenti összefoglalónál sokkal személyesebb volt az én korai találkozásom és odafigyelésem Koncz Gáborra. Már sokat hallottam róla, a szakirodalomban, leginkább a *Kultúra és Közösség* folyóiratban alapvető források voltak a Koncz – Kuti Éva – Marschall Miklós szerzői hármás művelődésgazdaságtani tanulmányai.

A nyolcvanas évek közepén-végén – akkor a politikai légkör már sokat enyhült, a szocializmusnak nevezett időszak a végéhez közeledett – a *Sárospataki Népfőiskola* történetét újraélesztve, többnapos találkozók zajlottak a Bodrog mentén, nyaranta. A korai népfőiskola hagyományait, működését lehetett itt megismerni, hajdani parasztfiatalokból verbuválódott népfőiskolásokkal találkozni, a régi történetek kapcsán közösen keresni az újraélesztés adekvát esélyeit, lehetőségeit. A reformra érzékeny szakemberek, de néhány politikus is megjelent ezeken – Pozsgay Imre nevével, személyiségével is igyekezett a népfőiskolai újraélesztésnek a legitimitását erősíteni. Izgalmas közönség, a lassan előkerülő régi-új gondolatok és a város, Sárospatak a maga háttérével nagyon megigéző programokat kínáltak.

Két ilyen nyári Sárospataki Népfőiskolai Találkozón nekem is alkalmam volt részt venni. Érdekes-izgalmas előadások, műhelybeszélgetések, közös éneklések, az utolsó napon Újszászy Kálmán bácsi diófája alatti beszélgetés, régi népfőiskolások sírjainak meglátogatása voltak e programok legizgalmasabb elemei. Egyik alkalommal dr. Koncz Sándor sírját is meglátogattuk, s ott, a temetőből kifelé jövet, a közben már nekem is valamennyire személyes ismerősömmé vált Koncz Gábor egy összevörösödő kis társaságnak felajánlott estére a kertjükben egy szalonnasütést. Nagyon jól emlékszem, mekkora megerősítése volt a napközbeni pataki élményeknek ez az esti szalonnasütés, a tűz körüli beszélgetések, meg Koncz Gábor imponáló dinamikája is. Annyira megragadott az ott töltött este, hogy utána kicsit félrevonulva arról beszélgettem vele, egyszer szeretném hozzá elhozni az akkor tinédzser korú fiamat, hogy ezt a szellemi tágitást és motíválást ő is megélhesse, megtapasztalhassa. Aztán legközelebb már a mi közös szakmai Kollégiumunk alkalmi eseményein, majd később többször a budai Várban sokak találkozását kínáló *KULTÚRINNOV*, majd a nevét Magyar Kultúra Alapítványra cserélő intézmény konferenciáin találkoztunk rendszeresebben.

Kicsit bővebben szólok itt erről, a Koncz Gáborral közös, több évtizedes szakmafejlesztési munkánkról.

A Nyitott házról

A fenti című szakmai mozgalom elindulásáról már említést tettem. A bővebb kifejtés helyett a *Cselekvő Közösségek* program egyik szócikkét idézem, amely ezt a szakmai kezdeményezést tömören és jelzésszerűen így írja le:¹

„Az újkori magyar settlementet nyitott művelődési otthonnak nevezte el a két kezdeményező, Beke Pál és Varga A. Tamás (1975-től). Ez az intézmény is a settlement típusú tevékenységből, gondolatból fejlődött ki s vált a helyi önszerveződés központjává.

¹ A nyitott ház kísérlet, *cskwiki.hu* URL: <https://cskwiki.hu/a-nyitott-haz-kiserlet/> Utolsó letöltés: 2021. 11. 10.

A „Nyitott ház” kísérlethez azok a művelődési otthonok és szakemberek csatlakoztak, akik úgy vélték, hogy a nép valaki által való művelése helyett – ekkor a „közösségi művelődés” vagy „közművelődés” helyett még a „népművelés” kifejezés jelölte e szakmát – a közös művelődésére kell helyezni a hangsúlyt. Akik úgy gondolták, hogy a saját művelődésük tárgyában nem a tanács és nem is a szakember, hanem a helyben lakók, önmaguk a legokosabbak, hiszen ők tudják, hogy miben, mikor, kivel kívánnak művelődni. És akik bizonyosak voltak abban, hogy ez a szemlélet nem feleslegessé, hanem éppen nélkülözhetetlenné teszi őket (*mint szakembereket: P. F.*), hiszen az emberek érdeklődésének és érdekeinek alapos megismerése és az ebbéli ismeret folyamatos megújítása révén abban és oly módon tudnak településük lakosainak partnere lenni, ahogyan az számukra megfelelő, és ekkor bizonyára fontossá is váló. E szakmai kísérletből nőtt ki a magyar közösségfejlesztés. 1984-re érlelődött meg az a gondolat, hogy nem a művelődési házon belül, hanem a település szintjén kell közösségek létrejöttét kezdeményezni. A kezdeményezők felismerték, hogy a magyar társadalom izolált emberek halmaza, melyben alig találhatók alulról jövő szerveződések, közösségek. Átélték a demokrácia hiányát. Közösségek kialakulását kell tehát kezdeményeznünk, gondolták, mégpedig azoknak a szükségleteknek a mentén, amelyeket a helyi lakosok magukénak éreznek.”

Részben ebben a *Nyitott ház* programban – a ’70-es években meghatározó személyiségek összetalálkozása, egymásra hatása kapcsán – indult el egy hosszú időszakot magába foglaló párbeszéd és közös munka: építészettel, települési fejlesztőmunkával kapcsolatos közös és tudatos gyakorlati együttműködés, a fent idézett Beke Pál és Varga Tamás mellett Makovecz Imrével és munkatársaival. Előbbiek egy megújulást kereső népművelői programon, Makovecz hasonló változást az építészet területén igyekezett meghonosítani. Előbb talán a saját szakmai programjában, építészetében, majd a szélesebb társadalmi közegben mozgalommá érlelte ezt.

Fontos jelezni, hogy közös útkeresésünkben és munkánkban később kikerülhetetlenül más szakterületek (pl. településtervezés, tájépítészet, szociális szakemberek, urbanisták, ökológusok) összekapcsolódásával mind szélesebb szakmaközi (interprofesszionális) folyamatok alakultak ki.

A Nyitott ház program néhány fontos hangsúlyáról

Gyakorló művelődési házak és (részben fentebb felsorolt) ezekben dolgozó szakemberek a korábbi munkájuk fenntartása mellett lépésről lépésre igyekeztek egy új szakmai gondolkodást megérteni, elsajátítani, majd a saját munkájukat ezekre folyamatosan adaptálni. Tehát egy folyamatos munkába beleilleszteni egy szakmai átalakulási-megújítási folyamatot.

Ennek egyik első felismerése a saját művelődési történelmünk megismerése volt. Mivel a változás csak az organikus keretekhez illeszkedve tűnt reálisnak, a hazai művelődési mozgalmakból kiemelten érdekesnek számítottak az önszerveződésre, öntevékenységre utaló hagyományok – s nem csak általában a magyar, de különösen a saját közegük (településük, kistérségük) ilyen hagyományai. Így például a reformkorból

az egyletek, paraszti- és munkás olvasóköri, ipartestületek, úri kaszinók, a kulturális vonatkozás mellett a szolidaritást jelző és a szociális gondoskodásban is szerepet vállaló, ilyeneket szervező intézmények.

Azok a szerepek, amelyeket ebben a saját önszervező-öntevékeny hagyományokat újraértelmező folyamatokban felismertek fontos kiindulásokat és példákat kínáltak ezeknek az „útkereső” szakembereknek a saját intézményi szerepeik megtalálásában is. Nyilván a korábbi tradíciókat aktualizálva, újraértelmezve, esetenként a korhoz kapcsolódó szükségletekhez és adottságokhoz adaptálva történhetett ez meg.

A művelődési házaknak az 1970-80-as években jellemző szerepkeresésére tehát már utaltam. Mégis azt így összefoglalva: feladat volt a valódi helyi szükségletek megtalálása és ezzel egyidejűleg egyre gyakrabban a lehetséges helyi erőforrások felfedezése; a helyi társadalmi mozgások, változások lehetőségeinek a kibontása a települési közösség kereteiben. Ezzel hangsúlyozom, hogy a település egészében való gondolkodás egyúttal „ki is léptette őket” a művelődési házak falainak szimbolikusan értelmezett hagyományos kereteiből.

Erőtejesen átalakul a közvetített kultúra szerkezete: abban az ünnepnap elemek (tudomány, magas művészetek, fölülről kitalált rendezvények) mellett (időnként helyett), jelentőssé válik a hétköznapi kultúrával, vagyis az aktuális életviszonyokkal, szükségletekkel kapcsolatos felismerések. A társadalmi szükségletekhez erősen kapcsolódik a szociális munka elemeinek, de több más szakterület tartalmainak is a megjelenése és a helyi közélet kérdései, később egyre hangsúlyosabban a civil társadalom felé fordulás is. Így talál rá útkeresésében a népművelés, a közművelődés a polgári demokráciákban és a harmadik világban már létező szaktevékenységre: a közösségfejlesztésre.

Azokban az időkben – és persze ma is – az a feltételezés alakult ki e szakmai folyamatokban, hogy a településeken (falvakban, de városokban is) a művelődési intézmények szerepe jelentősen átalakult a második világháborút követő 30–35 évben. A települési adottságok által alapvetően meghatározottan, azokba beágyazottan a helyi művelődési eseményeket, rendezvényeket, kisközösségeket segítő szakmai munka, lehetőség szerint ki kell (vagy kellene) egészülnön olyan más funkciókkal és szerepekkel is, amelyek az intézményt körülvevő település életét, szükségleteit és erőforrásait egyidejűleg érintik.

Itt fontos kiemelni, hogy ez a település egészében – nagyobb falvakban és városokban ennél szűkebb lokális egységekben: szomszédságokban – való szerves gondolkodás egyszerre érinti a civil társadalmat, a települési közigazgatást (önkormányzást), a település térszerkezetét, a hely építészeti arculatának közös alakítását, a szociális (közösségi) művelődési intézményeinek és viszonyainak az alakulását is. Valójában ezen a ponton jelenik meg a közösségfejlesztés igazi feladata; a helyi közösségek, intézmények, szervezetek: tehát a társadalom szektorainak, helyi szereplőinek felrázása, mozgósítása, s egyúttal e lehetséges mozgások összehangolása, szinkronizálásának segítése.

Ékezet

Alapvető kérdés, hogy manapság van-e – más megközelítésben: kellene legyen, vagy hogyan lehetne(?) – minden településen olyan szakember a helyi művelődési intézményekben, aki a közösségfejlesztői szerepeket, ezt a szemléletet, nézőpontot és ilyen elemző-tervező-kezdeményező munkát képviseli, azt végzi. Fontos jelezni, hogy a korábban hivatkozott *Nyitott ház*-kísérlet lényege az volt, hogy az addig többnyire „magasabb belépési küszöböt” jelentő művelődési házak egy részében kinyitották képletesen és valóságosan is azok bejáratát a településre: belépést kínálva a település lakóinak, intézményeinek. Így azok – és lehetséges mindennapi szükségleteik, ügyeik, érdekeik – „betérhettek”, invitálva voltak, hogy keressenek ezekben az intézményekben önmaguknak helyet. Pontosabban: előkészítették számukra a helyet, befogadó, esélyeket kínáló tereket teremtettek ezeknek. A nyitottság azonban nem csak a kívülről érkezők beengedését jelentette, hanem éppen azt is, hogy a benti kisközösségek, a szolgáltatások, az eszközök s legfőképpen a munkatársak „mentek ki” a településre, akiknek hirtelen dolguk támadt a saját települési közösségükkel.

Megismétlem: értelmezésünk/feltételezésünk szerint, akit – és ez egy sajátos/szerencsés állapot lehet – valamely helyi művelődési intézmény alkalmaz erre a feladatra, az valójában éppen erre kap mandátumot, megbízást, esélyt. Akinek legfontosabb feladata, szerepe lesz az öntevékenység, a társadalmi-közösségi részvétel kibontakoztatása, fenntartásának segítése a saját településén.

Itt egy kényes egyensúlyi ponthoz érkezünk, hiszen a legtöbb hagyományos intézmény nem vagy csak részben jut el addig, hogy *különbséget tudjon tenni a közönség és a közösség valódi értelmezésében*. Ahogy arra utaltam, ezen a szakmai megújuláson, egy új szakterületnek a Magyarországon történő organikus kiépítésén dolgozó tízegyhány fős szakmai csoport, a *Kollégium* egyik fontos szereplője volt Koncz Gábor. Nos, ő hívta fel a figyelmünket egy általa gyakran idézett – bár bizonytalan eredetű – hivatkozásra, mely szerint egy katolikus plébános említette erre a kérdésre valahol: „*a közönség, amikor összeér a könyökünk, a közösség, amikor összeér a lelkünk*”.

A közösségfejlesztés megjelenése nem volt konfliktusoktól (néha irigységtől sem) mentes. Előfordult, hogy a korábban népművelőként dolgozó társaink egy része körében tévesen merült fel a kompetencia kérdése: ha az emberek önmaguk szervezik, alakítják a kulturális – művelődési – szociális – közösségi életüket, az megkérdőjelezheti az erre felkészült szakemberek szükségességét – mondták egyesek. Ám itt mindjárt visszaidézem a bevezetőben kifejtett gondolatomat, valójában: „*ez a szemlélet nem feleslegessé, hanem éppen nélkülözhetetlenné teszi őket...*”

Megállunk egy pillanatra, és kitekintünk a művelődési szakemberek szűkebb köréből, s az előbb már emlegetett másik szakmát, az építészetet hívjuk a közös gondolkodáshoz. Az egyes épületek megtervezésének kezdeteinél, de a település szerkezetének, funkcióinak változtatásánál, a különféle terek vagy parkok kialakításánál, a falvak vagy városrészek megújításánál azokban a szakmákban is gyakran felmerül, hogy a mérnöki munka tudatosságát és pragmatikusságát *'nem zavarják-e meg'* az ott élő laikus helyi polgárok a beleszólásaikkal? Tehát szükséges-e az ő részvételük? Ezek

az ösztönös kérdések igenis feltehetőek, csak körültekintő válaszkérésessel, türelemmel, párbeszédekkel és nem (politikai vagy szakmai) hatalmi gesztusokkal szabad lezárni az erről való gondolkodást.

A szakmai kérdésfelvetésre ajánlom mindkét (de hasonlóan számtalan más) szakterület érintettjeinek, hogy gondolják meg: ki tudja jobban, hogy az adott településen hogyan kell – hogyan lehet, hogyan szeretnének – élni a helyi polgárok, mint az érintettek önmaguk? Ki ismeri jobban, hogy milyen identitásokkal, hagyományokkal, milyen erőforrásokkal rendelkeznek az adott hely lakói? Vagy éppen, milyen feltételek hiányoznak nekik, hogy aktívabban éljék és használják a saját településüket, intézményeiket, alakítsák a saját közösségeiket? Hogy részt vegyenek a helyi ügyek alakításában, a közjó megteremtésében?

Azt állítom tehát, hogy a helyi tudás, a *helyi élet tudása* – amellyel többnyire a helyben lakók, a helyi közösség tagjai rendelkeznek – éppen olyan fontos része, feltétele egy bármilyen fizikai vagy társadalmi változás előkészítésének és megtervezésének, mint a művelődésszervezői, vagy éppen építésmérnöki, településfejlesztői ismeretek. Nem nagyobb és fontosabb – csak éppen ugyanolyan jelentőségű és fontosságú. Tehát azt nélkülözni több mint szakmai hiba lenne.

Éppen az ilyen felismerések vezették korábban elődeink közül e fontos szakmai összefogásoknak a kezdeményezőit, és vezérlik ma is mindazokat, akik nyitottak arra, hogy a helyi intézményekről távlatosabban gondolkodjanak. Arról, hogy a helyi társadalom (is) egy olyan egység, ahol az ott élő polgárok és a szaktevékenységet végző, illetve tervező szakemberek egymásra utaltsága, egymástól való függése (interdependencia) és egymásra való rátalálása vezethet élhető és fenntartható világhoz, ami a mindenkori helyi világunkra is igaz.

Ugyanakkor nem lehet ezeket az egymásrautaltságokat és ezeket a komplexitásokat lecsupaszítani, leszűkíteni pusztán a hagyományosan értelmezett kulturális intézményekre sem, hiszen az előzőekben felvetett példákra gondolva mondhatjuk-e, hogy egy településközpont kialakítása nem kulturális kérdés? Hogy a faluban az emberek befogadó vagy éppen kirekesztő magatartása nem a kultúra része? Hogy a lakóhelyünk (út, közlekedés vagy más infrastrukturális jelleg) kapcsolatának a környezetével; a településünk szerepvállalásának egy kistérség vagy kistérségi viszonylatában nincs semmi köze a kultúrához? Hogy az itteni életmód fenntarthatósági, ökológiai kérdései kívül esnek a kultúra határán? Botorság lenne így értelmezni. Most mégis igyekszem úgy értelmezni ezt a gondolatmenetet, hogy kiemelt hangsúllyal utaljak a „hagyományos” művelődési intézményekre, fenntartva szemléletünk szélesebb értelmű jelentését is. Ezt a kulturális intézményekhez kötődő megközelítést idehaza időnként „kulturális közösségfejlesztésnek”, a közösségi munka másik karakteres magatartását pedig „kulturális közösségszervezésnek” nevezik. Ha több tekintetben erősen vitázunk is ezzel a lehatárolással, de sokan részben mégis elfogadják azt tényként, ennek a mostani reális esélyei (kulturálpolitikai aktualitásai) miatt.

De haladjunk tovább a hajdani népművelő, később művelődésszervező, kulturális menedzser foglalkozások szakmai szerepének értelmezésében: hogyan változtak,

változnak, értelmeződnek ezek a társadalom átalakulásával? Felidézem és az olvasók figyelmébe ajánlom Kardos Ferenc rendezőnek a '70-es évek végén készített *Ékezet* című magyar játékfilmjét. A szimbolikus történetben frissen érkezik egy fiatal népművelő a faluba, s miközben szervezi a helyi kulturális életet, a párttitkár és a tanácselnök próbálja a feladatkörét nagyon beszűkítetten előírni. Ám ő ezt elég szabadon, az igazi helyi közösségi szükségleteket keresve formálja meg. Végül azért csak az ő dolga lesz a falu május elsejei politikai népünnepélyének a megszervezése. Ebben is aktívan tevékenykedik, de az ünnepi rendezvény reggelén kiderül, valaki nem jött meg abból a csapatból, akik élőképpel írták ki a politikai ünnepély végén a sportpályára a fűvére, hogy „Éljen május 1!”. Népművelő főhősünk ekkor befut a pályára, és önmagya is odaguggol az élőképet formálók közé ékezetként az „É” betűre.

A Kollégiumról

Bár már utalásomban szerepelt az a szellemi műhely, amely a művelődési tevékenység országos megújításán dolgozott, röviden visszatérek ennek működésére. Az 1970–80-as éveket írjuk. A változási folyamatban kialakul egy csoport, akik a saját helyükön (többnyire a településükön) máshogyan szeretnének a helyi közösségről gondolkodni, s ebben a saját szerepüket is kialakítani. Nyilván ez a változás a különféle helyeken élő és dolgozó szakemberek körében, helyben számtalan támadást, meg nem értést is magával hozott, ezért is az útkeresés egyik fontos szükséglete volt: tartozni valahová. A közös szellemi munka, a folyamatos reflektálás a saját szakmai tapasztalatainkra, új kísérletek és módszerek kipróbálása, folyamatos tanulás és egymás küzdelmeinek a megismerése erős összetartásra készítette ezt az ország különféle részeiből szerveződő, kis szakmai csoportot. És hamarosan megjelent a felismert jelenségek, a kipróbált utak, az egymás tapasztalataiból leszűrt tudás népszerűsítésének, továbbadásának a szükséglete is.

A változásra való felkészüléshez közös tanulási folyamatok kezdődtek. Külföldi szakmai anyagok fordítása, előbb házilagos belső, majd nyilvánossá tett kiadványok. Néhány specialista, szakember bekapcsolása az addigra már *Nyitott ház*-kísérletnek nevezett szakmamegújító programba. Szakmai találkozók, buszos „látóutak” szervezése érdekes szakmai intézményekhez; egymástól teljesen eltérő helyzetekre eltérően adekvát „válaszok” megfogalmazása – előbb önmagunk, majd más érdeklődők, szakmabeliek vagy éppen képzések hallgatói részére. Azt igyekeztünk megtalálni, megfogalmazni, megértetni: mi a közös ebben a sokféleségben? Találkozások, konferenciák, autóbuszos körutazások. Egyre szorosabb szakmai, baráti, családi kapcsolódások alakultak a csapaton belül. Új, a megújítást szolgáló cselekvések: nemzetközi kapcsolatok, szakmai képzési-oktatási tervek és kezdeményezések. És eközben közös események, ünnepek, aztán az évtizedek során már a tagjaink közül távozók temetései, egy szimbolikus lépés: a Kígyós Sándor-díj alapítása (pár évtizeddel később a Beke Pál-emlékcím alapítása) és odaítélése – ezek révén is zajlott a Kollégiumon belül egy határozott szakmai identitásépítés.

Nem volt egyszerű e szakmai körön belül ezek írásba foglalására készíteni egymást, mégis, a saját gondolatok és tapasztalatok fokozatos leírása, megvitatása következett,

majd lépésről lépésre egy kialakuló képzési rendszerben kezdett gondolkodni ez a szakmai műhely. A gyakorlatból „lepárolt” gyakorlati elméletek megfogalmazására. Így vált alkalmassá a 13–14 fős szakmai kollégium a folyamatos és kissé elméletibb, módszertant is megfogalmazó párbeszédre. Majd a 89-es év végén, a *Közösségfejlesztők Egyesületének* megalapítása, kiadványok megjelentetése erről az új közösségfejlesztői-nek nevezett szemléletről, *Parola* címmel szakmai folyóirat elindítása, *Közösségszolgálat* névvel egy megyei hálózat kiépítése... Ez volt a mi Kollégiumunk igazi missziója. Koncz Gáborral és a többiekkel – majdnem negyven éven keresztül.

Ezek az évtizedek kötöttek-kötnek össze a fenti közös munkák kapcsán Koncz Gáborral, ám az azóta már kétygyerekes fiamat még mindig nem vittem el hozzá egy jó kis pataki borozgatós szalonnasütésre. De módom volt követni, ahogy jó 35 éve örködött a fent jelzett csapat összetartásán, energikus munkájában a Budai Várban a *KULTÚRINNOV*, majd a fájdalmas végű *Magyar Kultúra Alapítvány* felépítésén és nagyhatású működtetésén. Utóbb máig tartó küzdelmeit figyelhettem a budapesti *TIT Stúdió Egyesületnek* – mint egy fönixmadárnak – az újra és újra feltámasztásán. Nagyon ideillő, ahogy számtalan, nehéz helyzetbe került szakmai társunk, barátunk – ha hozzá fordult, mindig nagy igyekezettel próbált tanáccsal, kapcsolatokkal, a közvetlen segítség más módjaival közreműködni a talpra állásában. „Mentés másképp!” – ezt az informatikából kölcsönzött fordulatot használja máig jelszavaként, ha ilyen beavatkozásnak látja a maga részéről a szükségét.

Az én életutamban fontos esemény volt, mikor a 2000-es évek közepén, egy este elért Koncz Gábor telefonja: „*Té idefigyelj! Itt Patakon elindult egy Református közösség-szervező képzés, be kellene kapcsolódnod a szakmai tárgynak a tanításával.*” Így, 2010-ben kerültem én a Sárospataki Református Teológiai Akadémia képzésébe, s váltam annak külső oktatójává. Sokak mellett Koncz Gábor közvetlen kollégájává. Együttal, Gábor barátom közvetítésével és ösztökélésére született a folyamatos jelenlétemhez szükséges, most kezembe került első nyilatkozatom: „*Alulírott Péterfi Ferenc vállalom a nevem alatt feltüntetett Közösségfejlesztés és közösségszervezés 1. és Közösségfejlesztés és közösségszervezés 2. (később még egy félévvel bővítve a Közösségfejlesztés és közösségszervezés 3.) tantárgyak oktatását és az oktatási követelmények teljesítését a Sárospataki Református Teológiai Akadémia Református Közösség-szervező alapképzési szakán.*”

Jó dolog köszönteni Koncz Gábort, hiszen még csak most volt 70 éves. Isten áldjon!

*Kuti Éva –
Marschall Miklós*

KISKÁTÉ KEZDŐ KULTÚR- POLITIKUSOKNAK, AVAGY „NINCS ŪJ A NAP ALATT”

* A tanulmány első, a jelenleginél bővebb változata eredetileg a szerzők közös könyvének záró fejezeteként jelent meg. KUTI Éva – MARSCHALL Miklós: *Művelődésgazdaságtani tanulmányok*, Budapest, Művelődéskutató Intézet, 1985.

Írásunk tisztelgés barátunk, kollégánk és nagyhatású mentorunk, Koncz Gábor előtt. Mindketten neki köszönhetjük, hogy kultúra-gazdaságtani kutatásokra adtuk a fejünket. Ő hívott minket a Művelődéskutató Intézetbe, a ma már legendás, Vitányi Iván vezette szellemi műhelybe 1978-ban, illetve 1980-ban, abban a sorrendben, ahogy annak idején megismerkedtünk:

Gáborral egy időben jártunk a Sárospataki Rákóczi Gimnáziumba, de nem egy évfolyamra. Számomra ő a távolról csodált, tehetséges nagyfiú volt; személyes emlékem csak azért lehet róla, mert egyszer együtt utaztunk haza egy matematika tanulmányi versenyről. A vonaton arról beszélt, hogyan képzei a szakmai pályáját. Azt mondta, olyan munkát szeretne, amelyben a kultúra valahogy összekapcsolódik a mennyiségi tudományokkal. Akkor ez álmodozásnak tűnt, talán maga se hitte volna, hogy alig egy évtized múltán ő indítja majd el Magyarországon a kultúra-gazdaságtani kutatásokat, én pedig egész biztosan nem gondoltam, hogy ebben a munkában részt vehetek. (Kuti Éva)

Gáborral a budapesti közgazdaságtudományi (az akkor Marx Károly nevét viselő, ma Corvinus) egyetem – egyébként mindháromunk Alma Mater – *Közgazdász* című újságjánál ismerkedtem meg. A *Közgazdász* – a 70-es évekről beszélünk – gyülekezőhelye volt különféle nyughatatlan fiúknak és lányoknak, akik „valami mást akartak”. A többi már történelem... (Marschall Miklós)

Az alábbi tanulmány az 1980-as évek elején végzett közös munka eredményeit foglalja össze. Közlésére azonban korántsem csak a nosztalgia indít bennünket, sokkal inkább az a meggyőződés, hogy az akkor leírtak – bármennyit változtak is a szereplők és a körülmények – ma is érvényesek.

Bevezetés

Napjaink kultúrpolitikai gyakorlatának – szerte a világon – központi gondolata, „legitimációs bázisa” az, hogy a kultúrát támogatni kell, a progresszív művészeti irányzatok számára meg kell teremteni a fejlődés lehetőségét akkor is, ha erre a közönség igénye, fizetőképes kereslete nem nyújt anyagi fedezetet; a közönséget pedig támogatni kell abban, hogy jövedelmi helyzetétől némileg függetlenül hozzájuthasson a kulturális javakhoz.

Az ilyen támogatás csökkenti a művész kiszolgáltatottságát közönségnek, a kultúrafogyasztók anyagi és szellemi értelemben egyaránt korlátozott befogadóképességének. A kiszolgáltatottság azonban nemcsak a közönséggel való kapcsolatában fenyegeti az alkotót, hanem a támogató oldaláról is. Erről a potenciális veszélyről kevesebb szó esik, pedig a támogatások elosztói nem okvetlenül fogékonyabbak az újra és érzékenyebbek a művészi értékekre, mint a közönség.

A művész viszonylagos függetlenségének tehát kétirányúnak kell lennie: nemcsak a közönség, hanem a támogatók konzervativizmusa és elfogultságai ellen is védelmet kell nyújtania. Erre csakis a három szereplő közötti viszony kiegyensúlyozottsága jelenthet biztosítékot. Mint mindenütt, a viszonylagos függetlenséget itt is az egymást korlátozó függőségek egyensúlya garantálhatja. Magyarán: alapkövetelmény az, hogy a művész szükség esetén a mecénáshoz fellebbezhessen, de adott esetben ezt fordítva is megtehesse, a támogatóval szemben a közönséghez fordulhasson. Amennyire fontos a támogatás, legalább annyira fontos a támogatóktól való viszonylagos függetlenség is.

Finanszírozási nyelvre lefordítva ez azt jelenti, hogy túl kell lépni azon az egyoldalú szemléleten és gyakorlaton, amely a kulturális értékek és az alkotók védelmére csak a közönséggel szemben épít ki biztosítékokat. A finanszírozás rendszerének egyszerre több irányba kell hidat vernie és távolságot tartania, biztosítva ezáltal a kapcsolatot, de a viszonylagos függetlenséget is művész és közönség, művész és támogató között.

Természetesen még az elméleti sémáját is nagyon nehéz kidolgozni egy olyan finanszírozási rendszernek, amely ezt az egyensúlyt garantálni tudná. Mi sem erre vállalkozunk, szándékunk mindössze annyi, hogy megpróbáljuk számba venni azokat a követelményeket, amelyeket az érintettek támasztanak a finanszírozás rendszerével szemben. Nem azért tesszük ezt, mintha elképzelhetőnek tartanánk egy olyan rendszert, amely valamennyi követelményt kielégíti, hanem azért, mert a konkrét finanszírozási szisztémák az egymással sokszor konfliktusban álló célok és érdekek harcában alakulnak ki, megértésükhöz és értékelésükhöz tehát nélkülözhetetlen ezek ismerete.

Szereplők, érdekek, követelmények

A követelményeket több oldalról, a kulturális szféra különböző szereplőinek eltérő nézőpontjából érdemes megvizsgálnunk.

A közönség a társadalom szempontjából megfogalmazásunk kiindulópontja a kultúrának az a különös kettőssége, hogy egyfelől alapszükséglet, melynek kielégítése kollektív erőfeszítéseket igényel a társadalomtól, másfelől azonban több is ennél, s így nem szabványosítható, mint a kommunális ellátás és egyéb infrastrukturális szol-

gáltatások. A kulturális szükségletek kielégítése lehetetlen aktív részvétel, személyes választás, állandó visszajelzés nélkül. A finanszírozásnak olyannak kell lennie, hogy erre a személyes választásra is megadja a lehetőséget, de ugyanakkor biztosítsa a kulturális termékek és szolgáltatások általános hozzáférhetőségét.

A kultúra hozzáférhetőségének növelése érdekében csökkenteni szükséges a kulturális javak, szolgáltatások igénybevételének jövedelemfüggőségét. Ez történhet célzottan, pozitív diszkriminációt alkalmazva, a hátrányos helyzetű rétegek kulturális fogyasztásának közvetlen támogatásával, de széles körűen is, olyan finanszírozási rendszer kiépítésével, amely szubvenciók, adókedvezmények segítségével viszonylag olcsóvá teszi a kulturális termékeket, szolgáltatásokat, illetve egyes kulturális területek, intézmények (pl. örökségvédelem, könyvtárak, levéltárak, nemzeti parkok) fejlődését lényegében függetleníti a lakossági vásárlóerőtől. Nagyon fontos, hogy a pozitív diszkriminációt világosan megkülönböztessük a kultúra általános hozzáférhetőségét növelni hivatott közösségi finanszírozástól, mert összekeverésük gyakran vezet tévképzetekhez, hamis elvárásokhoz. Ennek egyik megnyilvánulása, amikor a kollektív finanszírozás szükségességét azzal kérdőjelezzük meg, hogy az nem az igazán rászorulóknak kedvez. Ez az érvelés szem elől téveszti, hogy a kulturális redistribúció funkciója legalábbis kettős: nemcsak a hátrányos helyzetűek művelődési esélyeit kell javítani, hanem mindenkiét, azaz magának a kultúrának az esélyeit (az alkotóművészek lehetőségeit, a művészeti értékek, emlékek megőrzését stb.) is.

Csak a kulturális redistribúció kettős funkciójának és kétoldalú legitimációjának tudomásul vétele óv meg minket attól a leegyszerűsítéstől, hogy az esélykiegyenlítés terén tapasztalt fogyatékoságok láttán magának a redistribúciónak a jogosságát is megkérdőjelezzük. A két releváns, de nem összekeverendő kérdés véleményünk szerint így hangzik: (1) Hogyan lehet a lehető leghatékonyabbá tenni az esélykiegyenlítés, a pozitív diszkrimináció gyakorlatát? (2) Hogyan lehet minél demokratikusabbá tenni a kultúra egyetemes értékeinek általános védelmét, és így kiküszöbölni a – sokszor rejtett – diszkriminációt, a támogatók által favorizált műveltséghezmenet egyeduralmát?

Ez utóbbi kérdés egyenesen vezet egy másik követelmény megfogalmazásához. Nagyon fontos, hogy a kultúra hozzáférhetőségét növelni hivatott finanszírozási megoldások ne csorbítsák a közönség, a fogyasztók, végső soron a társadalom visszajelzési lehetőségeit, szuverenitását, kontrollját. A kultúra finanszírozásának, a különféle támogatók és mecénások tevékenységének sem a demokratikus nyilvánosság biztosította közvetlen, sem a pedig a fogyasztói szuverenitás, a fizetőképes kereslet visszajelző szerepe által biztosított közvetett társadalmi ellenőrzése nem nélkülözhető. A közvetett társadalmi kontroll működéséhez feltétlenül szükséges a „vevők piaca”, az, hogy a kultúra támogatása ne váljék a kulturális termékek elosztásává, a döntéshozók a támogatás ürügyén ne teremtsenek monopolhelyzeteket. A finanszírozási rendszer tegye lehetővé, sőt ösztönözze a lakossági, állampolgári kezdeményezéseket, a magánmecenatúra fejlődését, alapítványok létrehozását, különféle közadakozások megszervezését.

Az alkotóművészek, a kulturális értékek szempontjából – amellet, hogy az anyagi források minél bővebben álljanak rendelkezésre – fontos követelmény, hogy a finanszírozás szempontjai lehetőleg harmonizáljanak az alkotómunka logikájával, ne keresszék, hátráltassák a művészi tevékenységet. A finanszírozási rendszer se politikai megrendelésekkel, se művészi értelemben ne korlátozza az alkotók szabadságát. Ha valami innovatív, akkor a művészet biztosan az; éppen ezért a művész kezdeményező szerepét, belső autonómiáját, a kísérletezés szabadságát mindenképpen meg kell őrizni. Ehhez az szükséges, hogy a finanszírozás „semleges” legyen, ne befolyásolják művészetén kívüli (hatalmi, ideológiai, üzleti) megfontolások, de lehetőleg művészetén belüli, az alkotások tartalmára, üzenetére, stílusára stb. vonatkozó elvárások se vezessék. Ezt a semlegességet azonban külön-külön egyetlen kultúrafogyasztótól vagy mecénástól se várhatjuk el, mivel mindenkinek, aki a kultúrára pénzt ad – legyen az állampolgár, üzletember, hivatal, testület – van értékrendje, ízlése, ideológiája, egy szóval valamilyen elvárása.

A kultúrának, az alkotóművésznek ebben a helyzetben két lehetősége van a finanszírozási semlegesség, vagyis a saját autonómiájának biztosítására. Az egyik a testületi döntések demokratizálása, minél több szereplő (szakemberek, közönség, egyéb érintettek) bevonásával. Nagy horderejű, rendszerint a kormányzat illetékességébe tartozó döntések (például egy operaház építése) esetében ez az egyetlen lehetőség. A másik a finanszírozási források alternatívítása, több eltérő ízlésű, különböző ideológiájú támogató megnyerése.

A kultúraközvetítő intézmények érdekei sok mindenben – többek között a finanszírozási források bőségét, alternatívítását, a vállalkozás, a kísérletezés szabadságát illetően – egybeesnek a közönség és a művészek érdekeivel. Lehetnek azonban természetes szervezeti érdekeik, amelyek esetenként szembeállítják őket a többi kulturális szereplő, de akár a kultúrpolitika törekvéseivel is. Ilyen intézményi különérdeken alapul például az a gyakran, általában az ellátási felelősségre hivatkozva megfogalmazott igény, hogy a támogatáson belül minél nagyobb legyen a garantált nagyságú, feltételekhez nem kötött dotáció aránya.

A kulturális intézményeknek elemi érdeke, hogy a finanszírozás rendszere világosan szabályozott, jól áttekinthető legyen. Hasonlóan fontos követelmény, hogy megőrizhessék gazdálkodási önállóságukat, legyen módjuk új finanszírozási források feltárására, és az így szerzett bevételek szabad felhasználására.

A kultúrpolitikai irányításnak még akkor is megvannak a maga sajátos szempontjai, ha egyébként a hivatása – legalábbis demokratikus rendszerekben – éppen az eltérő érdekek, nézőpontok egyeztetése, szintetizálása. Az egyeztető funkción túl van ugyanis egy közvetítői feladat is, a „nagypolitikát” kell lefordítani a kulturális szféra nyelvére. Az általános politika szintjén fogalmazódnak meg azok a legfontosabb célok és értékek, amelyek a mindenkori kultúrpolitikát is vezérlik. Ettől a nagypolitikától, az adott politikai rendszert legitimáló funkciótól semmilyen, még a legdemokratikusabb kultúrpolitika sem mentes. Ebből következően a politikai legitimációs szerepet betöltő reprezentatív kultúra preferálása, az adott kormány-

zatot fémjelző látványos, grandiózus intézmények, akciók támogatása minden kultúrpolitika természetes törekvése.

Ezzel szoros összefüggésben, de az irányítás természetéből következően is, a kulturális kormányzat szempontjából az a jó finanszírozási rendszer, amely teljes mértékben alá van rendelve a kultúrpolitikai szándékoknak, hatékony szabályozó eszköz, befolyásolható, alakítható, kézben tartható, garantálja az irányítás operativitását és a kultúrpolitikai preferenciák érvényre juttatását. Szintén fontos követelmény, hogy a finanszírozás szervezeti és döntéshozatali rendszere erősen hierarchikus, a felső vezetés számára jól áttekinthető legyen, biztosítva ezzel az ellenőrzés és a központi döntések „végigfuttatásának” lehetőségét. Ezeknek a szempontoknak az felel meg legjobban, ha a finanszírozási eszközök koncentráltak, a döntési jogkörök pedig centralizáltak.

A gazdaság, a gazdaságirányítás szemszögéből nézve a kultúrafinanszírozás kérdései két különböző metszetben, pénzügytechnikai megfontolások és a gazdaság egészének érdekei szerint vizsgálhatók. Pénzügytechnikai szempontból az lenne kívánatos, hogy a kultúrafinanszírozás rendszere normatív (objektív), áttekinthető, konzisztens és ellenőrizhető legyen. A második megközelítésben alapkövetelményként fogalmazható meg, hogy a kulturális szféra szervesen illeszkedjen a gazdaságba, intézményeinek működése ne sértse az ott általánosan érvényes játékszabályokat. Gazdálkodó szervezetként a kulturális intézmény ugyanolyan magatartást tanúsítson, mint a többi gazdasági alanyok, a rendelkezésére bocsátott erőforrások minél hatékonyabb felhasználásával hozza létre azokat a kulturális termékeket és szolgáltatásokat, amelyek a kulturális igények kielégítéséhez, a kultúra fejlődéséhez szükségesek. Ennek a hatékonysági követelménynek a teljesítése igen nehéz, mert a (tevékenységük jellegéből következően) mindenképp támogatásra szoruló kulturális intézmények esetében az önfinanszírozáshoz kapcsolódó rentabilitási kényszer nem hozható létre.

A kulturális élet különböző szereplői által támasztott követelmények fenti áttekintése alapján nyilvánvaló, hogy ezek igen sokszor konfliktusba kerülnek egymással. Ennek elsődleges oka természetesen az érdekek eltérésében rejlik. Bár művészek, közönségnek és mecénásnak, gazdaság- és kultúrpolitikának egyaránt érdeke a kultúra fejlődése, a finanszírozás részletkérdéseiben már nagyon is eltérőek lehetnek a törekvéseik. A művészek és a kulturális intézmények vezetői minél több támogatást szeretnének, a gazdasági vezetésnek (de végső soron a közönségnek is) a racionális gazdálkodás kikényszerítése az érdeke; a többszoros finanszírozás iránti igény összeütközésbe kerül az ellenőrizhetőség követelményével; a kísérletezés szabadsága nem mindig egyeztethető össze a kultúrpolitikai érdekekkel és a közönség igényeivel; stb.

Látnunk kell, hogy a fentiekben felsorolt követelmények együtt és egyszerre soha, semmilyen finanszírozási rendszerben nem teljesülhetnek. A kulturális élet szereplői közötti mindenkori erőviszonyoktól, a gazdasági rendszertől, a nagypolitikai klímától függően kerül egy részük a figyelem homlokterébe, míg másik részük a háttérben maradva, mintegy észrevétlenül motiválja a megfelelő érdekcsoportok kultúrafinanszírozással kapcsolatos magatartását.

A kultúra finanszírozásának ideáltípusai

A publicisztikában különösen gyakori, de a tudományos igényű írásokban is előfordul, hogy a kultúra piaci rendszerű, illetve redisztribúción alapuló finanszírozásának összevetése során az egyik megoldás gyakorlatban tapasztalható összes hibáját, gyengeségét a másik elméleti előnyeivel állítják szembe. Ezt a hibát elkerülendő, megkíséreljük – tőlünk telhető elfogulatlansággal – átgondolni azokat az elvi előnyöket és hátrányokat, amelyek a kultúrafinanszírozás két tiszta típusának, a piacinak és a támogatásokon alapulóknak legbelső, lényegi jellemzőivel függenek össze. Tesszük ezt annak ellenére, hogy magunk is tisztában vagyunk vele: a gyakorlatban is működőképes finanszírozási rendszerek a skála két szélső pontja között, a belső sávokban találhatóak, a két tiszta típus (ideáltípus) kombinációjaként jönnek létre. Vizsgálatunkat mégsem érezzük feleslegesnek, mert a tiszta típusok beható ismerete hozzájárulhat a konkrét finanszírozási formák dzsungelében való eligazodáshoz, a mindenkori finanszírozási rendszer működésének megértéséhez és a cselekvési lehetőségek felméréséhez.

Az egyik tiszta típus a *kultúra finanszírozásának piaci rendszere*. Ebben az esetben a lakosság a kulturális javak és szolgáltatások vásárlójaként lép fel, a piaci mechanizmusok segítségével közvetlenül finanszírozza azok előállítását.

A piaci rendszerű kultúrafinanszírozás *elvi előnyei* a következők:

- A „vevők piacán” a vásárló, fogyasztó diktál, a termelőnek, szolgáltatóknak kell alkalmazkodnia az állampolgár igényeihez, így biztosított a kulturális kínálat sokszínűsége, a „választék demokráciája”. A kínálati oldal szereplői versenyre, költségeik féken tartására, állandó innovációra vannak kényszerítve.
- A fogyasztói szuverenitás egyfajta kontrollt jelent. Az egyéni vásárlásokból összetevődő fizetőképes kereslet szabályozó szerepén keresztül a lakosság hatékonyan befolyásolja a kulturális kínálat alakulását. Ez meggátolja, hogy a kínálat tartósan elszakadjon a kereslettől. Nem fenyeget az elitizmus veszélye; nincs mód arra, hogy a finanszírozási mechanizmusokat a kulturális manipuláció szolgálatába állítsák.
- A kulturális termékek, szolgáltatások piaca nyitott: bárki kezdeményezhet, vállalkozhat. Nincsenek előjogok, természetes akadályok állnak a monopóliumhelyzet kialakulásának útjában.
- Ez a rendszer tesz leginkább eleget a semlegesség követelményének, hiszen a piaci kereslet a maga személytelenségében valóban semleges finanszírozó.
- A piaci mechanizmusok biztosítják a leggyorsabb és legmegbízhatóbb visszajelzést a közönség igényeiről és ezek változásáról.
- A monetárisan integrált piacgazdaság jövedelemkanalizációs technikái gyorsabbak, rugalmasabbak, mint a redisztribúció bürokratikus, hivatali megoldásai. A tőke- és hitelpiac olyan megtakarításokat is átcsoportosíthat a kulturális vállalkozásokhoz, amelyek a nem piaci finanszírozási rendszerben elérhetetlenek lennének.
- Piacgazdasági környezetben – elvben – mindig vannak alternatív finanszírozási források.

- A kulturális ágazat szerves részét alkotja a gazdaságnak, tehát a kulturális intézmények gazdasági kapcsolataikban egyenrangúak a partnereikkel, a gazdaság egészséges működését pedig nem zavarja egy gazdaságon kívüli játékszabályoknak engedelmesskedő ágazat beékelődése.

A kultúrafinanszírozás piaci rendszerének *elvi hátrányai* a következők:

- A tiszta piaci finanszírozás legnagyobb hátránya, hogy nem biztosítja a kollektív kulturális szükségletek kielégítésének pénzügyi alapjait. Nem teremt fedezetet az olyan kulturális javak és szolgáltatások létrehozásához, amelyek a társadalom egésze szempontjából fontosak, de a piaci vállalkozások számára nem vonzóak, mert előállításuk nem ígér gyors megtérülést, az állampolgároknak pedig egyénenként nem fűződik komolyabb érdekük és/vagy nincs elegendő anyagi erejük a finanszírozásukhoz.
- A piacon megjelenő kereslet a kor átlagizlését tükrözi, így a magas művészet, a progresszív művészeti irányzatok, a kulturális innováció kibontakozásához önmagában nem teremti meg az anyagi alapokat.
- A tisztán piaci finanszírozás igazságtalan, sérti a társadalmi méltányosságot, hiszen a hátrányos jövedelmi helyzetű rétegeknek nincs módjuk a kulturális termékek és szolgáltatások megvásárlására. Mivel a kulturális kiadások jövedelemrugalmassága nagy, bizonyos jövedelemszint alatt a kulturális fogyasztás minimálisra, sőt akár nullára is csökkenhet, ami nem csak az érintett rétegek, hanem a társadalom szempontjából is káros.

A kultúra finanszírozásának másik tiszta típusa a redisztributív rendszer, az a megoldás, amikor az állam az alacsonyan tartott béreken és/vagy adókon keresztül központosítja a kultúrára szánt összegeket, s azokat vagy az állami apparátus útján vagy különböző társadalmi testületek bekapcsolásával osztja szét az egyes kulturális területek között. Így a kultúra finanszírozása részben vagy egészében függetlenedik a lakosság tényleges igényeitől és vásárlóerejétől.

A redisztributív rendszer *elvi előnyei* a következők:

- Megteremti a fedezetet a társadalmi közös fogyasztás körébe tartozó kulturális javak, szolgáltatások előállításához, az össztársadalmi szinten jelentkező feladatok (a nemzet kulturális-művészeti értékeinek megőrzése, az országos szintű, reprezentatív kulturális intézmények működtetése stb.) megoldásához.
- Csökkenti vagy megszünteti a kulturális fogyasztás jövedelemfüggőségét. A névleges áron vagy térítés nélkül igénybe vehető kulturális javak az alacsony jövedelműek számára is hozzáférhetővé válnak.
- A művészek és a kulturális intézmények függetlenednek a közönség vásárlóerejétől és esetleg ízlésbeli elmaradottságától, így elvileg javulhatnak a művészi kísérletezés, az új irányzatok kibontakozásának esélyei.
- A támogatások elméletileg nagyobb biztonságot, stabilitást adnak a kulturális intézményeknek, művészeknek, és jobban figyelembe veszik a kulturális tevékenység sajátosságait, mint a rentabilitási szempontok által vezérelt piac.

A redisztributív rendszer alkalmazása az alábbi *elvi hátrányokkal* jár:

- Elméletileg sem létezhet az az állami-társadalmi bölcsesség, amely el tudná dönteni, hogy mekkora és milyen megoszlású összeg szükséges a kultúra finanszírozására. Nincs olyan társadalom fölötti erő, amely alkalmas lenne az össztársadalmi érdek érvényesítésére. Az állam deklaráhatja magát ilyennek, de ez mit sem változtat azon, hogy döntései mögött valójában (ha burkoltan és éppen ezért némileg eltorzult formában is) érdekütközések zajlanak.
- A kulturális kínálat függetlenítése a lakossági vásárlóerőtől megnehezíti az igények reális számbavételét. Ez azzal a következménnyel járhat, hogy a kulturális kínálat tartósan elszakad a tényleges szükségletektől.
- A redisztributív rendszer csorbítja a fogyasztói szuverenitást, és így a beleszólás, a kontroll fontos, sok esetben egyetlen hatékony lehetőségétől fosztja meg az állampolgárok széles rétegeit.
- A kontroll hiánya torzulásokat eredményezhet a mindenkori kultúrpolitika szerepértelmezésében. Piaci automatizmusok híján megsokszorozódnak a központi döntések; a támogatások kiterjedt rendszere az egész kultúrpolitikát egyfajta paternalista „szociálpolitikává” alakítja, amelyben a kulturális javak juttatások lesznek a lakosság, a támogatások pedig kegyúri adományok vagy a lojalitásért kapott díjak a művészek számára.
- Az alacsony áron vagy ingyenesen elérhető kulturális javak széles köre azt az illúziót keltheti, hogy a kultúra általános hozzáférhetősége lényegében biztosított, s így a döntéshozók nem érznek elegendő késztetést, hogy a hozzáférhetőséget korlátozó egyéb tényezők (alacsony műveltségi, iskolázottsági szint, földrajzi elszigeteltség stb.) okozta problémákkal szembenézenek.
- Az olcsóság torzíja az árrendszert, kiiktatja az árak szabályozó szerepét, megnehezül a reális gazdasági kalkuláció.
- Azzal, hogy az olcsóságot/ingyenességet a kollektív fogyasztás területéről kiterjesztik a kulturális termékek fogyasztói piacára, tehát az egyénileg vásárolható termékek és szolgáltatások körére is, csökken ez utóbbiak és általában a kultúra presztízse.

Összefoglalás

Mint a fentiekben láttuk, a kultúrafinanszírozással kapcsolatos követelmények egymással is konfliktusban vannak, a különböző finanszírozási megoldások előnyei és hátrányai egymással szoros összefüggésben jelentkeznek. Tisztában kell lennünk az- zal, hogy együtt és egyszerre nem teljesülhet minden követelmény, nem képzelhető el olyan rendszer, amelynek csak előnyei vannak. Az optimális kombináció kialakítása tehát nem jelentheti azt, hogy a finanszírozás mindkét típusának csak az előnyös oldalait érvényesítjük, mindig fel kell vállalnunk bizonyos mellékhatásokat is. Szél- sőséges esetben az is előfordulhat, hogy a piaci és a redisztributív rendszer keveredése során a pozitív hatások kioltják egymást, és a mellékhatások kerekednek felül, a két rendszer kombinációja nem az előnyöket, hanem a hátrányokat egyesíti.

Mindebből az is következik, hogy nem szabad túlbecsülni az egyes finanszírozási megoldások lehetőségeit. A kulturális egyenlőtlenség például nem csak a piaci rendszerben termelődik újra, hanem akkor is, ha a redistributív megoldások válnak uralkodóvá. A finanszírozás nem csodaszer, nem vállalhat át komplex társadalompolitikai feladatokat.

ABSTRACT

A primer for cultural policy makers or there is nothing new under the sun

This paper is a shortened version of a study written upon the initiative and inspiration of Dr Gábor Koncz who launched the research on cultural economics in Hungary in the early 1980s.

The authors address two fundamental questions of financing culture. In the first part of the paper, they try to explore the complex set of intentions, interests and requirements that shape the system of financing. This analysis covers the expectations of a wide range of stakeholders, namely the consumers of cultural goods, artists, cultural institutions, government, and economic actors. The second part of the paper gives an overview of the potential advantages and drawbacks of the ideal typical market-based and redistribution based systems of financing culture. The authors conclude that none of the financing schemes can meet all expectations and combine only the advantages. However, a thorough knowledge of these different aspects can be useful while seeking for an optimal solution.

A Kövy-Kossuth emléktábla részlete

Szatmári Emília

A VEZETŐ MINT MINŐSÉGFEJLESZTŐ A KÖZNEVELÉSBN

Bevezetés¹

Frappánsan (vagy közhelyesen) kezdhethném azzal a gondolattal, hogy talán nem minden esetben a minőség, de feltétlenül a minőségfejlesztés korát éljük. Így van-e vajon a közoktatás/köznevelés területén is? A *Közoktatási törvény* kötelezően előírta a minőségfejlesztési munkát az oktatási-nevelési intézmények számára, ami 1999-től² kezdődően be is került valamennyi *Pedagógiai (Nevelési) Programba*, s a következő években jól vagy rosszul, érdemben vagy formálisan, szakszerűen vagy dilettáns módon folyt is a munka az iskolákban, óvodákban, kollégiumokban, ÁMK-kban – e címszó alatt.

A 2012. szeptember 1-jén hatályba lépett *Köznevelési törvény*³ nem rendelkezik közvetlenül a minőségfejlesztési munkáról – noha a nemzet felemelkedésének egyik biztosítékeként definiálja a *minőségi oktatást*⁴ –, s az újragondolt, újrafogalmazott helyi iskolai dokumentumokban sem szükséges kitérni rá.

Az iskolák versenyhelyzetének manapság megtapasztalható bizonyos fokú korlátozása azonban nem jelenti, nem jelentheti a minőség degradálását a köznevelésben.

¹ Koncz Gábor maga is több országos kulturális intézmény vezetője volt, például a Magyar Kultúra Alapítvány igazgatója, jelenleg a TIT SE elnöke. Behatóan foglalkozott közneveléssel összefüggő kérdésekkel: tehetséggondozással, élménypedagógiával és minőségbiztosítással. Az ezredfordulón kidolgozta a Sárospataki Református Kollégium Gimnáziumának átfogó minőségirányítási és minőségbiztosítási programját. Tanulmányomat neki, a Sárospatakhoz ezer szállal kötődő, a városhoz és a Kollégiumhoz ragaszkodó, azokért állandóan munkálkodó egykori pataki diáknak és pataki tanárnak ajánlom.

² A Közoktatási tv. 1999. június 22-én kelt módosítása alapján. Lásd még ehhez TRENCSENÝI László: *Minőségbiztosítás a pedagógiai programban, Hogyan?*, Budapest, Okker Kiadó, [é. n.], 7.

³ 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről.

⁴ 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről, *net.jogtar.hu*, URL: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100190.TV Utolsó letöltés: 2021. 09. 01.

A minőségbiztosítás fogalmi apparátusát, szemléletét, szabványait, eljárásait, eszközeit a piacgazdaság, a termelő és szolgáltató szféra hívta életre még az 1960-as években, hiszen az volt a jól felfogott pénzügyi érdeke, hogy a gyártás megbízható, kiszámítható legyen, és hogy a termékek, illetve szolgáltatások megfeleljenek a vevőknek/fogyasztóknak, partnereknek.⁵

Amikor 1985, vagy még inkább 1990 után a versenyhelyzet Magyarországon a közoktatási szférában is megjelent, a minőségbiztosítás, illetve minőségfejlesztés koncepciója és követelményei lassan és fokozatosan megjelentek az oktatási, nevelési, művelődési feladatokat ellátó intézmények munkájában is.

A politikai és gazdasági rendszerváltás új értékek és igények kialakulásához vezetett az iskolák világában is. A szabad iskolaválasztás joga és lehetősége szintén újszerű helyzetet teremtett. A korábbi ellenőrzési mechanizmusok eltűntek a decentralizációval együtt, s nem követték őket újabbak, az intézményi önállóság feltételeihez jobban illeszkedők.⁶ A külső ellenőrzés megszűnésével együtt sok iskolában megszűnt a belső ellenőrzés is. Mindez pedig elégedetlenséget váltott ki a szülők, diákok, fenntartók, pedagógusok köreiben. Ugyanakkor az állam érthető okokból továbbra is tudni akarja, hogy az intézmények hatékonyan használják-e fel a közpénzeket.⁷

Annak a ténynek, hogy a '90-es évek végétől a közoktatás kiemelt témája lett a minőség, az is az oka volt, hogy az évtized közepén több kutatási eredmény jelent meg az ezzel kapcsolatos problémákról. Ezt a tendenciát erősítette még, hogy az iskoláknak 1997-ben önálló programot kellett megfogalmazniuk, ám gyakran nem rendelkeztek ehhez szükséges szakmai ismeretekkel, aminek az lett a következménye, hogy a programok jelentős része nem felelt meg a minőségi kritériumoknak.⁸

Tegyük hozzá mindehhez, hogy az iskola partnerei korábban is naponta véleményt alkottak az intézményről, az ott folyó munkáról, értékelték a pedagógusokat és az intézmény vezetőjét is. Ebben nincs különbség, és nincs nóvum. A minőségfejlesztés bevezetése után a változást az jelentette, hogy ezeket a véleményeket már nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azért sem, mert a közoktatás *közszolgáltatás* – is.⁹

Hogy vannak-e a gazdasági szektorhoz hasonlóan vevők a köznevelés területén? Természetesen: a diákok, a szülők, a pedagógusok, a fenntartó, a következő oktatási fokozat intézményei, a munkaerőpiac, a társadalom – mondhatnánk: mindannyian.

Van-e „áru”/szolgáltatás? Igen: a köznevelési intézmények tudást közvetítenek, fejlesztik a kommunikációs és szociális készségeket, segítenek tájékozódni, eligazodni a társadalomban, felkészítenek a munka világában való helytállásra, egyáltalán és végső sorban a boldog életre. Teszik ezt a tanítási órákon, órán kívüli alkalmakon,

⁵ Lásd KOVÁCS László – TARCSA Zoltán: *Nevelés, művelődés, minőség, A többcélú intézmények minőségbiztosításának problémái*, Budapest, Okker Kiadó, 2002, 5, 18.

⁶ HALÁSZ Gábor: *A magyar közoktatás az ezredfordulón*, Budapest, Okker Kiadó, 2001, 44.

⁷ TRENCSENYI: i. m., 59.

⁸ HALÁSZ: i. m., 44.

⁹ MAKAI Katalin: *Iskolai önértékelés, Hogyan?*, Budapest, Okker Kiadó, [é. n.], 7.

különböző szociális közegben való foglalkozásokon, interperszonális kapcsolatok által, példaadással, azaz minden időben és módon.

Vannak-e szabványok az iskolai munkában? Ez egy kicsit bonyolultabb kérdés, hiszen „az iskola humán rendszer”,¹⁰ ahol önálló személyiségek, individuumok lépnek kapcsolatba egymással, amely kapcsolatok nehezen szabványosíthatók. Ha azonban az iskolaérettségi vizsgálatokra, a beiskolázási rendeletekre, a kompetenciafelmérésekre, az érettségi vizsgákra gondolunk, akkor könnyen találunk szabványokat is a rendszerben. Bizonyos fokig, mélységig más iskolai folyamatok is szabványosíthatók: például a taneszközök, a napirend, a házirend, az egyenruha, az értékelés kritériumai, de végső soron gondolhatunk a pedagógus és tanuló kapcsolatára is.

Van-e ellenőrzés, mérés, értékelés a közoktatási intézményekben? Természetesen igen, hiszen az ellenőrzés egyrészt a törvényesség betartásának biztosítója, másrészt ezáltal válik világossá, hogy a szervezet a kitűzött célok irányába halad-e, s csak így derülhet ki az is, hogy van-e szükség korrekcióra. A mérés és értékelés a legismertebb módon jelen van a pedagógiai munkában: kifejezetten számszerű mérést és értékelést jelentenek az osztályzatok, érdemjegyek, minősítések. Sokkal nehezebb, bonyolultabb, összetettebb feladat a személyiségfejlődést, a személyiségbeli változásokat értékelni. A különböző szociokulturális környezetből érkező diákok, vagy éppen az eltérő mikrokörnyezetben működő intézmények esetében a hozzáadott értéket kell(ene) mérni. Mindez persze igen nagy körülményt és rengeteg munkát jelentene, amivel talán mind a mai napig adós maradt a szaktudomány.¹¹

1. Teóriák a közoktatási minőségről, minőségfejlesztésről és az ezzel kapcsolatos vezetői feladatokról, avagy a szakirodalom rövid áttekintése

1.1. A minőség és a minőségfejlesztés fogalmai

A szakirodalom számos definícióját alkotta meg és használja a minőségnek. Jelen dolgozat keretei között néhányat említhetünk.

A minőség egyik meghatározása, melyet elsősorban fogyasztási cikkekre, árukra használhatunk: „a minőség a használatra való alkalmasság”.¹² Az előzőhöz hasonlóan, tárgyiasult termékekre értelmezhető a következő fogalommagyarázat is: „a minőség a termék egész élettartama alatt múlja felül a fogyasztó elvárásait”.¹³

Az alábbi definíciók már a szolgáltatások területén is értelmezhetőek: „a minőség a felhasználói igények vagy az előírányzott cél kielégítésének mértéke”.¹⁴ „A minőség a vevőkkel közösen megállapított követelmények teljesítése, és módosítások kezdeményezése a vevői igényeknek való jobb megfelelés érdekében.”¹⁵ „A minőség a szab-

¹⁰ KOVÁCS – TÁRCSA: i. m., 25.

¹¹ Uo., 6–35.

¹² Uo., 36.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

ványnak, a felhasználásnak, valamint a kimondott és rejtett vevői igényeknek történő megfelelés.”¹⁶

Egyes szerzők szerint az iskolák világában is az intézmény akkor nyújt minőségi szolgáltatást, „ha folyamatosan és panaszmentesen kielégíti használóit, és azt nyújtja mennyiségben és jellemzőit tekintve, amit ígért”.¹⁷

Más szerzők cizellálják a „használói”, partneri igényeket, amikor az oktatási-nevelési-művelődési intézményekben a szervezeti és működési jellemzőknek olyan együttesét nevezik minőségnek, „amelyek alkalmassá teszik az intézmény használóinak kifejezett és rejtett igényeire épülő célrendszer teljesítését”.¹⁸ És mivel az igények időben, térben, partnerenként változhatnak, a „minőség mozgó célpont”.¹⁹

Ígények, elvárások; eredményesség, eredménytelenség valamennyi meghatározásban a minőség kulcsfogalmai. Azt tegyük még hozzá az előzőkhöz, hogy a köznevelési intézmények esetében a partneri igényeket természetesen összhangba kell hozni a szakmai követelményekkel és célrendszerekkel.

Az előzőekben megfogalmazottakon túl találkozunk komplexebb meghatározásokkal is:

„A teljes minőség elve valójában egy új gondolkodásmód [...], amely fokozatosan átítatja az egész szervezetet. Az öntökéletesítés útja, olyan követő adatrendszerre, mérésekre támaszkodó munkafolyamat, amelyben a fejlődés minőségi összetevőire figyelünk.”²⁰ Ebben az értelemben új kulcsfogalmakkal gazdagodott a minőségfogalmunk. Először is: a szerző itt gondolkodásmódról, új szemléletről, értelmezésről beszél, azaz nem egy különálló, más feladatoktól, folyamatoktól elválasztott tevékenységről vagy programról, hanem egy olyan megközelítésről, amely áthatja, átöleli a szervezet egész működését, létezését, lényegét.

Másrészt fontos, hogy az intézmény minden tagját, valamennyi munkatársát elérje, megérintse az újfajta látás- és gondolkodásmód, az nem elégséges, hogy az iskolában csak néhányan (akár még a vezető is) azonosuljanak vele.

Harmadrészt azt is ki kell emelnünk, hogy a szakember munkafolyamatról és útról beszél, nem pedig egy tökéletes állapotról. A minőségfejlesztést helyesen úgy is meghatározhatnánk, hogy az egy olyan folyamat, amit ha egyszer elkezdünk, nincs vége. Ráadásul a szakértelem is csak lépésről lépésre alakul ki, fokozatosan az alkalmazott tudással.

Továbbá fontos ismérve még a minőségnek, hogy rendszeres mérésekre, adatgyűjtésekre, valamint ezek révén visszacsatolásokra építő és épülő korrekciós ciklusok jellemzik.²¹

¹⁶ Uo.

¹⁷ HORVÁTH Attila: *Minőségbiztosítási technikák óvodában és iskolában*, Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1999, 26.

¹⁸ KOVÁCS – TÁRCSA: i. m., 37.

¹⁹ Uo., 36.

²⁰ Vastagh Zoltán meghatározása, közli FÁBRY Béla: A közoktatási minőségbiztosítás fogalmairól, kompetenciáiról, szereplőiről, szerepeiről, in TRENCSENYI László (szerk.): *OKAIM – Módszertani Füzetek I., Minőség és gyakorlat*, Budapest, Okker Kiadó, [é. n.], 37–38.

²¹ Uo., 38–39.

A minőség az iskolákban – egészen a *Köznevelési törvény* megalkotásáig – egyfajta *megegyezésen alapuló színvonalat* jelentett, hiszen része volt a *Pedagógiai Programnak*, mely az iskola által kidolgozott, a szülőkkel egyeztetett, a fenntartóval elfogadott egyfajta szerződés volt.²²

A minőség ugyanakkor *menedzselt nívó* is, amelyen egyrészt a minőség megteremtődésének teljes folyamatát értjük, hiszen – ahogy már láttuk – a minőség nem eredmény, hanem út. Menedzselt nívó abban a tekintetben is, hogy nem külső standard minőséget jelent, hanem a partnerek megegyezésének egész rendszerét.

A minőség továbbá *elvárt* milyenség is, hiszen a mindenkori állam, a mindenkori oktatáspolitikai egységesen elvár egyfajta minőséget az iskoláktól.²³ Kiegészíthetjük ezt még egyfajta standard társadalmi elvárással is.

Mindezeket összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy: „az iskolai munka tekintetében a minőség meghatározásakor az iskolai élet azon jellemzőinek összességéből indulunk ki, amelyek az iskolát alkalmassá teszik az iskola közvetlen és közvetett használói kifejezett és rejtett igényeinek minél teljesebb kielégítésére. A lényeges iskolahasználói igényeknek megfelelő iskolai jellemzők egy adott meghatározottságot eredményeznek. E meghatározottság jelenti az iskola minőségét.”²⁴

Az iskolák világában a minőség rendkívül összetett jelentéssel bír. Elemeit, komponenseit legalább két nagy halmazra oszthatjuk, ahol az első halmazba tartoznak a tanulás, oktatás, kultúráközvetítés eredményei, melyek megmutatkoznak az osztályzatokban, vizsgaeredményekben, továbbtanulási mutatókban, szakköri eredményekben, sporthelyezésekben, de ide sorolhatjuk a kórusmunkát, tanulmányi kirándulásokat, színházlátogatásokat vagy éppen az iskolaújság szerkesztését is. A másik halmazba a szocializációs folyamatok iskolai eredményei sorolhatók. Ezeket nehezebb mérhető mutatókkal meghatározni, hiszen ezek között említhetjük például a tanár-diák kapcsolatok alakulását, a diákközéletet, a problémakezeléseket az iskolában, a kommunikáció formáit, az intézmény szociális klímáját, a deviáns magatartások előfordulását vagy éppen a tradicionális iskolai értékeket.²⁵

Eddigi megállapításainkból következően meghatározhatjuk a minőségfejlesztés lényegét is, miszerint az „az intézmény pedagógusai által végzett és külső szakértők közreműködésével segített tudatos, szervezett és folyamatos tevékenység, amely az intézmény dokumentált szakmai céljainak és tényleges működésének állandó közelítését szolgálja, alapvetően a gyerekek és szülők, továbbá a pedagógusok, a fenntartók, valamint a munkaerőpiac igényeinek és az oktatáspolitikai törekvéseinek mind teljesebb kielégítése céljából”.²⁶

Lényeges leszögezni még a minőségi vizsgálatok és a minőségfejlesztés gyakorlata kapcsán azt is, hogy a gyerekek szociokulturális tulajdonságai vonatkozásában tekin-

²² Uo., 41.

²³ Uo.

²⁴ Uo., 42.

²⁵ Uo., 39.; Lásd még ehhez HORVÁTH: i. m., 26.

²⁶ Uo., 43.; Lásd még ehhez TRENCSENYI: i. m., 62.

tettel kell lenni a kiindulási feltételekre, és figyelembe kell venni a pedagógiai erőfeszítéseket is.²⁷ Úgy is fogalmazhatunk, hogy az iskolák világában „nem minden eredmény »mérhető«, de minden nevelési eredmény tapasztalatilag megállapítható”.²⁸

1.2. Az iskola vezetőjéről – általánosságban

„Ami az ember lehet, annak kell lennie. Hü kell, hogy legyen természetéhez, de csak az érdekes a vezető névre, aki elkötelezetten vezet csapatát az általa látott cél felé. Az első feltétel, hogy higgyen a célban, a második, hogy elkötelezetten vezessen a célhoz.” (Maslow)²⁹

Az iskola egyszemélyi felelős vezetője az igazgató. Az ő felkészültsége, szakmai tudása, hozzáértése, személyisége, vezetési stílusa leképeződik az egész intézmény működésében, szakmaiságában, munkahelyi klímájában, az iskola elismertségében, a szervezet formális és informális rendszerében, felépítésében.

Sem az elmúlt évtizedekben, sem manapság nem könnyű megfelelni a vezetői szerepnek. Az elvárások, a feladatok gyakran messze túlnőnek a megszerzett/megszerzhető képésítésen és szakmai kompetenciákon.

Az igazgatók saját maguk a vezető három legfontosabb értékének az együttműködést, a gyerekszeretet és a menedzseri képességeket, az iskola érdekében végzett érdekérvényesítő attitűdöt tartják. Ehhez képest munkájuk nagy része mégis gazdasági kérdésekről, adminisztrációról, napi rutinfeladatok megoldásáról, jogi-munkajogi kérdésekről szól. Kevés idő jut stratégiai tervezésre, ellenőrzésre, értékelésre, a humán erőforrás fejlesztésére.³⁰

Ez a sokféle elvárás sokszor vezet(het) szerepkonfliktusokhoz is.³¹

A feladatkörök újabb bővülései miatt indokolt és szükséges bizonyos jogkörök delegálása, a középvezetés (munkaközösség-vezetők, osztályfőnökök) megerősítése, a tantestületi tagok bevonása a munkába.³²

Ugyanezt a tendenciát kell erősítenie annak az igazságnak is, hogy: „senki sem eléggé szakértő ahhoz, hogy a kérdésekre egyedül is megfelelő választ adjon. Ez a vezetőre is igaz.”³³

Egy-egy igazgató kinevezésével gyakran előfordulhat, hogy aki tegnap még tanító tanár volt, az ma igazgató, s azzal az elvárással szembesül, hogy a felmerülő problémákra azonnal tudnia kell a választ. Ez azonban hamis váradalom. Az elnyert pozíció nem jár azonnal szakértelemmel. A vezető jól teszi, ha megtanítja

²⁷ GÁSPÁR László: Iskola és minőség, *Embernevelés*, 2000/1–2, 79.; Lásd még ehhez HORVÁTH: i. m., 16.

²⁸ Uo., 77.

²⁹ Közli FARKAS BORZA Éva: Vezetői szerepek az intézmény működésének hatékonysága érdekében, *Óvodai Élet*, 2001/1, 39.

³⁰ GOLNHOFER Erzsébet – SZEKSZÁRDI Júlia: Az iskolák belső világa, in HALÁSZ Gábor (szerk.): *Jelentés a magyar közoktatásról 2003*, Budapest, Országos Közoktatási Intézet, 252.

³¹ FARKAS BORZA: i. m., 39.

³² GOLNHOFER – SZEKSZÁRDI: i. m., 252.; Lásd még ehhez HORVÁTH: i. m., 58.

³³ BOTKA Lajosné: Együttműködés az iskolában, az iskolaszervezetben, in BALOGH László (szerk.): *Társadalmi partnerség, együttműködés az iskolavezetésben és a helyi irányításban, IV. Közoktatási vezetési konferencia*, Budapest, Okker Kiadó, 2000, 24.

kollégáit arra, hogy nem tud bizonyos dolgokat, és megtaníthatja őket arra is, hogy ezt elfogadják.³⁴

Ha a közoktatási intézmények vezetéséről gondolkodunk, akkor érdemes legalább egyszer tisztázni azt is, hogy az iskolában vezetőn ugyan mindenekelőtt az igazgatót értjük, *de facto* azonban érthetünk alatta mindenki mást, aki „formális szintű vezető szerepet tölt be”³⁵ a szervezetben, de ide sorolandó a tantestület „informális vezetője”³⁶ és annak „véleményformáló”³⁷ szereplői is.

Dolgozatomban azonban alapvetően az iskola egyszemélyi felelős vezetőjére, az igazgatóra törekszem fókuszálni.

1.2.1. Az iskola professzionális vezetőjéről

A professzionális vezető távlatokban gondolkodik. Képes alakítani a teljes szervezetet, és elősegíti annak összhangját. Kifinomult tárgyalástechnikával rendelkezik. Eredményesen használja az értékelés, fejlesztés, motiválás módszereit. Jó konfliktuskezelő. Elkészíti a szervezet vezetési programját, megfogalmazza a főbb célkitűzéseket. Igazgatói ciklusának stratégiai elemeit kifejezésre juttatja a pedagógiai programban.³⁸

A professzionális vezető módszerei közé tartozik, hogy mindig célirányosan halad, célkitűzései követhetők, teljesíthetők, mérhetők, vonzóak, és fejlesztik az egyént. A feladatok elvégzéséhez csapatot épít, melynek jellemzője, hogy tehetséges emberekkel veszi körül magát, sőt tanítja, képezi munkatársait. Nem csak követőket akar szerezni, akik azt mondják, amit a vezető (általában) hallani akar, hanem vezetőtársakat nevel, akik azt mondják, amit kell. A professzionális vezető igényli a kontrollt, – ha szükséges – a kritikus véleményeket. Többet hoz ki munkatársaiból, mint amire ők magukat képesnek tartják. Bár alapvetően stratégiában, hosszútávon gondolkodik, de rendelkezik alternatívákkal, amelyek birtokában naprakész és magabiztos lehet minden helyzetben.³⁹ Alkotó légkört, pedagógiai klímát akar és tud kialakítani intézményében. Sikeres és jó időgazdálkodó. Kiváló motivátor.⁴⁰

Akkor, amikor a vezető változást szorgalmaz, korrekciót hirdet, mintegy kimozdítja az embereket és az intézményt is a korábbi egyensúlyi állapotából.⁴¹

³⁴ Uo., 24–25.

³⁵ FÁBRY: i. m., 47.

³⁶ Uo., 47.

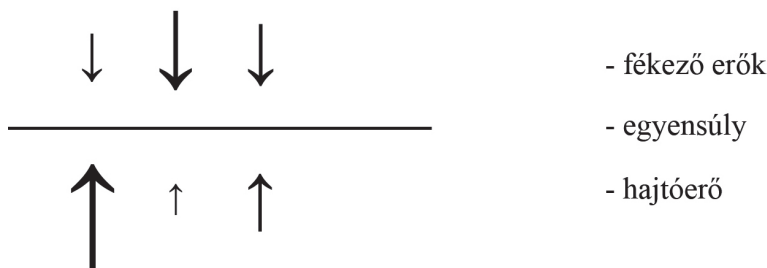
³⁷ Uo.

³⁸ BENEDEK ISTVÁN: *A professzionális intézményvezetés alapjai*, Budapest, Raabe, 1997, 18.

³⁹ Uo., 19.

⁴⁰ Uo., 20.

⁴¹ Uo., 37.; Lásd még ehhez HORVÁTH: i. m., 127.

Fékező erő lehet a munkatársak szűklátókörűsége, a megszokás kényelme, a bizalom hiánya, a kommunikáció elégtelensége, a változással szembeni alacsony tolerancia vagy a kihívásoktól való félelem.

Hajtóerőként működik a környezeti kihívás, egyesek személyes ambíciója, néhány változást akaró kolléga vagy az új költségvetési realitások.⁴²

1.3. Az iskolaigazgató és a minőségfejlesztés

Egy rövid alaptétellel indítva ezt a fejezetet, elmondhatjuk, hogy az iskolák minősége igazgatófüggő,⁴³ azaz az iskolák minőségfejlesztésében az igazgatók vezetői minősége stratégiai fontosságú.⁴⁴

Mivel a minőségfejlesztés helye és szerepe az iskola életében, a munka folyama-tossága, komolysága a vezetés szándékától függ, már a '90-es évektől szükségessé vált a vezetők képzése, továbbképzése, szakirányú vizsgákra való felkészítése.⁴⁵ Ma már nem is lehet közoktatási intézmény igazgatója senki közoktatás-vezetői végzettség és szakvizsga nélkül. Ebből kifolyólag a minőségfejlesztés manapság nem lehet ismeretlen egy vezető számára sem, és nem is lehet felkészületlen egyetlen igazgató sem e stratégiai fontosságú területet illetően.

Szaktudásának birtokában és felelősségének tudatában a vezető információkat gyűjt intézményéről, amelyek alapján képes megfogalmazni az erősségeket és gyengéseket, az erényeket és a valós problémákat, amiket aztán ún. műhelytanulmányo-zásra bocsát. Ez természetesen azt is igényli, hogy biztosítsa a kollégái ilyen irányú képzését is. A tanfolyami kereteken túl ideális, sőt szükséges az intézményen belüli, minden munkatársra kiterjedő képzés és tájékoztatás megszervezése is.⁴⁶ Ahhoz, hogy a kollégák (érdemben) együttműködjenek a célok elérése érdekében, elengedhetetlen, hogy maguk is informálódjanak a minőségfejlesztés értelméről, lényegéről, megismerjék az új szemléletmódot, hogy azonosulhassanak vele.⁴⁷

⁴² Uo.

⁴³ TÓTH Tiborné – TÓTH Andrea Éva: *Értékelés és minőség a közoktatásban*, Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1999, 8.

⁴⁴ GOLNHOFER – SZEKSZÁRDI: i. m., 251.

⁴⁵ FARKAS Olga: A közoktatási vezetők minőségi képzése, Műhelytanulmány, *Magyar Felsőoktatás*, 2000/9, 37.

⁴⁶ KOVÁCS – TÁRCSA: i. m., 100.

⁴⁷ Uo., 90.

A vezető sikere a minőségfejlesztési munkában is nagyban múlik azon, hogy tudja-e kelteni az érdeklődést az adott feladat iránt munkatársai körében, megtalálja és alkalmazza-e a megfelelő ösztönző elemeket, melyek segítik a kollégái számára a megfogalmazott célokkal való azonosulást. Mindezt a motivációt a későbbiekben is fenn kell tartania, sőt mélyítene szükséges.

Eredményes munkára, hosszú távú, tartós sikerre csak akkor számíthat, ha munkatársai belső motiváltsággal is jellemezhetőek, illetve ha a külső inspiráció és a belső ösztönzők összetalálkoznak, összeadódnak a közös célok érdekében. Ha a külső ösztönzés nem társul belső késztetéssel, az eredmény nem lehet tartós. Amikor azonban az irányítottak belső indítékkal is bírnak, a vezetési stílus demokratikusabb lehet.⁴⁸

Szükséges továbbá az is, hogy a vezető legyen aktív, érdeklődő, támogassa mind a minőségfejlesztést koordináló csoport munkáját, mind a minőségre törekvő pedagógusokat. Példamutató magatartása elengedhetetlen a minőségfejlesztéssel kapcsolatos kérdések, felmérések során.⁴⁹

Az világos, hogy a minőségfejlesztés a „hatékony működést kívánja elősegíteni a szervezet önfejlesztő mechanizmusai által”.⁵⁰ Az önfejlesztés, öntökéletesítés a megfogalmazott célok elérése, megvalósítása csak a nevelőtestület egészével érhető el. A vezető pedig akkor jár el helyesen, ha maga is a csapat tagjaként, és nem külső szemlélőként irányítja a munkát, a folyamatokat.⁵¹

Látjuk tehát, hogy fontos a munkatársak hozzáállása, értékrendje is az érdemi munkához, azt azonban alapigazságként kijelenthetjük, hogy a vezetés (a felső vezetés) elkötelezettsége nélkül kudarca ítélt lesz az egész vállalkozás.⁵² A híres, Amerikában élt Joseph M. Juran fogalmazta meg e vonatkozásban: „tudomásunk szerint minden sikeres minőségi forradalom a felső menedzsment részvételével történt. Egyetlen kivételt sem ismerünk”.⁵³

Ezt az axiómát kiegészíthetjük azzal, hogy „egyes becslések szerint a minőség növelésére irányuló törekvések 80%-a elhal a bevezetést követő első két évben, s a vezető »halálok« a felső vezetés következetes támogatásának és eltökéltségének hiánya”.⁵⁴

A minőségfejlesztés megjelenése az iskolákban legalább három eltérő magatartás kialakulását eredményezte a vezető szerepének területén. Az első, amikor a vezető a minőség elkötelezettje, aktívan részt vesz a minőségfejlesztési munkában. A második, amikor a vezető szimbolikus támogatást nyújt a minőségfejlesztési munkához, a csoport tagjainak feladataihoz, maga azonban nem, vagy legfeljebb alkalmilag vesz részt benne. A harmadik magatartástípus az, amikor a vezető és a belső támogató cso-

⁴⁸ FARKAS: i. m., 38.

⁴⁹ KOVÁCS – TARCSA: i. m., 90.

⁵⁰ FARKAS BORZA: i. m., 39.

⁵¹ Uo.

⁵² KOVÁCS – TARCSA: i. m., 90.; Lásd még Kovács Kálmán: *Minőség – minőségbiztosítás – pedagógusképzés, Diskurzus*, Szarvas, [k. n.], 2003, 21.

⁵³ KOVÁCS – TARCSA: i. m., 90.

⁵⁴ HORVÁTH: i. m., 58.

port egymással rivalizál, nem működik együtt. Ebben az esetben prognosztizálható a program sikertelensége.⁵⁵

Az igazgató elkötelezettségének egyik dokumentált, látványos, számon kérhető formája a vezetői szándéknyilatkozat. Megfogalmazza benne, hogy miért vállalja, miért tartja fontosnak a vezetés a minőségfejlesztési munkát, és mit vár annak működésétől. Mondhatjuk úgy is: „a vezetőség nevében ígéretet tesz, hogy mire fog törekedni az intézmény”.⁵⁶ Azt is rögzíti itt, hogy mit vállal és mit tesz ő maga a sikeresség, a minőség érdekében. A szándéknyilatkozat – természetesen – csak intézményi szinten, helyben fogalmazható meg, mivel hangsúlyosan meg kell, hogy jelenjenek benne az iskola sajátosságai, a speciális helyi körülmények, viszonyok.⁵⁷

1.3.1. Vezetői szerepek

A vezetői munka a minőségfejlesztés terén is tevékenységelemek sorozatából áll. E tevékenységek szerepelvadásokként jelennek meg az igazgatóval szemben, ezért a vezetőnek ezekre a megfelelő szerepek kialakításával és gyakorlataival kell válaszolnia.

Személyközi szerepek⁵⁸

Ide tartoznak egyrészt a *nyilvános megjelenések*, szereplések, hiszen egy intézményvezetőnek gyakorta kell reprezentatív és protokolláris kötelezettségeknek eleget tennie. Ezekben a helyzetekben a vezető megjelenése, megszólalása, viselkedése nem csak saját magát jellemzi, hanem a képviselt intézményt is. Az iskola igazgatójaként, annak menedzseléséért esetenként közéleti szerepet is vállal (például önkormányzati képviselő, oktatási bizottsági tag, egy-egy alapítvány kuratóriumának tagja stb.).

A *főnöki szerep* is itt említendő. Az iskolában az igazgató gyakorolja a munkáltatói jogkört, ő dönt a pedagógusok, munkatársak alkalmazásáról, alkalmazási feltételeiről, illetve biztosítja azoknak a törvényes megtartását. Szerepe, feladata kiterjed az irányítottak ösztönzésére, az alkotó munkahelyi klíma biztosítására. A főnöki szerep a szervezet struktúrájának, méretének növekedésével egyenes arányban erősödik, válik egyre jelentősebbé.

A személyközi szerepek között említendő a vezető *kapcsolatteremtő és -ápoló szerepe* is. Az igazgatónak a nevelőtestületen belül és azon kívül formális és informális, hivatalos és személyes kapcsolatokat kell kiépítenie, amelyek által szintén az intézmény érdekeit képviseli, szolgálja. A vezető kommunikációs képessége, a munkatársakkal, szülőkkel, diákokkal (partnerekkel) való viselkedése, bánásmódja alapvetően meghatározza személyiségének (és az intézménynek) megítélését.

Információs szerepek⁵⁹

A vezető *információgyűjtő- vagy monitoring szerepét* az teszi szükségessé, hogy a

⁵⁵ HALÁSZ Gábor – PALÓTÁS Zoltán: A közoktatás irányítása, in HALÁSZ: *Jelentés*, 76.

⁵⁶ HORVÁTH: i. m., 37–38.

⁵⁷ KOVÁCS – TARCZA: i. m., 90.; Lásd még ehhez HORVÁTH: i. m., 37.

⁵⁸ FARKAS BORZA: i. m., 40.

⁵⁹ Uo., 40–41.

státuszából következő döntések meghozatalakor fontos, hogy a legfrissebb és hiteles, objektív adatokkal, információkkal rendelkezzen. Az igazgató a munkájához legfontosabb törvényi és tartalmi szabályozásokról részben a jogszabályokból tájékozódhat, részben személyes kapcsolatain keresztül más vezetőktől, továbbá továbbképzések alkalmain vagy szaktanácsadók segítségével.

Ezeknél fontos, hogy az általa vezetett intézményről, annak működéséről, erősségeiről, gyengeségeiről, a munkatársakról, a partnerekről, az elégedettségéről, az elégedetlenségről ugyancsak megfelelő ismeretekkel rendelkezzen. Így lesz lehetősége a jobbtásra, a korrekcióra, a célok módosítására.

Az igazgatónak ugyanakkor *információ-szétosztó szerepe* is van, azaz át kell, hogy adja azokat az ismereteket a nevelőtestület tagjainak, melyekhez vezetői szerepéből eredően már hozzájutott. Így képesek a pedagógusok a maguk feladatait helyesen és jól ellátni, vagy éppen elkészíteni, véleményezni az intézményi dokumentációkat, érdemben állást foglalni a különböző tantestületi vagy munkakörükből eredő döntésekben. Azok a vezetők, akik visszatartják az információkat, nem az iskola eredményességét, minőségi előremenetelét tartják szem előtt, hanem saját státuszszimbólumukat hangsúlyozzák, visszaélve hatalmi helyzetükkel.

Ebben a szerepben ugyanakkor az igazgatónak lehetősége van az információk szelektálására, vagy valamiféle prioritás megalkotására is.

A vezető *szóvivői szerepében* az intézmény céljainak megvalósítását tartja szem előtt, miközben tájékoztatja az iskolán kívüli szereplőket, partnereket, a szűkebb-tágabb környezetet. Tárgyal a fenntartóval, tájékoztatja a szülőket, megszólal egy értekezleten, konferencián, beszédet mond egy városi rendezvényen... A külső szereplők elsősorban szintén a vezetőt keresik meg kérdéseikkel, problémájukkal, s tőle várják a kompetens válaszokat.

Döntési szerepek⁶⁰

A döntéshozatal előfeltételei az objektív információk, ezek mérlegelése, a lehetőségek, alternatívák számbavétele és a döntés felelősségének vállalása.

Itt említendő a vezető *vállalkozói szerepe*. A menedzser szemléletű igazgató bizonyos értelemben vállalkozóként fejleszti iskoláját. A köznevelési intézményeknek mint szolgáltató szervezeteknek (szolgálatot végzőknek) figyelemmel kell lenniük a környezet változásaira, új és új kihívásaira, s azokra válaszolniuk kell, meg kell felelniük a mindenkori elvárásoknak. A jó igazgató mindig kész egy újszerű, fejlesztő program kezdeményezésére, kidolgozására, a program irányítására, megvalósítására. Vállalkozói attitűdjének megfelelően ilyenkor gyakran hagyatkozik megérzéseire, intuícióira.

Az igazgató *zavarelhárító szerepét* akkor tölti be, ha képes a napi fennakadások, incidensek elhárítására és/vagy megoldására, ezáltal biztosítja az iskola zavartalan működési feltételeit (eszközbeszerzésekkel, hibaelhárítással, szponzorok keresésével stb.).

Az *erőforrás-elosztó szerepe* azt jelenti, hogy a vezető felelőssége biztosítani a törvényes működés tárgyi és személyi feltételeit az intézményben. Hatékony munka-

⁶⁰ Uo., 41–42.

idő-beosztást készít, kidolgozza a beiskolázási tervet, előteremti a működéshez, fejlesztéshez szükséges anyagi forrásokat.

A humán erőforrás tervezésével, elosztásával, esetleges átcsoportosításával igazodik a szervezet változó struktúrájához, feladataihoz, vagy éppen ezáltal módosítja azokat. Az igazgató saját munkaidejének megszervezése szintén kritikus pont, melynek elosztásáról nagyobb részt maga rendelkezik – legjobb belátása és felelőssége szerint.

Az igazgató *tárgyaló-megegyező szerepén* az információszerezésre és információátadásra alapozott megegyezéseket és döntéseket értjük.

A fentebb felsorolt vezetői szerepek úgy alkotnak egységet, hogy egymásra épülnek és kiegészítik egymást. Mindig a konkrét helyzet határozza meg, hogy melyik szerep kerül előtérbe, vagy melyik lesz hangsúlyosabb egy feladat/probléma megoldása során.

Közvetlenül a rendszerváltás után a közoktatási intézmények szolgáltató intézménnyé válása, a decentralizáltság, a fenntartói pluralizmus, a negatív demográfiai mutatók, a szülők szabad iskolaválasztása, a partnereknek való megfelelni akarás, az állandó versenyhelyzet során az iskoláknak a megmaradásukért komoly erőfeszítéseket kell(ett) tenniük. Ebben a helyzetben a vezetők feladata és felelőssége is növekedett. A sokféle kihívás sokféle készséget, képességet követel meg a vezetőtől, ugyanakkor nagy terhet is helyez rá. A későbbiekben bekövetezett változások, a centralizáció s a párhuzamosan létező egyházi, alapítványi, magániskolák hálózata további számos nehézség elé állították az iskolaigazgatókat. A közép- és hosszútávú hatásokról pedig még nem lehet sokat mondani.

Talán nem tévedünk nagyot, ha azt mondjuk, hogy eddig is és ezután is a közoktatási intézmények struktúrájának és a professzionális vezetés ismérveinek alapján a testületi vezetés, a csapatmunka, a munkatársak felkészítése, bevonása segítheti az intézményvezető sikeres és eredményes munkáját.⁶¹

1.3.2. Vezetői képességek

Az iskola igazgatójának egyszerre kell ember- és feladatorientáltnak lennie, hiszen a partnerek, a tanulók, a pedagógusok, a szülők érzékenyen reagálnak az őket érintő változásokra. Változásokra viszont a minőségfejlesztés okán állandóan szükség van. A vezetőnek sokféle képességgel kell rendelkeznie, hogy iskolája partnernéző legyen, miközben folyamatosan építenie, fejlesztenie, vezetnie, menedzselnie kell az intézmény szervezeti struktúráját.

Az elemzés és értékelés képessége

A vezető munkáját különböző elemző és értékelő technikák segítik.

Az erőter analízis során összeveti a helyzeti erő (pl. az iskola értékrendje, hagyományai, a pedagógusok képzettsége) és a felhajtó erő (pl. társadalmi igények, fenntartói elvárások, EU követelmények) hatásfokait.⁶²

⁶¹ Uo., 42.

⁶² KRISTÁLY Máttyás: *Minőségirányítási alapismeretek*, Budapest, Okker Kiadó, 2001, 77.

A SWOT analízis során számba veszi az iskola erősségeit és gyengeségeit, a lehetőségeket és kockázatokat.⁶³

A PEST analízis az iskola külső környezetének, a politikai, gazdasági, szociális, technikai-technológiai hátterének elemzésére ad lehetőséget.⁶⁴

A viszonyanalízis a fenntartó, a szülők és az iskola viszonyának háromtényezős vizsgálatát jelenti.⁶⁵

A humán erőforrás tervezésének, illetve bizonyos hatáskörök és felelőségek átadásának képessége

Az uralkodó típusú vezetőre jellemző, hogy egyszerre több kalapot visel, több funkciót akar ő maga ellátni. A feladatok delegálása, az ún. „kalapátadás”⁶⁶ szükséges és helyes a vezető részéről. Egy-egy feladattal való megbízás és maga a bizalom a másik alkalmassága felől növeli a munkatársak önbizalmát, önbecsülését, kreativitását. Ezek okán a munka „magától válik ösztönzővé, minőségivé”.⁶⁷

Mindehhez alap a minőségi kollektíva, melyet a vezetőnek kell felvételekkel, átcsoportosításokkal, képzésekkel biztosítani.

Problémafelismerő és -kezelő képesség

A vezető munkája során – gyakorlatilag folyamatosan – problémákkal találkozik, azokat felismeri, és törekszik őket megoldani. A vezetői problémakezelői stílusok alapvetően háromfélék lehetnek: problémamegelőző, problémamegoldó és problémakerülő vezetőről beszélhetünk.⁶⁸

Döntésképeség

A vezető döntéseinek két nagy csoportját különböztethetjük meg.

Egyik a programozható döntések halmaza. Ezekre jellemzők az ismétlődő helyzetek, a kellő információk és az egyértelmű, kipróbált módszerek.

Másik csoport a nem programozható döntéseké. Ezek egyedi helyzetekkel, elégtelen információval és nem kipróbált módszerekkel jellemezhetők.⁶⁹

1.3.3. Vezetői feladatok

A minőségmenedzselés, a minőségfejlesztés tehát elsősorban a vezető feladata.

A vezetői és a menedzseri funkciók azonban nem egyenlők. A különbségek jól megragadhatók eltérő szemléletükben és ezekből eredő feladataikban.

⁶³ Uo., 78–79.

⁶⁴ Uo., 78.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Uo., 86.

⁶⁷ Uo., 87.; Lásd még ehhez HORVÁTH: i. m., 60.

⁶⁸ Uo., 92.

⁶⁹ Uo., 93.

Vezetői jellemzők	Menedzseri jellemzők ⁷⁰
elől megy, vezeti a csoportját	megtervezi az irányt
biztosítja a minőséget	igényli a minőséget
érzi az emberek közötti kapcsolatok fontosságát	tanulja a kommunikációt
befolyásol, változtat a cél érdekében	az áttekinthetőségre, stabilitásra koncentrál
felhasználja az erőforrásokat	előteremti a célhoz szükséges erőforrásokat
befolyásol, motivál	szervez, ellenőríz
lebontja a koncepciót, megoldja a feladatokat	koncepciókat, programokat készít
meghatározza a célhoz szükséges szaktudást	megszervezi a munkatársak képzését
gondoskodik a csapatáról	biztosítja a szociális hátteret
bizalmat, hitet ad; megosztja a hatalmat	megteremti a karrierlehetőségeket

E két szerep jellemzői, feladatai megjelenhetnek egy személyen belül is.⁷¹ Természetesen a különböző vezetői stílusok hatással vannak a fenti tételekre, sőt, „a vezetői stílus az egész intézményre rányomja a bélyegét”.⁷² A jól ismert, Lewin-féle autokratikus, demokratikus és laissez faire vezetői stílusok mellett megkülönböztethetünk feladatcentrikus és beosztottcentrikus vezetői stílusokat,⁷³ melyek újabb és újabb árnyalatait eredményezik a képnek.

A minőségi vezető feladatait vizsgálva egyszerűbb arról az oldalról megközelíteni a kérdést, hogy: mi nem feladata? A válasz nagyon világos: a napi ellenőrzés, a részfeladatok végzése, azaz az operativitás nem az ő asztala, „hiszen ő már stratégia”.⁷⁴

Feladatai tehát:⁷⁵ a stratégiai tervezés; a minőség mint jövőkép kialakítása; az intézmény küldetésének deklarálása; a rendszerfejlesztő gondolkodás; a célok közérthető megfogalmazása, elfogadtatása; majd ezek alapján egy közös vízióval rendelkező közösség kialakítása. Mindezekből következik az arculattervező és marketing tevékenysége is.

A szervezetfejlesztés terén dolgoz az együttműködés, a demokratizálódás tendenciáinak erősítése. A szervezet hierarchiaszintjeit csökkentenie szükséges, a piramist le kell lapítania.⁷⁶

Gondolkodása folyamatorientált kell, hogy legyen, elkötelezettnek kell lennie az állandó fejlődés mellett. A minőségi vezető a változást természetesnek tekinti.

Csapatépítő, csoportépítő tennivalói az előzőekből is következnek. Jól kell megválasztania a delegálandó hatásköröket, feladatokat, felelősséget. Munkatársait folya-

⁷⁰ Uo., 88.

⁷¹ Uo., 89.

⁷² BENEDEK István: *Az intézményvezetés négy tétele*, Budapest, Okker Kiadó, 1999, 25.

⁷³ Likert-féle vezetői stílusok, lásd ehhez: Uo., 33–34.

⁷⁴ Uo., 197.

⁷⁵ Uo., 15, 18–21, 196–197.; HORVÁTH: i. m., 59.; TÓTH–TÓTH: i. m., 52, 61.

⁷⁶ Jan Carlzon után.

matosan motiválnia kell. A humán erőforrás fejlesztése az egyik legfontosabb része kell, hogy legyen munkájának, hiszen a minőségi munkában az ún. hozzáadott érték szorosan ide kapcsolódik. Kiemelten fontos dolog, hogy az igazgató jól használja kollégái képességeit, készségeit, tudását az iskola céljainak érdekében. Az alkotó légkör megteremtése is itt említendő hatásköre. A jó vezető jó munkaerő-fejlesztő.

Miután a vezetés egyik alapvető feladata a célok legjobb szintű megvalósítása, elengedhetetlen az ezekhez kapcsolódó rendszeres mérés, ellenőrzés, értékelés.

Az intézmény forrásainak bővítésével innovatív helyzeteket kell biztosítani az iskola számára.

Folyamatos visszajelző rendszert működtetve, a partnerek és a környezet visszajelzéseit állandóan figyelemmel kísérve, kliensorientált stratégiaválasztást kell megvalósítani; az eredményeket realizálnia kell.

Mindezekhez szükséges, hogy a vezető az intézmény működése folyamatának minden fázisáról pontos és valós információkkal, ismeretekkel rendelkezzen; jól működő, sokirányú, hatékony kommunikációs csatornákat építsen ki, működtessen és használjon.

Állandó feladata mindezek mellett és mindezekből következően, hogy a vezető folyamatosan tanuljon; személyiségét, attitűdjét az egész életen át tartó tanulás jellemezze.

2. Rövid jelentés a magyar protestantizmus egyik legősibb iskolájából; a Sárospataki Református Kollégium minőségfejlesztési gyakorlatának vázlata a történelemben

„A Kollégium úgy nő ki a földszintes házak csibecsipogása közül, mint egy igaz nagy sötétbarna kotlós, ki szárnyait leereszti, és maga alá gyűjt ötszáz diákot, hogy az Istennek ebben a zivatáros világában az ő melegében erősödjének, tollasodjanak és kapjanak szárnyra.

A kisvárosnak ez a rendeltetése már háromszáz, sőt négyszáz esztendő óta. Négyszáz év alatt hány ezer, hány tíz- meg százezer gyermek jelent meg ennek a kollégiumnak a küszöbén, s ugyanakkor ugyanennyi távozott a magyar életbe, hogy kezébe ragadja a vezető botot vagy a parókiákon, vagy a törvényházakban, vagy valahol, ahol tenni, kapni és élni lehet.” (Móricz Zsigmond)⁷⁷

A sárospataki protestáns iskolát – a hagyomány szerint – 1531-ben alapította a pataki vár akkori ura, Perényi Péter koronaőr. Egyedül a mezőtúriak tartják úgy, hogy az ő protestáns skólájuk ettől is korábban, 1530-ban jött létre.⁷⁸ A pápaiak szintén 1531-et jegyzik saját alapítási évükként.⁷⁹

Hiteles évszámok nélkül is kijelenthetjük, hogy a magyarországi reformáció központi kérdése volt az oktatás ügye. A 16. században feltartóztathatatlanul terjedő

⁷⁷ MÓRICZ ZSIGMOND: *Árad a Bodrog. Írások a Felföldről*, Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 1998, 66.

⁷⁸ Iskolatörténet, *refimezotur.hu*, URL: <https://refimezotur.hu/iskolatortenet> Utolsó letöltés: 2021. 11. 19.

⁷⁹ Iskolánk története, *refi-papa.hu*, URL: <http://refi-papa.hu/bemutakozas/iskolank-tortenete> Utolsó letöltés: 2021. 11. 19.

reformáció nyomán a német és helvét hitvallású protestánsok a gyülekezetek megszervezésével szinte egyidőben hozták létre iskoláikat, és a későbbi századokban, az üldözések idején, a véres vagy a „vértelen”⁸⁰ ellenreformáció időszakában is áldoztak rájuk, harcoltak értük. Persze, volt rá példa a századok során, hogy a lelkipásztor jövedelme mellett, után, a tanító fizetését már igen nehezen adták meg a gyülekezetek: a búzát szeméttel, a bort vízzel keverték, a tűzifát nehézkesen biztosították. De az mindvégig természetes volt, hogy van iskola, hiszen az az egyház „veteményes kertje”. Célja ugyanis – a tudás közvetítésén túl – az evangélikus/református katekizmusok tanításával, értelmezésével a jövő egyháztagjainak a nevelése.

Patakon, Pápán, majd Debrecenben⁸¹ már a 16. századtól *kollégiumok* működtek, ami a protestáns szóhasználatban olyan intézményegyüttest jelölt, melyben alsó-, közép- és felsőfokú oktatási intézmények egészítik ki egymást.

A magyar történelem évszázadai persze erős lenyomatot hagytak a pataki iskola életén. Egymást váltották a virágzás és az üldöztetés időszakai. A növekedése, gyarapodása és a romlása, fogyatkozása.

Ha megvizsgáljuk, hogy a pataki iskola mikortól figyelt a „partnerei” elégedettségére vagy elégedetlenségére, azt mondhatjuk, hogy a minőségi szemlélet és a minőségfejlesztés a 16. század harmadától létező program a Bodrog partján.

Fentebb már megállapítottuk: a minőségi munka szorosan összefügg, sőt elképzelhetetlen a mindenkori vezető elkötelezettségétől. Így amikor az iskola elmúlt századainak minőségi törekvéseit vesszük számba, láthatjuk mögötte az első rectorok, vagy rectorok és conrectorok, később a véleményformáló tanáregyéniségek értékrendjét, szemléletét, haladó gondolkodását, minőségi munkáját.

Az 1531-ben lutheri alapokon induló iskola – feltehetően – 1561-től kálvinista lett,⁸² s ez idő tájt az oktatásnak már olyan szintjét nyújtotta, hogy diákjai peregrinációba, vagyis külföldi egyetemekre mehettek tovább.

Az iskola fenntartóinak és patrónusainak (a Perényi, Dobó, Lorántffy, Rákóczi családoknak) elégedettségét ékesen bizonyítja, hogy évszázadokon át komoly anyagi támogatással és hatalmas erkölcsi megbecsüléssel viseltettek az alma mater iránt.

A református gyülekezetek – minőségfejlesztési terminussal: a „célcsoportok” – kitüntetésnek vették, és a következő generációk számára példaképpül állították azon tagjaikat, akik a pataki iskolában tanultak.

Az 1621-ben elfogadott első iskolai törvénykönyv valóságos minőségi programként értelmezhető.

⁸⁰ A fogalom így ismert a köztörténetben, helytállóságának kérdéseiről az SRTA 2019 februárjában tudományos tanácskozást tartott.

⁸¹ A hagyomány szerint 1538-ban jött létre a debreceni protestáns iskola. Lásd: Bemutatóköz, *drk.hu*, URL: <http://www.drk.hu> Utolsó letöltés: 2021. 11. 19.

⁸² SZENTIMREI Mihály: *Kollégium-történet*, Kézirat, Sárospatak, 1992, Sárospataki Református Kollégium Nyomdanytára, Kézirattár, (Továbbiakban: SRKNk Kt) An. 12.434

„A tanárok legyenek rajta, hogy tanítványaik szeressék és tiszteljék őket. Homlokukról sugározzanak le, hogy humánus emberek és tanítványaikat atyailag szeretik. A tanulók vidor arcából meg a tisztelet és a szeretet beszéljen. [...]”

A növendékek ne selypítsenek, ne hebegjenek, ne akadozzanak, énekelve, nagyon hal-kan és lármázva ne beszéljenek, a végső szótagokat ne nyeljék le, s ne szokják meg a kellemetlen focsikorgatást, sípolást, nyögést, hákogást, köhécselést és torokköszörülést.”⁸³

Jan Amos Comenius 1650–54 közötti pataki rektorsága is virágzó ideje volt a minőségi munkának: gondoljunk újszerű pedagógiai módszereire, vizuális ismereteket is adó tankönyveire, a diákszínházas lehetőségeinek felismerésére vagy éppen a tanár–diák-viszonyok átértelmezésére.

Az üldözéses évtizedek után ki kell emelnünk Simándi Istvánnak, a „pataki mágusnak” a működését, aki 1708-ban, Hollandiából hazatérve több, igen korszerű természettudományos, fizikai eszközt hozott magával.⁸⁴ Ő lett Magyarországon a kísérleti természettudományos oktatás megalapozója, s ezzel Patak lett a modern természettudományos képzés egyik jelentős központja.

Az 1730-as évektől rendszeressé vált a szuplikálás,⁸⁵ ami azt jelentette, hogy a nagy ünnepek alkalmával az iskola diákjai bejárták a környező falvakat: a teológusok ünnepi legátusként ígét hirdettek, a kisebb diákok versekkel, énekekkel szolgáltak a gyülekezetekben; a tanárok bemutatták az iskola tevékenységét, céljait és eredményeit; a gyülekezetek pedig önként, anyagi tehetségükhöz mérten vagy azon felül is adakoztak a Kollégium javára.

A tehetős nemesi családok alapítványokat tettek, s ezek hozadéka is segítette az iskola működését.

A református iskola akkori puritán és következetes nevelési eszményére és minőségére jól rávilágít az egykori pataki diák, Bessenyei György,⁸⁶ amikor később így fogalmaz:

„Erköltökre nézve vedd fel Magyar országba a Reformátusok Pataki, Debretzeni Oskolájakat, tsudát fogsz benne találni. Annyi Ifúságot meg tudnak együtt tartani. [...] Hiszed é, ha mondom, hogy köztök forogván nyoltz esztendő koromtól fogva, soha életemben semminémü fertelmességről nállok még tsak nem is hallottam. [...] ha észreveszik, hogy titkon valamelyik Deáknak szeretője van, ha tántzol közülök egyik vagy másik a vendégfogadóba, ha tzifra nyakra valót köt, vagy hajtat bodorit, valami sunda szót mond, és a szégyen dolgot igazán megnevezi, már e gonosz, kire törvént tésznek, s' ki tsapják. Az illyeneket tsak nem úgy vészik nállok mint külső társaságunkba azokat, kik templomokat vernek fel, meg lop-

⁸³ Az eredeti törvénykönyv: *Matricula 1615-1800*, SRKL K.a.I.24., Fordításban közreadja SZENTIMREI Mihály: *I. Rákóczi György és a pataki Kollégium 17. századi törvényei*, SRKNk Kt An. 12.515.

⁸⁴ URBÁN Barnabás: Simándi István, a „pataki mágus”, in DOBAY Béla (szerk.): *A sárospataki Rákóczi Gimnázium jubileumi évkönyve 1981*, Sárospatak, Rákóczi Gimnázium, 1981, 173–175.

⁸⁵ DERDA István: *Iskolánk története 1531-2001*, in SINKÓNÉ TÖTH Zsuzsanna (szerk.): *A Sárospataki Református Kollégium Gimnáziumának Évkönyve 2001*, Sárospatak, SRK Gimnáziuma, 2001, 6.

⁸⁶ 1755–1760 között tanult Patakon.

ván azoknak óltári szentségeit. Ha nemes Ifiat hallottunk is, hogy vendég fogadoba táncolt, ugy tsudálkoztunk rajta s' ollybá vettük, mintha házat gyujtot volna fel.⁸⁷

Az 1777. évi Ratio Educationist követően a református kollégiumok közül Patakon vezették be először a német nyelv tanítását. 1783-tól franciát is oktattak (a felvilágosodás szellemiségének megfelelően, már évekkel a francia forradalom előtt!).⁸⁸

1796-ban Patakon az oktatás nyelve a magyar lett.⁸⁹ Ekkor új tantervet is készítettek, amelyben az itt már anakronisztikusnak számító latin nyelvű oktatás és a humán tárgyak dominanciája helyett a modern, haladó szemlélet és értékrend szerint a magyar nyelvű tanítást és a reáliák hangsúlyosabb voltát mondták ki.⁹⁰ Patak ismét, e téren is a reformok élén járt, mintegy zászlóvivője lett azoknak.

A Kollégium a diákok szellemi-lelki egészsége mellett korán figyelemmel volt a testi jólétükre és egészségükre is. 1791 óta alkalmazott az intézmény iskolaorvost,⁹¹ ami abban az időben szintén első és egyedülálló volt az országban.

Az iskola 1806-ban nagyszabású építkezésbe kezdett,⁹² a ma is reprezentatív, szimbolikussá vált Rákóczi utcai klasszicista stílusú főépületét ekkor kezdte építeni. Ki-ki – megint csak – azzal segített, amivel tudott, mivel érezte a vállalkozás fontosságát. Egyes családok vagy egyházmegyék egy-két szoba építésével, a szegényebbek fuvarral, kétkezi munkával. Sárospatak mai belvárosa szinte teljes egészében iskolavárossá lett.

Az 1819–20-ban, a jogi akadémián tanuló Kossuth is úgy tartotta, hogy itteni tanárai tölcserrel töltik a tudományt hallgatóik fejébe.⁹³

A testnevelés terén is megelőzte korát az iskola. 1848-ban egy tanulóját a pesti „nemzeti testgyakordába” küldte azzal a céllal, hogy visszatérve majd ő lesz a testnevelés tanára.⁹⁴ 1878-ban⁹⁵ épült fel az Iskolakertben az ország első tornacsarnoka, amelyet mind a mai napig használnak a pataki diákok. 1863-tól iskolai kórház működött az intézményben, valamint felépült a Bodrog-parton a szintén máig népszerű Csónakház is.⁹⁶

Azonban most sem csupán külső képében, de belső lényegét tekintve is minőségi munka jellemezte az iskolát. Így vallott Móricz Zsigmond, egykori pataki diák⁹⁷ évtizedekkel később a századvégi minőségi munkáról:⁹⁸ „Kutya nehéz iskola volt abban az időben ez a pataki kollégium. Jó iskola volt, szép iskola volt,

⁸⁷ BESSENYEI György: *A holmi*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983, 244–245.

⁸⁸ DERDA: i. m., 6.

⁸⁹ SZENTIMREI: i. m., 20.; DERDA: i. m., 6.

⁹⁰ Uo., 20.

⁹¹ DERDA: i. m. 7.

⁹² SZENTIMREI: i. m., 21.; DERDA: i. m., 7.

⁹³ DIENES Dénes: Kossuth Lajos és a Sárospataki Református Kollégium, *srta.hu*, URL: <http://srta.hu/wp-content/uploads/2015/02/kossuth.pdf> Utolsó letöltés: 2021. 11. 19.

⁹⁴ DERDA: i. m., 7.

⁹⁵ SZENTIMREI: i. m., 24.; DERDA: i. m., 7.

⁹⁶ Uo., 24.

⁹⁷ 1894–1897 között tanult a Kollégiumban.

⁹⁸ 1930. május 11-én tartott beszédet régi iskolájában.

nagytekintélyű iskola volt, de – nehéz iskola volt. Itt ugyanis a tanárok azt akarták, hogy a diák tudjon.”⁹⁹

A két világháború között folytatódott a növekedés korszaka. Ifjúsági és diákmozgalmak jöttek létre, gazdagodtak a Kollégium külföldi kapcsolatai, tehetségkutatásba kezdtek Patakon, faluszemináriumot és népfőiskolát szerveztek az iskola falain messze túlnyúlóan, a falvak református gyülekezeteinek jobb megismerése és felemelése céljából.

Az Angol Internátus 1931. évi indulásával Patak a korszakban megint csak elsőként, szakítva az egyoldalú német orientációval, intenzív angolszász nyelv és kultúra oktatásába kezdett. Az itt tanuló gimnazisták 8 éven keresztül heti 12 órában angol nyelvet tanultak a latin és a görög helyett,¹⁰⁰ s tanulmányaik végén intenzív nyelvtudással és mélyreható kulturális ismeretekkel hagyták el az iskolát.

Az 1948-as iskolaállamosítás¹⁰¹ fokozatosan érintette a pataki Kollégiumot, bár az állam a református egyházzal kötött *Egyezményben* az ősi iskolák (Patak, Pápa, Debrecen, valamint a budapesti fiú- és lánygimnázium) további működését garantálta.¹⁰² Az úgynevezett „szalámi taktika” jegyében azonban – mert politikailag nem volt „megfelelő” az iskola összetétele, és mert nem tudott beilleszkedni a „magyar népi demokrácia művelődéspolitikájába” – hónapokon belül megkezdődött a Kollégium feldarabolása és visszaszorítása. Így szűnt meg vagy került állami kézbe egymás után az új és sikeres szőlészeti iskola,¹⁰³ a tanítóképző, a partikulák, a népfőiskola, 1951-ben pedig a teológiát záratta be a – már hivatalosan is ateista ideológiát valló – állampárt.¹⁰⁴ E politikai döntéssorozat végén, 1952-ben lett a református gimnáziumból II. Rákóczi Ferenc Gimnázium néven a népi demokrácia oktatási rendszerének egy iskolája.

Az 1952-es szocializálást követően az átalakult Rákóczi Gimnázium is minőségi, jó iskola maradt. Erre biztosíték volt a többségében tovább itt tanító, magasan képzett tanári kar. És a következő évtizedekben sem fogadtak be maguk közé akárkit. Rövid ideig ugyan nem lehetett nyugati nyelveket oktatni itt sem, az angol szakos tanárokat átképezték orosz tanárokká, de az 1956-os forradalom után újra taníthattak nyugati nyelveket, még ha sokkal alacsonyabb óraszámban is.¹⁰⁵ Az állami *Rendtartás* merevsége ellenére is lehetséges volt, hogy a tanulók válasszanak humán- és reáltagozat között. 1957-ben orosz tagozat is indult a gimnáziumban, melynek sikerei arra bátorították az igazgatóságot és a tanári kart, hogy a helyi adottságokat, hagyományokat, humán munkaerőt kihasználva engedélyt kérjenek a kultuszminisztériumtól angol oszta ly indítására. Az 1962/63. tanévben indulhatott újra a speciális angol

⁹⁹ idézi SIPOS István: Jövőt építő elődeink, Jeles személyek Sárospatak múltjából, *Zempléni Múza*, 8. évfolyam, 2008/3, 28–34, 32.

¹⁰⁰ DERDA: i. m., 7.

¹⁰¹ BALOGH Margit – GERGELY Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005*, II. kötet, *História*, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2005, 856–862.

¹⁰² Uo., 863–868.

¹⁰³ Kivételes módon a háború után hívták életre.

¹⁰⁴ *A Gazdasági Választmány jegyzőkönyvei, 1950–51*, Sárospataki Református Kollégium Levéltára [TIREL – korábbi jelzés] K.d. I. 24.

¹⁰⁵ DERDA: i. m., 8.

tagozat. Eredményességét és elismertségét igazolja, hogy az 1965-ben bevezetett új angol tankönyvet a pataki tanárok bírálták. 1966-tól az angol osztályokban újra heti 12 órában oktatták az angol nyelvet, ami a gyakorlatban az angol internátus restaurálását jelentette. A tagozat révén az iskola ismét igen népszerűvé vált, s elnyerte az országos beiskolázási rangot.¹⁰⁶

1987-ben, kihasználva az óvatos politikai változásokat, az országban ismét elsőként indulhatott el a magyar–angol két tanítási nyelvű tagozat két párhuzamos osztállyal, egyszerre a budapesti Karinthy Gimnáziummal. Az igényeket és az érdeklődést jól mutatja, hogy a meghirdetett 72 helyre több mint 800 diák jelentkezett az ország minden pontjáról. A bekerült tanulók ingyen tankönyvekből tanulhattak, és három angol anyanyelvű brit tanár is erősítette a tanári kart.¹⁰⁷

Az 1990-et követő esztendőkből is törekedett az iskola reagálni a felmerülő igényekre, a kimondottakra és a rejtettekre is, néha sikerült elébük is menni. Erről az időszokról – részben a történelmi távlat hiányában, részben más metodikai szempontok szükségessége okán – itt nem szólunk.

A Pataki Kollégium azért is maradhatott fenn immár öt évszázada, mert fennállásának századain át figyelt a felmerülő igényekre, pozitívan válaszolt ezekre, s a cél- és feladatrendszerét magasan kvalifikált tanári karral, igényes szakmai munkával törekedett megvalósítani. Mindemellé társul(t) az egyházi iskola értékrendje, nevelési céljai, etikai programja, hitvallásossága.

A történelem tanulságai alapján elmondható, hogy Pataknak ezen a kijelölt úton kell maradnia, haladnia a jövőben is: a keresztyén értékrend, hitvallásosság, nevelés és a korszerű tudás és igényes tudományművelés határozottan kikövezett útján. A mindenkori iskolavezetés felelőssége (is) ez.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ Uo.

Szathmáry Béla

A DIAKÓNIA MEGJELENÉSE ÉS TÖRTÉNETI ALAKULÁSA AZ EGYHÁZI TÖRVÉNYEINKBEN

1. A diakónia az óegyházi időkben

A fejezet címének meghatározása jól mutatja, hogy mi keresztyének, s ezen belül reformátusok a mindennapi tevékenységeink során nem tartjuk elegendőnek a Szentírás Ó- és Újszövetségében megjelenő isteni tanítást, az abban egyértelműen meghatározott, előírt feladatokat, hanem ragaszkodunk ahhoz, hogy azt – ahogyan mi elképzeljük – a magunk alkotta szabályokká alakítsuk, s törvényi vagy bármilyen más alaki jogforrási formákban megjelenítsük. Hogy mi lehet ennek az oka? Talán az, hogy Isten megengedte nekünk, hogy az egyszer már írásba foglalt üzenetét szabadon értelmezzük, az adott kor követelményeihez, az egyház mindenkorai életének keretét adó aktuális társadalmi viszonyaihoz alakítsuk. Az egyház alapvető feladatai – köztük a diakónia – ezt a hozzáállásunkat tükrözi vissza, minek következtében könyvtári irodalom születik arról, hogy mi is az evangélium hirdetésének, tanításának, a sákramentumok kiszolgáltatásának, az egyházfegyelem megtartásának és a diakóniának a fogalma, tartalma, helyes módja. Így aztán a diakónia feladata is diakónikává, a diakónia tudományává alakult, s ha nem is bővelkedik a jogi szabályozottságban, de értelmezésének változásai bizony a jogalkotásunkban is jól követhetők, osztozva – néha követve, sőt elszakadva is tőle – a rendszeres teológia, a gyakorlati teológia, de nem ritkán a bibliai tudományok változásában. Ezért ebben a fejezetben sok esetben nem nélkülözhetjük a társ tudományok fejlődésére, változásaira történő utalásokat a jobb megértés érdekében.

Bár a református egyház jog dogmatikája nem tekinti sem közvetlen, sem közvetett jogforrásnak a Szentírást, a hitvallásainkat, de mégis meghatározó etikai alapjai jogalkotásunknak, s a joggyakorlat meglehetősen gyakorisággal használja az emberek által alkotott egyház jog értelmezése során. Így nem nyúlhatunk

ehhez a kérdéshez sem teológiai dogmatikai kitekintés nélkül. Jézus tanítása szerint a törvényben a nagy parancsolat így szól: „Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből.« [...] A második hasonló ehhez: »Szeresd felebarátodat, mint magadat.« E két parancsolattól függ az egész törvény és a próféták.”¹ Mindebből nem túl bonyolult levonni a következtetést, hogy a keresztyén ember embertársához való viszonyában a szeretet parancsa a meghatározó, így a keresztyéni közösség nem lehet más, mint szeretetközösség. Következésképpen a diakónia sem lehet más, mint ennek a szeretetnek a megnyilvánulása, gyakorlati megvalósítása a hitvalló, magát a Krisztus-test tagjának tekintő egyén mindenki más, tehát nem csak a valamilyen okból rászoruló embertársa iránt, de különösképpen a testi, lelki, fizikai, megélhetési gondokkal küszködő és azt egyedül megoldani nem tudó embertársai iránt, azaz szeretetszolgálat. Nem is lenne ezzel különösebb gond, ha a Krisztus-test tagjai megmaradnak hitbéli és szeretetközösségként, de ez a közösség az idők folyamán intézményesült, és létrejött az Egyház, amely jogi szervezetségi formát öltött, hierarchizálódott, s a feladatok megosztásra kerültek. A jogi szerveződés felülírta az evangéliumi tanítást. Már Krisztus közvetlen tanítványai és követőik körében felmerül a kérdés: mi a fontosabb, az ige hirdetése vagy az asztali szolgálat, mert a kettő együtt nem ment.² Az ellátandó feladatok és az azokat ellátók pontos megjelölését illetően az egyes bibliafordítások azonban lényeges eltérést mutatnak. A Károli-fordítás szerint az ApCsel 6,1. így szól: „Azokban a napokban pedig, mikor a tanítványok szaporodának, támada a görög zsidók közt panaszkodás a héberek ellen, hogy az ő közülük való *özvegyasszonyok mellőztetnek a mindennapi szolgálatban.*” E fordítással azonos tartalommal, de a gondoskodók személyére pontosabb utalással szolgál az ún. 1975-ös új fordítású Biblia: „Azokban a napokban pedig, mivel nőtt a tanítványok száma, zúgolódás támadt a görögül beszélő zsidók között a héberek ellen, hogy *mellőzik a közülük való özvegyasszonyokat a mindennapi szolgálatban.*” E két fordítás szerint az asztal körüli szolgálatot a görögök köréből kikerült özvegyasszonyok látták el, a héberek asszonyai nem. Ez megfelelt annak a mai napig élő gyakorlatnak, hogy a zsidó hitközségben a nők nem láthatnak el feladatokat. E fordítások tehát a gondoskodás alanyaira és nem tárgyaira utalnak, amikor az özvegyasszonyokról szólnak. Az ApCsel 6,5 szerint megválasztottak valamennyien férfiak, és nevük alapján görögök voltak. Következésképpen az első, ténylegesen diakónusi feladatot ellátó személyek e hét férfi megválasztása előtt nők voltak. Ennek ellentmondó fordítást közöl azonban a revideált új fordítás: „Azokban a napokban pedig, mivel nőtt a tanítványok száma, a görögül beszélő zsidók zúgolódní kezdtek a héberül beszélők ellen, hogy a naponkénti gondoskodásban *elhanyagolják a közülük való özvegyasszonyokat.*”³ E fordítás az özvegyasszonyokat a gondoskodás tárgyaiként jelöli meg, azaz akiktől gondoskodni kell. Ennek azonban ellentmond az ApCsel 6,2. E vers szerint az apostolok az addig rájuk háruló feladatot kívánják megosztani, mondván, az asztal körüli szolgálat –

¹ Mt 22,37-40; Mk 12,28-34; Lk 10,25-28.

² ApCsel 6,1-6.

³ Revideált Új Fordítás (RÚF), 2014.

valójában az alamiznaosztás feladata – elvonja őket az igehirdetés feladatától, ezért kerül sor az e feladatra rendelt tisztségviselők megválasztására. Az Újszövetségben a *διακονία* szó az Apostolok Cselekedeteit szerző Lukács evangéliumában fordult elő a 10,40. versben, ahol a Márta által végzett asztal körüli munkát jelenti, Márta emiatt panaszkodik. Ez úgyszintén az elvégzendő munkára, annak elvégzőjére és nem annak tárgyára utal. Ugyanezt az értelmezést erősíti a diakónusi tisztséget a magyar reformátusság körében először szabályozó – a későbbiekben részletesen ismertetett – 1562/63-as tarcal-tordai zsinat V. fejezet 19. cikke, mely ezt a feladatot szintén az özvegyasszonyokra bízta.

Az első pünkösödöt követően megszületett tehát az első, választással betöltött tisztség, a diakónusi tisztség, megtörtént a feladatok intézményesülése iránti első lépés. Ugyanakkor azonban ez a döntés mutat az igehirdetői, tanítói feladatok kiválására, kiemelkedésére a többi feladat közül, melyeket az apostolok, majd az óegyházi egyházszervezetben az ő utódaikként szolgáló püspökök (episcoposok) látnak el. Az első, hitelesnek tekintett püspöki levelek közül Ignatius⁴ antiochikai püspök leveleiből már pontosan megrajzolható a püspök, presbiter, diakónus tisztség hármas és a püspöknek alárendelt tagozódása. Helyesen mutat rá Nagy István arra, hogy ebben a hierarchizálódási folyamatban átalakult a diakónusok szerepköre is, melynek során a diakónusok kezdetben az úrvacsoránál végeztek kiegészítő szolgálatot, s az eredeti, asztalok közötti szolgálatot erre értelmezték. Segítettek kiosztani az úrvacsora jegyeit, elvitték a betegeknek is, később az istentisztelet rendjére felügyeltek, így tisztségük egyre inkább kultikus jelleget kapott. A keresztyének számának jelentős növekedése pedig a gyülekezeti diakónia intézményesülését is szükségessé tette. Kezdetben a püspökök felügyelete alatt álló kórházak, majd a kolostorok láttak el betegekről, szegényekről gondoskodó feladatot, de később ezek is megszűntek, a fennmaradó jótékonykodás már nem diakóniai volt, hanem érdemszerző jócselekedet.⁵ A feladat ekkénti értelmezése ellen lépnek fel a XVI. század közepén a magyar, már a kálvini dogmatikát követő református zsinatok.

2. A diakónia fogalmának és a diakónusi feladatoknak a változásai a reformációt követő évszázadban megjelenő jogi szabályozásban

A reformáció alapértéke: megigazulás kegyelemből a hit és nem az emberi jócselekedetek eredménye által új értelmet adott a diakóniának. Ugyanakkor azonban kezdetben jelentős különbséget tapasztalunk a reformáció lutheri és kálvini irányzata között az egyház által ellátandó feladatokat illetően. Amíg ugyanis Luther az egyház feladatának csak az ige helyes hirdetését és a sákramentumok helyes kiszol-

⁴ Antiochiai Szent Ignác (ógörögül: *Ἰγνάτιος Αντιοχεῖας*, latinul: Ignatius Antiochenus; 35 körül – 107. [vagy 117] október 17.), Antiochia püspöke 69-től haláláig, apostoli atya. Levelei: *Antiochiai Szent Ignác hét levele* ford. VANYÓ László, in VANYÓ László (szerk.): *Apostoli atyák*, Budapest, Szent István Társulat, *Ókeresztény Írók* 3, 1988, 87–106.

⁵ NAGY István: *Diakónika*, Nagykőrös, Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Kara, 2011, 23–24.

gáltatását tekinti, az összes többit pedig a világi hatóságokra ruházza, addig Kálvin a fenti pásztori és a tanítói feladatokat ellátó tisztségviselők mellé hozzárendeli a presbiterek által biztosítandó egyházfegyelmet és a diakónusok által ellátandó szeretetszolgálatot is. Kálvin a Római levél 12,8. alapján Pál apostolra hivatkozással a diakónusi szolgálat két fokozatát különbözteti meg: az alamizsna szétosztását végző és a szegények, betegek gondozását végző szolgálatot, s eredetüket, intézményüket és feladataikat a Lukács által írt Apostolok Cselekedeteire vezeti vissza.⁶ Ugyanakkor Kálvin hivatkozik Pál másik levelére, az 1Tim 5,9-re is, ahol Pál a Kálvin által másodikként megjelölt szolgálati feladatot, azaz a szegények, betegek gondozását az özvegyasszonyokra bízta: „ilyenek voltak azok az özvegyek, akiket a Timóteushoz írt levelében említ”.⁷ Témánk szempontjából ez azért érdekes, mert hazánkban a reformáció kezdetén a lutheri irányzat terjedt el, s csak a Debreceni vagy Egervölgyi Hitvallás (1561–1562) elfogadását követően beszélhetünk kálvini dogmatikáról, de ekkortól is csak a hitvallásokat, a hitéletet illetően. A kialakuló egyházszervezet és benne a feladatok megosztása – a feudális társadalmi viszonyokra tekintettel – még hosszú időn keresztül megőrizte a lutheránus jellegét.

Az első, 16. századi zsinatok határozatai döntő részben hitvallási kérdésekkel foglalkoztak, a szeretetszolgálat ellátása továbbra is a katolikus egyházban meghonosodott papi, püspöki feladat maradt.⁸ Az 1555-ben tartott második erdődi zsinat IV. és V. cikke említi először jogszabályainkban a diakónusi tisztséget mint liturgikus feladatot ellátó tisztségviselőt, dékánt. Itt a lelkipásztor vagy a dékán (diakónus, lelkészi segéd) a bűnvallást és gyónást követő feloldozás feladatát hivatott ellátni, mely nélkül az úrvacsora sákramentuma nem szolgáltatatható ki. A IX. cikkben a lelkészekhez hasonlóan a zsinat a diakónust is arra kötelezi, hogy egyfeleségű férfi legyen. A XX. cikkben pedig a káté tanításának a feladatát adja részükre, minek okán erre a tisztségre felkészült és a lelkész által felügyelt személyt kell szolgálatba állítani. Az 1561/62-es debreceni zsinat által elfogadott hitvallás már a református kegyelemtan keretében szól az alamizsnáról mint kegyadományról:

„A kegyadomány háromféle: első a megigazító és benső. Ez az isten kegyelme, Krisztus érdeme, a Szentlélek megszentelése, ez a lélek eledele, mely az éhező lelkeket megszenteli, megtisztítja. Ez könyörületességnek és igazságnak neveztetik (Luk. 11. Mát. 23.) Erről mondatik: Adjatok alamizsnát és azonnal mindenek megtisztulnak. Az alamizsna eltörli a bűnöket. A lelket megelégitő kenyér a Krisztus, a lélek szomjúságát eloltó víz az isten kegyelme, a Szentlélek. [...] A másik a Szentlélek gyümölcse a jó cselekedetek, szeretet. Ez az emberek előtt törli el a vétkeket és tisztít meg, nem az isten előtt. Harmadik a gonoszok adomá-

⁶ KÁLVIN János: *Institutio Christianae Religionis, A keresztyén vallás rendszere 1559*, ford. BUZOGÁNY Dezső, Budapest, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2014, 4.3.9.

⁷ 1Tim 5,9-10 – Uo.; KÁLVIN János: *Magyarázata Pál apostol Timóteushoz írt leveleihez*, ford. SZABÓ András, Odorheiu – Székelyudvarhely, Könyvnyomda Rt., 1939, 79–80.

⁸ Lásd erről KISS Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*, Budapest, Magyarországi Protestáns Egyház, 1881.

nya, azaz szánakozása. Ez az isten előtt, hit nélkül bűn, beszennyez, kárhozzát (Róm. 14. Fil. 3. Tit. 1. 3. Ézs. 59.).”

A Debreceni Hitvallás húsz pontban sorolja fel az összefoglalóan püspököknek nevezett egyházi szolgák feladatait. Ezek között a tizedik pont így szól: „Tizedik: hogy a szűkölködő egyházi szolgákat, a szegényeket az egyház javaiból táplálják és gondozzák.” Ez a rendelkezés már utal a tisztségviselők által ellátandó szociális munkára, de még nem állít fel e feladatra külön tisztséget. Mi több, a lelkészek felavatásról szóló részben azon túl, hogy előírja, a lelkészeket a senioroknak és lelkészeknek szabad csak megválasztani, megválasztásuk valamennyi feladatra, így a tanításra is kiterjed. Ezt a feladatot csak a felavatott (lelkész) tisztségviselők láthatják el: „Azt sem engedjük meg, hogy azok nyilvánosan tanítsanak, a kik az egyháztól, a tudós férfiaktól megpróbálva, választva, hivatva és törvényesen felavatva nincsenek. És ha a műveletlen köznéptől az alkalmatlanok, megrovandók, vádakkal terhelték, tudatlanok, meghívatnak és elválasztatnak is: azoknak hivatásukat meg nem erősítjük.” Az ezt követően rövid időn belül megtartott 1562/1563-as tarcal-tordai zsinat lényegében elfogadta a Béza-féle Genfi Hitvallást, de abból jó néhány cikket kihagyott. Így kihagyta a 29. cikket, melyet Kiss Áron is az egyetemes papság megfogalmazott elvének tekint.⁹ A kihagyott 29. cikk ekként szólt:

„Micsoda nemei vannak a rendes egyházi szolgálatoknak e törvényesen szervezett egyházakban? Eddig beszéltünk az egyetemes egyház-testületnek hatalmáról. Hátra van, hogy ugyanazon testület kiváló tagjairól értekezzünk, kik az én nézetem szerint négy osztályba sorozhatók; Mert azok közt, kik az egyházi hivatalokat viselik, némelyek igehirdetéssel, mások *egyházi javak kezelésével*, mások az egyházi fegyellemmel és rendtartással foglalkoznak, míg végre mások részint polgári ügyeket folytatnak, részint az egyház általános nyugalmát eszközlik és védik, még pedig az e célra nyert fegyverhatalommal (1 Tim. 2,2.) Mert akik az egyháziaktól, az úgynevezett világiakat (laicos) külön választották, mintha azok az egyháznak tagjai se volnának, bizonyára azt választották szét, amit az isten összekötött.”

A tisztségviselők választásáról szóló, szintén kihagyott 35. cikk tett említést a diakónusok ősegyházbeli megválasztásának példájáról ekként: „Az apostolok mikor pásztorokat és diakonokat tettek, azt nézték, hogy a kiket megválasztottak – mennyire lehetett – legyenek feddhetetlenek (*ανεπιληπτοι*), és a nyájra kelletlenül ne tukmáltassanak.”

A Tarcal-tordai Hitvallás Anyaszentegyházról szóló V. rész XIX. cikke szól a diakónusi tisztségről és feladatairól. A zsinat az ősegyházi példa alapján létrehozta a diakónusi tisztséget, utalva arra, hogy az Apostolok Cselekedeteiből kimutatható, hogy elődeink eklézsiája „serényen vigyázott” a javak kiosztására, mely terhet az apostolok „levétettek magukról”. Ezért a jeruzsálemi egyházban diakónusokat, azaz szolgákat választottak, hogy az agapékon, azaz a „szeretet lakodalmain” az asztaloknál szolgál-

⁹ Uo., 289.

janak. A zsinat a régi kánonokra hivatkozással az egyházközség vagyonát négy részre rendelte osztani. Az első negyedet a tisztségviselők kiképzésére, majd ellátására, a második negyedet a szegények ellátására, a harmadik negyedet az egyházi épületek fenntartására, karbantartására, a negyedik részt pedig a fogságban lévők vizsgáztatására és a jövevények ellátására rendelte fordítani. Mindezen feladatok ellátását pedig a presbitérium előtti elszámolási kötelezettséggel a diakónusokra mint önálló tisztségviselőkre bízta. A zsinat arról is rendelkezett, hogy kik legyenek e tisztség ellátói: „A Diaconusokhoz penig adattathatnak *azok az özvegyek*, kik az szegényeknek és jövevényeknek kiváltképpen a betegeknek hasznokra szolgálják vala, kikről mind Lukács Evangelistánál, mind szent Pálnál emlékezet vagyon (Tsel. 6. 1. Tim. 5. 9).”¹⁰

Mindez azonban a későbbiek során nem ment át a gyakorlatba. Ennek oka a kálvini református egyház több fronton vívott harca, amely elsődlegesen hittani (dogmatikai) harc az ellenreformáció, a lutheri reformáció és az unitarizmus ellen.¹¹ Nagy István végül levonja a következtetést: „Nálunk ez a folyamat a XIX. század elejéig, sőt a kiegyezésig (1867) tartott valójában. [...] A diakónusi tisztség a magyar református egyházban nem alakult ki. A dékán, dékány, szegényekre gondot viselő presbiter, sőt némelyek szerint a kurátor a diakónusi tisztség deformálódását mutatja. Mindezek nem azt jelentik, hogy semmiféle diakóniai munka nem volt e 300 év alatt egyházunkban, de azok többnyire helyi kezdeményezések és nem a gyülekezet tisztegszerűen végzett diakóniája.”¹² Az egyházközségi és ezen belül az intézményes formában működő diakónia egységes jogi szabályozás nélkül a nem lelkészek egyéni, illetve különböző, általuk létrehozott és működtetett egyesületi formában élt. Juhász Zsófia meghatározása szerint: „Intézményes diakóniánk történetét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy ezek az egyház történetének különböző korszakaiban egy-egy »megébredt« csoport, vagy »egylet«, vagy »társaság« tulajdona voltak. Úgy keletkeztek, hogy valaki vagy valakik hitre jutottak, felfedezték Jézus Krisztust – a sok tennivalót, a felebaráti szeretet fontosságát – és »megteremték« az irgalmasság gyümölcsét. Akarták, hogy hitüknek jele, szeretetüknek íze legyen az emberek között.”¹³

3. A diakónia jogi szabályozása a szervezetileg egységes magyar református egyház kialakulását követően

Az 1881/82-es debreceni ún. alkotmányozó zsinaton fogadták el az Evangéliom Szerint Reformált Magyarországi Keresztény Egyház alkotmányát, és hozták léte az egyházi törvénykezés egységes szervezetét. Az egyházalkotmány részletesen foglalkozik az egyház tisztségviselőivel, de a diakónusi tisztséget nem említi, ugyanakkor a diakóniai feladatokat sem rendeli a megnevezett tisztségekhez. Az adott korban ha-

¹⁰ Uo., 391–393.

¹¹ Az első presbitérium 1607-ben alakult meg Pápán, majd a reformáció helvét irányzatát adaptálni akaró puritán mozgalommal a 1646-ban tartott Szatmárnémeti Zsinat lényegében leszámol.

¹² NAGY: i. m., 43.

¹³ JUHÁSZ Zsófia: Intézményes diakónia – gyülekezeti diakónia, *Theológiai Szemle*, 26. évfolyam, 1983/5, 264–267, 265.

gyománnyal az iskolák, a szegény tanulók megsegítése, papok-tanítók fizetésének az ügye, a pap-tanító özvegyek, árvák sorsának megoldása jelentette a diakóniát.¹⁴ Az alkotmány előkészítése során e kérdések megoldásában volt egyetértés, de például a szellemi fogyatékos gyermekekről való intézményes gondoskodást elvetették.¹⁵ Az egyházunk diakóniával foglalkozó tisztségének szabályozásáról a tíz évvel később összehívott 1891-es zsinat vállalkozott. A zsinat módosította az egyházalkotmányt, és létrehozta az egyházközségi szervezetben a szegények és az árvák gondnoka tisztségét. Feladatukat két §-ban határozta meg.¹⁶ Ezen túlmenően a részletesebb szabályozást az egyházkerületek és egyházmegyék hatáskörébe utalja azzal, hogy szabályrendeletek formájában rendelkezzenek arról.

A második zsinaton 1907-ben kihirdetett és I. törvénycikkével módosított egyházalkotmány 14. § d) pontja az egyházközség hatáskörébe utalta a tehetetlen szegényekről, árvákról, ez utóbbiaknak különösen iskoláztatásáról való gondoskodást, melyet az 54. § f) pontjában az egyházmegyék, a 67. § l) pontjában az egyházkerületek feladatai között is megismétel. A zsinat feladata a 104. § I. l) pontja szerint a VII. törvénycikk 1. §-a szerint a már működésben lévő országos református lelkész-özvegy-árvagyámintézet beolvasztásával alapított országos református lelkészi nyugdíj- és özvegy-árvagyámintézet fenntartása. Ez az intézmény azonban továbbra is csak a lelkészek özvegyeinek és árváinak ellátásáról gondoskodik, így nem tekinthetjük az intézményes diakónia általános intézményének. Az egyházalkotmány az egyházközségi tisztviselők között szabályozza az elhagyatott szegények, árvák és betegek gondnokát, és utal a lelkész felügyelete alatt vagy a hazai intézetekben kiképzett diakónusokra és

¹⁴ JUHÁSZ Zsófia: A MRE gyülekezeti diakóniájának hajszálygökei 1867-től a századfordulóig, *Theológiai Szemle*, 30. évfolyam, 1987/2, 92–99.

¹⁵ Frim Jakab gyógypedagógus, aki a pedagógiába elsőként vezette be a gyógypedagógia fogalmát, 1874-ben így írt erről: „Mély megindultsággal lehet csak hülyéink nagy nyomorát és még nagyobb részvétlenségét előadni! Egyház és állam majdnem egyformán hagyja őket nagy nyomorukba. Az egész ország egyháza – sem a katolikus, sem a református, sem az evangélikus egyház hülye gyerekeiről még a legcsekélyebb gondoskodást sem tanúsítja. Az egyházak nagy sokasága, melyek iskolájukban a vallásoktatásra felügyelnek – tudomásom szerint sem zsinat, sem presbitérium nem kérdezett sem papot, sem tanítót: gyermekeitek közül hányan nem hallgatják a vallástanítást, mert ők mint hülyék általatok észrevétlenül és szeretet nélkül maradtak. És a zsinatok, községek, presbitériumok még ha annyit dikcióznak is a nép nyomoráról, a hülyék érdekében senki sem nyitja ki száját.” FRIM Jakab: *A hülyeség és a hülye intézetek, különös tekintettel Magyarországon hülyéire*, 1874, idézi JUHÁSZ: A MRE gyülekezeti diakóniája, 97.

¹⁶ 98. §. A szegények és árvák gondnokát a presbyterium választja. Kisebb egyházakban, e tiszttel az egyházközségi gondnok s ott, a hol a lelkész önként vállalkozik, a lelkész is megbízható. A szegények és árvák gondnoka esküt tartozik tenni hivatala elfoglalásakor; kivéve, ha a lelkész vagy gondnok vállalkoznak a tiszttel teljesítésére.

99. §. A szegények és árvák gondnoka a törvény s a presbyterium intézkedéseinek megfelelően a lelkész felügyelete alatt, vezeti a szegények és árvák segélyezését s felügyel az ev. ref. vallású iskolák kötelezett árvák iskoláztatására, erkölcsi és vallásos neveltetésére (27. §. 7.). A szegények és árvák létszámáról, szükségleteiről s a segélyezés módjáról időről-időre, különösen az iskolai év kezdetén az árvák iskoláztatásáról, a presbyteriumnak jelent, egyházlátogatás alkalmával az esperesnek, vagy helyettesének a szegények és árvák ügyeiről felvilágosító adatokat szolgáltat. A gondnok, bevételeiről s kiadásairól s az árva szegény alapról a presbyteriumnak évenként számadást tenni tartozik.

diakonisszákra. Az e feladatra rendelt gondnokokat a 128. § szerint a presbitérium választja, állásukat a presbitérium előtt tett esküvel foglalják el. Feladatuk a 129. § szerint a törvény és a presbitérium intézkedése szerint a diakónusok és diakonisszák közreműködésével a szegények, árvák, betegek gondozása. Ennek módjáról, az eljárás és felügyelet kérdéseiről a zsinat továbbra sem látja indokoltnak országosan egységes törvényt alkotni, egyházkerületi szabályrendeletek megalkotását írja elő.

Ezt követően azonban az egyházunknak is szembesülnie kellett az oroszországi történelmi események és a magyar Tanácsköztársaság tapasztalatai alapján, hogy a társadalmi kérdésekkel az egyháznak is a korábbiaknál sokkal komolyabban kell foglalkozni. Kováts J. István 1933-ban így érvelt: „A szociális kérdések nemcsak mai társadalmi berendezkedésünk, de az egyházak kapuit is ostromolják már évtizedek óta. Lehetetlen struccmadár módjára, homokba dugott fejjel várni az ostrom elmúlását. Nélkülünk, sőt ellenünk is érvényesül ezekből a törekvésekből, ami jogos és igazságos. Oktalanság lenne, ha megengednők, hogy nélkülünk és ellenünk érvényesüljenek! Ha igazi evangéliumi lelkülettel küzdünk azoknak a törekvéseknek a valóraváltásáért, amelyek a szociálista törekvésekből a krisztusi törvények alapján is jogosak, annál nagyobb súllyal küzdhetünk a szocializmus ama törekvései ellen, amelyek mind az isteni, mind az emberi törvényekkel ellenkeznek.” Kováts J. István részletesen elemzi a szocializmus egyházellenességének okát, majd meghatározza az egyház viszonyulását a számára veszélyesnek ítélt irányzatokhoz:

„A keresztyénség már alapelveinél fogva sem tarthat a társadalmi mozgalmaknak sem az egyik, sem a másik szélső irányzatával. A társadalmi mozgalmak egyik szélső irányzata az egyént minden társadalmi törvény béklyójától meg akarja szabadítani s az egyént korlátlan úrrá akarja tenni a megdöntendő társadalom fölött. Ez az irányzat az abszolút individuáлизmus alapján felépülő anarchizmus. A másik az egyént teljesen el akarja nyomtatni a társadalommal. Ez a marxista szocializmusnak következetesen kiépített frontja: a kommunizmus. A keresztyénség közel kétezer esztendővel ezelőtt szabaddá tette az egyént, de azt a közösség szolgálatába állította. Helyes középutat teremtett az egyén és a társadalom érdekei közt: az egyén érdekeit épúgy tiszteletben tartja, mint a közösségét. Egyik főparancsolata: »szeresd felebarátodat, mint önmagadat« mind az egyén, mind a köz érdekeit magában foglalja. Valósággal a társadalmi rend egyensúlyának nagy törvénye ez, épen ezért minden olyan irányzat, amely ezt az egyensúlyt akár jobbra, akár balra ki akarja billenteni, elvből ellensége Krisztus egyházának.”¹⁷

Ezekre a feszítő társadalmi kérdésekre reagált a negyedik zsinat, amely 1928-tól 1937-ig tartott. Az általa elfogadott 1933. évi I. törvénycikk 22. §-a szintén az egyházközösség által ellátandó feladatok közé sorolja a szegények, árvák, elhagyatottak és a betegek gondozását azzal, hogy a feladat ellátására kiválasztottakat meg-

¹⁷ Kováts J. István: *A keresztyénség és a társadalmi kérdések*, Budapest, a Magyarországi Református Egyház kiadása, 1933, 26–29.

bízva, a feladataik ellátásához az anyagi fedezetet biztosítsa a beszedett adó által. A törvénycikk 51. §-a egységesen missziói munkásként határozza meg a diakónust, a diakonisszát, ebből következően a diakóniát a missziói feladatok közé sorolja. Diakónust, diakonisszát választhatott a presbitérium, de az egyházközség területén a lelkipásztor felügyelete alatt működhetett az egyetemes konvent, az egyházkerület, egyházmegye vagy az egyházilag elismert missziói egyesület alkalmazottjaként szolgálatot teljesítő tisztviselő. Ha az egyházközségben nem volt szervezett álláson működő diakónus vagy diakonissza, a presbitérium a maga kebeléből vagy az egyházközség más, e feladat teljesítésére alkalmas, kegyes életű és jótékonyásra is kész tagjai sorából választott gondnokot az elhagyottak, szegények, árvák és betegek gondozására, e tisztség megnevezése a szegények gondnoka. Ő a lelkipásztor felügyelete mellett végezhette a diakónusi feladatokat. Tekintettel arra, hogy sem a diakónus, sem a diakonissza, sem pedig a szegények gondnoka nem szerepel a törvénycikk 33. §-ában felsorolt rendes javadalmas állások között, munkáját egyházközségi tisztségviselőként javadalom nélkül végezte. Erre utal egyébként a választhatósági feltételként megjelölt „jótékonyásra is kész” kitétel.

A magyar reformátusság életében az első részletes és országosan is egységes elveken alapuló diakóniai munka tartalmát az 1933. évi III. törvénycikk 3. §-a határozta meg. A missziói feladatok közé sorolt szegénygondozás, általában szeretetmunka (diakónia) tartalma e törvénycikk szerint mindazon munka, amely a református egyháztagok szociális, művelődési és gazdasági érdekeinek védelmére és szolgálatára, általában a segítő, mentő és gyógyító krisztusi szeretet gyakorlására irányul, mint például az anya-, csecsemő- és gyermekvédelem, diákjólét, beteg-, árva- és fogolygondozás, elaggottak, munkaképtelenek, munkanélküliek felkarolása; testi és szellemi munkások támogatása stb; úgyszintén minden olyan tevékenység, amely az igazságosabb és testvériesebb keresztyén társadalom kiépítését szolgálja. A törvénycikk előírta, hogy a belmissziói munkát – így a diakóniát is – minden egyházközségben végezni kell, irányításában, vezetésében az I. törvénycikkben meghatározott valamennyi egyházi hatóság részt vesz. A munkában résztvevő tisztségviselő munkájának el nem végzése fegyelmi vétség. A munka irányítására az egyes egyházi hatóságoknak missziói bizottságokat kellett alakítani, melyek egységes szervezetét, munkakörét és ügyrendjét az egyetemes konvent állapította meg. Az egyetemes konvent a belmissziói munka országosan egységes munkatervét évenként határozta meg, végrehajtásáról az egyházkerületek évente kötelesek voltak jelentést tenni. A feladatok ellátására az egyetemes konvent missziói alapot létesített, melyből intézményeket tartott fenn vagy támogattott. A diakónusokat, diakonisszákat különleges képesítésű belmissziói munkásoknak tekintette, akiknek a képzése, továbbá az egyházi tisztségviselők ilyen irányú elméleti és gyakorlati továbbképzése az egyetemes konvent által megállapított egységes irányelvek alapján az egyházkerületek feladata volt.¹⁸ Az egységes irányelvek az egyesületek

¹⁸ Az adott korra jellemzően a nők szerezhettek lelkészi képesítést, de csak vallásoktatói, középiskolai vallásstanári és diakóniai szolgálatra voltak alkalmazhatók, szószéki és liturgiai szolgálatot nem végezhetek. 1933. évi II. tc. 2. § és változatlan szöveggel az 1941. évi VI. tc. 1. §

által fenntartott intézményekre is kötelezők voltak. A törvénycikk előírta a missziói készség ápolása céljából az évenkénti missziói nap megtartását.¹⁹

Ugyancsak 1933-ban kerül sor elsőként az intézményi diakónia szervezetét jelentő „keresztyén felebaráti nevelőintézetek” törvényi szintű szabályozására. Ezen intézményekről a köznevelési és közoktatási szervezetről szóló 1933. évi V. tc. Hatodik része rendelkezett. A nevelőintézetek létrehozásának célját abban látták a törvénycikket megalkotó zsinati atyák, hogy a református egyháznak kiemelt feladata keresztyéni szeretettel gondoskodni azoknak a neveléséről, önfenntartó munkára való képesítéséről, akik különben – elhagyatottságuk vagy szegénységük miatt – sem a maguk erejéből, sem hozzátartozóik segítségével nem nevelhetők fel a református egyház és a társadalom munkás tagjaivá. Ilyen intézményként rendelte létrehozni a *gyermekmenedékházakat*, amelyek különösen nyáron azokról a gyermekekről gondoskodtak, akikről szüleik, gyámjaik a saját munkájuk miatt gondoskodni nem tudtak. Az árva gyermekek nevelésére, oktatására árvaházakat, az ép testű és ép lelkű gyermekek, de a szülők anyagi helyzete miatt nélkülözni kényszerülő gyermekek számára *szere-tetházakat* látott indokoltnak működtetni. Létrehozni rendelte a diakonissza-képző intézeteket, ahol az elemi ismereteket már elsajátított, jó nevelést nyert 15-30 éves hajadonok, gyermektelen özvegyek képzésére kerülhetett sor, s akik megszerzett ismereteiket a fenti intézményekben és kórházakban hasznosították. Szükségesnek látta a zsinat a későbbiekben a vakoknak, „hülyéknek” ápoló intézet létrehozását is, felállításukig azokat a tanítókat, tanítónőket, akik a rendes teendőik mellett siketnémákkal, vakokkal, „hülyékkel” (szellemi fogyatékosokkal) is sikerrel foglalkoztak, jutalmazni rendelte. Ezeket az intézeteket alapíthattak és tarthattak fent egyházkerületek, egyházmegyék, egyházközségek vagy egyének, illetve testületeik úgy, hogy azokat egyházi hatósági felügyelet alá helyezték. Az egyes intézetek szervezeti és működési szabályait a felügyelő egyházi hatóságok állapították meg. Ha ezen hatóságok nem az egyetemes konvent vagy egyházkerület voltak, a szabályok az egyetemes konvent vagy az egyházkerület jóváhagyásával léphettek hatályba.

4. A diakónia jogi szabályozása a II. világháborút követően 1990-ig

A II. világháború alatt és azt követően egészen 1967-ig formálisan a negyedik budapesti zsinat által megalkotott törvények voltak hatályban azzal, hogy az 1946-ban Nyíregyházán tartott Szabadtanács hangsúlyozta a diakónia jelenőségét, kimondva azt, hogy a diakónia az egyháznak nemcsak egyik funkciója, hanem az egyház egész életformája diakóniai kell, hogy legyen: „A gyülekezet csak akkor él, ha szolgál.” Az 1948-ban az állammal megkötött egyezmény 4. pontja szerint az állam biztosítja az egyház szeretetintézményeinek fenntartását és a szeretetadományok gyűjtésének jogát. Azonban az egyesületi formában működő szervezetek megszüntetése mellett a Konvent a Kis Ferenc által alapított Szeretetszövetség intézményeinek bevonásával létrehozta a Konventi Szeretetszolgálati Osztályt és a Zsinati Diakóniai Osztályt.

¹⁹ 1933. évi III. tc. 4-11. §§.

A kisebb változtatással jelenleg is hatályban lévő 1967. évi I. tc. a Magyarországi Református Egyházról és szolgálatáról 5. §-a az egyház diakóniai feladatát Krisztus főpapi szolgálatában való részesedésünként határozza meg:

5. § A Krisztus főpapi szolgálatában való részesedés arra indítja és kötelezi az egyházat, hogy felelősséget hordozzon az emberért és a teremtett világért. Ez a felelősség két kiváltképpen való szolgálatot jelent:

- a közbenjáró imádság szolgálatát, hogy az Ige parancsa szerint tartassanak könyörgések, imádságok, esedezések, hálaadások minden emberért és minden feljebbvalóért (1Tim 2,1-2);

- a diakónia (szeretetszolgálat) végzését Krisztus úgy volt jelen ebben a világban, mint aki szolgál (Mk 10,45), és tanítványainak azt a parancsot adta, hogy az Ő példáját kövessék: „amiképpen én cselekedtem veletek, ti is akképpen cselekedjetek” (Jn 13,15).

A Magyarországi Református Egyház, Urának ezt a parancsát megértve, és annak engedelmeskedve, kötelességének tudja, hogy jót cselekedjék hitének cselédeivel és mindenekkel (Gal 6,10); osztozzék az éhezők, jövevények, mezítelenek, betegek, foglyok és elhagyottak gondjában és megsegítésében (Mt 25,35-40); felelősséget hordozzon és munkálkodjék a magyar nép jólétéért, az ember földi életének javáért, az igazságosság érvényesüléséért, az emberiség és a teremtett világ békéjéért. Ezen általános teológiai alapvetést követően azonban a megelőző törvényi szabályozáshoz képest meglehetősen szűkszavúsággal rendelkeznek a törvények a feladatokról és az azokat ellátó tisztségviselőkről.

Az egyház alkotmányáról és kormányzatáról szóló 1967. évi II. tc. Nyolcadik fejezetében két § szól a szeretetszolgálat ellátásáról és annak intézményeiről.²⁰ Ezek szerint az önkormányzati testületek körét és lehetőségeit meghaladó szeretetszolgálat ellátására a MRE szeretetintézményeket tart fent, melyek munkája az egyház szolgálatának szerves része. Fenntartásukat a gyülekezetek áldozatkészsége teszi lehetővé, és a bennük folyó szolgálat a gyülekezetek nevében és megbízásából történik.

Az egyházi szolgákról és alkalmazásukról szóló 1967. évi III. tc. Hetedik része ismét csak összesen két §-ban szól a szeretetintézmények munkatársairól. A szeretetintézményekben végzett munkára elsősorban e szolgálatra elhívást érző és arra megfelelő személyt kell alkalmazni, akiknek a szakmai képzéséről és továbbképzéséről a Zsinatnak kell gondoskodnia. Az intézményben dolgozók az intézménnyel munkaviszonyban állnak.

Jellemzően – bár a törvény a gyülekezeti diakónia fontosságát hangsúlyozva a presbitériumok által felállítandó diakóniai bizottság feladatává teszi a szeretetszolgálat ellátását – a szocializmus idején valójában csak a Zsinat fenntartásában álló intézetek működtek gyülekezeti háttér nélkül. Az 1967-ben megalkotott törvények a gyülekezeti szolgálatban tevékenykedő diakónus, diakonissza tisztségről említést sem tesznek.

²⁰ 172. és 173. §

A Zsinati Tanács 1975. február 21-én alkotott szabályrendeletet a döntően zsinati intézményekben dolgozó alkalmazottak képzéséről, azt egy éves próbaidővel léptette hatályba, mely Berekfürdőn 1976. január 4-én kezdte meg működését 22 hallgatóval. A képzés februártól a Debreceni Teológiai Akadémián folytatódott, majd onnan az 1980-as években Órbottyánba, majd Budafokra, végül Kőbányára került, ahol Tábita Diakónusképző néven működött 2003-ig, megszűnéséig. Az intézményt a Dunamelléki Egyházkerület a Károli Gáspár Református Egyetem Tanárképző Főiskolai Kara Diakóniai Intézetéhez csatolta.²¹

A rendszerváltást követően az újonnan megalakult Zsinat 2000-ben, tíz év elteltével alkotott törvényt a MRE szeretetszolgálatáról a 2000. évi II. törvényével.

²¹ NAGY: i. m., 119.

Dienes Dénes

HARSÁNYI ISTVÁN, AZ ÓSZÖVETSÉGI TUDOMÁNYOK TANÁRA SÁROSPATAKON

Harsányi István Abaújszántón született 1874. február 1-én.¹ A tehetségek kiválgatásának ősi útján érkezett Patakra, a gimnáziumba, 1885-ben. Igaz, iparos család gyermeke lévén, taníttatása igényként és lehetőségként egyaránt fokozottabban élt környezetében, de az elemi iskola tanítójának és a gyülekezet lelkipásztorának gondoskodása egyaránt szerepet játszott ebben a döntésben. A kilenc éves kisfiú bizonyára nem gondolta, hogy életpályája végérvényesen összeforrt a Bodrog-parti Athénnal. A gimnázium után a teológiát is itt végezte – 1897-ben fejezte be –, s tehetségét Patakon éppúgy felismerték, mint Abaújszántón. Kiválóságának elismeréseként segédtanár és alkönyvtárnok lett, tehát az Alma Mater falai között maradhatott. Ősi szokásként az iskola saját diákjaiból válogatta ki a segédtanárokat, egyszerre volt ez megtiszteltetés, igényességet követelő feladat és praktikus gyakorlat. Alkönyvtárnokként pedig még közelebb került ahhoz a titokzatos világhoz, amely már diákként is elbűvölte, a Nagykönyvtár felbecsülhetetlen értékeket hordozó szellemi kincsesházának egyik őre lett. Tanulmányainak kiegészítésére Berlinben kapott ösztöndíjat 1899-ben, ahol mások mellett a századforduló két kiváló tudós teológusát, Adolf Harnackot és Herman Gunkelt hallgatta. Szabadidejét könyvtárakban és múzeumokban töltötte, „a nemzetnek akart aranygyapjút hozni ebből az idegen országból”.²

Peregrinációjából hazatérve segédlelkész volt előbb Abaújszántón, majd Sátoraljaújhe-

¹ GULYÁS József: *Emlékek és emlékezések*, Sárospatak, Református Főiskolai Nyomda, 1931, 1.; Életrajzi vonatkozásokban e munkára támaszkodtunk, innen vett adatainkat külön nem jegyezteljük.

² Peregrinus társát, Czettler Jenőt idézi SZENTIMEREI Mihály: *Megemlékezés Harsányi István teológiai tanár néprajzi munkásságáról*, Kézirat, Református Nagykönyvtár An. 6913, 1.

lyen. Ekkor újszövetségi teológiával foglalkozott mélyrehatóan, ennek eredményeként készült el nagyobb szabású tanulmánya a Cselekedetek könyvéről, amellyel teológiai magántanári képesítést szerzett 1903-ban. Még ebben az esztendőben megválasztották gimnáziumi vallástanárnak Patakon. Visszatért az Alma Mater kebelébe, hogy utolsó szívdobbanásáig szolgálja azt.

Vallástanárként a tanítóképzőben is voltak órái, párhuzamosan pedig továbbra is folytatott teológiai és irodalomtörténeti kutatásokat. A Nagykönyvtárban 1905-től helyettes-, 1915-től főkönyvtáros. Időközben hosszabb tanulmányutat tett Svédországban (1904) és Svájcban (1909). Olyan sokoldalúnak bizonyult, hogy az igazgatótanács zavarban volt, amikor szóba került főiskolai tanárrá választása. Lehetőségként kínálkozott az irodalomtörténeti, az ó- és újszövetségi tanszék egyaránt. Végül 1918-ban az ószövetségi tanszék élére került.

Életművére a sokirányú érdeklődésből fakadó, rendkívül széleskörű munkálkodás volt jellemző. Nagy szorgalma, egyedülálló munkabírása és kimagasló szellemi képessége lehetővé tette, hogy teológiai, irodalom-, egyház-, könyv- és könyvtártörténeti, valamint szellemi néprajzi kutatásokat végezzen. Nem túlzás azt mondanunk, hogy Erdélyi János szellemi örököseként élt és munkálkodott Patakon. Teológiai – de úgy is fogalmazhatunk, hogy szellemi-lelki – alapállását a református ortodoxia és a teológiai racionalizmus szintéziseként jellemezhetjük. Az „ésszerű hit” sajátosan sárospataki képviselője volt. Ennek lényegét az a Kazinczy Ferenc fogalmazta meg a XIX. század elején, akinek levelezése egy részét (22. kötet) Harsányi István rendezte sajtó alá. Kazinczy így írt Sipos Pál pataki matematika tanárhoz 1809-ben: „Szükség, hogy hitünk értelmes legyen, de az is szükség, hogy értelmünk vallásos legyen”.³ Harsányi gondolkodásában ezt az elvi tartalmat a szüntelenül és minőségi módon használni akarás tette gyakorlativá.

E helyen nincs lehetőségünk életművének még áttekintő értékelését sem adni, nem is beszélve a mélyebb, monografikus feldolgozásról, de ezek közül egyik sem feladatunk. Itt most először felhívjuk a figyelmet könyvtárosi tevékenységének jelentőségére.

Harsányi István 1910 és 1913 között rendezte a főiskolai könyvtár kéziratállományát. Összesen 1662 darab okmányt dolgozott fel. Munkájának jelentőségét híven jellemzi az a megállapítás, hogy a kéziratok feldolgozásával „nemcsak a főiskolát, hanem a tudomány barátait is hálaára kötelezte le”.⁴ Kiemelkedő történeti jelentőséggel bíró anyag kutatását tette ezzel lehetővé.

Néprajzi munkásságához fűződik a Nagykönyvtár számára készített speciális „dalkezdet katalógusa”.⁵ Valamikor a tízes évek elején kezdte el és haláláig folytatta ezt a munkát, s mintegy 30 ezer cédula elkészítése fűződik nevéhez.

³ KONCZ Sándor: A filozófia és a teológia oktatása 1703–1849 között, in TIREK ELNÖKSÉGE (szerk.): *A Sárospataki Református Kollégium története, Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1981, 116.

⁴ GULYÁS: i. m., 15.

⁵ SZENTIMREI: i. m., 11.

Felbecsülhetetlen jelentőségű a Nagykönyvtárt népszerűsítő tevékenysége. Harsányi ezt nem a propaganda, hanem a legmagasabb elvárásoknak is megfelelő tudományos színvonalon művelte. „Régi fóliánsok elmosott soraiból, könyvtáblák hallgatag rejtekeiből, sok drága értéket hozott napvilágra ódon levelek megfakult soraiból”⁶ úgy, hogy mindez a pataki könyvtár nagyszerűségét, egyedülállóságát hirdette. A helyzetből adódóan nem pusztá frázis volt, hanem a Nagykönyvtár és az Alma Mater iránti teljes, egzisztenciális elkötelezettségét fejezte ki, amikor 1914-ben az orosz betörés idején a főiskola a menekülést fontolgatta, Harsányi István pedig így nyilatkozott: „Ha azt kívánja tőlem a Köziskolai Szék, hogy a főkönyvtár ajtaja előtt állva várjam az ellenség bejövetelét, maradok; kész vagyok életemet odaadni a sárospataki főiskola könyvtáráért”.⁷ Nem csodálkozunk hát, hogy munkásságának egyik motorja, ami szüntelenül sarkallta őt, a „főiskola nemes tisztességének öregbítése”⁸ volt. Ugyanakkor könyvtárt népszerűsítő tevékenysége a tiszta, építő tudomány jó illatának terjesztését is jelentette.

Nem érthette meg az életművének jelentőségét elismerő kitüntetést, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagságát, mert annak kihirdetése előtt néhány nappal, 1928. május 10-én elhunyt.

Harsányi István tehát a „nagy háború” utolsó évében lett az ószövetségi tudományok tanára. Kinevezésének közvetlen előzményeként adta közre *Malakiás próféta könyvének magyarozatát*, ami feltehetően megerősítette főiskolai tanári előléptetésének szándékát.⁹ Az ószövetségi tudományok iránti elmélyült érdeklődését eléggé meggyőzően támasztja alá diákkori pályamunkája is.¹⁰ Ez a jelentős terjedelmű tanulmány elsősorban vallástörténeti szempontokat érvényesít, ami a maga korában egyáltalán nem számított kirívó jelenségnek. Ugyanakkor a fentebb jelzett magántanári értekezésből világos, hogy Harsányit a teljes Szentírás érdekelte, és egyformán tájékozott volt mindkét Testamentum tudományos – elsősorban nyelvi-filológiai és irodalomtörténeti szempontú – vizsgálatának kortársi eredményeit illetően. Ez a tájékozottsága szinte kizárólag német háttérű, ami nagyon egyszerűen abból következett, hogy a teológiai tudományosságot a német protestantizmus talaján meggyökeresedett „teológiai iskolák” uralták¹¹ már sárospataki diákéveiben is, berlini peregrinációja ezt a viszonyulást csak megerősítette. Ugyanakkor Harsányi ismerte teológiai

⁶ GULYÁS: i. m., 15.

⁷ MARTON János: Beszéd a Harsányi István ravatalánál, *Sárospataki Református Lapok*, XXIII. évfolyam, 20. szám, 1928. május 20., 122–124, 123.

⁸ Uo.

⁹ HARSÁNYI István: *Malakiás próféta könyve, Ószövetségi irodalomtörténeti és exegetikai tanulmány*, Sárospatak, Református Főiskolai Nyomda, 1917.

¹⁰ HARSÁNYI István: *Az ószövetségi monotheistikus vallásban miféle maradványai fedezhetők fel az általános sémi polytheismusnak*, Sárospatak, 1896, Református Nagykönyvtár, Kt. 3513.

¹¹ DIENES Dénes: A liberális teológia, in Uő. (szerk.): *Vezérfonal az egyháztörténet tanulmányozásához*, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2020, 445–450.; JUHÁSZ István: A protestáns teológia megújulása a 19. században, in Uő.: *Jézus Krisztus egyháza, Az egyháztörténet vázlatja*, Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2015, 381–394.

szakterülete angolszász kutatóinak egyes vonatkozó munkáit is, akik persze egyáltalán nem voltak függetlenek a német teológiai hatásoktól.

Székfoglaló előadásában, amit 1918. szeptember 14-én tartott, számba vette az ószövetségi tudományok hosszú útját a sárospataki főiskola falai között.¹² Könyvtárnoki tevékenységének igen nagy hasznát vette, ugyanis tudománytörténeti előadásának forrásait a Nagykönyvtárnak akkor megismert állományából állította össze.

Első tanári évében a Kivonulás könyvének kérdéseivel foglalkozott. Szóelemzésre alapozva feldolgozta és magyarázta a teljes könyvet két féleven keresztül.¹³ Emellett készített diákjai számára egy kéziratban használt héber nyelvtant.¹⁴ Későbbi előadásaiban kiemelkedő szerepet kaptak a kispróféták, az 1920–21. tanév első félévében elkészítette Hóseás próféta könyvének magyarázatát.¹⁵ A szóanyagnak itt is különös figyelmet szentelt, amihez alapos exegetikai tanulmányt csatolt. Két évvel később Ámós prófécijára következett.¹⁶ A fentebb említett munkáira oly jellemző szóelemzés itt szinte teljesen hiányzik, az első félév során előadott anyag döntően homiletikai szempontú írásmagyarázat. Ötéves teológiai tanári gyakorlattal a háta mögött Harsányi feltehetően hasznosabbnak találta diákjai számára a gyakorlati bibliamagyarázat formáját, mint a filológiai szempontú tudományos exegézist.

Harsányi 1923-ra elkészítette az *Ószövetségi teológia* című jegyzetét.¹⁷ Felfogásában a bibliai teológia tisztán vallástudomány, amit ő maga vallástannak, magyarázó bővítéssel a bibliai vallás történetének nevez. A vallásos emberen tájékozódó tudományos kísérlet ez, amit Harsányi bevallottan a historizmus eszközeivel művelt. A történeti igazság felderítése lehet alapja a meggyőződéses hitnek, mint szilárd és biztos, tudományosan igazolt fundamentum. Az Ószövetség teológiájának forrása sanyaga – Harsányi ebben Emil Friedrich Kautzsch (1841–1910) bázeli, tübingeni, majd hallei tanár álláspontját osztja – nem maradhat a kanonikus iratok keretei között, különösen is azért, mert a bibliai vallástan lényegében kritikai alapállású irodalomtörténet, s mint ilyen, nem szűkülhet egy pusztán vallási szempontú határ keretei közé. Sőt, a köztörténeti források hasonló fontossággal bírnak, hiszen Izrael „politikai sorsa minden időben a legnagyobb befolyással volt vallásának fejlődésére”, s e viszony fordítva is igaz.¹⁸ Számos, előadásában figyelembe vett szerzőt sorol fel, de tudományos alapállása Julius Wellhausen (1844–1918) Pentateuch-kutatásaihoz kötődik: „Csak a legújabb Pentateuch-tanulmányok tették szükségessé az ótestamentumi teológiának egészen új művelését. [...] Csak ettől kezdve lehetett eleven képet rajzolni az ótestamentumi vallás fejlődéséről.”¹⁹ Harsányi Wellhausen kutatásait Karl

¹² HARSÁNYI István: *Az ószövetségi tudományok tanulásának rövid története a sárospataki főiskolában*, Református Nagykönyvtár, Kt. 3497.

¹³ Református Nagykönyvtár, Kt. 3499.

¹⁴ Református Nagykönyvtár, Kt. 2752.

¹⁵ Református Nagykönyvtár, Kt. 3510 a-b.

¹⁶ Református Nagykönyvtár, Kt. 3511.

¹⁷ Református Nagykönyvtár, Kt. 3492.

¹⁸ Uo. 5.

¹⁹ Uo. 9.

Marti (1855–1925) svájci teológus munkáiból ismerte meg elsősorban, készített is magyar nyelvű fordítást a neves teológus *Die Religion des Alten Testaments unter den Religionen des vorderen Orients* című műve alapján.²⁰ Fontosnak gondolta nyelvünkre átültetni a szintén wellhauseni iskolához tartozó hallei tanár, Carl Heinrich Cornill (1854–1920) *Einleitung in die kanonischen Bücher des Alten Testaments* (Tübingen, 1905) című munkáját is.²¹

Harsányi István a tudományos korszerűsége törekedett, szakterületének kutatási eredményeit figyelemmel kísérte. Ennek tulajdonítható, hogy lényegesnek tartotta Hermann Gunkel (1862–1932) álláspontjának érvényesítését is az ószövetségi előadásában. Az ún. vallástörténeti iskola vezető alakjának szellemi befolyását azzal igyekezett növelni Sárospatakon, hogy a Mózes könyveiről írt tanulmányát magyarra fordította.²²

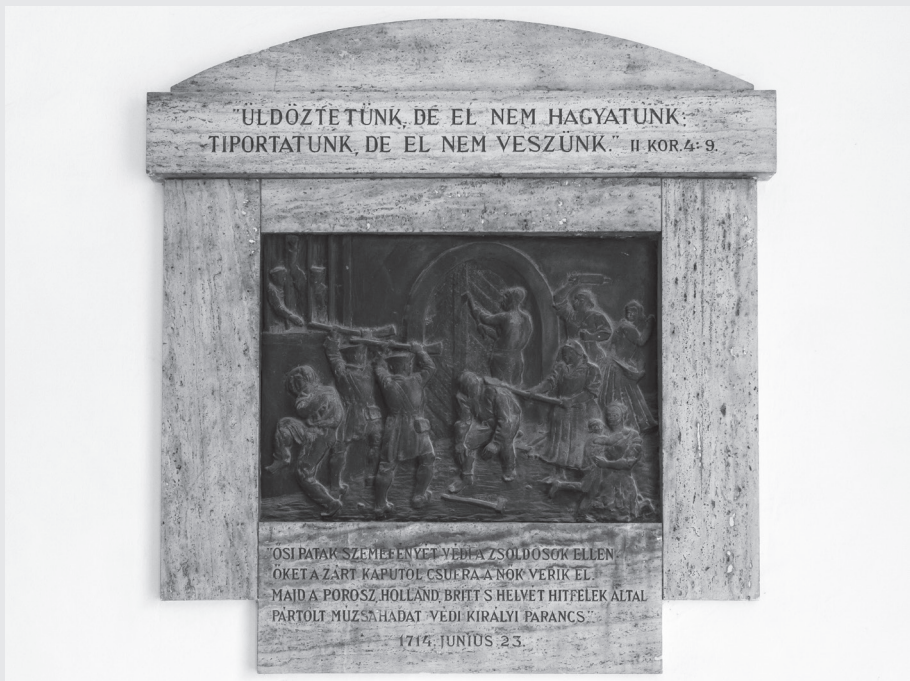
Fennmaradt prédikációi alapján igen valószínű, hogy minden igehirdetését leírta, s azokat más-más közösségben többször is elmondta. Ezek a prédikációi általános igazságok megfogalmazásai, nem egy-egy konkrét gyülekezet problémakörére reflektálnak, ezért élhetett a többszöri ismétlés lehetőségével.²³ Az igehirdető Harsányi István nem érvényesítette a szószéken a kritikai módszert, aminek jegyében a katedrán diákjait tanította. A prédikációban az üzenetre koncentrált, a szövegtől az üzenetig vezető útról, amit dolgozószobájában végigjárt, nem kívánta tájékoztatni a gyülekezetet. Tudós és nem tudományoskodó prédikátor volt. Ugyanakkor azt a tudományos elvet, amely alapján tanított, igehirdetéseiben következetesen érvényesítette. Exegetaként és a bibliai teológia tanaraként a szövegekben a vallásos élményt vizsgálta a maga történetiségében, igehirdetéseiben ugyanezt ébresztetni és formálni igyekezett a jelen szituációjában.

²⁰ MARTI, Karl: *Az Ótestamentum vallása*, ford. HARSÁNYI István, Református Nagykönyvtár, Kt. 3498.

²¹ CORNILL, Carl Heinrich: *Az ótestamentumi irodalom története*, ford. HARSÁNYI István, Református Nagykönyvtár, Kt. 3498 és 3509.

²² Református Nagykönyvtár, Kt. 3723.

²³ Református Nagykönyvtár, Kt. 3515.

A Kollégiumot védelmező, legendás pataki asszonyoknak
emléket állító dombormű

*Hálaadásra összegyűlt gyülekezet,
kedves Család, kedves Testvérek!¹*

Pocsainé
Dr. Eperjesi Eszter

HŰSÉGGEL ÉS SZERETETTEL

1978. szeptember elsejével helyeztek Sárospatakon exmisszus hallgatóként a Tudományos Gyűjtemények Múzeumába. Ekkor már dr. Koncz Sándorné született Harsányi Ilona nem dolgozott a Gyűjteményekben, mert előtte ment el nyugdíjba. Dr. Koncz Sándor a levéltár igazgatója volt, Ővele nap mint nap találkoztam. Volt egy elhatározásom, hogy meglátogatom azokat a családokat Sárospatakon, akik a Kollégiumhoz kötődnek, és így megismerem a családokat, és természetesen ők is engem. Szorongó szívvel, de bátran jelentkeztem be Koncz Icuka néniékhez is. Nagy örömmel fogadták szándékom, sőt úgy hívtak meg, mint egy mindenkor éhes diákot, akit jól is tartanak. Ez így is történt. Beszélgetés közben megismertem a családot. Icuka néni csengő hangját hallgattam. Mosolygós derűs tekintét élveztem. Szívéből áradó szeretetével szinte körülölelt. Midőn engem kifaggatott, kedves szava: drágám, ma is fülembé cseng. Emlékezésemet három pontban szeretném szívetekre helyezni:

1. Ahová Te mégy, oda megyek... Ruth könyve 1,16.
2. A boldogsághoz való tehetség
3. A pataki kollégiumért

Ahová Te mégy, oda megyek. Méltó e vallo-
más arra, hogy sohasem feledje a világ. Egy
bujdosó asszony mondta a szent hajdankorba,
de soha senki szebben ki nem fejezte a hűség
tragikus szépségét és végzetes voltát. Ez a val-
lomás lett minden életnek, minden diadalmas
frigykötésnek vallomása! A hódító és a hódoló
hűség confessiója. Mindaddig idegenek a há-
zastársak egymás számára, amíg a közös élet

¹ Elhangzott 2019. július 28-án Sárospatakon. Koncz Sándornéra emlékeztünk.

nem jelent közös ízlést, közös értékelést, közös lelket emberi és isteni dolgok megítélésében, mindenekfelett közös hitet. Mindig idegennek érzi maga mellett az ember a másikat, amíg közös atmoszférát nem jelent számukra a Lélek, amelyben mindketten élni akarnak. Addig idegennek érzem magam mellett a másikat, amíg észre nem veszem, hogy az én reményeim drágák neki, ideáljaim előtt meghajlik, velem szenved és velem lelkesedik. Szóljunk magunkban így a másikhoz, ahová a te lelked száll, én is oda szállok, ahová te mégy, én is oda megyek, sohasem lehetek árva vagy elhagyatott, ha téged magam mellett tudlak. Keresem a lelked társaságát, megértem hűséged, és tisztán téged szeretlek. Mennyire elmondhatjuk ezt ezen az emlékezésen. Gondoljuk csak a mindent meghatározó eseményekre:

1944. október első napjaira. Amikor a férj feleségét és lánygyermekét, aki még nem volt egy esztendő, magával viszi Sárospatakról. A feleség hűségesen követi.

Alsóvadász. 1952. augusztus 31-én Koncz Sándor megkezdi helyettes lelkészként lelkipásztori szolgálatát. 1953. január 18-án választják meg lelkipásztornak. 1953. november 29-én költöztek Alsóvadászra, a családdal együtt.

Az Egyházkerületi Közgyűlés 1965. július 28-án levéltárossá választotta Koncz Sándort. 1966. január egytől a levéltár munkatársa, majd igazgatója, egészen haláláig, 1983-ig. Vissza Sárospatakra. A feleség hűsége nem más, mint Ruth hitvallása:

„Mert ahová te mégy, oda megyek, és ahol te megszállsz, ott szállok meg.

Néped az én népem, és Istened az én Istenem.

Ahol te meghalsz, ott halok meg, ott temessenek el engem is.

Úgy tegyen velem az Úr akármit, hogy csak a halál választ el engem tőled.”

A boldogságra való tehetség

Sorsunk a szívünk! Mind a kettőt úgy kapjuk az örökkévalóságból. Mind a kettőnek vállalni kell minden következményét. Sőt, szívünkben kapjuk sorsunkat, amit így is mondhatnánk, sorsunkhoz kapunk szívet. De ebből nem következik az, hogy nem bírnanak a szívünkkel, sőt éppen kapu és lehetőség a szív arra, hogy sorsunkat alakítani tudjuk, vagy úrrá legyünk felette, vagy elhordozzuk. Ebből az is következik, hogy a boldogsághoz nem szerencse kell, hanem tehetség. A gerle csak a zavaros vízből tud inni, a kristálytisztá vizet is előbb szárnyával felkavarja, hogy eléggé iszapos, eléggé zavaros legyen. Vannak emberek, akik boldogtalanná teszik magukat, mert nincs tehetségük a boldogságra. Mi is a boldogsághoz való tehetség? A boldogsághoz való tehetség a szeretet. A szeretet olyan valami az életben, mint a lángelme, a szeretet erő, a szeretet tehetség, életalapító, teremtő hatalom. A boldogsághoz való tehetség a szeretet! Arról a szeretetről van itt szó, amelyikkel Istent szeretem. Annyi tehetségem van a boldogságra, amennyi képességem van az Istent szeretni. Ez a szeretet nem függ sem kortól, sem helytől. Szeretni Istent azt jelenti, hogy szeretem, amit Ő mond, amit akar, amit alkotott, azaz munkáját, terveit, szándékát, szeretem az Ő dicsőségét. Itt jövünk rá egy titokra, hogy tulajdonképpen Istenben lehet szeretni a páromat. Ha érzem azt, hogy Tőle vettem, Ő bízta rám. Ez a szeretet az, amelyik a sors külső eseményeitől függetlenül, mert belső örök és elveszítetetlen javakra utal. Minél inkább

széthull az, ami külső sorsunkat alkotja, vagy keresztezi, annál erősebb, teljesebb és gazdagabb a belső. Ez a titka annak a mély bölcsességnek, amit az Írás így mond el: „akik Istent szeretik, azoknak minden javokra van”.

A Biblia a családot Isten áldásainak a sorában nagyon nagyra értékeli. Ezen a földön az áldások sorában az egyik legjelentősebb, amit az ember kaphat, hitvestársat és családot. Boldog az, aki már tudja, hogy Isten nélkül nem teljes az élete. Mert másként tud szeretni az, aki maga is kapott szeretetet Istentől, mint az, aki csak saját erejére hagyatkozik. Nem jó úgy élni, hogy csak emberi erővel gazdálkodom. Az emberi élet emberen túli, krisztusi erővel megélhető élet. Jó annak az embernek, aki ezeket a krisztusi erőket, ajándékokat igénybe veszi. A szeretet biztonságot jelent, véd az életem leértékelésétől. Csak az a szeretet, amelyik a másiktól árad felém, az ad biztos talajt a lábam alá, és tesz képessé önbecsüléshez jutva, magamat értékelni, hogy emelt fővel, belső biztonsággal tudjak járni. Az emberi élet szeretetben formálható élet. Koncz Sándorné Harsányi Ilonának ez megadatott. A szeretet a boldogsághoz való tehetségként adatott meg neki. Lénye ezt árasztotta férje, gyermekei és az emberek felé. Így haladt a számára kijelölt úton, hűséggel és szeretettel.

A pataki kollégiumért

Dr. Koncz Sándorné Harsányi Ilona 1970–1977. június 15-ig, nyugdíjba vonulásáig volt a gyűjtemények munkatársa. Idegenvezetőként és gyűjteményi munkatársként végezte hűséggel és szeretettel a rá bízott feladatot. Úgy vezette a csoportokat, hogy idegenvezetése prédikáció, igehirdetés volt. Ősi gyökerei, származása, neveltetése alapján, pataki diákként jól ismerte a kollégium történetét. Nemcsak pusztán a tárgyakat, rendeltetésüket mutatta be, hanem életre keltette, lelket öntött a tárgyakba. Férje mellett mindig ott volt az istentiszteleteken, hallgatta prédikációit. Koncz Sándor pedig szeretett prédikálni. Tanítás volt ez a feleség számára is, aki a gazdag üzeneteket tovább tudta adni. Mindenki tudta, hogy a látogatóknak énekelt is. Zsoltárokat, dicséreteket, pataki diákdalokat. Mindig derűs volt, mosolygós, és mindenkor családias hangulatot teremtett. Zeneileg nagyon képzett volt. Ha érezte, hogy valamit még meg kell tanulnia, akkor szorgalommal, vasakarattal megtette. Így volt ez az 1950-es évek elején, amikor bejárt a sárospataki parókiára, hogy harmóniumon gyakoroljon. Érezte, erre még szüksége lesz. Igaza lett. Alsóvadászi évek alatt segített a gyülekezetben az énektanításban, énekezetésben, harmóniummal kísérte az éneklést, és orgonált is. Odahaza is sokat csendültek fel ajkáról az énekek. Gyerekeit is mindig tanította.

Koncz Sándor és Felesége egész életükben a pataki kollégium megmaradásáért küzdöttek. Szívbemarkoló küzdelem volt ez. De nem volt hiábavaló. Kívánom én is a kollégiumnak, amit szívük dobbanása üzen: „Főiskolánkban a rend és béke, egyetértés virágozzék.”

A pataki asszonyok emléktáblájának részlete

TANULMÁNYOK

BÁLINT PÉTER
FUKÁSZ LÁSZLÓ
NÉMETH BALÁZS
VANKÓ ZSUZSA

A gályárb diákok emléktáblája

„*Ami ugyanis előttünk van, nem más, mint a megváltó Krisztus felejtethetlen ígérete*”.¹

Bálint Péter

ALÁSZÁLLÁS A POKLOKRA ÉS AZ ÖRÖKÉLETRE VÁGYAKOZÁS* (A GILGAMES-EPOSZ ÉS „A HALHATATLANSÁGRA VÁGYÓ KIRÁLYFI” NARRATÍVÁINAK ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATA)

* Ez a tanulmány az NKA alkotói támogatásával készült.

1.

Számos exegeta és mítoszkutató, irodalmár és folklorista, filozófus és művészettörténész sok-sok tanulmánya tanúskodik arról, hogy komolyan elgondolkoztak a hittételben megfogalmazott állítás igazságáról: az Úr Jézus Krisztus alászállt a poklokra;² illetve ennek az alvilágjárásnak lehetséges (vagy éppen lehetetlen) voltáról az általuk vizsgált bibliai szövegekben. Egy valami biztosnak tűnik a kolozsvári református teológus-tanár Papp György szerint, ahogyan az *Alászállt a poklokra* tanulmányában kifejti: „A szóban forgó tantétel számtalan vitát váltott ki, mivel egyfelől a Szentírásban sehol sem olvasunk részletesen arról, hogy Krisztus alászállt volna a poklokra, másfelől pedig a népi vallásosság (nagy valószínűséggel az apokrif irodalom hatására) olyan elemekkel gazdagította Krisztus pokolra való alászállásának tantételét, amelyek nemcsak, hogy nem egyeznek meg a Szentírás tanításával, de még keresztyén gyökereik is vitattak.”³ A 15–16. században élt Temesvári Pelbárt egy helyütt Máté (27,50) és János (19,34) értelmezése kapcsán azt írja: „Így a hitvallás két cikkelyében azt mondjuk, hogy Isten eltemetett a test miatt, és alászállt a poklokra a lélek miatt”,⁴ ami azért fontos megjegyzés a folklo-

¹ CHRÉTIEN, Jean-Louis: *A felejtethetlen és a nem remélt*, ford. CSEKE Ákos, Budapest, Vigilia, 2010, 123.

² Vö. HAMMAN, Adalbert: La résurrection du Christ dans l'Antiquité chrétienne, *Revue des Sciences Religieuses*, 50. évfolyam, 1976/1, 1–24.; GESCHÉ, Adolphe: L'agonie de la Résurrection ou la Descente aux Enfers, *Revue théologique de Louvain*, 25 évfolyam, 1994/1, 5–29.

³ PAPP György: Alászállt a poklokra, *Református Szemle*, 104. évfolyam, 2011/1, 55–73, 57.

⁴ TEMESVÁRI Pelbárt: Húsvéthétfő, in Kovács Sándor (szerk.): *Temesvári Pelbárt Válogatott írásai*, ford. BEL-LUS Ibolya et al., Budapest, Európa – Helikon, 1982, 133–141, 138.

risták számára, mert a ferences szerzetes szövegei saját korában és a későbbi évszázadokban is meglehetősen népszerűek voltak mind a városi és falusi, mind a tanultabb és az írni-olvasni nem tudó emberek körében. A közelmúltban Vanyó László katolikus teológus mindössze két apokrif szövegről⁵ tett említést, melyek úgymond bizonyítékként szolgálnak (vagy szolgálhatnak) az alászállás tényére: a Péter-evangéliumban találunk utalást, pontosabban egy visszakövetkeztetést Krisztus pokolra szállására azon kérdésből: „Prédikáltál a megholtaknak?”⁶ illetve a Nikodémos-evangéliumban *Pilátus aktái* közé sorolt „Alászállás az alvilágba” szöveg részletes elbeszélésében.⁷ Nagy Ilona az apokrif iratok folklórhagyományban való megjelenéséről szóló alapos, nemzetközi szakirodalomra is távlatos rálátást nyújtó tanulmányában – „A sült kakas kukorékol. *Az apokrif iratoktól a folklórig*” – sokat segít a kutatóknak mind az átvétel körülményeinek tisztázásában, mind az evangélium etnohermeneutikai vizsgálatában, amikor az alábbiakat írja: „Tehát a *Nikodémos evangéliuma* néven ismert kézirat együttes hagyományozásának és variálásának a fenti görög alapszövegek képezték a kiindulási pontjait. Más apokrif evangéliumokhoz hasonlóan az egész keresztény világban ismertté váltak a későbbi latin, kopt, szír, örmény, grúz és az európai nemzeti nyelveken készült középkori fordítások révén”.⁸

Ám azt a kardinális kérdést, hogy az egyes lokális színterek mesemondói ismerhették-e, és ha igen, kinek a közvetítéssel hallhatták e két – esetleg más – apokrif szöveget vagy protestáns szóhasználattal pszeudoepigrafákat, számos további kérdést vet föl: (1) ha ismerték is egyesek, azok az istentiszteleten/misén – az előírt

⁵ Ben-Amos a zsidó apokrifekről mondja: eredetileg az „Apocrypha”, a görög ἀποκρυφος („rejtett”) szóból, titkos könyveket jelentett. Ez most tizenhárom könyvre utal, amelyek megjelentek a Septuaginta kódexében, de a héber Bibliában nem. Ezek a könyvek a következők: Jeremia, Tobit, Judith, Harmadik Eszdrás (1Eszdrák), Eszter, Azária imája, Szuzsanna, Bel és a Sárkány, 1Baruch, Ben-Sira, Salamon Bölcsessége, 1Makkabeus és 2Makkabeus. [...]. A rabbik az apokrif és a pseudepigrapha könyveket „a zsidó kánonon kívülinek” tartották, *szefarim hiconim*. Az Akiva rabbinak (második század) tulajdonított nyilatkozat kimondja, hogy bárki, aki olvassa őket, elveszíti részesedését az elkövetkező világban (JT, *Szanhedrin*, 10,1). BEN-AMOS, Dan: Jewish Folk Literature, *Oral Tradition*, 14. évfolyam, 1999/1, 140–274.

⁶ VANYÓ László: *Az ökeresztény egyház és irodalma*, Budapest, Szent István Társulat, 1988², 231.

⁷ Gospel of Nicodemus, or Acts of Pilate, in *The Apocryphal New Testament*, transl. JAMES, M. R., Oxford, Clarendon Press, 1924. URL: https://web.archive.org/web/20150705090754/http://folk.uio.no/lukeb/books/apocrypha/Gospel_of_Nicodemus.pdf Utolsó letöltés: 2021. 07. 18.; Vö. még GOUNELLE, Rémi: L’Enfer selon l’Évangile de Nicodème, *Revue d’histoire et de philosophie religieuses*, 86. évfolyam, 2006/3, 313–333.; Továbbá LEVIEILS, Xavier: La polémique païenne dans les Actes de Pilate, *Revue d’histoire et de philosophie religieuses*, 79. évfolyam, 1999/3, 291–314, 292.

⁸ NAGY Ilona: A sült kakas kukorékol, Az apokrif iratoktól a folklórig, in Pócs Éva (szerk.): *Maszk, átváltozás, beavatás, Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*, Budapest, Balassi, 2007, 495–533, 498.; „A művet *Acta Pilati*, *Gesta Pilati* címen tartalmazzák a kódexek, csak a 13. századtól bukkan fel az *Evangélium Nicodemi* cím. A *Descensus*, a pokolraszállást tartalmazó rész az európai középkorban rendkívül népszerű volt, hiszen ezeket a tényeket a kanonikus helyeken kevés utalás tartalmazza.” Uo., 496.; Vö. még: Carozzi véleménye szerint *Nikodémos evangéliumában* az alászállás szövegben nem esik szó Krisztus lelkéről, s az alvilágnak, illetve az ottani életnek semmiféle valós leírását nem találjuk. CAROZZI, Claude: *Le Voyage de l’âme dans l’au-delà d’après la littérature latine (Ve-XIIIe siècle)*, Róma, École Française de Rome, 1994, 3.

kanonizált szövegpéldáktól eltérve – elhangzott prédikatori beszédekbe szőtt, a híveket a bűn minden lehetséges formájától elrettentő allegorikus történetekből merítettek? Habozásunk és töprengésünk közepette Katona Lajos siet segítségünkre az irodalmi tájékozódásban:

A codexeinkben elsősorban található túlvilági látomások jóval nagyobb része nem önálló fejezetként, hanem más terjedelmesebb iratokba beszött, ú. n. „példa” gyanánt szerepel. Nagybőve nem is az eredeti forrásokból, hanem másod – vagy néha még ennél is alsóbbrendű közvetítőktől származnak; többnyire a középkori prédikátorok legkönnyebben hozzáférhető anyaggyűjteményeiből: a *Promptuarium* és *Speculum exemplorum*, a *Legenda aurea* s az ennél régebbi *Vitae Patrum* épületes elbeszéléseiből; egy részük pedig már szentbeszéd erkölcsstanító céljaira alkalmazottan; ilyenek latin előképeiből, a codexeink egyik családjára oly nagy hatású Temesvári Pelbárt prédikációiból van átvéve.⁹

(2) Továbbá azt is kérdezhetjük: ha a mesemondók ismerték is valamilyen formában az apokrif szövegeket vagy pszeudoepigrafákat,¹⁰ vajon éppolyan „eseményszerűnek”, példázatértékűnek vélték-e ezt az „alászállási” jelenetet az elbeszélhetőség szempontjából, mint gondolták a papok a prédikációikban oly gyakran megjelenített antik mitogémákról és történelmi forrásokról. Itt elég csak Szenci Molnár Albert *Discursus de summo bono (Értekezés a legfőbb jóról)*¹¹ és Temesvári Pelbárt *Válogatott írásainak* szövegeit említenünk.¹² (3) Az egyén túlvilág(ok)ról szóló látomásai a „belső felindulástól, kábulattól előidézett önkívületi állapotban”, más szóval az *eksztaszisz* szó újszövetségbeli „félelem”, „ijedelem”, „megdöbbenés” értelmének megfelelő lelki állapotban fogantak-e¹³ az élőszavas mondás során, ahogy azt egyes szentemberek vagy látók esetében a folkloristák feljegyezték?¹⁴ (4) Esetleg más etnikumok – „rokon” és a Kárpát-medencében évszázadok óta velünk együtt élő szomszédos népek, vagy, miként Honti János is fölveti: óegyiptomi és kelta mítoszok, sagák – szöveggyomáryaira hagyatkoztak az „alászállás” átadás/átvétel során?¹⁵ E kérdés lehetséges tisztázá-

⁹ KATONA Lajos: Túlvilági látomások kódexeinkben, in Uő.: *Katona Lajos Irodalmi tanulmányai I-II.*, Budapest, Franklin Társulat, 1912, 101–126, 103.

¹⁰ „Ennek a démonológiai képzeletvilágnak az alapelemei megjelennek az apokrif, apokaliptikus és hénoch-i irodalomban, s mint ilyenek megőrződtek a későbbi hagyományban.” ABATE, Emma: Contrôler les démons, Formules magiques et rituelles dans la tradition juive entre les sources qumraniennes et la Genizah, *Revue de l'histoire des religions*, 2013/2, 273–295.

¹¹ SZENCI MOLNÁR Albert: *Discursus de summo bono (Értekezés a legfőbb jóról)*, Budapest, Akadémiai, Régi Magyar Prózái Emlékek 4, 1975.

¹² „Miként a középkor nagy prédikátorai és moralistái, miként Temesvári Pelbart, Jacques de Vitry, miként Vincentius Bellovacensis át meg átszövik épületes Írásait példákkal, mondásokkal, elbeszélésekkel, szintúgy az aggáda is kiválik hasonlatainak, példázatainak, meséinek bősége által.” Dr. HELLER Bernát: *A héber mese*, [h. n.], Globus Nyomdai Műintézet RT, [é. n.], 13.

¹³ BALÁZS János: *Hermész nyomában, A magyar nyelvölcsélet alapkérdései*, Budapest, Magvető, 1987, 205.

¹⁴ BÁLINT Péter: A szent, szentek, szentség megjelenése a „vallásos mesében”, *Erdélyi Múzeum*, 82. évfolyam, 2020/2, 1–13.

¹⁵ NAGY Zoltán: Az isten és az ördög huzakodása, A megrontott teremtés és a hanyatló idő gondolata a vaszjungai hantiknál, in EKLER Andrea et al. (szerk.): *Teremtés, Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy*

sakor – amiként Nagy Ilona jelzi számunkra – „Diószegi Vilmos kutatási módszerét is alapul vehetjük. Ennek lényege, hogy a magyar adatokat előbb a környező népek adataival kell egybevetni, s csak ha ott ismeretlen a jelenség, akkor lehet nyelvrokon népeknél párhuzamot keresni”.¹⁶

Nos, kezdjük azzal, hogy Honti János közel nyolcvan éve megjelent két önálló, filológiai és hermeneutikai aspektusból írott pazar tanulmánya – *Megjegyzések az Elátkozott királyfiról szóló egyiptomi meséhez* és a *Mesék és mítoszok halálról és halhatatlanságról*¹⁷ – a mesemondók addig publikált korpuszának, illetve a hazai és nemzetközi folklorisztika szakirodalmának ismeretében számot vet a túlvilágra utazás/hajózás magyar mesékben megjelenő tematikájával: kiemelten figyelmet fordítva a halál és halhatatlanság, a túlvilág és sors/végzet, a példázatos beszéd és novellisztikus történetelbeszélés interpretálására. Mondhatnánk, mindkét tanulmány a mesekutatás neuralgikus pontjaira: a tündérmese és vallási hagyomány lehetséges korrespondanciáira és elkülönülődéseire, a legenda és hiedelem-monda világgépi-szerkezeti–nyelvi határaitra (vagy éppen átmeneti jellegére), az óegyiptomi és középkori források szövegbéli bűvópatakszerű feltűnéseire fókuszál. Feltétlenül tisztelretreméltó az az igényes és a kései kutatóknak nem csekély gondolkodni valót adó és kiigazításra ösztönző érvelés (különösen is az ókori-keleti mesehagyomány magyar kincsbe beszüremlését, vagy a vallásos szövegek hatásának olykor bátor felvetését követő „elbizonytalanodást” illetően), amely Honti János – Kerényi Károly és Dobrovits Aladár ösztönzésére – meseinterpretációiban tetten érhető.

Jelen tanulmányban nem is lehet más célom, minthogy a boldogságkeresés és az örökéletre találás együttesét érintő interpretációjának adjak hangsúlyt, a Kárpát-mendencei magyar nyelvű mesemondók narratíváit görccs alá véve. Ezentúl, az alvilágjárást idéző szövegekben megjelenített vakmerő utazásnak (alászállásnak vagy leereszkedésnek) és holtak birodalmában időzésnek, a „laikusan” – vagy folklorisztikusan – értelmezett pokolnak és olykor vele párhuzamban megjelenített mennyországnak, holtak birodalmában létezők sokszínű seregének és mitikus urának bemutatására vállalkozom. S nem utolsó sorban az *oda-át*ra, másszóval az *al-* vagy *túlvilágra* érkező hős *ott*-idézőkkel és e helyt benépesítő mesebeli ördögökkel – és más lényekkel: szenvedőkkel és tisztulásra várókkal – folytatott diskurzusának és az elveszített barátot holtából felszabadító vágy lehetőségének vizsgálatára igyekszem fókuszálni. A mesenarratívákban erről a túlvilágról („odatúlról”), más vagy másik világról *másfajta* kép tárul elénk,¹⁸ mint az ókori vagy későbbi eposzokban és mítoszokban, a koraközépkori dokumentumokban¹⁹ – még ha az egyes jelenetekben, párbeszéd-

Ilona tisztelétére, Budapest, L'Harmattan, 2006, 62–81.

¹⁶ NAGY Ilona: A föld teremtésének mondája, *Ethnographia*, 90. évfolyam, 1979/3, 323–329, 324.

¹⁷ HONTI János: *Válogatott tanulmányok*, Budapest, Akadémiai, 1962, 131–140, 265–273.

¹⁸ PÓCS Éva: Tér és idő a néphitben, *Ethnographia*, 94. évfolyam, 1983/1, 177–206, 187–189.

¹⁹ LE GOFF, Jacques: La naissance du Purgatoire (XII-XIII siècle), in *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public*, 6e congrès, *La mort au Moyen Âge*, Strasbourg, Librairie Istra Strasbourg, 1975, 7–10.; Vö. még ARIÈS, Philippe: Le Purgatoire et la cosmologie de l'Au-delà, *Annales, Economies, sociétés, civilisations*, 38. évfolyam, 1983/1, 151–157.; Továbbá

ben és az ókori irodalom fontos műfajában, az *intelmekben* – nem is csekély mértékű hasonlóságokat is fedezünk föl közöttük; s egészen másfajta, ún. népi – persze azon belül is mindig egyéni – fölfogás tükröződik, mint amelyet a bibliai szövegekben a kommentátorok és a prédikátorok tárnak elénk.²⁰ Igaz, mondhatnánk a szóbeliségben elhangzott túlvilágleírás-változatok védelmében, amit Ariès jegyez meg, hogy legalábbis a 11. századig a Tülvilág ábrázolásai zavarosak és gyakran ellentmondásosak.²¹ Bár – teszi hozzá Le Goff *La naissance du Purgatoire* könyvét kritizáló tanulmányában később – a világ logikus felfogására tett hatalmas erőfeszítések a tipológiák, és a némelykor ésszerű, máskor téveszmén alapuló osztályozások segítségével a láthatatlan világra is kiterjednek, ahogy a nikaia-konstantinápolyi hitvallásban elhangzik, hiszek minden láthatónak és láthatatlannak teremtőjében (*visibilium omnium et invisibilium*).²² Meg kell jegyeznünk, ha és amennyiben a mesenarratívákban és eposzokban láthatóvá tétetik az egyes mesemondók által számos és igen sokszínű jelzővel illetett „világi-lét” (mely a földi-léthez viszonyítva *másként-lét* ugyan, de még mindig egyfajta humanizált „lét”, a földitől bizonyos értelemben eltávolodott, a „földit” gyakorta irigykedve és sóvárogva szemlélő egykoronlétezők léte), mégis egy színterén: a „tisztító tűzben” nagyon is kívánatosnak, elhagyni-nem-szándékoltnak tűnik föl egyes mesehősök számára.²³

A mesemondó a maga teremtette „árnyék-világot” is – a szónak abban az értelmében, hogy: (a) a Nap világította földi-léttel ellentétben mindenre sötét árnyék borul; (b) az ott-lévők csak mintegy árnyékai, *képmásai* egykori önmaguknak; (c) a létet bearanyozó isteni fény, a szeretet és megismerés fénye kialszik, emiatt a sötétségben tapogatózás, világtalanság marad a bűnösöknek – igyekszik a maga rettenetességében, ki- és megismerhetetlenségében úgymond elviselhetővé tenni. Nem pusztán azért folyamodik e léleknyugtatáshoz, hogy feleslegesen ne riogassa a legkülönbfélebb allegorikus alakban elképzelt haláltól amúgy is egy életen át féltő, közelében arató-munkájától ijedező hallgatóit; sokkal inkább arra emlékezik és emlékeztet, hogy az

WHITE-LE GOFF, Myriam: Images de l'au-delà, deux manuscrits enluminés du purgatoire de saint Patrick, *Le Moyen Age*, 2009/2, 309–335.; SCHMITT, Jean-Claude: *Les revenants, Les vivants et les morts dans la société médiévale*, Párizs, Éd. Gallimard, 1994.

²⁰ „No ládd, - azt mondta, - ezt vártam régen, ijen ember nem akatt, aki engem megváltsék. Tégedet talán az Isten rendelt ide nekem megváltómnak, mer mindörökre fenn kellett vón járnom. Mostmán eljutok a túlvilágra.” Bátor Tamás, in ORTUTAY Gyula (szerk.): *Fedics Mihály mesél*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978², 228–243, 235.

²¹ ARIÈS: i. m., 152.

²² Uo., 153.

²³ „Beleállt egy szép csapat fehér lángba. Hát az öreg szinte lehúzódot, mer olyan jó érozte magát. Heverész benne, mintha vízbe lubickolna. Kenyögeti magát avval a lánggal. Fürdik ottan. Ákos mög nézi, hogy az öregapja milyen jó érzi ottan magát. Na jó van. Mikor aztán sokáig nézi Ákos, az öregnek mongya, hogy na tata, gyerünk ki mán onnét, aztán ballagjunk tovább, mē neköm még kötelességeim vannak. /– Haggyá kedves fiam, hogy én löhessek itt örökké az életömbe. Ámöddig csak möglöszök, hagj itt, kedves fiam, én olyan jó érzöm itt magamat, hogy nagyon.” Az örök életre vágyó királyfi, in BÁLINT Sándor (szerk.): *Tombác János meséi*, Budapest, Akadémiai, *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XVII*, 1975, 39–81, 60.

oda-átra kényszerültek valamikor itt és velük együtt éltek, s az istenítéletre hagyatkozva, kinek-kinek erényei és cselekedetei szerint a lét méltó folytatását kimérje és láthatóvá tegye.²⁴ A mesemondó e tekintetben szóval és hanggal festő-illusztrátor, még ha nem is kelhet versenyre a középkori tábla- vagy falfestőkkel és rézmetszőkkel, akiknek a Halál diadalma és a túlvilági lét kedvelt témájuk volt.

Természetesen vizsgálódásaim során nem lehet megkerülni, hogy egy-egy ókori eposz/mítosz vagy bibliai szöveghely vagy egy-egy fogalom érintése során ne hivatkozzak egynéhány hazai és nemzetközi kutató okfejtésére, mely segít hozzáférnünk és megértenünk a mesenarratívák halálról és alvilágról alkotott – közel sem egységesnek vagy teljesnek, sokkal inkább specifikusnak mondható – „világképét”, ami – s ezt a folkloristák sem győzik hangsúlyozni – alapvetően nem egy koherens értelemösszefüggést jelenít meg (kivéve talán a Dömötör Tekla által méltán „szabadunk egyik legérdekesebb mesemondójának”²⁵ nevezett Ámi Lajosét, melynek Erdész Sándor szentelt egy nagy jegyzetet²⁶). A mesenarratívák alvilágjárás- (pokolba leereszkedés és mennyországba feltörekvés) történeteinek és a halállal összefüggő élmények elbeszéléseinek görcső alá vétele nem csak folklorisztikai, de a népi vallásos fölfogást („kognitív interpretációs mintát”²⁷) érintő (etno)hermeneutikai szempontból is fontos. Ezt erősíti meg Egedi Barbara az egyik egyiptomi túlvilági utazás faggatása során: „A történet vizsgálata vallástörténeti szempontból is tanulságos lehet, hiszen az ilyen jellegű fiktív elbeszélő művek sokkal inkább tükrözhetnek népi hiedelmeket, illetve az államilag ellenőrzött, hivatalos vallástól némileg eltérő elképzeléseket és eszméket”.²⁸

2. Egy mitikus és folklorisztikus „tartomány”

A latin nyelv professzora, Hubert Le Bourdellès szemléletesen igyekszik meghatározni az alvilágot a maga mitikus és homályos összetettségében: „Az indoeurópai hagyományban a pokol az apák tartózkodási helye, Yama birodalma, ahová a védikus terminológia szerint egy mély úton ereszkedünk le, mely a föld alatt van, innen a latin neve, *Inferi*. Ez a hagyomány nem tagadja a földöntúli életet, de érzékeink és értelmünk számára homályos jellemzőkkel mutatja be, melyek ábrázolási forrást keltek a mitikus nyelvrendszerben.”²⁹ Trencsényi-Waldapfel Imre klasszika-filológus,

²⁴ CHARTIER, Roger: Les arts de mourir, 1450-1600, *Annales, Economies, sociétés, civilisations*, 31. évfolyam, 1976/1, 51–75, 55.; Vö. még TENENTI, Alberto: Ars moriendi, *Annales, Economies, sociétés, civilisations*, 6. évfolyam, 1951/4, 433–446.

²⁵ DÖMÖTÖR Tekla: *A magyar nép hiedelemvilága*, Budapest, Corvina, 1981, 108.

²⁶ ERDÉSZ Sándor: Ámi Lajos magyarcigány mesemondó világképe, in Uő. (szerk.): *Ámi Lajos meséi*, I. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XIII*, 1968, 46–68.

²⁷ „Mégis ezekből a mítoszokból tudjuk leolvasni egy vallás kognitív interpretációs mintáját, amelynek segítségével az emberek egykor a világot értelmezték, hogy azután utóbb mindezt reflexiókban dolgozzák fel.” THEISSEN, Gerd: *Az öskereszténység élményvilága és magatartásformái, Az öskereszténység pszichológiája*, ford. SZABÓ Csaba, Budapest, Kálvin kiadó, 2008, 242.

²⁸ EGEDI Barbara: Meriré a túlvilágon, *A Vandier-papirusz, Ókor*, 8. évfolyam, 2009/3–4, 16–23, 16.

²⁹ LE BOURDELLÈS, H.: L'enfer de brumes et marais dans la tradition germano-celtique, Une problématique mythologique et linguistique indo-européenne, in ANDERSEN, Henning – KOERNER, Konrad (eds.): *Historical Linguistics 1988*, Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins P.C., 1990, 303–309, 303.

irodalomtörténész, vallástörténész egy tanulmányában másfelől közelítve határozza meg az alvilágot: „A kulcsszó, *latet* (*Fasti* III. 302) gyakran fordul elő a halállal kapcsolatban; így Vergilius (*Aen.* VIII. 323.) *Ovidius* (*Fasti* I. 238.) és Héródianos (I. 16,1) ebből az igéből vezeti le Latium, mint halálország nevét”.³⁰ A svájci irodalmár, Jean Starobinski „A szertelenség változatai: *Don Giovanni*” című esszéjében egy lépéssel beljebb visz bennünket abba a sejtelmes tartományba (létmódusba), melyről tárgyalni fogok: „A latin nyelvű Bibliában az *excessus vitae* az életből való kilépést jelenti, amellyel egy 'másik élet' veszi kezdetét. Vagyis nem más, mint a halál.”³¹ A vizsgálatunkat megalapozó és gondolatindító három idézethez tegyük még hozzá, hogy Papp György pedig a fent említett tanulmányában – a vallásbölcseleti irodalom logikája szerint – gondosan sorra veszi azokat az ószövetségi helyeket, melyekből tudomást szerezhethünk arról, hol található a holtak birodalma: „Az ókori világkép szerint a halottak birodalma a földalatti vizek mélységeiben található, ahol az óceánon lebeg a föld. Az Ószövetségben számtalan helyen olvasunk arról, hogy Isten népe is hasonló módon gondolkodott a halottak birodalmáról [...]. Ez a birodalom gyakran térben jelenik meg: út vezet oda (Péld 7,27³²), kapui vannak, akár egy városnak (Zsolt 107,18), szobái vannak [...]”³³.

Már az ókori mítoszok, eposzok, bölcseleti irodalmak jobbjára névtelen „szerzői” is nagy jelentőséget tulajdonítottak annak a megannyi fejtörést okozó és talányt magában hordozó kérdésnek: a kerek egy világon hol van a holtak birodalma, és milyen úton lehet eljutni oda, ami, úgy tűnik, a halhatatlansággal együtt „költői” szimbólumként maradt fent. Solymossy Sándor szerint „[k]ülönféle mítoszokban a földkerekségnek szinte minden pontján elemi gondolatként jelentkezik az a képzeleti kép, hogy az ég, a *felső* túlvilág berendeztségének megfelel egy másik: az *alsó* túlvilág, a sötétség földalatti birodalma”.³⁴ Francis Joannès azt hangsúlyozza: a sumér hagyományban a harmadik évezredtől a földrajzi ismeretek bővülésével a holtak világát egy függőleges síkba helyezik, az élők világa alá; a halottak birodalmát így horizontális és vertikális viszonyba helyezték, „a vízen túlra”, ekként vezetve be a halál utáni navigáció gondolatát³⁵. Le Goff szintén a földrajzi ismeretek bővülésével magyarázza az oda-át tartomány lokalizálását: a túlvilág földrajzának megszületése együtt jár a Föld felfedezésével és a földi földrajz és térképészet kialakulásával.³⁶

Évszázadokon át egészen napjainkig kiemelt figyelmet fordított mind a hivatalos egyház, mind a hívek körében prédikációt végző papság, mind a tudományos és

³⁰ TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre: Az endori boszorkány és a görög-római világ, in Uő. – SZILÁGYI János György (szerk.): *Vallástörténeti tanulmányok*, Budapest, Akadémiai, 1981, 244–263, 251.

³¹ STAROBINSKI, Jean: *A varázslónők*, ford. LŐRINSZKY Ildikó, Budapest, Európa, 2009, 157–183, 159.

³² „Sírba vívó út az ő háza, a mely levisz a halálnak hajlékába” (Revideált Károli Fordítás).

³³ PAPP: i. m., 55–56.; Vö. még GOUNELLE: i. m., 317.

³⁴ SOLYMOSSY Sándor: Magyar ősvallási elemek népmeséinkben, *Ethnographia (Népelet)*, 40. évfolyam, 1929, 133–152, 147.

³⁵ JOANNÈS, Francis: La conception assyro-babylonienne de l’au-delà, *Ktèma, civilisations de l’Orient, de la Grèce et de Rome antiques* 30, 2005, 75–86, 76.

³⁶ LE GOFF: i. m., 9.

kulturális élet számos képviselője ezen hely földrajzi és nyelvi meghatározása iránt. A legújabb kort és vallástörténetet kutató francia Guillaume Cuchet az egykori és jelenkori toposzok nyomába eredve állapítja meg: a papság pedagógiai okokból szokta meg, hogy a túlvilági életet topográfiai kifejezésekkel mutassa be, mint egy kényelmes módját a misztikus és elvont gondolatok szemléltetésének, s azt a kérdést veti föl: hogyan lehet megértetni a tömegekkel az olyan fogalmakat, mint a „boldogító látomás” vagy a „kárhozat büntetése”, anélkül, hogy szó szerint látnák őket? De gondolatmenetünk folytatása szempontjából fontosabbnak tűnik azon megállapítása, miszerint az ősi kérdés az, hogy a menny egy locus (hely) vagy egy status (állapot), és ezzel együtt a pokolban és a tisztítóútúzenben elszenvedett büntetések természetének kérdése még a tizenkilencedik század végén és a huszadik század elején is aktuális.³⁷ Mint látjuk, Gábor Sámuel filozófus episztemológiai olvasatában is ezen kérdéskörön medítál, s rámutat arra a helyre és azokra az ellentmondásokra, melyek értelmezését övezik:

„[...] bevett felfogás, hogy a halál után valamilyen 'tartomány'-ba („country”) kerülünk: a Halál olyan hely, ahova el lehet 'utazni', ahonnan azonban nem lehet visszatérni. [...] A halál megismerhetetlensége mint episztemológiai sajátosság (legalábbis realista perspektívából gondolkodva) állandó, a térbeliesítés mint a tapasztalati űrt kitöltő képzet pedig – az európai kultúrában – meglehetősen általános emberi felfogás. A túlvilág e két alapvető aspektusa egymásnak részben ellent is mond, hiszen ha a túlvilág megismerhetetlen, akkor nem tudhatjuk róla, hogy az vajon egy hely³⁸ vagy valami egészen más”.³⁹

Erről a „más”-ról – állapítja meg Cuchet – korábban mint a „mennyországról”, „paradicsomról”, „pokolról”, „limbusokról” és „purgatóriumról” és a legbuzgóbbak a „mennyei lakomáról”, a „kikötőről” vagy a „házáról” beszéltek, végül a papság átvette a század spiritualista szókincsét: „más élet”, „más világ”, „jövőbeli élet”, „láthatatlan világ” és „síron túli világ” kifejezéseket;⁴⁰ de a szóban forgó „másról” Gounelle egyértelműen kijelenti: „*Nikodémus evangéliumában* a pokol világa földrajzilag világosan meghatározott terület, határokkal; uralkodó vonása a sötétség”.⁴¹ Le Goff egy tanulmányában amellet foglal állást, hogy az ortodox keresztény túlvilági rendszer csak

³⁷ CUCHET, Guillaume: La 'carte de l'autre vie' au XIXe siècle, L'au-delà, entre espaces réel et symbolique, *Archives de sciences sociales des religions* 139, 2007, 67–78, 3–4. bekezdés (továbbiakban: bk.), URL: <https://journals.openedition.org/assr/8573> Utolsó letöltés: 2021. 05. 16.

³⁸ GESCHÉ: i. m., 6.; Itt hivatkozik Schelling: *Clara, vagyis a természet összefüggése a szellemvilággal* című kötetére, ahol a filozófus beszél egy olyan helyről, ahol az életnek csak árnyéka van, a föld alatt.

³⁹ GÁBOR Sámuel: Az alvilágjárás mint a mitológia provokációja, *Alvilág és halál viszonya Euripidész és Seneca Héraklész-drámájában, Holmi*, 24. évfolyam, 2012/2, 142–157, 142.; Vö. még: A „tartomány” kifejezés a halált idézi, melyet „a Jahve-hit különös igyekezett megfosztani mitikus méltóságától [...]. A halottak birodalma továbbra is afféle – Jahve és teremtett világa közötti – harmadik, meghatározhatatlan tartomány maradt”. VON RAD, Gerhard: *Az Ószövetség teológiája*, II. kötet, *Izrael prófétái hagyományainak teológiája*, ford. BENDL Júlia et al., Budapest, Osiris, 2001, 292.

⁴⁰ CUCHET: i. m., 7. bk.

⁴¹ GOUNELLE: i. m., 315–316.; Vö. még BASCHET, Jérôme: Les conceptions de l'enfer en France au XIVe siècle: imaginaire et pouvoir, *Annales, Economies, sociétés, civilisations*, 40. évfolyam, 1985/1, 185–207, 192.; Továbbá ROSENSTIEHL, Jean-Marc: Un voyage dans l'Au-delà, vers l'an mil, *Brèves*

két végállomást tartalmazott: a Poklot és a Paradicsomot.⁴² Napjaink exegétáinak érvelését nyomon követve azt látjuk, hogy noha H. U. von Balthasar arra az álláspontra helyezkedik: „Nem szükséges azon gondolkodnunk, hogy a föld öle vajon a sír vagy pedig a hádész, hiszen a kifejezés ismételten csak a halál realitásának kifejezésére szolgál, a szokásos lokalizációt kifejező kép által”,⁴³ Gábor Sámuel a „más”-ról töprengése során az Alvilág és a halál viszonyát felfejteni igyekvő értekezésében Jan Kottra fókuszál. A lengyel irodalomtörténész *Héraklész két visszatérése* elemzése során a következőt figyelte meg: „ebben a tragédiában mintha két Hádész lenne: egy halál-Hádész és egy mese-Hádész [...]. Az egyik Hádész az, amelyikből halandó vissza még nem tért. A másik pedig a háromfejű kutya által őrzött Hádész, ahová Héraklész azért megy le, hogy felhozza ezt a bizonyos kutyát”.⁴⁴ A Jan Kott által észlelt/tudatosított két alvilági hely, ahova az alvilág fejedelmétől/királyától való félelmükben csak a nagyhírű héroszok/hősök merészkednek („Gilgames hős voltából mit sem von le, hogy megijed a haláltól: Achilleus, Hektór, és annyi görög hős érzik a halálfélelmet”⁴⁵), a magyar mesemondás történetében talán a *leglátomásosabbnak* mondható Tombác János mesenarratíváiban kiegészül egy harmadikkal, egy „közbülső” hellyel: a „tisztítótűzzel”.⁴⁶ Berze Nagy János egyik remek tanulmányában vázolja elének a *tisztítóhely* folklorizálódott locusát:

„Ezen a túlsóparton, erdőt követő hegyen vagy a föld felett volt a túlvilág. Ezen a túlvilágon a monda legtöbb változata szerint csak a *boldogság hazája*, a gonosz szellem-típusú mondák s mesék szerint a *pokol* volt, a szarvasünő, -és az angyalbarányok-mesecsaládokban azonban az ősi mitikus felfogáshoz híven a tisztítóhely és mennyország együtt volt, ahová a mondaváltozatok, Homeros és Hesiodos tanúsága szerint, a halhatatlanságra kijelöltek még *életükben* jutottak el. Ez a boldogság hazája a *mennyország*, mely korok és népek felfogása vagy érdekei szerint más-más helyen fekszik s más-más nevet visel: Hesperos-sziget, Kánaán, Maeotis, mennyország, tündérország, monostor, stb.”⁴⁷

remarques autour d'une apocalypse byzantine, *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 80. évfolyam, 2000/1, 93–104.

⁴² LE GOFF, Jacques: L'attente dans le christianisme: le Purgatoire, *Communications* 70, 2000, *Seuils, passages*, 295–301, 296.

⁴³ VON BALTHASAR, Hans Urs: *A három nap teológiája*, ford. GÖRFÖL Tibor, Budapest, Osiris, 1999, 135.

⁴⁴ GÁBOR: i. m., 143.

⁴⁵ DOBROVITS Aladár: *Irodalom és vallás az ókori Egyiptomban*, Budapest, Akadémiai, 1979, 242.

⁴⁶ Kant az örökkévalóság megválaszolhatatlan kérdése kapcsán mondja: „a pokol büntetési véges vagy örök büntetést jelentenek-e. Ha az elsőt tanítják, gondot okoz, hogy némelyek (mint mindazok, akik hisznek a tisztítótűzben, vagy mint ama bizonyos matróz, Moore utazásaiban) így szólnának: 'Remélem, azt majd csak kibírom'”. KANT, Immanuel: A vallás a pusztá ész határain belül, in Uő.: *A vallás a pusztá ész határain belül és más írások*, ford. VIDRÁNYI Katalin, Budapest, Gondolat, 1974, 202.; Vö. még: „ott vannak a tisztítóhelyre ítéendő lelkek. Az általános törvény szerint ők is a testtől való elválás után esnek ítélet alá, mivel az isteni irgalom inkább itt a földön kíván kis elégtételt, mint nagyot a tisztítóhelyen.” TEMESVÁRI Pelbárt: Advent in KOVÁCS: i. m., 85–102. (86.)

⁴⁷ BERZE NAGY János: A csodaszarvas mondája II., *Ethnographia (Népelet)*, 38. évfolyam, 1927/3, 145–164, 157.

Ez a hely, mely – bár éppoly megismerhetetlen és geográfiai ismereteink alapján beazonosíthatatlan locus⁴⁸ – Bódis Zoltán irodalmár gondolatébresztő tanulmányának „Túlvilági topográfia” fejezetében, a katolikus felfogást követve maga a limbus:⁴⁹ „A purgatórium ilyen értelmezése párhuzamban áll a katolikus egyház egy korábbi felfogásával, miszerint a pokol, a tisztító tűz és a paradicsom túlvilági terein túl létezik egy *limbus*, a tornác névvel illetett hely, amely az ott lévők számára a ’természetes öröm’ állapotát nyújtja”.⁵⁰ A 18–19. században élt Tóth Ferentz református püspök is megerősíti ezt aényt: „A’ Katholikus Theologusok azt állítják, hogy a’ Krisztus Lelke a’ pokolnak azon részébe ment-le, melly Limbusnak nevezetik, mellyből a’ Krisztus előtt megholt Szentlelkeknek Lelkeket szabadította-ki. Az Évangélikusok pedig így értenek: A’ Krisztunak egész Személye, az Isten és Ember lement az Eltemettetés után a’ pokolba, ott a’ Sátánt meggyőzte, és az Ördögnek minden erejét elvette”.⁵¹ A történész Jean-Claude Schmitt hívja fel a figyelmünket arra, hogy a koraközépkori dokumentumok között található egy 13. századi névtelen pap beszámolója, melyben szót ejt a klerikális kultúrában alternatív kifejezésnek számító *purgatóriumba* vezető útról, s ami a tisztító tűz megfelelője, amire számos példát találunk a XIV. és XV. századból.⁵² Egyáltalán nem mellékes megjegyeznünk, hogy e helyről egy gondolattöredék erejéig Pascal is megemlékezik: „A purgatórium legnagyobb gyötrelme az ítélet bizonytalan volta”.⁵³

⁴⁸ „[...] a fényös lángok között lelkök táncolnak, sörögnek. De ott mán nem olyan tüzek vótak, mint emitten kint, ahun égető vót. Ezt mán úgy hitták ére, hogy tisztító tüzek. Szép fehér lángok vótak. Akkó mán a lelkök is fehérek vótak, nem feketék. Ottan mán nevetgéltek, mosolyogtak, beszélgettek. Beleugrottak a lángba, mintha a tóba fürdőttek vóna. Mán olyan jóézésű lángok vótak, tisztultak mög a bűntű.” BÁLINT: *Tombácz*, 59.

⁴⁹ „Ha így van, híjuk elő Ádámot és Nóját a limbusbul!” „Miért kellett Krisztus Urunknak meghalni?” KÁLMÁNY Lajos: *Alföldi gyűjtés*, Budapest, Balassi, *Magyar Népköltészet Tára XVI*, 2015, 367.

⁵⁰ BÓDIS Zoltán: „Ilyen is létezik valahun a mesébe”, Tombácz János *Az örök életre vágyó királyfi című meséjének vizsgálata*, in BÁLINT Péter – BÁLINT Zsuzsa (szerk.): *„betekinttettem a mennyországba”, Példázatok és folklórszövegek hermeneutikája*, 2. kötet, Hajdúböszörmény, Didakt Kft., *Fabula aeterna IX*, 2019, 165–197, 186.; Vö. még: S hogy a katolikus szemléletmódnál maradjunk, Bernard Sesboüé – dogmatika professzor – is körülírja a „tartományt” és jelentőségét: „Ismerjük el egyébként, hogy a purgatórium főnév a XII. századból való. Ágoston még csak ’tisztító tűzről’ beszélt. Ami megtörténhet az kívül esik képzeiteinken. De a nagy szeretethullám, mely átjárja a megváltott és Krisztus testévé vált emberiséget, az, amely ’mindig élő eleven közbenjárni érdekünkben’, a Szűzanyával és szentjeivel körülvéve, legyen szó megdicsőült kiválasztottokról vagy azokról, akik a földön vívják az üdvösség harcát, segítheti az elhunytakat, akiknek szükségük van rá, hogy közeledjenek a tiszta szeretethez. Ez a jelenése az elhunytak számára tartott miséknek, melyekben egyesítjük közbenjárásainkat a Krisztuséval”. SESBOÜÉ, Bernard: *Ciel, purgatoire, enfer, Lumen Vitae*, 71. évfolyam, 2016/3, 249–258.

⁵¹ TÓTH Ferentz: *Hittudomány avagy Dogmatika Theologia*, Győr, [k. n.], 1804, 408–409.

⁵² SCHMITT, Jean-Claude: *Les Traditions folkloriques dans la culture médiévale, Archives de sciences sociales des religions*, 52. évfolyam, 1981/1, 5–20, 13.

⁵³ PASCAL, Blaise: *Gondolatok*, ford. PÖDÖR László, Budapest, Gondolat, 1983², 247. (VII. sz. 518.)

Noha itt nem lehet célunk a tisztítótűzről szóló vallásfelekezeti vita ismertetése, mivel azonban Tombác János maga katolikus hívő, és a szövegében kiemelten hangsúlyos e „hely”, nem felesleges a teológus Paul Tillichet is idéznünk: „A purgatóriumban (tisztítótűzben) a lélek ’megtisztul’ az idői létezés torzító elemeitől. A katolikus tanítás szerint a pusztaszenvedés hozza a megtisztulást. [...] Ez] a tanítás teológiai tévedés is, mert az átalakulást egyedül a szenvedésből vezeti le, s nem a kegyelemből, noha a kegyelem ad boldogságot a szenvedésben. [...] A protestantizmus eltörölte a tisztítótűzről szóló tanítást, mert a klerikális pénzsóvárság és a népies babonák elképzelhetetlen mértékben visszaéltek vele”.⁵⁴ Reflektálva e kijelentés végső megállapítására, talán annyit mégis érdemes megjegyezni, hogy a „népies babona” meseszövegbe való beszüremlését és alvilági utazásban megnyilvánulását Tombác sem kerüli el, hiszen a pokolban a kegyelmet: a tisztítótűzben elnyert „boldogságot” Ákos nagyapja számára magától Lucifertől igyekszik kieszközölni, mégpedig igencsak erőszakos fenyegetéssel, ahogy egy túlvilágra merészkedő hőstől talán el is várható.⁵⁵

A mese-Hádész⁵⁶ – noha a mesemondó és hallgató egyaránt tudja, hogy az alvilágba⁵⁷ vágyani/menni istenkísértés, mivel a halálból (Siralom Völgyéből, Sötétség Birodalmából) egyszerű halandónak nem adatik meg az esély visszajönni⁵⁸ – maga is

⁵⁴ TILICH, Paul: *Rendszeres teológia*, ford. SZABÓ István, Budapest, Osiris, 2002, 665.; Vö. még VON BALTHASAR: Üdvösség a mélységben, in Uő.: i. m., 159–161.

⁵⁵ „Ugyancsak igen fejlett, hosszú epikus ének lehet az a változat is, aminek tartalmát Potanin Dörbötől, mongoloktól közli (1883: 135. sz.). A hős sok kalandja után megházasodik, de sokáig gyermektelen marad. Az égiektől kér fiút, amit azok meg is ígérnek, ha előbb ’kiüríti a tizennyolc poklot’, vagyis megszabadítja onnan a lelkeket. Ez sikerül is neki, minthogy iszonyatos erejével rettegésbe hozza Erlik kánt és fiát.” VARGYAS Lajos: A hősenek maradványai népköltészetünkben, in BÁNÓ István et al. (szerk.): *Magyar Néprajz V*, Budapest, Akadémiai, 1988, 398–413.

⁵⁶ GESCHÉ: i. m., 8., 11. lábjegyzet.

⁵⁷ „A magyar paraszti világképben a világ hármassága elsősorban mint a keresztény vallás *mennye-föld-pokol* hármassága tükröződik, amely nem feltétlenül térbeli, vertikális hármasságot jelent, bár a pokol – az ember által lakott világhoz képest – a középkori egyház térszemlélete szerint is ’lent’, a menny pedig ’fent’ helyezkedett el [...]. A Föld alatti, vertikális alvilág-elképzelésen kívül ismert – nyomokban talán a magyar néphitben is – egy, az emberekhez képest horizontálisan elhelyezkedő túlvilág. Lehetséges, hogy éppen a ’túl’-világ elnevezés utal egy valahol messze, a ’világ végén’, talán folyón túl elképzelt másvilágra [...]. A túlvilág és alvilág kettőssége, valamint egy Föld alatti és egy „messze” (északon, nyugaton, néha keleten) elképzelt másvilág egyidejű kettőssége sok más nép kozmogóniájának is sajátja (a görög Hades is a föld alatt és/vagy messze nyugaton volt). Ez – ha nyelvészeti adataink valóban így értelmezhetők – a magyar paraszti világképnek szintén igen archaikus vonása.” Lásd in DÖMÖTÖR Tekla (főszerk.) – HOPPÁL Mihály (szerk.): *Magyar néprajz nyolc kötetben*, 7. kötet, *Népszokás, néphit, népi vallásosság*, Budapest, Akadémiai, 1990. URL: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/vii-nepszokas-nephit-nepi-vallasosság-A33C/nephit-nepi-tudas-AF9E/nephit-B089/vilagkep-B08A/a-fold-es-az-eg-B08C/alvilag-es-tulvilag-B090/> Utolsó letöltés: 2021. 08. 15.

⁵⁸ „Nem jön vissza senki onnét, hogy beszéljen helyzetükről, elmesélje ügyeiket, s megnyugtassa szívünket, amíg mi is eltávozzunk arra a helyre, ahová ők mentek.” KÁKOSY László: *Ré fia, Az ókori Egyiptom története és kultúrája*, Budapest, Gondolat, 1979, 363. (A szövegforrás: Harris Papirusz 500, in MÜLLER, W.: *Die Liebespoesie de Ägypter*, Leipzig, [k. n.], 1932, 13k tábla); Vö. még: Nagy Olga egyik faggatottja így válaszol: „Őszintén mondom, becsületesen, nekem soha nem gondoltam arra, hogy én még egy másik világban élek majd. Nem akarok. Ebbe a világba éltem, nekem ez elég volt,

azt sugallja, hogy onnan csak Isten ítélete (Krisztus közbenjárása) alapján lehetséges feltámadni: ez a feltámadás üdvtörténeti üzenete. Továbbá arról is hírt ad, hogy a visszatérés csak azon szerencsés meshősnek vagy „jelentős hérosznak”⁵⁹ adatik meg, aki bizonyított erényei (esetleg a hős együgyűsége) folytán bünt nem követett el, vagy akit egy nehéz feladat teljesítése okán küldtek oda,⁶⁰ s utazása során visszaigazolja jellemzilárdságát, esetleg épp utazása által nyeri el ezt a tulajdonságát. A mese-Hádész olyan fiktív tartomány, melyet a varázsmesékben bajos volna pontosan meghatározni vagy körülírni: sem nem pogány Alvilág, sem nem keresztény Túlvilág, mivelhogy jobbára az ördögök birodalma.⁶¹ A mese-Hádész és – mondjuk úgy – mitikus/eposzi-Hádész, illetve a halál és halhatatlanság birodalmának ügyét feszegetve idézzük fel két kutató fajsúlyos érvelését. Egyfelől emlékezetes Honti János határozott véleménye a halálról: „A mese a halált letagadja, nem létezőnek tekintti (a mese hőse, ha meg is hal, feltámasztják – csak örök halhatatlanságról nincs szó különben a mesékben), a mítosz a halál tényét nem tagadja, de értelmezi, esetleg átértelmezi.”⁶² Másfelől Egedi Barbara kérdésfelvetése és válasza nagyon is érinti a meshősök alvilági utazását, po-

az szép, ennyit rendelt a természet, a drága jó Atya az életemnek, ha nem tudom holnap, holnapután engem soha felkészülten nem találna a halál”. NAGY Olga: *Világgá futó szavak, Havadi beszélgetések*, Budapest, Szépirodalmi, 1990, 340.; Ellenben emlékezetes, hogy a dúsgazdag Rhampszinoszról „Az is beszél erről a királyról, hogy élve leszállt az Alvilágba, amelyet a hellének Hádésznek neveznek, kockázni kezdett Démétérrel, hol nyert, hol vesztett, s végül, amikor visszatért, egy aranyszálakból átszőtt keszkenőt kapott tőle ajándékba.” HÉRODOTOSZ: *A görög-perzsa háború*, ford. MURAKÖZY Gyula, Budapest, Európa, 1989, 122. (II.162)

⁵⁹ „Thészeusz mégis kétségtelenül jelentős hérosz volt, és olyan értelemben pokoljárásnak is hitelt kell adni, hogy behatolt a krétai útvesztő közepébe, ahol a halál lesekedett rá, és sértetlenül került ki a labirintusból.” GRAVES, Robert: *A görög mítoszok*, I. kötet, ford. SZIJGYÁRTÓ László et al., Budapest, Európa, 1981, 539. (103.6.); Vö. még: a beavatottak és beavatatlanok eltérő sorsáról és büntetéséről KERÉNYI Károly: *Görög mitológia*, Budapest, Gondolat, 1977, 161–162.; Továbbá: a mítoszokban Orfeusz, Héraklész, Thészeusz, Aeneas testi alakban látogatja meg a holtak világát. CAROZZI: i. m., 2.

⁶⁰ „Ezért a vitészségedért meg fog szabadulni, amit itten látsz, az összes csontváz. De csak neked köszönhetik a szabadságjokat. Ekkor a Tündérr király elhúzott egy gyémántvesszőt, keresztet húzott a csontvázak felé, és parancsolta: – Minden csontváz forrjon össze, amelyik melyiké. / Ekkor hallatszott olyan zörejt, így csattogtak, úgy pattogtak a csontok, mintha egy hadtest katonaság harcolna. Ekkor parancsolta újból a Tündérr király: – Öntetek természetet magatokra, és elevenedjete meg. [...] Nyerejétek vissza beszélőképeségeket, a formákat, látásokat, hallásokat, erőket és egészségeket, ifjúságotokat. Mától kezdve szabadok vagytok, és ha feljöttök a szabad levegőre, várjátok bé Jankót, az én vejemet.” A Tündérr király három ajándéka, in BELATINI BRAUN Olga – BENEDEK Katalin (szerk.): *Estefia, Éjfélfia, Hajnalfia, Csikszentdomokosi népmesék*, Budapest, Balassi, *Magyar Népköltészet Tára XIV*, 2013, 91–110, 108–109.

⁶¹ BELMONT, Nicole: La teneur mythique des contes, in Uő.: *Poétique du conte, Essai sur le conte de tradition orale*, Párizs, Gallimard, 1999, 202–203.; Vö. még: „Lengett, libegett a hajó. Egyszer, mikor a tengernek a kellős közepére ért, hát elsüjdedt a hajó. Megjijdedt ámm Palkó! No, még ijed! De bizony alighogy megijed, mingyán bátorságra is kapott. Merthát a hajó ahogy leszállt a tenger fenekére, hát uramisten mit lát Palkó? Szétnyílt a föld. Ahogy szétnyílt, oszt lenéz Palkó a nyíláson, hát ott gyönyörűség fénység, egy gyönyörűség szép, nagy palota, de úgy ragyogott ott minden ámm, hogy Palkónak a szemfényét is majdnem elvette.” Palkó, in NAGY Géza (szerk.): *Karcsai népmesék*, I. kötet, Budapest, Akadémiai, *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XX*, 1985, 128–135, 130.

⁶² HONTI: i. m., 271.

koljárását is: „De volt-e valóban lehetőség átjárásra evilág és túlvilág között? Az egyiptomi halotti irodalom egyik központi gondolata – a halott ellátásának és védelmének biztosítása mellett – a szabad mozgás biztosítása a két világ között. A túlvilágról való visszatérés azonban, ha lehetséges is, természetesen csak különleges formában történhet, hiszen az elhunyt – amennyiben „igazhangúnak” találtatott, s így megmenekült „a második haláltól” – megdicőült szellemmé [...] változik”.⁶³

3. A mesenarratíva túl/másvilág színterei

Vallásfilozófiai aspektusból Kant helyesnek és szükségesnek ítéli, hogy a keresztény értelmezésben a két világ átjárhatatlan: „A keresztény morálnak az a sajátossága, hogy az erkölcsi jót az erkölcsi rossztól nem mint mennyet és földet, hanem mint mennyet és poklot választja el [...]. Célja, hogy megóvjon ama elképzeléstől, mely szerint a Jó és a Rossz, a Fény és a Sötétség birodalma határos, és fokozatos átmenetekkel mintegy egymásba mosódik; s hogy lássuk, mérhetetlen szakadék választja el őket.”⁶⁴ Ám mi, akik amúgy is egyfajta retrospektív látásmóddal és olykor bizony nem csekély fenntarással közelítünk az évtizedekkel, esetleg évszázadokkal korábbi ránk maradt egyedi mesenarratívákhoz, nem róhatjuk föl a parasztembernek, hogy történetelbeszéléseiben a szándékos vagy naiv összemosást vagy határátlépést gyakorta megteszi. Talán azért, mert (1) bízunk – kanti fogalommal élve – az *elévelyedett szív* helyes útra való visszatérésében; (2) mivel a halált az élet szerves részének tartja, s nem érzékeli, nem igyekszik érzékeltetni a mérhetetlen szakadékot, noha tudja a halott bűneit, emlékszik eltüntethetetlen nyomaira, mégis bizonyos intelmeket figyelembe véve megbocsát neki, ugyanis oda-át is a javát, nyugodalmát akarja. Egyébként Honti János is amellet érvel *Az ismeretlen népmesékben*, hogy: „A mese átlépi a halál és a halhatatlanság közötti határt, mint ahogy minden mese átlépi a való világ és a valamin túl lévő meseszíntér határát.”⁶⁵ („*Tudd meg, hogy a mai napig halandó emberfia át nem merte lépni határait*”, mondja a boszorkány.⁶⁶) A határátlépés⁶⁷ minden mesehős vágya és sajátja – ellentétben a parasztemberrel, akinek pontosan meghatározott társadalmi státusza és egyéni/családi kötelességei vannak életében –, mivel tudja (vagy tudatosítják benne), hogy boldogságát és/vagy vágyait csakis a „szürnaturális” világ(ok)ban kifejtett erőfeszítések árán lehet valóra váltani, a való világban ezek bajosan vagy egyáltalán nem lennének számára elérhetőek. Bár, tudjuk jól, hogy a paraszti származású mesemondó egyáltalán nem olyan szofisztikált gondolkodó, mint Montaigne, mégis halandó ember lévén közel áll ahhoz az életfelfogáshoz, amit a francia filozófus mond

⁶³ EGEDI: i. m., 19.

⁶⁴ KANT: i. m., 191.

⁶⁵ HONTI: i. m., 161.

⁶⁶ Az öregség nélküli fiatalság és a halál nélküli élet, ford. JÉKELY Zoltán, in KOVÁCS Ágnes (szerk.): *Szegény ember okos leánya, Román népmesék*, Budapest, Európa, 1957, 14–23, 18.

⁶⁷ Lammel a *Parasztbiblia* világképének folytonosságáról szólva a határok átjárhatóságáról beszél: „A határok az isteni és a növényi, a növényi, az állati és az emberi világ között szinte elmosódnak”. LAMMEL Annamária: A holisztikus gondolkodás, a kozmogónia, a biogenezis és az ontogenezis reprezentációja a Parasztbibliában, in EKLER: i. m., 49.

nekünk: „a rosszlétből átlépni nem oly nehéz, mint az édes és virágzó létből a gyötrő és fájdalmas létbe”.⁶⁸ De a teológus Gerd Theißen értelmezése még pontosabban jelzi számunkra a hívek határátlépési aktusát: „Átlépnek továbbá a keresztségben egy élet és halál közötti határvonalat: a bűnös élet és az Isten jelenvalóságában való élet határát.”⁶⁹ Igaz, ez a keresztségben történő átlépés olyan teoretikus-teológiai értelemben vett aktus, aminek fiktív leképződését sehogy másképpen nem tudja elképzelni és megjeleníteni a mesemondó, mint „A halhatatlanságra vágyó királyfi” mesékben az ördögök birodalmából csellel, erőszakos viselkedés révén szabadulás, vagy a segítő személy/állat nélkül megközelíthetetlen, megannyi veszélyt rejtető tündérországba be és onnan ki-bejutás történeteiben.

A mesemondók sajátos elképzelésük folytán tovább színezik a kétféle „alvilágot” (melynek számtalan aspektusa van⁷⁰); egyszerre beszélnek az ördögök lakhelyéről: a pokolról és a Halál birodalmáról, mintha mindkettőnek saját „ura” volna.⁷¹ A *Parasztbibliában* olvassuk a pokolról szóló népi fölfogás egy valóságos gyöngyszemét: „A pokolban Lucifer az úr, az dirigál ott. Vannak, akik a pokolban vannak, szenvednek a tűzben. Ott égnek, ki kell égjének, mint az üveg, hogy későn kristály legyen belőle. A léleknek is úgy meg kell tisztulni a bűntől. S ott szenvednek, abba a setétbe, olyan, mint egy pince. Ott kell szenvedniük, a tűz égeti őket.”⁷² És ne feledjük megemlíteni, hogy a harmadik „birodalomról” is bőséges szövegforrásaink vannak: a tündérek lakta királyságról, melyben a szépséges Tündér Ilonának, a királynőnek kell fegyelmeznie a gyilkos aspektusú és gyakorta férfiak meghitt társaságára, szerelemdús ölelésére vágyó alattvalóit.⁷³ Azokban a mesenarratívákban, melyekben – a természetük szerint kegyetlen gyilkos, bosszúálló és olykor irigy, féltékeny – tündérek égben lévő birodalma feltűnik, talán némi joggal gyaníthatjuk egy archaikus korból származó hiedelem átvételét: „A késői egyiptomi és antik vallásban egyaránt – és egymástól

⁶⁸ MONTAIGÉ, Michel Eyquem de: Bölcselkedni annyi, mint megtanulni meghalni, in Uő.: *Esszék*, I. kötet, ford. BAJCSA András – CSORDÁS Gábor, Pécs, Jelenkor, 2001, 123.

⁶⁹ THEIßSEN, Gerd: *Az első keresztyének vallása, Az őskeresztyén vallás elemzése és vallástörténeti leírása*, ford. SZABÓ Csaba, Budapest, Kálvin, 2001, 211.

⁷⁰ SZILÁGYI János György: Előszó: Delphoi, 1976. október, in Uő.: *Paradigmák, Tanulmányok antik irodalomról és mitológiáról*, Budapest, Megvető, 1982, 7.; Vö. még: „Amikor »ősi ajtókról«, »érckapukról« és »vaszárakról« beszélnek, valóban a 24-ik zsolttára (23), 7-10 és a 107 (106-ikra) gondoltak? Lehetőséges-e, hogy ezek a képek nem azokból a pogány versekből visszhangzottak, melyeket az iskolában tanultak?” GOUNELLE: i. m., 318.

⁷¹ „Ámi felfogása a keresztény világszemlélettől már abban is különbözik, hogy a másvilágokat nem mennyországra és pokolra osztja, s szerinte a pokol mindössze az alvilágban levő egyik országot jelent. Ámi felső és alsó világgal kapcsolatos elképzelése megegyezik a magyar népmesék világával és a keleti rokon népeink vallási képzeivel.” ERDÉSZ Sándor: *Bevezetés*, in Uő.: i. m., I, 5–86, 57.; Vö. még: „Az Isten Fia eljövetele előtt azoknak az elhunytaknak a lelkét tartalmazta, kiket a Sátán a pokolra vezetett, miközben a testek a föld foglyai maradtak, s ők, leláncolva oly kínzásoknak vettek alá, melyeket a szerző óvakodott leírni.” GOUNELLE: i. m., 316.

⁷² LAMMEL: i. m., 40–41.

⁷³ „Mer azok mög, ezők a tündérok olyan betyárok vótak, hogy azok a férfit nagyon szerették vóna minnyáji, ha úgy lőhetött vóna nekik hozzájutni. De únékik aztán tündérországba nem lőhetött férifhon hozzájutni, csak nagyon nehezen.” BÁLINT: *Tombác*, 46.

nem függetlenül – egyre népszerűbbek lettek azok az irányzatok, melyek a föld alatti területeknek tartott halotti birodalmat, a Hádészt az égre helyezték⁷⁴. Ennek az égi birodalomnak a megrendítően szép leírását látjuk Cicero *Scipio álmában*; amikor Scipio megérkezik Massinissa királyhoz, és az éjszakába nyúló beszélgetésük után ál-mában megjelenik Africanus, s rokonát arról faggatja, él-e az atya és a többiek, mire azt a választ kapja: „Csak ők élnek igazán – szólt –, akik, miként a börtönből, megszabadultak testük béklyóiból; amit ti a magatok életének mondotok, az a halál”.⁷⁵

Tombác János *Az örök életre vágyó királyfi* meséjében az olthatatlan gyermeki kíváncsisággal faggatott apa az örökké-lét három színterét vázolja fia elé:

– Fiam ilyen is létezik valahun mesébe, hogy van aki örökké él. Mer ilyent csak én két országot tudok, ahuva műnk nem nagyon juthatunk oda. Való az a mifajta népünk oda is. Ott aztán öleget szenved. Mer van a tündérország. Ottan örökké élnek a tündérok. Akkó van aztán a pokol, ott is örökké élnek, de ott mög az ördögök. Tehát aki odajut a pokolba, annak aztán öleg baj, oda nem kívánkozik sènki. Van aztán a mënyország, amit beszélnek. Csak a jó lelkök jutnak oda fiam. Tündérországba mög még nem hallottam, hogy jutott vóna oda valaki. Mer az olyan messze van vagy olyan helyön van, ahuva nem juthat oda halandó lélok. De azok ë tunnak jutni a népek közé, a tündérok. (40.)⁷⁶

Az apai tanító beszédben – melynek korai megfelelője egy sumér-akkád nyelven írt és töredékesen fennmaradt magatartáskódexben, a *Conseils d'un père à son fils*-ben [Egy atya tanácsai fiának] található meg, s amely életvezetési tanácsokat és az egész élet során sikeres megoldásokat kínál⁷⁷ – a tündérországról szóló ismeretek úgy hangzanak, mintha egy ismeretlen és persze ellenőrizhetetlen forrásból, másszóval valaki általi elmesélésből származnának. Vagyis az orális kultúra hagyományozásának megfelelően hallomásból (Hérodotosz: „Mostantól kezdve azonban hallomás után fogok beszélni az egyiptomiakról”⁷⁸), vagy mint Cicerónál és számos mesében is álombéli

⁷⁴ KÁKOSY László: Plutarkhosz és az egyiptomi vallás, in Uő.: *Az alexandriai időisten, Válogatott tanulmányok (1957–1998)*, Budapest, Osiris, 2001, 214–225, 222.

⁷⁵ CICERO: Scipio álma, ford. HAVAS László, in BALÁZS György (szerk.): *Cicero válogatott művei*, Budapest, Európa, 1987, 418–426, 420.

⁷⁶ „–Édesapám, én oda szeretnék menni, ahol mindig élnek. / –Ó, olyan nincs, te gyerek, mindenhol születnek és meghalnak – mondta a király.” Örök életre vágyó királyfi, in NAGY Zoltán (szerk.): *Fanyűvő Jankó, Palócföld meséi és mondái*, Budapest, Balassi, *Magyar Népköltészet Tára X*, 2010, 139–141, 139.

⁷⁷ BOTTÉRO, Jean: *La plus vieille religion, En Mesopotamie*, Párizs, Éd Gallimard, 1998, 224–225. (pl. Csak a szeretet tartja fenn a családot: a gyűlölet elpusztítja; Házas ember, ne beszéljen egyedül egy másik nővel: óvakodjon a rágalmozástól! Minden nap tisztelegj istened előtt: áldozatok, felajánlások, imák: ha naponta biztosítod őt, javakból származó jövedelmed lesz, és általa támogatottként sikeresen boldogulsz.) A magyar történelemben is megvan az intelem műfaj, az első jelentős mű: „Szent István király intelmei Imre herceghez” (1027). „Fiához intézett intelmeit az első magyar király abban a mélyen érzett meggyőződésben kezdte, hogy mindent az okosság törvénye éltet és igazgat.” MÁRKI Sándor: *Magyar középkor*, Budapest, Élet, 1914, 141–142.

⁷⁸ HÉRODOTOSZ: i. m., 148.; Vö. még: „Ez azt jelenti, hogy azt elmesélni, ami Jézusra vonatkozik, az közvetlen és közvetett tanúságokra támaszkodik, hogy elmesélni azt is lehet, amit mások meséltek el arról, amit láttak és hallottak, belső, emberi és angyali módon összekötött beszédláncok révén.”

hírforrásból eredeztetnek. A mesemenet befejező részében a főhős, Ákos „valóságos” tapasztalata – amennyiben a fiktív térben végzett cselekedeti nyomán szerzett sajátot valóságosnak lehet nevezni – részben megerősíti apja szavait, részben ellentmond nekik, ahogy erre a mesemondó is kitér:

Hétágú arany korona vót a fejire téve Ákosnak. Mingyá mög lött koronázva mint tündérország királya. De ahhon aztán *nem vót ám a többi tündérlánynak joga, hogy kínozzák, nyaggassák*, mer ez csak a Tündérszép Ilonkának a férje lött. Hát ű aztán nem szenvedte, amit valamiké hallott az apjátú, hogy tündérországba hogy kínozták agyon a királyfiakat. Mert ű király lött, nem ilyen szolga vagy játszó dolog. (73.) [kiemelés: B. P.]

Az ismert ördög-mesenarratívák azt sugalmazzák, hogy bármily kegyetlenek és együttesen összefogva erősek is az ördögök, mégsem olyan reménytelen megszabadulni barlangszerű birodalmukból, mint a Haláléból: főként, ha az ördögkirály sánta vagy legkisebb fia egyfajta szerződés/alku fejében szabaduláshoz segíti is a hőst. Valószínűnek tartom, hogy az ördögök birodalmát nem egészen az ókori értelemben vett khtonikus világgal, inkább egy „átmeneti” szintérrel azonosítják a mesemondók (Tom-bácznál egyenesen a halál nélküli örökkévalóság szintere,⁷⁹ Cifra Jánosnál és Dávid Gyulánál és pedig a „keresztény földnek a határszélén” túli hely⁸⁰), ahonnan az életükben káros szenvedélyeknek és egyéb más bűnöknek áldozók bizonyos feltételek: a megtisztulás és kegyelemben részesedés esetén még/majd visszatérhetnek az életbe. („Mitologikus kifejezéssel élve, senki sem mondhat igent arra, hogy az ő vagy a másik ember örök sorsa a pokol”⁸¹). Ellenkező esetben, a megátalkodottak vagy halálos bűnt elkövetők véglegesen átadatnak a Halálnak („akit Isten az ’ítéletben’ (Jn 12,31) végleg átokkal sújtott, oda zuhan, ahova tartozik”⁸²). Jean-Claude Schmitt szép szavakkal írja le ezt az állapotot: „a pokol kútjába zuhannak majd bele, így számukra nincs többé remény”.⁸³ Ez nem jelenti egyben azt is, hogy Isten ítéletétől (az Utolsó Ítéletkor⁸⁴) és büntetésétől megszabadulhatnának, annak ellenére sem, hogy a sélolba

REYMOND, Sophie: Une histoire sans fin, les pèlerins d’Emmaüs, in Marguerat, Daniel (éd.): *Quand la Bible se racone*, Párizs, Éd. du CERF, 2006, 123–143, 134.

⁷⁹ „– Hallod-é, öcsém - aszongya -, itt mán vót ilyen vendég mint tē, hogy mindön ördögöt rakásra vert, de ha így viselkedsz, akkó itt nem köllesz nálunk. Itt pedig örökké élhetsz. Tē, tudod azt az országot keresöd, ahun örökké löhet élni. Hát élhetsz tē, pajtás, örökké, de ha itten bántod a népet, így léveröd, akkó úgy jársz, mint az elődöd.” BÁLINT: *Tombác*, 59.

⁸⁰ Nyeznám, in NAGY Olga (szerk.): *Cifra János meséi*, Budapest, Akadémiai, *Új Magyar Nép-költési Gyűjtemény XXIV*, 1991, 174–213, 178.; A mesében a „keresztény föld” határán Nagy Város áll, kapujában két kígyó (két pásztor) az őrző állat, s bár minden ember és állat kőbálvánnyá van változtatva, a várban „két világtalan, egy asszony s egy ember. Nincs szeme” (178.) tartózkodik, akár az eposzból ismert skorpiópár.

⁸¹ TILlich: i. m., 664.

⁸² VON BALTHASAR: i. m., 44.

⁸³ SCHMITT, Jean-Claude: *A zsidó Hermann megtérése, Önéletírás, történelem és fikció*, ford. Novák Veronika, Budapest, L’Harmattan, 2013, 111–112.

⁸⁴ GOUREVITCH, Aaron: Au Moyen Âge, conscience individuelle et image de l’au-delà, *Annales, Economies, sociétés, civilisations*, 37. évfolyam, 1982/2, 255–275.

alászállás teljes elszigeteltség Yhwhtól,⁸⁵ mivel „[a]z árnyékvilág semmiféle saját hatalommal vagy méltósággal nem rendelkezik”,⁸⁶ ugyanakkor „JHVH keze a halottak világába is behatol”.⁸⁷ Balthasar is megerősíti ezt: „Az Ószövetség szerint ugyan nem létezik kapcsolat az élő Isten és a halottak birodalma között, tökéletesen tisztában van azonban azzal, hogy Istennek hatalma van e birodalom fölött.”⁸⁸ De talán még ennél is valószínűbb, hogy a mesenarratívákban az ördögök birodalma (mely olykor súlyos kőlappal elzárt barlangban van: hermetikusan elkülönítve a külvilágtól, ahova persze valamiféle határozott céllal gyakorta kimerészkednek az ördögök) mintegy átveszi az alvilág attribútumait, mivel a halál utáni világról a mesemondó és hallgatósága – akárcsak évszázadokon át elődeik – semmi bizonyosat sem tud. („–*Akkor hol kapják meg a gonoszok a büntetésüket?* [kérdezi Nagy Olga] *!–Házasz én azt nem tudom, hol kapják meg, mer én még nem voltam ott. Aztán amikor odakerülök, majd megmondom. [Nevet.] Én már azt nem hiszem, hogy pokol van. Nem hiszem azt!*”⁸⁹)

Az egyiptomi és mezopotámiai eposzok és mondák mára nem túlságosan népes táborának rajongói emlékezhetnek rá, hogy a Gilgames-eposzban⁹⁰ a *Hetedik tábla* egy helyén a meglehetősen kicsapongó, feslett⁹¹ és szukatermesztű Istárt⁹² megsértő Gilgames helyett – aki a hősök közt „legragyogóbb” – Enkidunak kell meghalnia, aki „a legdicsebb a férfiak között”. („–Ó, barátom, testvérem, drága testvérem, látod, nekem kell meghalnom helyetted!”⁹³). Miután tudatosul Enkiduban a közeli, álomban megjövendölt sorsa, testvéri és elválaszthatatlan barátjának⁹⁴ (más verzióban

⁸⁵ RÖMER, Thomas: *L'invention de Dieu*, Párizs, Éd. du Seuil, 2017, 183.

⁸⁶ WOLFF, Hans Walter: *Az Ószövetség antropológiája*, ford. BLÁZI György, Budapest, Harmat, 2003, 131–132.

⁸⁷ Uo., 137.

⁸⁸ VON BALTHASAR: i. m., 134.

⁸⁹ NAGY: *Világgá futó*, i. m., 337.

⁹⁰ „A legteljesebb feldolgozás Assurbanapli (i.e. 668–626) ninivei könyvtárából marad ránk, tizenkét táblára osztva, erősen töredékesen”. DOBROVITS: i. m., 240.; Vö. még KUNT Ernő: *A halál tiúkrében*, Budapest, Magvető, 1981, 62–67.

⁹¹ MELETYINSZKIJ, Jeleazar: A mitológiai mű meséjének és struktúrájának szemantikája, in Uő.: *A mítosz poétikája*, ford. KOVÁCS Zoltán, Budapest, Gondolat, 1985, 297–338, 331.

⁹² Istár atyja, Anu mondja: „Té bizonyára el akartad csábítani őt, ezért sorolta fel hírhedt tetteidet, említette züllöttségedet és romlottságodat”. DOBROVITS Aladár – KÁKOSY László: *Egyiptomi és mezopotámiai regék és mondák*, Budapest, Móra, 2012², Hatodik tábla, 84.

⁹³ Uo., 86.

⁹⁴ A halál és a barátság témája elválaszthatatlanok egymástól. „Ez a barátság a kölcsönös kiegészítésen alapszik: amint utaltuk rá, Gilgames a kultúrát testesíti meg, Endiku a természetet... Kiegészítő jellegük épp úgy, mint egyenlőségük biztosít számukra győzelmet, mely lehetetlen lenne, ha gyengeségük pillanata ugyanakkorra esne.” BONAVERO, Marie-Martine: L'amitié dans l'épopée, des liens entre les hommes, des liens entre leurs oeuvres, *Bulletin de l'Association Guillaume Budé*, 2009/1, 186–223, 190, 194. URL: https://www.persee.fr/doc/bude_0004-5527_2009_num_1_1_2327 Utolsó letöltés: 2021. 05. 22.; A szerző fölveti azt a kérdést is, hogy a barát vajon a „képmás”-e, mivel a szövegben az alábbi kijelentés van: „Valaki, aki hozzád hasonlít” (189.), majd így folytatja: „[...] az istenek megteremtették a hős mását is: minden ember hasonlít a halálban, és Gilgames most látja jövőjét az övékében.” (197.); Vö. még: „A Ka nevű lélek, az élő második énje, árnyékképe.” HAHN István: *Istenek és népek*, Budapest, Minerva, 1980², 80.; Továbbá: „Enkidu nemcsak a barát, hanem a hős

„gazdájának”, hiszen: „Végül, ha Endiku itt mindig Gilgames egyszerű 'szolgája', ő egy kivételezett, urához nagyon közelálló szolga: osztozik a vállalkozásaiban, tanácsolja, ellenáll neki, sőt sikerül döntésre bírnia is.”⁹⁵) Gilgamesnek meséli el rémálmát. Kákosy László remek tanulmányában, *A Kos istenek próféciájában* a leölt isteni kos kapcsán fontos kijelentést tesz számunkra, hogy Enkidu búcsúját világosabban értelmezhetjük: „A Bécsi demotikus szövegben a prófétai állat halálának megemléltése nagy mértékben megvilágította a történet értelmét, mivel az egész világon nagy jelentőséget tulajdonítanak a haldokló emberek utolsó szavainak, és úgy gondolják, hogy ezek a másvilág küszöbén állók sokkal többet látnak és tudnak másoknál. Ez a nézet az egyiptomi vallásban is nyomon követhető.”⁹⁶ Enkidu elszörnyed az álmától, melyben az istenek tanácskozása nyomán született ítéletet és az „Irkalla hajlék”-ában (sumér megfelelője: *iri-gal*: la „Grande Cité”, a Nagy Város⁹⁷) látottakat mondja el:

Egy démon jelent meg előttem, és megmutatta nekem az alvilágot. Reám tekintett, majd kézen fogva a sötétség házába, az Irkalla hajlékába vezetett. A házba, amelyet senki nem hagyhat el, ha egyszer oda belépett, azon az úton vezetett, amelyen nincs visszatérés és a házba, melynek lakói sötétségben élnek, fényt soha nem látnak. Az ottlakók madárruhába vannak öltözve, tolluk van ruha helyett. Por az italuk és agyag az ételük.⁹⁸

A hűséges gazda és elválaszthatatlan barát részéről az aggódó, egyben megnyugtatóni kívánó válasz nem késik sokáig: „Ekkora félelem nem illik az álomhoz, ha mégoly ritka, / különös bár!”⁹⁹ noha ekkor a halál gondolata nem érinti még személyesen.

Az akkád irodalom egy másik költeményében, az *Ana Kurnugiában* („A vissza-nem-térés országa fele”), másként „Istár pokolra száll”, „melyet Ninua híres könyvtárából, Assur-ban-apli gyűjteményéből ismerünk”,¹⁰⁰ éppily szemléletes leírást olvashatunk:

kép/hasonmása (double is” (11. bk.); „A testvéri harcra, amely Gilmest másához (Endikuhoz) köti, ezredévekkel később válaszol egy időtlen testvériség gondja.” (12.bk.). HENTSCH, Thierry: *Gilgamesh ou la condition humaine*, in Uő.: *Raconter et mourir, Aux sources narratives de l'imaginaire occidental*, Montréal, Presses de l'Université de Montréal, 2005, 89–103. URL: <https://books.openedition.org/pum/14244> Utolsó letöltés: 2021. 05. 15.; Továbbá PAULME, Denise: *Une légende africaine du conquérant*, in Uő.: *La mère dévorante, Essai sur la morphologie des contes africains*, Párizs, Éd. Gallimard, 1976, 91–122, 114.

⁹⁵ „Édes gazdám! Ez hát a vágyad? Ezt kívánod, hogy tegyem érte? / Fölhozom én, lemegyek érte, varázsdobért az alvilága! / Fölhozom én, lemegyek érte, dobverődért az alvilágba.” KOMORÓCZY Géza (szerk.): *Gilgames, Agyagtáblák üzenete, Ékirásos akkád versek*, ford. RÁKOS Sándor, Budapest, Európa, 1966, 160.; Vö. még BOTTÉRO, Jean: *L'Épopée de Gilgames, Le grand homme qui ne voulait pas mourir*, Párizs, Éd. Gallimard, 1992, 30, 41–44.

⁹⁶ KÁKOSY László: *Prophecies of Ram Gods, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 19. évfolyam, 1966/3, 341–358, 350.; Vö. még: „A görögök is azt vallották, hogy a halál közeledése megnyitja a jövőt az emberi szem számára. Szókratész például ezt mondja védőbeszédében: '...ott állok már, ahol az emberek leginkább szoktak jósolgatni: a halál pitvarában' (Devecseri Gábor fordítása).” KÁKOSY László: *A Szetna-regény és Sziuszire története*, in Uő.: *Az alexandriai időisten*, 244.

⁹⁷ BOTTÉRO, Jean: *La plus vieille religion, En Mesopotamie*, Párizs, Éd. Gallimard, 1998, 216.

⁹⁸ DOBROVITS – KÁKOSY: i. m., 87.; illetve: Istár leszáll az alvilágba, in Uo., 111–115, 111–112.

⁹⁹ KOMORÓCZY: i. m., 128.

¹⁰⁰ Uo., 303.

A sötétség háza felé, melynek vakond-féle népe
régen elszokott a fénytől. Földet és agyagot esznek
lenn a fény-nem-járta mélyben, ember-nem-látta sötétben,
dideregve, a halottak. Tollruha, mint a madaré,
fedez el talpig őket.¹⁰¹

A vallásantropológus H. W. Wolff a Gilgames-eposzt interpretálva az alvilágról tömör megjegyzést tesz: „[...] a Gilgames-eposzban, a holtak birodalmát (*se'ol*) itt is (15. vers [És 14,15. »Pedig a sírba szállsz alá, sírgödör mélységébe«]) egy nagy földalatti gyülekezőhelynek képzelik el [12. tábla], ahol a halottak árnyakként bukkannak fel és beszélnek”.¹⁰² A pokolról szóló mesemondói leírások sok aspektusukban mutatnak hasonlóságot (olykor egyezőséget) az apokrif szövegek és eposzi elbeszélések vizuális és képzeletbeli megjelenítésével. De leginkább a mesemondó egyéni „látomásai” és szöveg hagyomány-interpretációi nyomán jelentős eltérést is tudomásul kell vennünk, mivel emlékezetében a mítoszi-mondani és hiedelemtörténeti elbeszélések, illetve a rosszul megértett vagy egyáltalán „fölnem-fogott”¹⁰³ bibliai magyarázatok olykor elképesztő módon redukálódnak, torzulnak, máskor apokrif és szekuláris szövegekkel keverednek, míg a végső transzformáció során a betoldások, költői képek, a kommentárok révén teljesen egyéni színezetet kapnak.¹⁰⁴ Nagyon fontos információkkal szolgál számunkra Nagy Olga e tekintetben is: „Figyeljünk fel a kifejezésekre: 'Az ember a földre lett teremtve.' Tehát ugyanitt lesz boldog, ahol boldogtalan volt. Micsoda kompenzációs lehetőség egy kismimizett ember számára! Ez népi és nem egyházi gondolat, mely egészen másfajta túlvilágot ígér.”¹⁰⁵

Sok-sok mesenarratívát áttekintve, melyek a pokolról és a különböző bűnök miatt e tartományban eltérő helyeken időzők körülményeiről szólnak, az egyik legszemléletesebb leírást Tombácz János narratívájában találjuk:

–Tudod - aszongya - mikor ékezdték cibálni rajtam, elsőbb is nyakukba ültettek. Így kezdtek *égetni*. Na aztán egy darabig tűrtem, de utoljára nagyon melegöm lött, kiugrottam az üstbű. Rám ugrott öt-hat ördög neköm tüzes *vasvöllává*, lángolt az ága a vülláknak. Űk mög a szájjukbű lángot fűjtak rá. Öt-hat ördög: égygyik érű dögredált a tüzes vasvüllává, a másik amárű. Elvöttem azt égytű gyorsan, ékezdtém azt nekik összevissza hajjigálni. *A vüllává beszorítottam az összes ördögöt égy sarokba. Vágtam űket, mint a répát*. Ékezdték aztán könyörögni az ördögök, hogy nē bánksam mán űket, többet sosē bánthanak. Na jó

¹⁰¹ Uo., 51.

¹⁰² WOLFF: i. m., 131.

¹⁰³ „A latin szavak számukra valóban elvont, élettelen fogalmakat jelöltek. Ezekben a terminusokban nem volt, s nem is lehetett meg az az érzelmi telítettség, ami az anyanyelv legfőbb varázsa.” BALÁZS: *Hermész nyomában*, 199.

¹⁰⁴ „Alighogy megállottak [lent a földbe egy sötét úton], Pali nekivetette hátát egy nagy fának, hát hallja, hogy a fán sok csengőbengő van. Űgy csattoktak esze, valamik ő felnéz a fára – hát lássa, hogy mind emberkoponyák lógnak le onnéd. Fél kezek, fél lábak, és ahogy mozgott a fa, az a sok lelógó csontváz csilingezett űgy.” BELATINI BRAUN – BENEDEK: i. m., 91–110, 94.

¹⁰⁵ NAGY: *Világá futó*, 354.

van. Abbahattam aztán a verést. *De mán jó érzöttem aztán magamat. Láttam, hogy én vagyok az úr.* Hát akkó azt odavótam én körübelü kétezör esztendeig. (52.) [kiemelés: B. P.]

Ebben a részletben a más epikai szövegekből ismerős pokolbéli jegyeknél (mint: sötétség, irtózatosságot meleg, elviselhetetlen égetés, sivalkodás, vasvillával szurkálás, ütlegetés¹⁰⁶ stb.) sokkal lényegesebb az a tipikus mesei fordulat, hogy ti. a „*vastag kis emberke*” – akit tevékenysége végett Högyforgatónak hívnak és a mitikus párhuzamteremtés révén nem minden alap nélkül Enkiduhoz hasonlíthatunk¹⁰⁷ –, rettenetes erejét használva megváltoztatja a pokolban a státuszát: a szenvedő fogolyból egyszerűen korlátlan hatalmú úr lesz. A mondottból kiderül, hogy rémisztő fogvartatói egyszerűen gyáván meghunyászkodnak előtte, ő pedig majd kétezör évig élvezni hatalmát, de hetvenkedve erejét fitogtató – magyarán szólva verekedős – természete okán egyszerűen kidobják a pokolból, mint egy bajkeverő kocsmahóst, és ezek után a tündérország bejáratára vigyázó, illetve az évszakok természetes váltakozását segítő Högyforgató lesz.

A mesehős nevének értelmezésekor: *Högy-forgató*, álljunk meg egy rövid kitérő erejéig, noha amit mondani szeretnénk, az már az alvilági úthoz, vagyis a következő részhez tartozik valójában. A mi mesenarratívánkban – miként számos világvallás és nép epikus szövegeiben is – kitüntetett szerepet kap a *hegy*¹⁰⁸ mint szimbolikus-mitikus földrajzi hely, nem az alvilág előtti/közeli, mint azt a Gilgames-eposzban látjuk:

Addig-addig ment hegyen-völgyön, folyón-tengeren át, míg elérte a világ végén levő hegységet. Ennek a hegységnek a neve Masu. Ez öröködik a napkeltn és a napnyugtán. Csúcsai az égboltozatig nyúlnak, gyökerei leérnek az alvilágig. Skorpió-ember pár őrzi a bejáratát.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Katona a *Legenda-aurea* 110. fejezetére hivatkozva írja: „Ez a hasonló történeteknek egy egész népes csoportjával abba a visio-körbe csap át, a melynek az a jellemző vonása, hogy benne a másvilágra került bűnöst az ördögök megütlegetik, védőszentje vagy szentjei pedig a további súlyosabb bántalmak és a végső elkárhozás elől megoltalmazzák”. KATONA Lajos: Túlvilági látomások codexekben, in Uő.: *Irodalmi tanulmányai*, i. m., II., 101–126, 115.

¹⁰⁷ „– Én is királyfi vótam. Annak mán innen-onnan az ötödik ezör esztendeje. Valamikor elindultam. Amikő én elindultam, akkor legényembör vótam, daliának gondoltam magam. Ugyanilyenféle dologba indultam é, mint tē és az egész világot, ami csak létezik, ahuva ē tudunk gondolni, mindönt el akartam követni, mindönt látni, tunni.” BÁLINT: *Tombrács*, 51.; Vö. még: „Aszongya aztán izé, ére Pali, éneveti magát: –Akkó gyertök húszan! Ez mind halál lögyön, az ördög mög ami a pokolba van! Még három ilyen pokolbú gyertök össze, akkó sē félök tülleök! De húzzasatok innét, mē mingyá rosszújártok! Tudjátok, hogy énevem ami a világon halál vóna, de csak tē magad vagy a világon halál, tehát én ahányan vattok, akkó sē félök tülleök. Én möghalni nem bírok. Az ördögnek pedig kezit-lábát nem-ē kicsavargattam, mikő ezt a gyűrűt évöttem tülle, hanem azonná takarodj!” Uo., 68.

¹⁰⁸ „Ágoston „A boldog életről” értekezésében „arra figyelmezteti mindazokat, ’akik a boldog élet kikötője felé tartanak’, hogy utolsó akadályként egy ’roppant nagy hegy’ (immanissimus mons) fogja elállni az útjukat, amely ’rettentő szűkké teszi a bejárat’ (magnas ingredientibus gignit angustias), s amelyet azoknak ’a legnagyobb gonddal el kell kerülniük’”. PERCZEL István: A felfoghatatlanról felépítése, in Uő.: *Isten felfoghatatlansága és leereszkedése, Szent Ágoston és Aranyászájú Szent János metafizikája és misztikája*, Budapest, Atlantisz, 1999, 107–108.

¹⁰⁹ DOBROVITS – KÁKOSY: i. m., 89.

vagy mint Ovidiusnál olvassuk:

Cimmerius népnek közelén mélyöblű üreg van,
odvas hegy, házát hol az Álom lakja, a lomha¹¹⁰ –,

s még csak nem is az alvilághoz vezető úton található, hanem éppen a másik póluson lévő tündérország előtt.

Hát éccör ahogy ballag, mán akkó egy jó esztendeig ballagott högyekön, vögyekön, síkságon. Éccör mit lát, *egy óriási nagy högyet* talált. Hát nagy högy! Ahogy mög akarja mászni, nem birt főmönni, mer az az ódala, amikön ű mönt, tiszta jég vót az egész högyódal. Hiába akarta ékerülni. Amönnyire szöme ellátott, mindönütt csak jégpáncélt látott azon a borzasztó nagy högyön. (Bálint S. 47.) [kiemelés: B. P.]

Högyforgató noha őrző és szolgáló funkciójában a skorpióemberrel mutat nem csekély mértékben hasonlóságot, Tombácز jóval színesebb karaktert láttat meg benne, hiszen az egykoron maga is a halhatatlanságot kereső, rendkívüli, mondhatni Atlasz erejével bíró királyfi, a keleti filozófia értelmében (*ráfeszítettünk a lét forgó kerekére*) maga lesz ennek a rituális, ciklikus-körkörös időfelfogás szerinti forgatásnak a felvigyázója (alázatos is, a bölceletirodalomból tudjuk, hogy a szentatyák az „alázatot *custosnak*, őrállónak nevezik: az ártatlanság védnökének”¹¹¹), még ha időnként megfeledkezve kötelességéről elalszik is.

Mindön esztendőbe *egyget kő* neki fordulni, hogy a termés is jó lögyön, mög tél is lögyön, nyár is rajta. De elaludtam - aszongya - a múlt időszakba, és lēfagyott úgy, hogy most nem birom mögmozdítani. A tulsó ódal úgy lēfagyott ezön a högyön, ennek a högynek a tulsó ódala. Hát mög kéne fordítani, mer akik a tulsó ódaián vannak, azok möghalnak éhön, ha örökké tél lösz. Én mög nagyon mög löszök büntetve, hogyha nem birom mögfordítani. (48.)

Az égi magasságban lakozó tündérek birodalmának felvigyázója a mesenarratívák ismeretében az „égi kapu őrzője”, aki a révészhez hasonlóan „csak akkor tud e kötelességétől szabadulni, ha maga helyébe mást állít”,¹¹² ha egyáltalán szándékában van elhagyni kötelességét.

Itten tanálkoztam *egy öreg embörrē*. Láttam, hogy azt a högyet forgati. Jócskán öreg vót mán az öreg. Aszontam neki hogy segítők, fogadjon be segítséginek. Aztán segítők én neki, forgatni azt a högyet, ha befogad szolgálójának. Mē mán untam az egész világon az én foglalkozásomat. De aztán az öreg bácsika be is fogadott. Öreg, szép fehér embör vót. Ebeszélgette az életsorsát. Hát az mán tízezör évig forgatta ezt a högyeket, ezt a högyet.

¹¹⁰ OVIDIUS, Publius Naso: *Átváltozások*, ford. DEVECSERI Gábor, Budapest, Magyar Helikon, 1964. 323. (XI. 574–607.)

¹¹¹ VISKY S. Béla: *A filozófia keresztje, A megbocsátás problémája Vladimir Jankélévitch morálfilozófiájában*, Kolozsvár, EXIT, 2016, 58.

¹¹² BERZE NAGY János: *Égigérő fa, Magyar mitológiai tanulmányok*, Debrecen, [k. n.], 2004, 106.

Átadta aztán neköm a foglalkozását, mikor ezt mögta-nultam, tudod, pajtás, a högyforgatást. Ez azt neköm nagyon mögtetszött. (52–53.)

Ebben a tündérvilágot rejtő hegyforgatói tevékenységében találja meg a maga teljes boldogságát („*Téhát itten tanáltam fő legjobban az életöm sorját és itt is élök én örökké, mē mán ez is a tündérországhon tartozik. Hát én örökké élök itten, pajtás*” [53.]). Högyforgató mintha a létezést örömmel szemlélő és a közösségről leszakadt magányos ember allegorikus alakja volna, aki kilépett ugyan a véges létből azáltal, hogy a lét és nem-lét határmezsgyéjén örként áll az időiség síkján meg-nem-határozható ideig, mégsem emelkedik föl olyan magasba az istenek hierarchikus rangsorában, mint Ut-napistim. Mindenesetre elgondolkodtató a mesekutató számára Hans Blumenberg kérdése: „vajon a boldogság nem egészen más úton hevert-e? Azazhogy – Albert Camus meghökkentő utalásával élve – nem kellene-e boldognak képzelnünk Sziszüphoszt, ahelyett, hogy a vágytalan és tétlen, az embersorsban nem osztozó istenek képében kifejeződő klasszikus boldogságeszmény felé sandítanánk.”¹¹³ A narratívából kitűnik, hogy Högyforgató sem nem vágytalan, sem nem tétlen lény, a Tündérlány-nőnek¹¹⁴ adott válaszából kihalljuk, hogy a folyamatos látás (az esztétikai percepció) öröme és a másokért (a tündérlányokért) vállalt és végzett felelősségteljes tevékenység miatti büszkeség fölülírja benne az érzékiség (szexualitás) vágyát és a hedonisztikus élvezetekben „dagonyázás” kísértését: e tekintetben inkább hasonlít Sziszüphoszhoz, mintsem egy mitizált buja istenséghez vagy héroszhoz.

–Hát Pali mostan tē hogy gondolod a dógot? Mögnősülsz-ē? Ezökbül a kislányokbū választhatsz tē is ēggyet.

Aszongya Pali: möggyűlölte űket nagyon, engöm nem kő, hogy kínozzanak. Neki nem köll ēgy sē. Hanem kedves királyné – aszongya – ha mögengedsz engömet, elvállalom tovább is ezt az én mestörségöm. Folytatom. Lögyek én csak örökké högyforgató. Én ottan nagyon jó érzöm magam, sok mindönt látok. Látom a szép havat, látom a szép nyarat, a telet, az őszt, mindönt látok. Látok én így is épp öleget, mikö ēgyünnek fürdeni, mög a nyaralóba, a gyöngypatak tóba. Ott – aszongya – látok én mindönt. Én evvē mög vagyok ölégödve, neköm nem kő asszony. (72–73.)

3. Az alvilágba vezető út

3.1.

Az eposz talán legtanulságosabb és egyben legemberibb fejezete, amikor Gilgames (kinek alakjában az „ősatya-kultuszhérosz” jelenik meg¹¹⁵) Enkidu után ered („ő az

¹¹³ BLUMENBERG, Hans: A mítosz valóságfogalma és hatóereje, in Uő.: *Hajótörés nézővel, Metaforológiai tanulmányok*, ford. KIRÁLY Edit, Budapest, Atlantisz, 2006, 105–199, 182–183.

¹¹⁴ „A magyar mesékben említett Tündér vagy Tündérszép Ilona előneve is lényegében jelző, s amint a besenyőteleki mese a nagy szépségű leányt 'tündökszép'-nek mondja, az a jelző is 'tündöklő'-t, 'fényes arcú'-t jelent.” BERZE NAGY: *Égigérő fa*, i. m., 131.

¹¹⁵ MELETYINSZKIJ: Mítosz, mese, eposz, in Uő.: i. m., 338–357, 352.

első ember, akit az istennő agyagból alkotott¹¹⁶ és Istár haragjából alvilágba jutott), mert elviselhetetlennek tartja barátja hiányában az életet: „Barátom halála nyomaszt engem, ónsúlyként nehezedik rám. Amióta ő meghalt, nincs nyugtom”,¹¹⁷ panaszkolja.¹¹⁸ Elérkezvén a révészhez, Urganábihoz, aki testi-lelki elcsigázottsága okáról faggatja, e megindító szavakat mondja: „Hogyne volna a szívem szomorú, hogyne volna fájdalom a lelkemben, hogyne volnék olyan, mint a messzi föld vándora, aki sokat szenvedett. Elvesztettem ifjú barátomat, akit annyira szerettem, ezt a páratlan hőst [...] aki minden harcot vállalt velem együtt, és íme, elérte az emberiség végét!”¹¹⁹ Tudjuk jól, hogy más aspektusból a találkozásnál is fontosabb számára az, amire először Samas napisten, majd az isteni kocsmárosnő, a fátyollal letakart arcú Sziduri intése is utal: „Gilgames, hová iparkodsz? Az örök életet, amit keresel, megtalálni nem fogod. Mikor az istenek az embereket megalkották, a halált is elhatározták számukra. Az örökéletet saját maguknak tartották meg.”¹²⁰ De még ennél is lehangolóbb a számára az, amit Ut-napistim¹²¹ válaszol, amikor az örök életről faggatja őt Gilgames: „Semmi sem tart örökké. [...] Semmi sem örökkévaló. Az élet magában hordja a halált. De a halál nemcsak rossz, van abban jó is. Megnyugvást hoz az élet küzdelmei után.”¹²² A „vérszomjas” haláltól való félelem ilyesfajta radikális redukciója, mely a halálnak olyan pozitív kicsengésű értelmet ad („a szép halál egyenértékű a boldog élettel”¹²³), mintha az a tisztességgel végigküzdött és szorgos munkával eltöltött élet természetes jutalma volna és egyenesen az istenítéletből következne,¹²⁴ szemben az

¹¹⁶ Uo.; Vö. még LEMARDELE, Christophe: Samson le nazir: un mythe du jeune guerrier, *Revue de l'histoire des religions*, 2005/3, 259–286.

¹¹⁷ DOBROVITS – KÁKOSY: i. m., 91.

¹¹⁸ Cicero mondja a hűséges barátáról, aki képmás: „Ezért az ilyen emberek távollétükben is jelen vannak, ínségükben is gazdagok, betegen is erősek, és ami még merészebben hangzik – holtukban is élnek: olyan tisztelettel, hűséggel és bánattal ápolják emléküket barátaik.” CICERO: Laelius vagy a barátság-ról, ford. MARÓTI Egon, in BALÁZS: *Cicero*, 380–418, 389.

¹¹⁹ DOBROVITS–KÁKOSY: i. m., 92.; Vö. még: „[...] de már annyira el volt fáradva és úgy le volt szegényedve, hogy már csak még nem koldult.” Mese a halhatatlan országból, Az egyedülvaló királyfi, in BELATINI BRAUN – BENEDEK: i. m., 437–445.

¹²⁰ „Az eposz 'főtémája', a halhatatlanságra vágyó ember története, szintén ezer és ezer, az eposznál régiebb és egészen modern mese, költemény és más irodalmi mű témája.” DOBROVITS: i. m., 243.; Vö. még: „A 'halhatatlanság' mint szimbólum eredetileg az istenek, illetve az Isten valóságára utalt, a lét és az értelem végső valóságának megtapasztalását fejezte ki. Mint ilyen, azt a közvetlen tudatot fejezte ki, hogy az ember véges, és hogy pontosan ezzel a tudattal haladja meg végességét.” TILLICH: i. m., 660.

¹²¹ „Az Ūta-napishtí névvel illetik Gilgames eposzában ahol rûqu-nak 'a távolinak' is nevezik. Ez azt jelenti, hogy 'Rátaláltam az életemre' és a Ziusudra akkád fordítása lenne, rûqu a sumér sudra 'távoli'-ra való utalás.” GLASSNER, Jean-Jacques: 'Noé' dans les sources mésopotamiennes, *Revue de l'histoire des religions*, 2015/4. 487–498.

¹²² DOBROVITS–KÁKOSY: i. m., 94.; Vö. még Rákos fordításában: „'Ami teremtetett, elmúlik. Halál az élők büntetése. /Még alighogy világra jöttek s már el is kell menniök innen. [...] Mert a halál dühöngő isten, vérszomjas, mint hím-oroszlán / s alattomos, mint sima párdúc – jaj az egyszer megszületettnek”. KOMORÓCZY: i. m., 146.

¹²³ NÉMETH György: Két halotti beszéd, in Uő.: *A zsarnokok utópiája, Antik tanulmányok*, Budapest, Atlantisz, 1996, 237.; A szerző itt Periklész halotti beszédét értelmezi.

¹²⁴ BOTTÉRO: *La plus vieille*, 218–219.

elviselhetetlen betegségek és elvesztegetett lehetőségek miatti nyughatatlansággal végződő élettel,¹²⁵ mely a megbocsátatlan bűnök és tévelygések nyomát örzi, nagyon is beleillik a parasztember szemléletébe.¹²⁶ Önámítás? Önn nyugtatás? Szenvedéstől szabadulni vágyás? Az istenfélelemből fakadó gondviselésben bizakodás? A válaszkereséskor mindenesetre érdemes figyelembe vennünk a folklorista Magyar Zoltán megjegyzését: „Az eszkatologikus hagyományok folyamatos aktivizálhatóságát azonban nem csupán azok közösségi funkciói és egyéb vonatkozásai segítették, hanem az emberi psziché maga is, lévén, hogy az elmúlás ténye és mikéntje a krízishelyzetektől függetlenül is foglalkoztatja az életét annak végessége tudatában megélt egyént.”¹²⁷ Az is tényként kezelendő, hogy a szerves közösségtől és annak évszázados gondolkodásától, ciklikus természeti világképétől eltávolodott, az individualitásba végzetesen beleájult ember nehezen érti meg a halálfélelem effajta redukcióját: a rémisztő halál szorongató gondolatának: a jóra-fordítással történő megszelídítés elemi igényét. Ennek a törekvésnek is megtaláljuk a krisztológiai és vallástörténelmi, eposzi és mítoszi előzményeit, amiként Gilbert Durand rámutat: „A krisztoforusz közbenjárásával létezik tehát egy ’jó halál’, amely csak átlépés, megnyugtató átmenet. Szent Kristóf, mint a bibliai Jónás azt jelenti, hogy a halál, sőt a halál folyamata is, ami az értékét és jelentését illeti, megfordítható.”¹²⁸

Olybá tűnik, hogy az ókori keleti és az antik eposzhősökhöz hasonlóan kései utódjait, a meshősöket sem lehet semmiféle józan érveléssel lebeszélni, ijesztő látomásokkal eltántorítani feltett szándékuktól,¹²⁹ számukra – akárcsak Blumenberg értelmezésében Pascaléra – nem létezik szkeptikus tartózkodás: „A behajózási metafora azt sugallja, hogy élni annyi, mint máris a nyílt tengeren hajózni, ahol az üdvözülésen vagy a pusztuláson kívül nem létezik más megoldás, nem létezik tartózkodás”.¹³⁰ Igazán megrendítően szépek Ovidius szavai, melyeket a hajóútra – mint utolsó és

¹²⁵ „A súlyos betegek, a törvény ítélete előtt támasz nélkül álló vádlottak, az ellenségeiknek tehetetlenül kiszolgáltatott üldözöttek már a halottak világához tartoznak.” WOLFF: i. m., 141.; Vö. még: Ez a halálhoz való hozzájárulás a paraszti mentalitás egyetemes ’legyen’ (’fiat’) része, és az a gondolat támasztja alá, hogy a halál megszabadítja a parasztot a nyomorúságától, és elvezeti őt a túlvilági életben várható jóléthez, amelyet minden ellenállás ellenére megerősít az az elképzelés, hogy a Gondviselés gondoskodik az árvákról, míg maga a sírás káros, megakadályozza a lélek távozását. NITECKI, Hanna: L’espace religieux du conte populaire polonais, *Revue des études slaves* 55, 1983, 587–597, 590.

¹²⁶ GALLEY, Micheline: Note sur la mort dans le conte populaire, *Diogenes* 205, 2004/1, 122–127.

¹²⁷ MAGYAR Zoltán: *Bucsek József mesél, Kiskovácsvágási mesék és mondák*, Debrecen, Debreceni Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, 2004, 142.

¹²⁸ DURAND, Gilbert: *Les structures anthropologiques de l’imaginaire, Introduction à l’archétypologie générale*, Párizs, Éd. Dunod, 1992, 232.; Vö. még TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre: Christophorus, in Uő. – SZILÁGYI: i. m., 327–376, 355.; Továbbá GRUMEL, Venance: Rosenfeld (Hans-Friedrich), Der hl. Christophorus, Seine Verehrung uns seine Legende, Eine Untersuchung zur Kultgeographie und Legendenbildung des Mittelalter, *Revue des études byzantines*, 1938, 464–470.

¹²⁹ CORNET, Geneviève: Les aventures de Thésée lors de son voyage de Trézène à Athènes, Transfiguration d’un jeune aventurier en héros national, *Bulletin de l’Association Guillaume Budé*, 2000/1, 28–43.

¹³⁰ BLUMENBERG: i. m., 7–105, 21.; Vö. „Gyönyörűség vihar hányta hajón ülni, abban a bizonyos tudatban, hogy nem pusztul el.” PASCAL: i. m., 441. (XIV. sz. 859.)

végzetes kimenetelű kalandjára – készülő Lucifer fiának, Ceyxnek mond indulása előtt felesége, Alcyoné:

Engem az ár rettent, szomorú földéznem a tengert:
nemrég is láttam roncsolt deszkákat a parton,
sok testnélküli sír iratát olvastam idáig.¹³¹

A térben és időben beláthatatlan kiterjedésű utazás, mely a természet félelmetes erdei és hegyi ösvényein, szörnyekkel és démonikus alakokkal teli vidékein keresztül vezet, nem kevés és olykor végzetes kimenetelű veszedelmet tartogat az idegen számára; Bottéro világosan és szemléletesen fogalmaz: „Az ilyen kalandok mindig kockázatosak voltak, nemcsak az út nehézségei miatt, hanem azok ellenséges fogadtatása miatt is, akiket majd kifosztanak.”¹³² Emlékezzünk rá, hogy a helyben maradás kérdésében a kényszer és vágy erősebb voltáról folyik a diskurzus Platónnál Szókratész és Hermogenész között: s megegyeznek a vágy bilincsként működésében.¹³³ Talán nem rugaszkodunk el a lehetséges értelmezés során, ha azt állítjuk, hogy a vágyott más vagy másik világra találás nehézségeitől eltántoríthatatlan mesehős magatartásában kialakul egyfajta fatalizmus, mintha az őt féltőknek egyfolytában azt ismételné: *navigare necesse est, vivere non est necesse* (hajózni muszáj, élni nem). Az útra kelés szándékától való eltántorítás ellenére is megfogalmazott boldogságvágyat látjuk viszont a csíkszentdomokosi Albert András meséjében:

[...] de minden sírás-rívás hiábavaló volt, mert a királyfi *feltette magában*, hogy ő addig meg sem áll, amíg abban az országban nem ér, hol *meg nem találja az ő boldogságát*. És ottan élhet vele, míg a világ, de volt a királyfinak még olyan gondolatja is, hogy ő abban az országban szeretne menni, *hol sose lehet meghalni*. És ő *el is hitette magával*, hogy van olyan ország is, ahol sohasem hal meg az ember.¹³⁴ [kiemelés: B. P.]

A boldogság (nem azok a kis boldogságok, amelyekkel az élet soha nem fukarkodik, hanem A boldogság, némi teljességgel¹³⁵) és az öröklét vágya – a vallásbölcseleti irodalom mellett¹³⁶ – mesevariánsaink egyik, ha nem a legfontosabb központi témája, mely évszázadok óta az emberi képzeletről és a létről való gondolkodásról

¹³¹ OVIDIUS: i. m., 318. (XI. 410–437.)

¹³² BOTTÉRO: *L'Épopée de de Gilgamesh*, 30.; Vö. még: „(A természet) az az ellenséges környezet, amely a civilizáció határán mennydörög. Így a sötétség a középkorban az éjszakától való oly terhes félelemre utal – az ember hatalmának abszolút korlátja, visszatérés az állatísághoz, a vadsághoz, az a pillanat, amikor a természet erői kicsúsznak az ember ellenőrzése alól. A természet az állat is, az erdők, a sötétség birodalmának lakója.” BASCHET: i. m., 185–207, 188.; Vö. még: „Abban az időben ugyanis nehéz volt a szárazföldön eljutni Athénba, mert az utat mindenhol rablók, útonállók zavarták és veszélyeztették.” PLUTARKHOSZ: *Párhuzamos életrajzok*, I-II. kötet, ford. MÁTHÉ Elek, Budapest, Magyar Halikon, 1978, Thészseusz I. 9–40, 13.

¹³³ PLATON: *Kratülosz*, ford. SZABÓ Árpád – HORVÁTH Judit, Budapest, Atlantisz, 2008, 51. (403c.)

¹³⁴ BELATINI BRAUN – BENEDEK: i. m., 437.

¹³⁵ BOTTÉRO: *La plus vieille religion*, 222.

¹³⁶ Vö. TÓTH: i. m., 615–616.

árulkodik.¹³⁷ Ennek egyik ékes bizonyítékát Kákosy László szolgáltatja, aki *Az egyiptomi öröklétfogalom* című tanulmányában a *neheh* és *dzset* fogalmak (örökkévalóság és öröklét) fordításának és értelmezhetőségének nehézségéről, bizonytalanságáról szól: „Úgy tűnik, hogy az egyiptomiak nem tudván megszabadulni a köznapi időfogalom szemléleti formáitól, a *nehehet* és a *dzsetet* néha mintegy rávetítették a mérhetetlen idő vonalára, jövőnek és múltnak fogták fel”.¹³⁸ Ezzel összefüggésben, csak éppen a teológia aspektusából Paul Tillich fejtegeti vaskos teológiai könyvének az „Örök Élet és örök halál” fejezetében ezt az egzisztenciális kérdést: „örökkévalóság és halál. Ez a szókombináció azt jelenti: a halál az örökkévalóságon ’kívül esik’, tehát a halál az örökkévalóság megragadásának kudarca, megrekedés az idő átmenetiségében. Mint ilyen, a halál személyes fenyegetés mindazok számára, akik az időiséghez kötődnek, és képtelenek meghaladni azt”.¹³⁹ Meglátjuk, hogy ennek a filozofikus halálértelmezésnek milyen következményei vannak az általunk vizsgált meseszövegekben.

Az úton haladás közben – „A halhatatlanságra vágyó királyfi” narratívájában¹⁴⁰ – a hős három olyan figurával találkozik, akik emberi számítás szerint beláthatatlan ideig élnek a rájuk bízott, számukra kötelességként kirótt feladat elvégzéséig. Ámde a velük diskurzust folytató hőst a „kimért” idő nem elégíti ki; ő nem abban az évtizedekre vagy évszázadokra korlátozott „véges időiség”-ben akar részesülni, amit felkínálnak neki, hanem magában az időtlenségben, ami egyet jelent azzal,

¹³⁷ „Az ismertetett összehasonlító folklórananyag alapján úgy látjuk, azok az elbeszélések, mondák, legendák, melyek az idő és időnkívülség, azaz örökkévalóság összemérhetetlenségének problémáját próbálják megfoghatóvá tenni, mind egyetlen témakörbe tartoznak. A mag, melyből az alapeszme szívós törzse életbe szökken, a tanulmányunkban idézett zsolnárszöveg: ’Mert ezer esztendő a Te szemed előtt annyi, mint a tegnapi nap, amely elmúlt.’” DOMOKOS Pál Péter: Júlia szép leány (Ballada monográfia), *Ethnographia*, 70. évfolyam, 1959/1–3, 13–60, 52–53.; Vö. még MARMORSTEIN, Arthur: La participation à la vie éternelle dans la théologie rabbinique et dans la légende, *Revue des études juives*, 89. évfolyam, 1930/177–178, 305–320.

¹³⁸ KÁKOSY: *Az időisten*, 178.; Vö. még: „az örök élet és a létezőkre irányuló megismerés kapcsolatát Plutarchos valóban a Hésiodos közvetlen forrása számára posztulált formában fogalmazza meg: ’Úgy gondolom, hogy abban az örök életben, amely az isteneknek jutott osztályrészül, az éppen a boldogság, hogy nem hagyja el a megismeréssel a létrejövő dolgokat [...]. Mert ha elvonnék tőlük a képességet, hogy megismerjék a létezőket [...] és elvonnék a megértést, nem élet volna a halhatatlanság, hanem csak idő.’” TRENCSENYI-WALDAPHEL: A hésiódosi..., in Uő. – SZILÁGYI: i. m., 169.

¹³⁹ TILlich: i. m., 665.

¹⁴⁰ „A halhatatlanságra vágyó királyfi meséjében arról van szó, hogy a hős, aki nem akar meghalni, addig vándorol, amíg csakugyan el nem jut a halhatatlanság országába. Ott boldogan él a halhatatlanság királynőjével [...] Még egyszer haza akar menni, el is megy, de megszegi azt a tilalmat, hogy földre tegye a lábát a halandó világban. Itt aztán két csoportra oszlik a hagyományanyag: a változatok egy csoportjában neki is viselni kell a halandó világ sorsát, a másik csoportban mégis sikerül megmenekülnie.” HONTI János: Az ismeretlen népmese, in Uő.: *Válogatott tanulmányok*, Budapest, Akadémiai, 1962, 159–160.; Vö. még: „A Halhatatlanságra vágyó királyfi első ismert író mitológiai megfogalmazása és egy párhuzamos ainu mítosz közt, mondja Honti, amelyek a stadiális fejlődésnek azonos fokán állanak, ukrán, cigány és magyar variánsok egy alakulásban levő, még meg nem szilárdult folklór tradíció jelzései; a Halhatatlanságra vágyó királyfi meséjébe kívülről hatolt be mint cselekmény indító konfliktus a hős boszorkány-huga.” ISTVÁNOVITS Márton: Egy folklórszűzsé kialakulása Eurázsiaiban, *Ethnographia*, 75. évfolyam, 1964/2, 177–188, 178.

hogy a halhatatlanságban, vagyis egyedül az isten kiváltságában:¹⁴¹ az *örökkévalóságban*. Talán azért, mert a mesemondó a jézusi feltámadás, a mennybemenetel és a közelgő Isten országa ígéréteinek interpretációiból ennyit értett meg, mivelhogy maguk a prédikátorok is gyakorta használták a számukra is olykor tisztázatlan fogalmakat egymás szinonimáiként. Csakhogy a mesehős szándékát egy bizonyos idő eltelte után a láthatatlan (az egyik mesevariánsban büntetésképpen láthatatlanságra ítélte¹⁴²) Halál igekecszik keresztyűlhúzni.¹⁴³ A természetes akadályokat és szenvedélyt csillapító fékeket nem ismerő vágy teljesülésébe egy kiszámíthatatlan, egyben kikerülhetetlen ellenerő szól bele: maga a Halál mint a hőst üldöző, állandóan nyomába járó, megmásíthatatlan és visszavonhatatlan jogaira hivatkozó Lény, aki számos mesenarratíva kontextusában az Isten küldötte. Niteckinek a folklórszövegekben megnyilvánuló paraszti gondolkodás okán messzemenőig igazat kell adnunk: még ha egyes mesék el is ismerik, hogy a múltban a halállal lehetett vitatkozni a határidő elhalasztása érdekében, a nosztalgiával átszótt „egyszer”, a „régen” elvileg jobb, mint a mostani, és nem késztet bennünket arra, hogy sajnáljuk azt az időt, amikor az embernek tudnia kellett volna a halála pillanatát; a szóbeli hagyományt motíválja a jövő tudatlansága.¹⁴⁴ A Halállal megküzdeni vagy pontosabban fenyegető létevel szembenézni bátorságpróba, ahogy Visky S Béla írja: „A bátorság fő próbája a véges teremtmény számára a halállal való szembenézés.”¹⁴⁵

Az eposzok – s persze a mesenarratívák – hagyománya szerint is az egyik legégetőbb kérdés a túlvilágra utazó – s általában is a halandó ember – számára: (1) szabad-e mindent és minden bizonyosságot hátrahagyva vakmerően elindulni a túlvilágra? Cicerónál a megidézett Africanus ekként felel erre: „Nem szabad eltávozni a földi életből annak az akarata ellenére, akitől lelketeget nyertétek, nehogy úgy tűnjék: az istentől kijelölt emberi kötelesség elől menekültetek el.”¹⁴⁶ (2) Hogyan (volna) lehetséges legyőzni az irtózatot halált? Georges Dumézil briliáns könyvében adja meg e kérdésre a választ: „A halált kétféleképpen lehet legyőzni: vagy új életre keltik azokat, akik életük virágjában meghaltak, s ami ugyanaz, meggyógyítják azokat, akik halálos sebet kaptak; vagy az öregségből, e kérlelhetetlen kórból gyógyítják ki az embereket,

¹⁴¹ WOLFF: i. m., 146.

¹⁴² „– Na nem baj, semmi, mer ezér, amér nem hajtattad végre a parancsat, meg foglak büntetni tégedet is, meg fogom büntetni őtet is. / Úgy is tett a Jóisten. Elvette tőle a tudományt, ami vót adva Krisztus Urunk, Szent Pétertől a szegény embernek, meg a haláltól elvette aztat, hogy nem fog látszani, azóta többet nem lássa senki”. A szegény ember meg a halál, in NAGY Olga – VÖÖ Gabriella (szerk.): *Havasok mesemondója, Jakab István meséi*, Budapest, Akadémiai, *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XXVI*, 2002, 310–318, 313.

¹⁴³ Paul Tillich különbséget tesz a biblikus „feltámadás” és a platonikus „halhatatlanság” fogalma között, majd az utóbbit egyértelműsíti: „[...] a nem keresztyény, álplatonikus formájában él tovább (míserint a halhatatlanság az egyén idői életének folytatódása a halál után, test nélkül). Ahol a halhatatlanság szimbólumot ennek a népszerű babonának a kifejezésére használják, ott radikálisan el kell utasítanunk; az örökkévalóságban való részesedés nem a ’halál utáni élet’”. TILlich: i. m., 660.

¹⁴⁴ NITECKI: i. m., 590.

¹⁴⁵ VISKY: i. m., 54.

¹⁴⁶ CICERO: Scipio álma, in BALÁZS: *Cicero*, 421.

illetve örök fiatalságot adományoznak nekik, valamint elűzik és az ellenkezőjével helyettesítik a megjelenő öregséget.”¹⁴⁷

Bármilyen „nagyember” Gilgames, aki a hosszú és veszedelmes utazásra azért is vállalkozik, hogy valamilyen módon visszaperelje a Haláltól a pótolhatatlan Enkidut, barátjának a halála magára a *halálra* nyitja rá a szemét – Bottéro szemléletes megfogalmazásában –: „[...] a pótolhatatlan barát, kinek pusztulása fölnyitotta szemét a halálra: undorítóan és elviselhetetlenül megérintette ujjával, miközben karjaiban tartotta barátja oszlásnak indult tetemét: elutasította és gyűlölte a halált, képtelen volt elfogadni a gondolatot, hogy egyszer őt is elragadja és ilyen undorító dologgá változtatja”.¹⁴⁸ („Ha meghalok, én is csak olyan leszek, mint Enkidu”¹⁴⁹). Kétségbeesésében és – filozofikusan szólva – egzisztenciális szorongatottságában azt a nagyon is halandókra jellemző kérdést veti föl Ut-napimistinek:

– Mondd, mit tegyek hát, Ut-napimistim, távoli őszám? Hová menjek, hová szökjem, amikor tudom, hogy a rabló halál mindenütt nyomomban jár? Ha lefekszem, ha felkelek, ha állok, ha megyek, akármit csinállok, akárhová teszem a lábam, mindenütt a halál leselkedik rám.¹⁵⁰

A keserű panasz, mely jól láthatóan egyben kétségbeesett tanácskérés is, az örökéletre vágyó és halál elől menekülő mitikus hős szájából hangzik el, ám éppígy szólhatna (miként szól is más formában¹⁵¹) a mesehőséből. A fenti panaszról a svájci származású filozófus, Thierry Hentsch jegyzi meg: „Az ókori Mediterránium egyetlen története sem említi annyi kegyetlenséggel és finomsággal azt a menthetetlen végességet, amellyel szemben a halhatatlanságra való törekvés kudarcot vall”¹⁵² –, mivel „Gilgames, a győzhetetlen hős tehát nem tudta elnyerni az örök életet!”¹⁵³ De a szörnyű és

¹⁴⁷ DUMÉZIL, Georges: Istenek és démonok között: egy varázsló, in Uő.: *Mitosz és eposz*, ford. FRIDLJ Judit, Budapest, Gondolat, 1986, 212–325, 266.

¹⁴⁸ BOTTÉRO: *L'Épopée de Gilgames*, 43.

¹⁴⁹ DOBROVITS – KÁKOSY: i. m., 88.

¹⁵⁰ Uo., 99. (XI. tábla); Vö. még: „Éggy olyan embörré tanálkozott, mint amit valamikő ccő az édosapja beszélte, hogy az ördögök olyan fekete embörök, szarvuk van nekik, mög farkuk van. Éggy vasvélla a vállán. Mén aztán az ördög oda. Elkáromkodik aztán: / –Mit kereső tē az én birodalmamba? Te emböri zing! Hát erre nem szabad még a madárnak sē jární. / Igen, amārú mög óriási nagy zörgő hangot hall a háta mögött. Éggy csontvázembör mén oda, éggy nagy kasza a hátán. Aszongya: / –Fogd mög csak, Lucifer, em mög az én emböröm. Eggy év úta üldözöm, keresöm. Hát ennek mán rég mög köllött vóna hální. [...] Hát azt az ördög is kezd ám kiabálni vissza a halálhon: / –Sēmmi közöd hozzá, az én birodalmamba van ez mán! Ez mán az én emböröm! Ezt tē nem viszöd magaddá! Nem is kő neköm csak a lelköd, vágom el a nyakát a kaszává!” BÁLINT: *Tombác*, 54–55.

¹⁵¹ Albert mesehőse, a legkisebbik fiú, Jankó maga is elérkezik oda, ahova Gilgames, a skorpió-emberpár házáig, ők ketten „rettegést ébresztenek, pillantásuk halált okoz”, éppúgy, mint a mesebeli öregaszony, kinek „két akkora agyara vót, leéért az ajakára” s azt kérdezi tőle: „– Hol jársz, te fiatal legén? Hisz itt soha még madár se jár, és mondd meg, hová akarsz menni? Itt már tovább nem mehetsz, mert ezt a tájt egész kereken kőszikla foglalja körül, és csak itt van átjárát a vizen.” A Tündérr király három ajándéka, in BELATINI BRAUN – BENEDEK: i. m., 103.

¹⁵² HENTSCH: i. m., 89–103. (11. bk.)

¹⁵³ DOBROVITS – KÁKOSY: i. m., 90, 101.; Vö. még MELETYINSZKIJ: A mitológiai mű, 329–330.

sorsszerű kudarc ellenére is¹⁵⁴ szeretne volna megtudni, hogy mi vár az emberre halála után, mégiscsak az örökkévalóság részese lesz-e, vagy a feledésben, az oly korlátozott emberi emlékezetben örökre elmerül. (E jövőt és sorsot faggató kíváncsiságában egyezik Odüsszeusszal: „H. Gressmann pl. a homérosi Nekyia-ra utal (Od. XI.), ahol Odysseus leszáll az Alvilágba, hogy Teiresias-tól, az elhunyt jóstól megtudja, milyen jövő vár rá”.¹⁵⁵) Gilgames kívánságára Nergál isten egy üreget¹⁵⁶ – melyet a mesében a „föld köldökének”¹⁵⁷ vagy a „lyuk szádájának”¹⁵⁸ neveznek – nyit a föld belsejében, amelyen Enkidu szelleme rövid időre feljöhet és társaloghat vele, ám a megszólított alak „vígasztalan, lesújtó képet fest előtte a halál birodalmáról”.¹⁵⁹ Erről a diskurzusról a teológus fölényével mondja Wolff: „[...] a halottak szellemidézésétől nem várható el semmiféle információ azon túl, amit az élő tanúk is hirdetnek”,¹⁶⁰ nyilván Ézsaiás könyvére is utalva, ahol azt olvassuk: „Tudakozatok a halottidézőktől és a jövendőmondóktól, a kik sipognak és suttognak: hát nem Istenétől tudakozik-e a nép? az élőkért a holtaktól *kell-e tudakozni?*” (Iz 8,19). Trencsényi-Waldapfel az ószövetségi próféta jóskát ostorozó kijelentéséből az alábbi következtetést vonja le: „A legfontosabb tanulsága azonban annak a kijelentésnek van, hogy a halottidézés az emberi természetet és az isteni törvényeket egyaránt áthágja, ezért nemcsak hírhozója a közelgő sorscsapásnak, hanem előidézője, vagy legalább súlyosbítója is.”¹⁶¹

Dobrovits, ha nem is cáfolja a lesújtó kép igazságát, mégis másfajta perspektívát nyújt az olvasó számára: „És bármilyen diszharmonikusnak, kiábrándítóknak, sőt kétségbeejtőnek érezzük is azt, amit Gilgamesnek hallania kell, mégis, ha nem is vigasztalásként, de felemelő bizonyosság gyanánt hallhatja, hogy a hősnek hősi lét után az alvilágban is megkülönböztetett sors jut osztályrészül”¹⁶², tegyük hozzá, éppen úgy, mint Thészeusznak, Héraklésznak, Bélnek és Marduknak.¹⁶³ Bár az eposzokban ez a megkülönböztetés elégtételt szolgáltat a dicső tettei nyomán elhíresült

¹⁵⁴ Ellentétben a mesehőssel, aki egy változatban Tündér Ilona mellett marad, egy másikban vele együtt visszajön a földi életbe és együtt vállalják a halandóságot, megint másikba felköltöznek a Holdba.

¹⁵⁵ TRENCSENYI-WALDAPFEL: Az endori boszorkány, 256.

¹⁵⁶ Az alvilágba vezető üreg vagy lyuk a magyar mesékben is előfordul, pl. Fedics „7. (Medve János)” meséjében, amikor a bakarasnyi ember eltűnik, a nyomába erednek: „Szették össze a sátorfát és elúztak az árokba. Mindaddig mentek míg egy jukho nem vezette az árok üköt. És azon a jukon bement a bakarasz-ember a fával együtt a másvilágra.” ORTUTAY: i. m., 210–228, 217.

¹⁵⁷ „Az alvilágba vezető földnyílást egyes, a *Fejérlőfia-típushoz* tartozó román népmesék is 'föld köldöké'-nek nevezik, más román mesék a föld gádjának vagy a 'másvilág szájá'-nak hívják.” BERZE NAGY: *Égigérő fa*, 18.

¹⁵⁸ BELATINI BRAUN – BENEDEK: i. m., 175.

¹⁵⁹ DOBROVITS: i. m., 241.

¹⁶⁰ WOLFF: i. m., 133.

¹⁶¹ TRENCSENYI-WALDAPFEL: Az endori boszorkány, 257.

¹⁶² DOBROVITS: i. m., 245.; Vö. még: Hentsch is erről a *bizonyosságról* beszél: „A megfialodás növényének keresése ironikusan illusztrálja: igazából nem a meghosszabbított élet ígérését keresni száll alá a mélységekbe, hiszen egy pillanatnyi öröm és figyelmetlenség elég ahhoz, hogy elvegye tőle, hanem annak bizonyítását, hogy semmiféle ürügy sem kíméli meg az egyetlen számára maradt utazástól, az egyetlentől, ami számít: az önmagához való visszatéréstől.” HENTSCH: i. m., 14. bk.

¹⁶³ GRAVES: i. m., 537. (103.1.)

nevére büszke hősnek, ám a mesenarratívákban a hős – vagy mondjuk úgy, hogy a mesemondó és hallgatósága – jobban szereti, ha még itt a keserves, kínnal-bajjal teli földi életében részesülhet ebből a megkülönböztetésből, miután a sorsnak vagy szerencsésjének köszönhetően sikerült visszatérnie az ördögök – vagy más démonikus lények – birodalmából, és az ellenfelei fölött diadalmaskodik: a megszerzett hitves oldalán igazságos királlyá válik. Oda-átról/odatúlról visszatérése után nincs is más mit belátnia – és a példázatos mesenarratíva meghallgatása után a hallgatóságnak sem – mint amit Hentsch igyekszik tudunkra adni az útrakelés és/vagy önkiteljesítés céljáról: „Ahhoz, hogy az ember megkísérelje beteljesíteni a mindennapi életet a maga egyszerűségében, a maga titokzatos szépségében, előbb el kell jutnia önmaga mélyére, képességei határaihoz, át kell lépnie az ambíció korlátait, megismernie a szenvedély és a reménytelenség végpontjait. Ez a szépség eleve ott volt, amint jelzi Uruk – a végén szóról szóra megismételt – kezdeti leírása, a hős azonban nem látta meg.”¹⁶⁴

De ne hagyjuk elveszni a fonalat! Dobrovits úgy folytatja tovább érvelését, hogy: „A halhatatlanság elvesztése után a bizonyosság az, aminek elérésére törekszik [Gilgames]”.¹⁶⁵ Az ember a végesség tudatában a megismerhetetlen, a láthatatlan, a szövegmagyarázók által „láthatóvá tett” alvilágról és a benne, a börtönben lakozók bűnéről¹⁶⁶ – ha másként nem, az analógiás gondolkodás révén – és a bármikor lehetséges halálig tartó létküzdelem értelméről igyekszik valamiféle ésszel fölfogható bizonyosságot szerezni. A halál azon túl, hogy „minden pillanatban lehetséges”,¹⁶⁷ a létezés értelméről önmagában nem ígér semmiféle bizonyosságot. Csupán egy olyan tény-esemény, melynek elgondolása során az embert önnön teljes semmisségének érzése keríti hatalmába, „a szorongást a gyáva félelembe fordítja át”,¹⁶⁸ s idő előtt vagy a maga elrendelt idejében érkezése a „hátborzongató otthontalanságából”¹⁶⁹ való megszabadulást eredményezi, egyben (ha nem is mindig) megszakítja a hős önkiteljesítésnek és téloszának elérését. A hős szenvedélyesen keresi a bizonyosságot (tudva vagy sem, hogy odaát a sorsa a földi életének viselt dolgaitól és emberi viszonyaitól függ¹⁷⁰), aminek hiányában ugyanis nem maradna az ember számára más, mint a szüntelen rettegés és szorongás a haláltól, felfoghatatlan kizökkentség a jelenvaló-létből. Paul Tillich pontosan világítja meg a rettegő ember léthelyzetét: „Amikor az ember megtapasztalja az elkerülhetetlen halált, elővételezi, hogy el fogja veszíteni a saját énjével való azonosságát”.¹⁷¹ A bizonyosság mindent átszövő hiánya az ember hétköznapi életében a hasznos tevékenységekről való lemondást és az erények megtartásától való eltávolodást idézheti elő („A sorsvesztés a lét értelmének elvesztését

¹⁶⁴ HENTSCH: i. m., 18. bk.

¹⁶⁵ DOBROVITS: i. m., 245.

¹⁶⁶ „Az ember szorongó haláltudatát a bűn alakítja át annak szörnyű felismerésévé, hogy elveszítette az örökkévalóságot.” TILICH: i. m., 288.

¹⁶⁷ HEIDEGGER, Martin: *Lét és idő*, ford. VAJDA Mihály et al., Budapest, Gondolat, 1989, 441.

¹⁶⁸ Uo., 452.

¹⁶⁹ Uo., 467.

¹⁷⁰ BOTTÉRO: *La plus vieille religion*, 218.

¹⁷¹ TILICH: i. m., 166.

jelenti¹⁷²), ami az erkölcsi-szellemi értelemben vett halált hamarabb hozná el számára, mint a sokféle betegség vagy az aggkor a fizikai halált. Bár nem árt észben tartani egyfelől Montaigne sorait: „Kheiron visszautasította az örökkévalóságot, melynek körülményeiről egyenesen apjától, az idő és a tartam istenétől, Szaturnusztól értesült. Képzelték el valóban, hogy egy igen hosszantartó élet mennyivel elviselhetlenebb és gyötrelmesebb lenne az ember számára, mint amit én adtam neki.”¹⁷³ Másfelől Jean Starobinski *A kezdet csábítása* tanulmányában írott szavait sem feledhetjük: a Kalüpszó nimfa fogságában lévő Odüsszeusz „nem kér az ígért örökkévalóságból, sem az édes gyönyörökből, melyek nem tudták elfeledtetni vele halandó hazáját”.¹⁷⁴

2. Másvilágok a mesében

A mesenarratívákban, tudjuk jól, számos *más* (vagy *másik*) világot teremtenek a mesemondók,¹⁷⁵ az alvilág és a felvilág mellett olyan kitüntetett, szimbolikus terek és helyek szerepelnek, mint a fa valamelyik felső ágán lévő sárkánybirodalom vagy a barlang mélyén található kígyókirályság, az óceánban elterülő kicsi sziget vagy az üveghegyen túli tündérország, világtól elzárt remetelak vagy embernemlatta őserdei kunyhó, vagy a „keresztyén föld határán túli” selymrét. Noha ezek mind besorolhatók (vagy azok volnának) a két alapvető világ valamelyikébe, a szöveg hagyomány mégis őrzi ezek eltörölhetetlen nyomát, mert egyikük sem egy végső ítéletet elszenvető emberek „tartományához” tartoznak, hanem a mesemondó képzeletében olyan „világot” jelenítenek meg, ahol a hős feladatát teljesíti,¹⁷⁶ vagy a keserű, remetemagányszerű száműzetését tölti meghatározott ideig. A mesenarratívákban a szimbolikus felvilág és az alvilág hellyel-közzel megfelel a menny és pokol (a paradicsom és s^ol) szintén szimbolikus helyének, s e megkülönböztetésnek nincs is más funkciója, minthogy: „A két szimbólum teszi lehetővé annak életteli kifejezését, hogy mit jelent az ’örökkévalóságon kívül eső halál’ fenyegetése és ezzel szemben az ’örök élet ígérete.’”¹⁷⁷

Tombác János mesehőse mindkét világ fenyegetését és ígéretét egyaránt megtagasztalja; az is a mesenarratíva tanulsága, hogy az ördögök lakta pokolban is felkínálják számára az időiség nélküli boldogságot, és a tündérek birodalmában is megtagasztalja az azonnali halállal való fenyegetést. Ez a népi fölfogás az „idegen világok” borzalmas fenyegetésének és békés befogadásának, elviselhetetlen otthontalanságának

¹⁷² Uo., 168.

¹⁷³ MONTAIGNE: i. m., 129.

¹⁷⁴ STAROBINSKI: i. m., 5–22, 12.

¹⁷⁵ GATTO, Giuseppe – SCHMITT, Jean-Claude: Le voyage au paradis, La christianisation des traditions folkloriques au Moyen Âge, in *Annales, Economies, sociétés, civilisations*, 34. évfolyam, 1979/5, 929–942.

¹⁷⁶ „– Idehallgass, Ákos! Majd téneköd még vannak olyan dolgaid, amit neköd mög kő csinálni. Tudom, mi járthatba vagy! Szeretné az én országomba bejutni. Bejuthatsz, de neköm még mög kő éggy olyan dógot neköd még szörözni, ami nagyon nehezdedre esik, vagy nehezen tudsz odajutni, de ha azt mög tudod szörözni, akkó ē tudsz hozzám jutni az én országomba. Van neköm egy tátoslovam.” BÁLINT: *Tombrácz*, 45.

¹⁷⁷ TILICH: i. m., 666.

és reménnyel telítettségének a dualizmusát, pontosabban antinómiáját tárja elénk. A mesemondó egészen egyértelmű üzenetet küld hallgatóságának: aki kíváncsiságból vagy kalandvágyból elhagyja a biztonságot nyújtó, „ismerős” földi otthonát: a családi összetartás és a közösségi szolidaritás színhelyét, számolnia kell azzal, hogy egyenes irányt választ az idegenség: ördögök birodalma¹⁷⁸ vagy a semmivel sem kevésbé félelmetes tündérország felé, s csak a Jóisten tudja megmondani melyikkel jár jobban végül. Miként azzal is számolnia kell, hogy számos, előre beláthatatlan kimenetelű megpróbáltatás vár rá utazása során: szimbolikus értelemben vett hajótörés vagy az idegen világból viharos tengeren való és hosszúra nyúló visszatérés. Ez utóbbi azzal a lehetséges következménnyel is járhat, hogy belekóstolva az „idegen” világ varázslatába, az időiség bosszantó szűkre szabottsága okán soha többé nem találja meg az egykoron elhagyott otthonát (miként az örök életre vagy másként a halhatatlanságra vágyó királyfi sem), ezért visszavágyik a megtalálni vélt másvilági boldogsága helyszínére. Ebben az aspektusában is érdekes a kelta vallásos elemeket őrző, egykoron mítoszról mesévé lett *Brán királyfi utazása* – amiről Honti János írt komoly, de némely kijelentését át vagy- újragondolandó tanulmányt *Mesék és mítoszok halálról és halhatatlanságról* címen, s azt mondja: „sok pontban, pl. a hajóról-lóról való leszállás tilalmában, a nem-magyar változatok közelebb állanak a Brán-mítoszhoz, mint a magyarok”¹⁷⁹ –, kiváltképpen is a történetet záró mondatok:

Az a vitéz, akinek oly nagy honvágya volt, nem gondolt a tündérr királynő figyelmeztetésére, és kiugrott a hajóból. Ahogy lába ír földet ért, egyszerre egy marék hamuvá vált, mintha már sok száz éve a földben nyugodott volna. Ekkor Brán azt mondta:

–Ostoba volt Nehtán, nem tudta, hogy nem lehet szembeszállni az idővel.

A többiek tehát a csónakban maradtak, s a parton álló íreknek elmondották mindazt, ami velük történt, és titkosírásban, versben is feljegyezték kalandjaikat. Ezután Brán búcsút mondott a parton állóknak, és továbbhajóztak a tengeren. Senki sem tudja, hogy ezután mi lett a sorsuk.¹⁸⁰

4. Mit tudunk erről a másik világról, és kik élnek benne?

Vajon miben kell keresnünk a magyarázatát annak, hogy oly’ kevés mesemondó repertoárjában található legalább annyira részletes elbeszélés az alvilágról/pokolról (vagy a mennyországról), a lenti világban élő emberekről és állatokról, a holt-szellemek közti viszonyról, mint az ókori eposzokban vagy a kereszténység megszilárdu-

¹⁷⁸ „Azon a nagy sivatagon haladtak. Ákosnak a hátán vót, vagyis hát hogy Ákos az ördög hátán vót. De nagyon gyorsan haladt vele az ördög. Mikor aztán kezdtek odaérni ahhon a nagy kőszikláhon, akik az égig értek, ott mán főróság vót. Ahogy a nap gyütt fő, szinte mán a kősziklák is kínzó melegök vótak. Hát mit vót csinálni az ördögnek, mint észalanni, egy kis hűvöst keresni a högynek a másik ódaian, mē mán ű is mögégött vóna. Mán Ákos el is vót szédülve, olyan főróságba tanáltak mönni. No aztán a högy alá egy kis lukba behúzódott az ördög vele, ahogy a nap még a sugarát sē birta begyugni.” BÁLINT: *Tombrács*, 55.

¹⁷⁹ HONTI: i. m., 265–273.; Vö. még AGUIRRE, Manuel: The hero’s voyage in Immram Curaig Mailduin, *Etudes Celtiques* 27, 1990, 203–220.

¹⁸⁰ DÖMÖTÖR Tekla: *Germán, kelta regék és mondák*, Budapest, Móra, 1965³, 171–172.

lása utáni világirodalmi alkotásokban? (Még az egyik mesemondó specialistánk, a havasi Jakab István is csak ennyit mond: „*Mire észrevette vóna magát Jankó, leért az alvilágba*”,¹⁸¹ a többi mesemondó, kiváltképpen is a Fehérlófia-típusokban, a sárkányok és ördögök földalatti birodalmában¹⁸² való utazásról mesél szűkszavúan.) Talán abban találunk magyarázatot, hogy az egyház s a tanítóintézmény szolgálatában álló szövegmagyarázók (papok, tanítók) tiltották a hamis – a pogány hitelveket és hiedelmeket kanonikus szövegekkel elegyítő – képzetek kialakítását és terjesztését. Ahogy Kríza Ildikó mondja: „a hivatalos egyház megerősödésével egyre kevésbé tűrték meg a népies vallásosság megnyilvánulásait, így pl. a különböző énekek, imák, történetek terjesztését”.¹⁸³ Emlékeztet, hogy Ézsaiás milyen kemény és feddő szavakkal figyelmezteti a holtak birodalmának titka iránt kíváncsiskodókat: „A meghaltak nem élnek, az árnyak nem kelnek föl: ezért látogatád meg és vesztéd el őket, és eltörléd emlékezetöket” (Iz 26,14)¹⁸⁴ –; és még ennél is fajsúlyosabb kijelentéssel ébresztgetve lelkiismeretüket: „és a halál és a pokol kiadá a halottakat, a kik ő nálok voltak; és megítéltetének mindnyájan az ő cselekedeteik szerint” (Jel 20, 13). A mesenarratívákban is felbukkanó apokrif és eposzi, mondai és bölcseleti szövegek történetbe szerveződését vagy éppen a szerveződés hiányát érintő vizsgálódásaink során számos kétség merül fel, ezek tisztázásakor tovább árnyal(hat)ja gondolatmenetünket Gounelle – egy helyütt világossá teszi, hogy *Nikodémus-evangélium* figyelemre méltó egyezést mutat az elbeszélés szövege és a bibliai szubsztrátum között¹⁸⁵ –, aki az *evangélium* pokolábrázolásának nyelvi és spirituális szintjét tüzetesen szemügyre véve azt állítja: „Ennek a szövegnek minden figyelmes olvasója észre fogja venni, hogy a konkrét földrajzi adatokat a név bővítményi formájában, gyakran elvont teológiai fogalmak kísérik és így azok spirituális jelentést kapnak: az éjszaka sötétje ’vétségek sötétjeként’ és ’bűnök sötétjeként’ jelenik meg; a halál árnya, mint a ’bűnök halálának árnya’ jelenik meg, miközben azok a kötelékek melyekkel a holtakat fogva tartják a ’bűnök feloldozhatatlan kötelékei.”¹⁸⁶

Talán bizonyos mértékig fogódzót találunk abban a babonás *félelemben*, amelyről Nagy Olga egyik tanúságtéveje beszél a holtak visszajáró kísértetek kapcsán: „*Úgy ir-*

¹⁸¹ Babszem Jankó I., in NAGY – VÖÖ: i. m., 103–153, 143.; Vö. még Dávid Gyula „Az aranyhajú leány és Vas Péter” meséjében a főhős és az Aranykirály (kinek katonasága krokodilokból, kígyókból, leopárdokból, oroszánokból és mindenféle vadállatokból áll), néhány vonásában rokonságot mutat Gilgames eposzával. NAGY Olga (szerk.): *A havasi sátoros, Dávid Gyula meséi*, Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport, *Ciganisztikai tanulmányok* 6, 1988, 98–114.

¹⁸² „Ha elmegy az ördögök birodalmába, azok ha elkapnak, rögtön visznek a pokolba.” BÁLINT: *Tomb-rász*, 53.

¹⁸³ KRÍZA Ildikó: *A legendaballada, Epikai-lírai alkotások az irodalom és a folklór határán*, Budapest, Akadémiai, 1982, 31.

¹⁸⁴ Bottéro írja a halotról, hogy az elhunyt nem tűnt el teljesen a túlélők létéből: emlékeztükben, álmukban vagy rögeszméikben és lidércnyomásaikban visszajár hozzájuk, nemcsak azért, hogy gondoljanak rá, de, hacsak homályosan is, újra láthassák, sőt beszédét, siktítását, nyögését hallani véljék. BOTTÉRO: *La plus vieille religion*, 214.

¹⁸⁵ GOUNELLE: i. m., 320.

¹⁸⁶ Uo., 322.

tóznak. Hát mitül? Sze a már nem jó vissza?”¹⁸⁷ Az is lehetséges, hogy a mesemondók (egynéhány kivételtől eltekintve) nem találtak elegendő, mondjuk úgy: a képzeletet magával ragadó szellemi muníciót sem a rendelkezésükre álló folklór-hagyományban, sem az egyházatyákat magyarázó prédikatori példázatokban ahhoz, hogy oly szemléletes leírást adjanak, mint Tombác.

Mönnök aztán óriási szorosba. Ilyen kőszikla vékony hasadék közt mönnök aztán olyan sütétségbe, hogy Ákos sémmit nem látott. Csak halannak gyorsan, mer érezte, hogy valami nedves, dohos alagúton halannak a kősziklák alján. Mikor azt éccő nagyon messzirű möglátta, hogy valami fénylik úgy messze, de nagyon messzire. De azé mindég közelebb-közelebb látszott az a világosság. Éccör aztán ahogy közelérnek, hát ott lát éggy óriási nagy kereket valamit. A naphon hasonlított, de tiszta lángba vót és forgott az nagyon gyorsan. A lángot csak úgy csavarta az a nagy kerék maga után. Hát a vót a pokolnak a kapuja, hogy mög-értsék itten, tisztölt hallgatók. Az aztán olyan gyorsan forgott, az a nagy tüzes kerék, hogy oda még gondolni sē lehet, hogy bejuthasson éggy embör. No mikor aztán odaértek, hát mán nagyon főróság vót ott, ahogy az a kerék hajtotta, a tűz hajtotta ezt a kereket. Aszongya Ákos (helyesen: az ördög): itt mögállunk majd, aztán leálljuk a kereket. Úgy tudunk majd bemönni. (Bálint S. 55–56.)

De vajon vette-e a bátorságot bármelyik mesemondó is arra, hogy a maga kognitív szintjén elgondolkozzon az „Alászalla a poklokra” kinyilatkoztatás nyomán azon: ha a történet szerint Krisztus valóban alászállott (leereszkedett), vajon neki is, mint az Isten fiának, éppúgy végig kell-e járnia azt a „mitikus földrajzból” ismert emberpróbáló utat, mint a mítoszok-eposzok istenfiú hőseinek? Vajon könyörögnie kell-e a kapuálló őrnök a bebocsátásért? Elmondják-e neki is a különbséget az élők és holtak létezéséről? felvilágosítják-e az élet és halál értelméről, és miféle kommunikációt folytathat a halottakkal? Gounelle, aki ellentétes állást foglal az egyházatyákkal és exegetákkal szemben, a szempontunkból releváns kijelentést tesz:

„[...] *Nikodémus Evangéliumának* szerzője osztozik kora hiedelmeiben: hiszi, hogy halála után Krisztus elment a pokoli világba és kiszabadította az ott talált holtakat. S ha a pokolnak és a paradicsomnak allegorikus magyarázatot ajánl, ezt nem azért teszi, mintha elhatárolódna egy ilyen a hiedelemtől, amely számára túlságosan anyaginak vagy abszurdnak tűnhetne, az ő interpretációja egyszerűen lehetővé teszi, hogy ennek a hiedelemnek és kifejeződésének mélyebb jelentést adjon, amely hozzáadódik az eredeti szöveg magyarázatához. Másként fogalmazva, az az állítás, hogy Krisztus kegyelmét vitte a bűnösöknek, felülírja az ő pokolra szállását; megadja annak végső értelmét, anélkül, hogy kétségbe vonná annak megtörténtét.”¹⁸⁸

Balthasar teológiai okfejtését ekként zárja a kérdést illetően:

¹⁸⁷ NAGY: *Világgá futó*, 336.

¹⁸⁸ GOUNELLE: i. m., 324–325.

„A *meg-oldást*, azaz a halottak felé forduló üdvösséget, amely a kihirdetés tartalmát képezi, szintén objektív eseményként kell felfognunk. Amint Jézus állapota a halálban nem nyer szubjektív színezetet, éppúgy nincs szó a 'börtönben lévő lelkekhez' intézett kihirdetés szubjektív hatásáról sem: az aktív módon végbevitt győzelemről kialakított drámai elképzelésekben, a Jézus és a foglyok között, kivált a második és az első Ádám között lezajló örömteli találkozásban nem szükséges megengedhetetlen, jámbor szemléletet látnunk, mindez azonban már túl van azon, amit a teológia még kimondhat.”¹⁸⁹

Ha valamiként elgondolható a mesemondó számára a fiktív alászállás-történet, mindenféleképpen ezekből a mitikus-eposzi hagyományokban meghatározó kérdésekből és eseményekből képes építkezni, mármint, ha van kellő elszántsága hozzá. (Tombác János és Albert András meséje ebből a szempontból is ritka kivételes példa!) Pedig a Kárpát-medencei mesekorpuszok ismeretében látjuk, hogy a mesemondó oly' sok más bibliai történetet és példázatot igyekszik megragadni; de a tiltás, hogy a holtak birodalmát fürkészsze, úgy látszik, mélyebben gyökerezik a gondolataiban, mint a kíváncsiság, és jó hívőként megelégszik a feltámadásmagyarázatokkal, melyeket a maga módján értelmez, többnyire „babonás” módon. Nagy Olgának válaszolja egy faggatotja:

„A Biblia alaptanítása a feltámadás: Először feltámad a lélek, s kap új testet. Ez isteni munka, nem emberi dolog. Mert a lélek, ami meghal, az támad fel. A lélek pedig látás, hallás, tapintás és ízlelés. Ez van a vérben”¹⁹⁰. Azt sem zárhatjuk ki érveink sorakoztatásakor, amit a klasszikus görög filozófia boldogság felfogásáról szólva Blumenberg jelent ki: „[...] a boldogságnak nem feltétele az emberitől eltérő természet. Az istenek halhatatlannak ugyan, ám ez nem lényegi előfeltétele boldogságuknak, és már csak azért sem lehet az, mert a halál többé nem az emberi boldogtalanság foglalatja; hanem olyasvalami, ami az élőket egyáltalán nem érinti.”¹⁹¹

Olybá tűnik, hogy a hős sorsát meghatározó kalandok és találkozások nagyon is a földi világhoz kötöttek – még ha számos alkalommal is föl kell emelkedni az égig érő fa tetejébe, vagy alá kell ereszkednie egy fa tövében, egy üregben –, s lett légyen bármily szenvedéssel és kudarccal, győzelemmel és vereséggel kikövezett az az út, az erdei ösvény, melyen haladnia kell, mégis számos örömteli élményt, kitartást edző vagy erényességet javító pillanatot él át, amikor is ember-voltát bizonyíthatja:¹⁹² a halálban már a mese logikája szerint sincs ilyesfajta bizonyításra lehetősége. Talán mindezt figyelembe véve érdemes eltöprengeni azon, amit Bottéro szűr le a Gilgames-eposz hőséneke kudarcából: visszatérve hazájába nincs is más dolga, mint királyi teendőire gondolni, nem az életét kell megváltoztatnia, hanem a feladatait sikeresen megoldani.¹⁹³

¹⁸⁹ VON BALTHASAR: i. m., 164.

¹⁹⁰ NAGY: *Világgá futó*, 353.

¹⁹¹ BLUMENBERG: A mítoszok valóságfogalma és hatóereje, 192.

¹⁹² MAHLER Ede: A halhatatlanságban való hit az ókori keleti népeknél, *Ethnographia*, 19. évfolyam, 1908/1, 1–12.

¹⁹³ BOTTÉRO: *La plus vieille religion*, 223.

Bódis Zoltán töpreng el hosszasan a kétféle odatúl világaról fentebb említett tanulmányában: „Mit tudunk meg az ördögök, s mit a tündérek világaról? Mindkét szintéren ’örökké élnek’ a lakók, az ördögök ’foglalkozása’ a rossz lelkek megbüntetése, de a jó lelkek elcsábítása is; igaz a tündérek sem kímélik a halandókat, ők is elcsábítják, és kínozzák, tönkreteszik áldozataikat. Úgy tűnik, mintha az öröklét helyszínei önmagunkban nem hordoznák a boldogságot, s így valójában főhősünk küldetése eleve kudarcra van ítélve, amikor az öröklét megtalálását és a boldogság elnyerését tűzte ki maga elé célként.”¹⁹⁴ Ez a kudarc nem egyszemélyes és nem alkalmoszerű, hanem par excellence ontológiai vereség, amennyiben az emberi boldogtalanságot és örökéletből való száműzést a paradicsomi jelenetig (Ádám és Éva bűnéig) vezetik vissza. De vajon a boldogtalanságban szenvedés és a véges időiségből elvágyódás a halhatatlanságba, amely végtére is az otthonosságból való örök ideig tartó száműzetésként manifesztálódik, vajon Isten akarata-e, vagy, ahogy az antikvitásban vallották: a sorsé? Mert „a sors még az isteneknek is fölötte álló hatalom”,¹⁹⁵ vagy ahogy Kákosynál olvassuk: „A londoni Demotikus Varázslatos Papirusz (II. 5.) szerint a ’Sors’ az ósvízben van, így hatása a legősibb időktől fogva érezhető volt. Ugyanez történik az ember életében, mivel születésekor a Hathorok előre meghatározzák és feltárják a sorsát”.¹⁹⁶ A kérdésünk első felére Nagy Olga adja meg a választ egy helyütt: „A jó csak Istentől, a rossz pedig az ördögtől van! [...] S hajlok arra, hogy Sándor bácsinak adjak igazat, aki a vallásban ’ésszerűnek’ tartja azt, hogy Isten, ha atyánk, nem hoz ránk semmi rosszat. Ez, ha nem is észszerűbb, mindenesetre nagyobb bizalmat előlegez Istennek, mint az a föltevés, hogy ’azt bünteti, kit szeret!’.”¹⁹⁷

Amint Hahn István az ókor és- vallástörténész aspektusából megállapítja: „A halál utáni lét mindenki számára egyaránt zordon. Az alvilág az az ország, ’ahonnan nincs visszatérés’. A holtak szellemei mezítelenül állanak a holtak királynője elé, hogy ott bűneiket megvallván, utána a Sötét Palota rabjaivá váljanak.”¹⁹⁸ Az ítéltbíró, az Isten előtti mezítelenül állás mint *zordon-állapot*, vagyis a mindenki számára elkerülhetetlen mérlegen állás utáni igazságos ítélezésre várakozás a mesemondó interpretációja nyomán az égetésre vagy egyéb másfajta szenvedésre ítélt ember bűneinek transzparenciájával függ össze. Papp György kérdése e tekintetben valóban kardinálisnak tűnhet számunkra: „Kik a börtönben lévő lelkek? Valóban arról szól-e ez az igeszakasz, hogy Krisztus halála és feltámadása között a halottak birodalmában prédikált? Ha igen, vajon egy második lehetőséget adott nekik, vagy csak egyszerűen közölte velük engedetlenségük következményét, valamint saját szenvedésének eredményét?”¹⁹⁹ Balthasar sorra veszi a börtönben lévő lelkeket, de ennél is fontosabb a második kérdésre adott válasza: „A Krisztus pokolbéli igehirdetéséről szóló tanítás a következőt akarja

¹⁹⁴ BÓDIS: i. m., 183.

¹⁹⁵ DOBROVITS: i. m., 238.

¹⁹⁶ KÁKOSY: *Prophecies of Ram Gods*, 348–349.

¹⁹⁷ NAGY: *Világgá futó*, 359.

¹⁹⁸ HAHN István: *Istenek és népek*, Budapest, Minerva, 1980², 91.

¹⁹⁹ PAPP: i. m., 59.

kifejezni: az igaz meghalt az igaztalanokért (3,18); engesztelő halála azok számára is menekvést szerzett, akik reménytelenül elveszettek voltak.”²⁰⁰

Tombác hőse nagyapja „tisztítótűzbe” jutását kieszközlése után, nem lévén érzéketlen a szenvedők látványa, a tekintet számára láthatóként adódó elviselhetetlen fájdalmak iránt (noha Tombác nem szeretne volna számba venni azt a sok-sok lehetséges bünt,²⁰¹ melyet a halandók földi pályafutásuk alatt elkövettek), a többiekhez fordul, hogy meggyőződjön arról: vajon nekik is lehetséges volna-e adni egy „második lehetőséget”, vagy hagyja őket „engedetlenségük következményeként” szenvedni:

„A többiekhöz is odamönt beszélgetni. Mögkerítte aztán Lucifert, hogy amíg ű beszélget avval a lelkökhöz, akit itt égetnek, adja ki a parancsot, hogy az ördögök ne háborgassák, mē ű mögveri mind, ha valamik elébe tanál jutni. No jó van, azt az ördög mög is engedte, a Lucifer, hogy *mindön lélokké beszélhetett*. Hát aztán, addig aztán nyugodtak vótak a lelkök. Amíkhöz odamönt Ákos minnyájivá beszélgetött. Ápolgatta, kérdözgette őket. Amiket csináltak azok a *lelloké*, azok *mind olyan borzasztó, hajmeresztő dögokat végeztek el*, hogy Ákosnak a haja az égnek állt. Így beleyözödött abba utóbb, hogy akárhogy könyörögtek neki, hogy mentse ki őket is, mind a nagyapjukat, Ákost sēhogy sē vitte rá a *lekiismerete*, hogy kimentse őket, mē minnyájinak aszonta, hogy *minnyájan mögérdemlitök a kínzást*, azé jutottatok ide a pokolba.” (BÁLINT S. 64–65.) [kiemelés: B. P.]

A szövegből egyértelműen kitetszik, hogy Ákos semmilyen módon nem prédikált a lelkeknek, pusztán csak sokakkal elbeszélgetett, mondhatni egyszerűen csak tudakozódott előéletük felől, Balthasar szavával élve: *szolidáris* volt velük, ami azt jelenti, hogy „másokkal együtt egyedül lenni” állapotban volt.²⁰² Lássuk be, a két kommunikációs aktus között radikális különbség tételeződik: Jézus azt mondhatja, amit Mártának is Lázár feltámasztásakor: „Én vagyok a feltámadás és az élet: a ki hisz én bennem, ha meghal is, él.” (Jn 11,25)²⁰³; Ákos pedig miután meghallgatta azokat, akikkel elbeszélgetett, „*beleyözödött abba*”, hogy „*minnyájan mögérdemlitök a kínzást*”, ezért is mondja a mesemondó: „*Ákost sēhogy sē vitte rá a lekiismerete, hogy kimentse őket*” (65.). Ezzel a kommentárral meghagyta a hallgatóságában azt a hitet, pontosabban párhuzamteremtő lehetőséget, hogy Ákos mintegy Jézus mintázata, aki képes nagyapjában az első Ádámot látni és második lehetőséget adni a bűneiktől megszabadult lelkeknek. Bár Tombác lelkiismeretről beszél, ám a „beleyözödött abba” nyelvi fordulat nyomán sokkal valószínűbbnek tűnhet, hogy ez esetben inkább Kant ítélete helytálló: „Hogy valamely cselekvés egyáltalán helyes-e vagy helytelen,

²⁰⁰ VON BALTHASAR: i. m., 138, 141.

²⁰¹ Ovidiusnál nem olvasunk sem lelkekről, sem bűnökről, csak megszámlálhatatlan Álomképről: „És szanaszerte körül, számnélküli tarka alakban, / sok hiu Álomkép, ugyanannyi, amennyi kalász van / búzamezőn, erdőn falevél, pici porszem a parton”. OVIDIUS: i. m., 324. (XI. 608–641.)

²⁰² VON BALTHASAR: i. m., 147.

²⁰³ „Míg az Ószövetség csupán sejteti, hogy a halottak birodalmának hatalma nem tart örökké, addig az Újszövetség nyíltan biznyságot tesz arról, hogy igenis van halottak feltámadása. A halottak birodalmának kulcsai a feltámadott Jézus Krisztusnál vannak (Jel 1,18).” PAPP: i. m., 56–57.

arról az értelem ítélkezik és nem a lelkiismeret.”²⁰⁴ A kanti észhasználatot a jelenet további része is megerősíti, amikor is Ákos számára egy alapvető egzisztenciális kérdés merül föl a sok szenvedő és jajgató lélek láttán:

Mögátalkodik aztán Ákos. – *Háttha itt én is ilyen sorsra jutok. Mi lösz énvelem?* - így gondolta Ákos. Odajutottam mán, amit szögény apám beszélt. Mé is gyüttem-é? (58.) [kiemelés: B. P.]

A mesenarratíva példázata szerint Ákos a másik (vagy egyetlen?) halhatatlanságot ígérő „tartományban” is ugyanazokat a kérdéseket szegezheti önmagának, mint az alvilágban: „*Mi lösz énvelem? Mé is gyüttem-é?*” Ugyanis a tündérr királynő halhatatlanságot biztosító birodalmában (ahol „[...] Tündér Erzsébet is megifjítja elvénhedt hőst; a halhatatlanságot kereső királyfi meséje szerint tündérorszámban nincs öreg-ség, az ifjúság örökös”²⁰⁵), egy bizonyos idő után – a mesenarratívában az ott eltöltött idő meghatározhatatlan – egyszeriben csillapíthatatlan *vágyakozás* fogja el a hőst; a vágyakozás a nem-itt-lévőkre és a rég-nem-látottra (a szülőkre és otthonára) egyaránt vonatkozik. Nem mintha nem lenne elégedett a kiváltságos helyzetével²⁰⁶ (pompázatos fényűzésben él, tündérek hada szolgálja ki, gyermeke is van), csak ez az ősrégi emberi tulajdonság hirtelenjében felerősödik benne. Éppen így horgad föl benne a *kíváncsiság*, hogy újból lássa a rég nem látott szüleit, vajon miként élnek s mivé lettek, mióta elhagyta őket: hiába minden figyelmeztetés és racionális érv az egyébként szür-naturális világot uraló/irányító tündérr királynőtől. Ez a *visszatalálás*-vágy éppolyan erős benne, mint amilyen volt fiatalember korában minden racionális figyelmeztetés ellenére a halhatatlanság birodalmára *rátalálás* vágya: ebben az értelemben a mese-hős az igazi vándor vagy a hajós mintapéldánya. Eljutni az ismeretlenben valahova, bármilyen távolság és nehézség legyőzése árán is, majd az idegenben való otthon-létet megfertőző máshol-lét (leginkább gyermekkori otthon) iránt érzett elementáris vágyakozás, az örök utazó megfajthetetlen kettős természetéhez tartozik, ezért sem tudja a tündérr királynő visszatartani. Az istenek, akiknek megadatott oly’ sok kiváltság és hatalom, sohasem képesek megérteni a halandó embernek ezt a „nehéz feladat” megoldása után támadt (lásd Odüsszeusz kirkéi fogságban időzése után) hazatalálási vágyát, az otthon melegére irányuló óhaját, mely – megint csak a vándorjellem természetete okán – az újra megtalált otthon-lét alatt egyszeriben szertefoszlik. A vágyakozás és testvérpárja, a kíváncsiság olyan mélyen gyökerezik a mesehős (és eposzi

²⁰⁴ KANT: i. m., 342.

²⁰⁵ BERZE NAGY: A csodaszarvas mondája II., 158.

²⁰⁶ „–Ó, drága vőlegényem, mióta, hogy várlak! Látod, én vagyok annak az országnak a királylánya, ahol az ember mindég él, és ez az ország az, és azért raktam oda a halandók földjére a fészket és azért varázsoltattam el magam madárnak, hogy te essél a fészkembe, és én hozhassalak ide.” BELATINI BRAUN – BENEDEK: i. m., 443.; Vö. még: „Mingyá aztán mögnyomott egy csöngőt, vagyis egy gombot a Tündérszép Ilonka és négy nagyon szép - még mögén olyan szép - tündérlánka behozott egy aran-tácát. Hozzák ám a szép finom sütt pecsönnét, süteményt, jó piros bort. Ákosnak a szöme csak úgy ragyogott. Na akkor azt lötötték az asztra. Ezök vótak a Tündérszép Ilonának a szolgáljai. Lötötték aztán az asztra.” BÁLINT: *Tombrács*, 44.

elődje) jellemében, hogy felülírja valamennyi kötődését és elkötelezettségét, a szülők és hitvestárs iránti szeretetet és az otthon biztonságának érzetét. Olybá tűnik, mintha a lét esszenciális lényegéből örökösen hiányozna számára valami meghatározhatatlan entitás (aminek megtalálásától a halál sem riasztja vissza), és ez nem más, mint önmaga felfedezésének és önkiteljesítésének, az istennel való rivalizálásának és a halált megvető sikeressége bizonyításának a vágya: ezért képes vakmerően lemondani mindenről, még a királyságáról és az életéről is. Pedig tudjuk jól, hogy ez a fajta gögös önhittség, versenyre kelni az istennel, az eposzok és mítoszok szerint is örökös vereségre ítéli a halandó embert („ember ne mérje össze magát istennel – mert ez *hübrisz*, gögös elbizakodottság, amely megérdemli a legkegyetlenebb büntetést is”²⁰⁷), mégsem akarja elfogadni/beismerni eleve vesztes voltát; a vereségben, esetleg halálában is saját emberi nagyságát akarja látni és láttatni az istennel szemben. Emberi gyarlóság? Az, mégpedig a javából –; de az eposzokban és mesékben bajos volna ezt a bátorsággal teli önpróbáratevést, az úton-levés során elsajátított alázatot és hűséget felmutató önkiteljesítést kizárni, ez ugyanis a boldogságát kereső ember kudarcok előtti meghunyászkodását és gyáva megfutamodását tudatosítaná.

A Gilgames-eposzban az élet értelmét és a halhatatlanság keresésének mulhatatlan vágyát Hentsch elegáns eszmefuttatással összegzi:

„Íme, hogy végül mi a lényege a nagy akkád elbeszélés radikalitásának: az ember egyszerre tehetetlen és felelős. Kozmikus magányában, az isteneknek és a csillagoknak alávetve, tehetetlen; azért, amit örökölt és azért, amit maga után hagy, felelős, az értelem építője. Az élet értelme abban a láncolatban rejtezik, amely az embereket a térben és az időben összeköti – legalább is az idők során egy térhez tartozó embereket. Ha Gilgames 'tanít' valamit, az az, hogy nincs mit várni egy másik világtól, még akkor sem, ha ez a másvilág létezik. Nincs mit várni az istenektől. A bátorság és az alázat eme elbeszélése előtt, az abszolútum keresése, a transzcendenciához való folyamodás úgy jelenik meg, mint egy visszafejlődés, mint egy tévelygő története, aki sohasem adná föl a dicsőség halhatatlansága vagy a vég nélküli élet kergetését, mint egy végtelen eposz ismétlődése, melynek főszereplői nem értik a lényegét és csak tovább keresik értelmét az emberin kívül.”²⁰⁸

ABSTRACT

Descension into Hell and Longing for Eternal Life. A Comparative Study of the Narratives of the Epic of Gilgamesh and “The Prince Desiring Immortality”

The bridge to the otherworld is a story appearing often in ancient religious texts and epics, in the Bible and Apocrypha, in medieval sagas and legends, as well as in European folk narratives. In this paper the tale researcher examines (1) how the

²⁰⁷ HAHN István: Az istenek féltékenysége, in Uő.: *Hitvilág és történelem, Tanulmányok az ókori vallások köréből*, Budapest, Kossuth, 1982, 269–293, 278.

²⁰⁸ HENTSCH: i. m., 24. bk.

story was bequeathed at the linguistic, structural and functional levels during the centuries; (2) in tales how the prince longing for eternity is looking for eternal life and happiness throughout his journey; (3) what kind of differences can be traced between the ancient, medieval texts and the Hungarian folk narratives in the depiction of the Otherworld and Heaven.

Key words: The Otherworld, Tale–Hades, limbo, longing for eternal/immortal life, Gilgamesh, devils and fairies, the world of the Dead

Fukász László

ECSEDY ALADÁR IGEHIRDETÉSE

Bevezetés

„Gyülekezetemben 32 és fél évet töltöttem, volt részem sok szépben, éreztem a kegyelem rózsái illatát, de volt részem tövisekben is. Minden munkámban Jézus iránti szeretetem adott erőt... a mi Urunk ügye haladjon előre a gyülekezetben, amelyet szívem utolsó dobbanásáig szeretek”¹ – olvasható Ecsedy Aladár (1902–1990), a 20. század egyik legaktívabb esperes-lelkipásztorának feljegyzései között. Ebben a szeretettől fűtött szolgálatban születtek azok az igehirdetések, amelyek alapján – a teljesség igénye nélkül – megjeleníthetem prédikációinak néhány olyan vonását, ami betekintést nyújt teológiai látásába és igehirdetői fókuszába. Azonban, ha mindössze ennyit tennék, nem lennének más, csak egy egyszerű portréfestő, ezért inkább az évtizedek távolságából arra vállalkozom, hogy prédikációin keresztül párbeszédre hívjam Ecsedy Aladárt, hogy ő mutasson lehetséges irányokat homiletikai útkeresésében, közben pedig én magam is megszólalhatok és vele együtt gondolkodhatok.

A lelkipásztor szolgálata szerteágazó a gyülekezetében, mégis van egy központi eleme, ez pedig az igehirdetés. Az összes többi terület ehhez kapcsolódik. Ezért pontosítanom is kell. Tisztában vagyok vele, hogy az igehirdetés alatt a lelkipásztor, sőt az egész egyház, hovatovább a hívó ember teljes bizonyágtételét értjük. Jelen dolgozatban az igehirdetés szóval a *szószéki tevékenységet* fogalmazom meg, és helyenként vele teljesen azonos jelentésben a *prédikáció* szót is használom. Az igehirdetés központi szerepe nem elnyomja, vagy eltorzítja a lelkipásztori szolgálat egyéb területeit, hanem ellenkezőleg: jobb lelkigondozó, jobb

¹ G. SZALAI István: „Öspörös urunk”, avagy Dr. Ecsedy Aladár, a tahitófalu református gyülekezet lelkésze, esperes halálának 30. évfordulójára... (1902–1990), *Tahitófalu Községi Tájékoztató*, 332. szám, 2020. április, 7.

diakónus, jobb hittanoktató lehetek, ha jó igehirdető vagyok. Az igehirdetésben főnődik össze a Szentlélek titokzatos munkája nyomán minden olyan szál, ami a gyülekezettel összeköt. Ez a lelkipásztori szolgálat közepe. Értékesnek tartom azt a homiletikai tanulmányozást, amely egy eredményesen „elvégzett futásra” tekint vissza, abból tanulva pedig előre mutat. Ecsedy Aladár kétségkívül egyik leggyümölcsözőbb igehirdető a múlt században, aki méltatlanul marad ki a homiletika-történet nagy alakjai közül. Életét, munkásságát és történelmi korszakának szövevényes hátterét e dolgozat nem tartalmazza.² Céлом, hogy prédikációit elemezve homiletikai megfontolásokra sarkalljon, amiben jobban megérthetem az igehirdetés „lehetetlenségének lehetőségét”. Mindezek előtt pedig egy rövid vázlatot is adhassak a 20. század teológiai- és homiletikai törésvonalairól.

Elemzésem során Ecsedy Aladár nyomtatásban is megjelent két prédikációs kötetét használtam (*Szeretlek Téged Uram -1940;* és *Egy év a szószéken - 1947*), amelyekben közel 90 igehirdetés található lekción és imádság nélkül. Vizsgálódásom pilléreit Ecsedy Aladár prédikációinak jellegzetességei adták, és nem előre meghatározott rendszerbe próbáltam beleerőltetni, így a két fő területet, praktikusság alapján, *tartalmi és formai sajátosságok* néven definiáltam. Sok idézetet használtam, hogy valóban Ecsedy szólaljon meg. Az érintett tárgyköröknél reflexiókkal és véleményekkel éltem, szaktudományos hivatkozással alátámasztva, hogy a kívánt párbeszéd létrejöhesse.

1. Teológiai irányzatok lábnyomai a 20. század igehirdetésében

A következő, vázlatosan ismertetett teológiai irányzatok sajátos ismertetőjegyekkel rendelkeznek, azonban a konkrét szövegekben olykor nagyon nehéz élesen elkülöníteni azokat. Kapaszkodnak, simulnak egymáshoz, és van, hogy fel is oldódnak egymásban. Az igehirdetésekből pedig sokszor eklektikusan tükröződnek vissza.

1.1. Belmissziói irány

Gyökerei a 19. századba nyúlnak vissza. Hitébresztő tevékenységük, amelyeket különböző egyesületekben végeztek, legfontosabb mondanivalója, hogy a megszólítottak ne száraz hittételek, hanem személyes meggyőződés és tapasztalat alapján higgyenek. Célkitűzésük az egyházon belüli misszió az evangélizációk eszközével.³ Ecsedy Aladár tagadhatatlanul ennek jeles képviselője, de úgy, hogy ami itt hiányosság, például a szigorú kálvinista szemlélet, azt ő maga más irányzatokból pótolja.

1.2. Történelmi kálvinizmus

Az előzővel állandó vitában álló, alapjában véve konzervatív, hitvallásos irányzat. Jel-

² Ecsedy Aladár tahitótfalusi esperes-lelkipásztor gazdag egyházi munkásságot tudhat maga mögött, akit méltatlanul állítottak félre az ötvenes években. Életéről lásd Fukász László: Ecsedy Aladár lélekmentő gyermekmissziója, *Sárospataki Füzetek*, 24. évfolyam, 2020/2, 171–182.

³ BOLYKI János – LADÁNYI Sándor: A Magyarországi Református Egyház 1918 – 1948 között, in BARCZA József – DIENES Dénes (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház története 1918-1990*, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, 1999, 36.

lemzően a kálvini világnézet politikai vetületét is kidomborították, és meggyőződésük volt, hogy a református egyház csak akkor lehet erős, ha a kálvinizmus tiszta és hamisítatlan elvét vallja. Nemcsak az egyéni megtérés volt fontos nézetük szerint, hanem az egyházat egységes teológiai és egyházszerkezeti ideál mentén akarták reformálni.⁴ Ecsedy fiatalon munkatársa volt a Sebestyén Jenő által szerkesztett *Kálvinista Szemle* lapnak.⁵ Hitvallásos hűségéről pedig vallott a *Heidelbergi Kátéhoz írt magyarázatának* előszavában, könyvét Ravasz Lászlónak ajánlva „abban a reménységben, hogy a magyar református egyházunk a teljes Szentírás alapján a Heidelbergi Kátében megállapított kristálytiszta hitigazságok szerint meg fog újulni és megújulása által még inkább szolgálhatja a boldogabb magyar jövődöt.”⁶

1.3. *Dialektikus teológia*

A 20. század első felében a magyar református teológiai gondolkodásra és a homiletikai eszmélődésre is kétségkívül a legnagyobb hatást Karl Barth munkássága gyakorolta. Fő vonulata teológiájának komolyan venni Istennek Krisztusban a Szentírás által adott önkijelentését, amely a keresztyén hitnek és a keresztyén teológiának forrása. Barth meggyőződése, hogy Isten és ember között inkább ellentét áll fenn, semmint folyamatosság.⁷ E dialektika határozza meg az igehirdetés paradoxonját, ami abban van, hogy „mint igehirdetők, beszélnünk kell Istenről. De mivel emberek vagyunk, képtelenek vagyunk erre. Éppen ezért egyszerre tudatában kell lennünk a kötelességünknek és a képtelenségünknek, s mindezt elismerve, Istennek kell dicsősége adnunk.”⁸

1.4. *Pietizmus*

Azt gondolhatnánk, hogy ez a vizsgált kor tegnapjának – sőt tegnapelőttjének – a hangja, és éppen a barthi ige-teológia ekkorra már teljesen visszaszorította, de valójában ott bujkált az igehirdetések gondolatvilágában és lépten-nyomon előbukkant frazeológiájával, élményteológiájával, elspiritualizálásával és allegorizálásával,⁹ legfőképp a belmissziós hatásokkal szimbiozisban. E vonások, mint majd látni fogjuk, sokszor jelentkeznek Ecsedynél is.

⁴ LADÁNYI Sándor: A református egyház a két világháború között, A talpraállás és az útkeresés évei, in Uő. – PAPP Kornél – TÖKÉCZKI László (szerk.): *Egyháztörténet*, 2. kötet, Budapest, Református Pedagógiai Intézet, 1998, 131.

⁵ RÁCZ Lajos: Református egyházunk élete az 1920-as években a Kálvinista Szemle tükrében, *Theológiai Szemle*, 37. új évfolyam, 1994/2, 123.

⁶ Idézi GÁTI Samu könyvajánlójában, *Dunántúli Protestáns Lap*, 51. évfolyam, 12. szám, Pápa, 1940. március 24., 53.

⁷ McGRATH, Alister E.: *Bevezetés a keresztyén teológiába*, Budapest, Osiris Kiadó, 1995, 104–105.

⁸ KÁDÁR Ferenc: Lehetetlen lehetőség, Barth és Brunner az igehirdetésről, *Sárospataki Füzetek*, 20. évfolyam, 2016/4, 38.

⁹ BOROSS Géza: Milyen teológiai irányzatokat tükröz a mai magyar igehirdetés?, *Theológiai Szemle*, 7. új évfolyam, 1964/3-4, 80–82.

1.5. A „keskeny út” és a „szolgáló egyház” teológiája

Az egyház hivatalos teológiai a kommunista időben. Két név, és időrendben is megelőzi egyik a másikat (előbb a „keskeny út” Bereczky Albert egyházkormányzásában 1958-ig, majd ezt követően a „szolgáló egyház” Bartha Tibor vezérletével), de egy az ideológia, amelyek lényegében „teológiai szövegbe bújtatott politikai programnyilatkozatok voltak. Tudományos megmértetésen, nyilvános kritikán soha nem mentek át.”¹⁰ A „keskeny út” elgondolása Istennek a történelemben tett önkijelentésén alapult. A 2. világháborút Isten büntetéseként értelmezték, a kialakult új rend pedig Isten akarata, ezért az egyház feladata az szocializmusban a bűnvallás és megbánás, mert csak így részesülhet Isten szabadító kegyelmében. A „keskeny út” fogalom használata félrevezető volt, hiszen a Bibliából vették (Mt 7,13-14), és a hitbeli döntésből fakadó életvitel egyfajta terminus technikus is volt a világ csábításaival szemben, továbbá a pietista markereket magán hordozó belmissziós-megújítási mozgalom szintén kedvelt kifejezése volt.¹¹ Ily módon könnyen emészthetővé vált lelkijelentési körökben, de lényegében nem volt más, mint a rendszer teológiai igazolása.¹² A „szolgáló egyház” két tartóoszlopa a szocialista társadalom építése és a béke védelme.¹³ Nagy hangsúly került a diakóniára, a társadalmi misszióra, ami végülis a párt elvárása volt az öt „kiszolgáló egyház”-tól. Aki a hivatalos teológiával szemben foglalt állást, azt könnyen nyugdíjazták, vagy apró, elzárt településekre helyezték. Az igehirdetők között voltak természetesen, akik a tiszta evangéliumot hirdették, de elszigetelten, hivatalos fórumokon nem szólaltak fel.¹⁴ Ez figyelhető meg Ecsedy Aladárnál is, hiszen miután esperesi hivatalából elmozdították (1952) láthatóan visszahúzódt.

2. Homiletikai jellegzetességek a 20. század első felében

A 20. század első évtizedeire mondhatni, hogy az igehirdetés kifáradt, elveszítette kapcsolatát az élő igével, még a racionalizmus és teológiai liberalizmus talajába értek gyökerei, ami a „homiletikát a retorika »szolgálóleányává« degradálta.”¹⁵ Jellegzőek a témaprédikációk, az unalmas szószéki moralizálások és a természetprédikációk¹⁶ (szívesen prédikáltak a nyárról, a télről vagy éppen a virágokról, elvetett magokról). A két világháború között, Trianon után a revizionizmusba csomagolt evangéliumi nacionalizmus szólalt meg. A 20-as évek végétől kibontakozott a református öntudat erősítésének homiletikuma, olyan témák érintésével, mint

¹⁰ FODORNÉ NAGY Sarolta: *Történelmi lecke*, Budapest – Nagykőrös, Dunamelléki Református Egyházkerület, 2006, 26.

¹¹ FÜSTI-MOLNÁR, Szilveszter: *Ecclesia sine macula et ruga*, Donatist Factors among the Ecclesiological Challenges for the Reformed Church of Hungary especially after 1989/90, Sárospatak, Sárospataki Református Teológiai Akadémia, 2008, 155.

¹² FODORNÉ: i. m., 26.

¹³ Uo.

¹⁴ NAGY István (szerk.): *Szemelvények a keresztyén prédikáció történetéből*, Budapest, Károli Egyetemi Kiadó, 2009, 488.

¹⁵ KÁDÁR: i. m., 35.

¹⁶ Uo.

református életszemlélet, református kegyesség, református böjt, egyetemes papság kérdése, vagy a szentség értelmezése.¹⁷

A korszak prédikációinak jelentős forrásaként szolgál a *Református Igihirdető* folyóirat (1919-1948), a *Rádiópredikáció* sorozatok és az egymás után megjelenő, önálló prédikációs kötetek.¹⁸ Ecsedy Aladár számos ilyen kötet szerzője, és a *Református Igihirdető* rendszeres munkatársa. A lelkipásztorok alig használták a Biblia eredeti szövegét, inkább a kész, előre megírt prédikációkhoz nyúltak.¹⁹ Ezen a területen is mérföldkőnek számít a már fentebb említett Karl Barth munkássága, aki visszaadta a prédikációnak a kizárólagos alapját: a textust. A század elejétől nyomon követhető az elvi homiletika kibontakozása,²⁰ amely végső soron mind a mai napig tart. Olyan homiletikai problémák kerültek előtérbe, mint a gyülekezetszerűség, textusserűség, *praedicatio verbi Dei est verbum Dei*, az Isten Igéje és az igehirdetés viszonya vagy az ünnepekörök homiletikumuma.²¹

A 40-es évektől a belmissziós mozgalmak evangélizációs alkalmakat szerveztek szer-
te az országban. E szolgálatok állandó résztvevője Ecsedy Aladár, aki evangélizációival sok embert megérintett és vezetett Krisztus közelébe. Az evangélizációk mellett, vagy éppen azokat felváltva megjelent az úgynevezett prófétikus igehirdetés, amelyben megszólalt nemcsak a megtérésre hívó szó, hanem a mindennapok forgatagában eligazítani, utat mutatni képes „élő Ige”, úgy ahogy egykor Mózes igehirdetésében a pusztában.²²

Külön kiemelés nélkül nem mehetünk el Ravasz László mellett, aki hatását tekintve egyedülálló jelenség a magyar prédikáció történetében. Ravasz munkássága hozta el a magyar református igehirdetés felébredését, ami az irodalmi igényesség növekedését és az igehirdetésre való felkészülés fokozott gondosságát jelentette. A Kálvin téri szószéken, a rádiópredikációiban, vagy a megjelent prédikációs kötetekben újra és újra visszatért Krisztus megismerésének, a hit nagy kérdéseinek és a keresztyén élet gyakorlati megélésének témáihoz.²³ Ecsedy Aladár közeli jó barátságot ápolt vele, hiszen Tahitótfalu szomszédságába, Leányfaluba vonult vissza Ravasz László.

3. Ecsedy Aladár Gyakorlati teológiai hagyatéka

„Szeretlek Téged Uram...” – vallotta meg hitét Ecsedy e péteri kijelentéssel, amelyet egyik prédikációs kötetének adott címéül. Kiemelkedő munkabírása, emberek iránt

¹⁷ BOROSS Géza: Igihirdetés, in BARTHA Tibor – MAKKAI László (főszerk.): *Studia et Acta Ecclesiastica*, V. kötet, *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867-1978*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1983, 408.

¹⁸ Uo., 406.

¹⁹ Uo.

²⁰ Jelentős művek magyar teológusok tollából, amelyek elvi homiletikai kérdésekkel foglalkoztak: RAVASZ László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete*, Pápa, Magyar Református Egyház, 1915.; CSIKY Lajos: *Egyházszónoklatian*, Nagybánya, Nagy István kiadása, 1914.; BARTHA Tibor: *Isten igéje és igehirdetésünk*, Debrecen, [k. n.], 1938.; DARÁNYI Lajos: *A prédikáció részei*, Budapest, Városi Nyomda, 1941.; JOÓ Sándor: *A hűsvét homiletikumuma*, Debrecen, Bethlen, 1942.; BOROSS Géza: *Homiletika*, Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2015, 15.

²¹ Uo.

²² Uo., 225.

²³ BOROSS: Igihirdetés, 409.

érett felelősségteljes szeretete, és egyháza építéséért tett szolgálata ebből fakadt. Olyan lelkipásztori és igehirdetői példát hagyott hátra, amely hibáinak ellenére is követendő. Belmissziós hevület, de hitvallásos egyenesség, Isten előtti engedelmesség, de ugyanakkor egyházvezetői határozottság, irodalmi szépmivesség, de közérthető beszéd feszültségeiben formálódott szilárd jelleme. E két pólusú, egymással sokszor vitatkozó, de egymást ki nem oltó dualitás a mindenkori lelkipásztor erényei között kell legyen ma is.

Talán ő maga sem tudta volna megmondani írásainak számát. Első könyve 1931-ben jelent meg, amit közel 70 másik követett. Ezek között találunk a vasárnapi iskolai munkához fűződő fiataloknak, gyerekeknek szóló kiadványokat, csak néhány ismertebb ezek közül: a *Jó pásztor* (1931), *A töviskoronás Király* (1931), és *A Legnagyobb Apostol* (1935), *A Hegyi Beszéd* (1946), több hittankönyv és konfirmációs kátékönyv is került ki kezei közül. Jelentek meg tolmácsolásában bibliai könyvek gyakorlati magyarázatai, úgy, mint *Ésaiás* (1946), *Timotheus - Gyakorlati magyarázat Pál apostolnak Timotheushoz írott két leveléhez* (1943). Magyarázatot írt a Heidelbergi Kátéhoz *Én is vallást teszek* (1940), áhítatos könyvet *Mindennapi kenyér* (1941), úrvacsorai beszédeket *A kegyelem asztala* (1941) címekekkel. Prédikációs kötetekből is álljon itt néhány: *Egy év a szószéken* (1947), *Az igazi szőlőtő* (1936), *Isten szava a zsoltárokból* (1943), *Krisztus az eke nyomában* (1936), *Szeretlek Téged Uram* (1940), *Vasárnap délután* (1942). Evangélicizációs sorozataiból kis füzetek formájában több is kiadásra került, például a *Golgota keresztje* (1939), *az Isten szava hozzád* (1944), vagy a több kiadást megért *Lelki házépítés* (1937).

Külön szeretném kiemelni a saját korában is hiánypótlónak számító, temetési igehirdetéseket magába foglaló kötetet, melynek címe *Krisztus a koporsónál* (1938). Boross Géza véleménye szerint Ecsedynek sikerült megtalálnia a református temetési prédikáció „keskeny útját”, beszédei találékonyak, textusszerűek és gyülekezetszerűek. Hívó pásztorként keresi az alkalmas igét, és kedvesen, beszélgetve tolmácsolja üzenetét.²⁴ Hasonlóan egyedi hangvételű az 1939-ben megjelent *Víz, vér, tűz* című keresztelési beszédgyűjteménye is.

4. Ecsedy Aladár igehirdetéseinek tartalmi sajátosságai

4.1. Az igehirdetések krisztusszerűsége

„*A textus ma is Jézus*” – írta Ady Endre *Egy régi Kálvin-templomban* című versében. A lényegre tapintott. Mindenkori igehirdetésünk *telosa*: Krisztust hirdetni, mégpedig a Szentírás alapján, Szentlélek vezetésével. Krisztus pedig nem a kétezer évvel ezelőtti távoli régmúlt Jézusa, nem szimbólum vagy mítosz, hanem a jelenkor Krisztusa, „akit szavaiból és tetteiből, itt és most ismerhetünk meg.”²⁵ Ecsedy Aladár a *Jövel* című prédikációval vezeti be egyik kötetét. Nem véletlenül áll ez a szöveg az első helyen a kötetben, mert talán ebben ragadható meg az ő igehirdetői *Ars Homiletikuma*, amely

²⁴ Uo., 414.

²⁵ Hős Csaba: A tengeren túli homiletika néhány hangsúlyos pontja, *Sárospataki Füzetek*, 9. évfolyam, 2005/1, 82.

Krisztus személyesen megszólító, hívó szavának proklamálásában áll. Annak hirdetésében, hogy az ember boldog életet, békeséget, sőt örökkévalóságot csak ennek a rövid szónak engedve nyerhet: „Jövel.”²⁶ Nyugodt szívvel mondhatjuk, hogy Ecsedy tolmácsolásában krisztuscentrikus prédikációkkal találkozunk, sőt kis túlzással már-már krisztomonizmusba csap át. Az Ó- és Újszövetség összetartozásának fényében állítja, hogy „Az Ige pedig a Jézus Krisztusról szóló beszéd. Akár az Ó-, akár az Újtestamentumot olvassuk, mindkettőből nyilvánvaló, hogy a Jézus Krisztusról van szó.”²⁷

Krisztust prédikálni azonban nemcsak annyit jelent, hogy Krisztus a prédikáció tárgya, hanem Szentlélek belső bizonyágtétele által, a Róla szóló írott Ige és hirdetett Ige alanya: „Ő maga szól hozzánk személyes, élő szavával. Ez a *viva vox evangelii*.”²⁸ Ecsedy a maga impresszív módján így fogalmaz erről a megdicsőülés hegyén elhangzott szózat kapcsán elmondott prédikációjában:

„Akárki legyen az, aki Krisztus üzenetét hirdeti, ne azt a valakit hallgasd, hanem az Ő szavát halld meg. Én most itt állok és szólok nektek Krisztusról, de vége van az egésznek, ha ti engem hallgattok! Vége van, ha embert hallgattok. Őt hallgassátok! Ez az Isten bizonyágtétele: Őt hallgassátok. Micsoda az ember? Hitvány, szennyes csatornája a kegyelemnek, amelyen keresztül Isten árasztja az Ő hatalmát. Őt hallgassátok!”²⁹

A Krisztust hirdető igehirdetésben „csoda történik”,³⁰ és a lelkipásztor e csoda aláza-
tos átélője, de ugyanakkor ambiciózus hirdetője kell legyen egyszerre.

4.2. Az igehirdetések textusszerűsége

Református homiletikai axióma, és mégis kihívás, hogy igehirdetésünk alapja Isten Szentírásban kijelentett Igéje, azaz bibliai textusa van és abból indul ki. A vizsgált prédikációk alapigéje jellemzően egy-egy bibliai vers. A rövid textus választásában vizsgálva Ecsedy azon megállapítása, amelyet a Jn 3,16-ról mond, de bármelyik bibliai versre igaz lehet: „Ha a tükröt darabokra törjük, minden kis tükördarabban úgy meglátszik az arcunk, mint ahogy meglátszik az egészben. Ilyen az Ige. Ebben az egy versben, mint az Ige tükrének egy darabjában éppen úgy meglátszik az Isten irgalma és a mi nyomorúságunk, mint az egész Igében.”³¹ Találó kép, és részben kapcsolódik ahhoz, amit Darányi Lajos úgy fejez ki, hogy a textus igedarab, „az egész Ige egy darabja.”³² Ezt a megállapítást csak részben tartom helytállónak, mert az igaz, hogy a Szentírás teljességéből merítve, annak valamennyi textusában az „Ige centrumával, a

²⁶ ECSEDY Aladár: Jövel! (é.n.), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram...*, Budapest, Magánkiadás, 1940, 5–9.

²⁷ ECSEDY Aladár: Mint a mező virága (Tahitótfalu, 1947. június 22.), in Uő.: *Egy év a szószéken*, Tahitótfalu, Magánkiadás, 1947, 200.

²⁸ CZEGLÉDY Sándor: *Hit és történelem*, Budapest, [k. n.], 1936, 130.

²⁹ ECSEDY Aladár: Csak Jézust egyedül (é.n.), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 84.

³⁰ KÁDÁR Ferenc: A református igehirdetés lényege és legfőbb jellemzői, *Sárospataki Füzetek*, 5. évfolyam, 2001/1, 11.

³¹ ECSEDY Aladár: Úgy szerette, in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 10.

³² Idézi KÁDÁR: A református igehirdetés lényege, 8.

Krisztus-eseménnyel van dolgunk³³, de könnyen hermeneutikai zavar lehet abból, ha önkényesen, a kontextusból kiragadunk valamit. Ecsedynél ilyennel találkozhatunk néhány esetben, amikor – ha nem is az egész, de – a prédikáció egy része alig kapaszkodik a textushoz. Azt azonban nem mondhatjuk, hogy bármikor is elfeledkezett volna Krisztusról prédikálni, mégpedig úgy, ahogy Pál apostol is tette: „a megfeszítettről.”³⁴

Annak érdekében, hogy jobban kifejtthesse Isten rábízott üzenetét, olykor két-három textust is felvesz, amelyek jól kapcsolódnak egymáshoz.³⁵ Ilyen például, amikor Jerikó lerombolása utáni átok (Józs 6,26), majd az évszázadokkal későbbi beteljesedése (1Kir 16, 34) egybefűzve jelenik meg igehirdetésében némi allegorizálással.³⁶ Bár teljes mértékben legitimnek tekinti az Ószövetséget, mégis túlnyomó részt az újszövetségi textusokról prédikál a vizsgált kötetekben. Itt meg kell jegyeznem, hogy természetesen ez nem jelenti azt, hogy igehirdetői praxisában elszakadna az Ószövetségtől, elég csak két másik, általam most nem vizsgált kötetére, az Ézsaiás könyvének gyakorlati magyarázatára³⁷, vagy a Zsoltárok könyvéről irt 150 prédikációjára³⁸ gondolni.

4.2.1. Exegetikai nyomok

4.2.1.1. Exegézis eredeti szöveg alapján

Szem előtt tartva, hogy az igazi exegézis az eredeti szöveget tanulmányozva történik, kevésbé érzékelhető ennek egyértelmű elvégzése Ecsedy prédikációiban. Héber vagy görög szó nem hangzik el, és utalás sincs valamiféle többletjelentésre. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ha nem is minden esetben, de ne történt volna meg az eredeti szöveg megvizsgálása. A házépítéshez először állványozni kell, de miután kész a ház, az állványzatot elbontják és többé már nem látszik.³⁹ A jó prédikációban sem kell exegetikai konkrétumokkal találkozunk, de mondandónkat az határozza meg. Kettős érzésünk lehet, amikor az 1Pt 3,1 alapján rögtön egy krisztológiai csúcsponttal kezd: „Az Ige maga Krisztus”,⁴⁰ azonban, ha az eredeti szöveget megnézzük, akkor az ott szereplő λόγος az evangélium hirdetésének tartalmát, az ígét jelenti,⁴¹ ebben az összefüggésben Krisztusra vonatkoztatni nem lehet, mert akkor egyenesen az következne belőle, hogy a pogány férj Krisztus nélkül is „megnyerettetne,” ami ugyanis lehetetlen. Más vonatkozásban viszont jól hasogatja Ecsedy ezt a textust, főleg az

³³ Uo.

³⁴ 1Kor 2,2.

³⁵ Több textusú prédikációk például ECSEDY Aladár: *Prédikáló cselekedetek* (Tahitótfalu, 1946. augusztus 19.), in Uő.: *Egy év a szószéken*, 16.; Uő.: *Jerikó újjáépítése* (Tahitótfalu, 1947. augusztus 3.), in Uő.: *Egy év a szószéken*, 203.

³⁶ ECSEDY: *Jerikó újjáépítése*, 203.

³⁷ ECSEDY Aladár: *Ézsaiás*, Tahitótfalu, Magánkiadás, 1946.

³⁸ ECSEDY Aladár: *Isten szava a zsoltárookban*, Tahitótfalu, Magánkiadás, 1943.

³⁹ Hős Csaba: *Csikesz Sándor lelkipásztori eszményképének elemei a lelkipásztori munkában és lelkesztésben*, Sárospatak, Tiszáninneni Református Egyházkerület – Hernád Kiadó, 2019, 91.

⁴⁰ ECSEDY Aladár: *Ige nélkül* (Református Igehirdető, 1937. február), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 21.

⁴¹ LENKEYNÉ SEMSEY Klára: *Péter első levele*, Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 1998, 98.

ἀναστροφή (életmód, forgolódás) kibontásánál. „Ige nélkül tehát úgy közeledhetsz a lelkekhez, hogy az Ige nem lesz látható és elriasztó az emberek előtt, hanem a te életedben elkeverve, a te egyéniségedben viszed közel a lelkekhez. Nagyon sokszor szeretettel fogadják így az Igét és később úgy megszeretik, hogy mehetsz már nyugodtan a nyílt Igével is.”⁴²

4.2.1.2. *Exegézis szövegkontextusban*

Ecsedy textushoz való viszonyáról elmondható, hogy hajlamos áttélesen bánni a felvett alapigével. A szövegkontextus figyelembevétele is sok esetben elmarad. Eklatáns példája a dekontextualizált alapigére épülő prédikációnak a *Van valami kevés panaszom ellened* című (Jel 2,14a).⁴³ Az ébresztő prédikáció iskolapéldája, viszont a textus alapértelméhez vajmi kevés köze van. Jól látható, hogy egyetlen szóra volt szüksége itt Ecsedynak és az a „panasz”, mégpedig az „Isten panasza”, amire applikáció gyanánt felfűzheti kritikáját az egyhelyben toporgó keresztyéni életforma ellen. Isten panasszal él a gyülekezetek felé, mert *tagjai nem szeretik eléggé Istent, nem figyelnek Rá és nem engedelmeskednek Neki*. Ellenben a pergamoni gyülekezet ellen nem ez volt a panasz, hanem a szinkretizmus és a szabadosság,⁴⁴ arról nem is beszélve, hogy nem Isten az üzenet közlője, hanem „akinél a kétélű éles kard van.” Az eredeti kontextushoz ragaszkodva is szépen kerekíthetett volna éles bírálatot a látszat-keresztyénség ellen, ha már ez volt a szándéka.

4.2.2. *„Sitz im Leben” bemutatása*

Középpontba Jézust! című igehirdetésének textusa a Jn 20,19, amely így kezdődik: „Amikor azért estve vala...” erre érkezik a tételes prédikáció első pontja, hogy „Mit szoktunk este csinálni?” – a kifejtésben pedig a tanítványokat hozza példának: „Összejöttek fáradtságuk dacára is a napi munka végeztével, hogy együtt boruljanak le Isten előtt, hogy imádkozzanak és hálát adjanak mindazért, amit Tőle nyertek.”⁴⁵ Idilli kegyességre nevelő minta ez, de nem kifejezetten ezért gyülekeztek össze a tanítványok.⁴⁶ Jakab 5,14-15 alapján példaként állítja az első jeruzsálemi gyülekezetet a saját gyülekezete elé a legáltalánosabb emberi megpróbáltatás, a betegség elhordozásához. Az explicatio folyamán Ecsedy nem feledkezik meg az apostoli korra jellemző betegséggel kapcsolatos gondolkodás és viselkedésmódok magyarázatáról, így például

⁴² ECSEDY Aladár: Ige nélkül, 23.

⁴³ ECSEDY Aladár: Van valami kevés panaszom ellened (Pécel, 1947. június 19.), in Uő.: *Egy év a szószéken*, 192–196.

⁴⁴ RAVASZ László: *Az Újszövetség magyarázata*, 2. kötet, Budapest, Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1991, 368.

⁴⁵ ECSEDY: *Középpontba Jézust!*, in Uő.: *Szeretlek téged Uram*, 59.

⁴⁶ A textus mély exegetikai tanulmányozására most nem nyílik lehetőség, ezért elégedjünk meg az-
zal, hogy egyrésztől a zsidóktól való félelem, ami összetartotta őket és ezért zárták magukra az ajtót,
másrésztől az aznapi „furcsa és csodás” történések hatására keresték egymás társaságát, hogy együtt
találjanak válaszokat, és dolgozzák fel az eseményeket. Vö. HENDRIKSEN, William: *Exposition of the
Gospel According to John*, Grand Rapids, Michigan, Baker Book House, 2002, 458.

az olajjal való megkenetés jelentésének kibontásáról,⁴⁷ s ehhez több bibliai példát is felsorol (10 szűz példázata, irgalmas samaritánus) vagy annak magyarázatáról, hogy kiket kell érteni a „gyülekezet vénei” alatt.

4.2.3. Szentírás önmagát magyarázza

A *Scriptura sacra sui ipsius interpres* reformátori alapelv kapcsán Ecsedynek könnyű dolga van, mert alapos bibliaismerettel rendelkezik. Többnyire applikációiba, szemléltetésként épít be bibliai történeteket, mint például a Róm 12, 18-19 alapján, a bosszúállás kapcsán példaként említi Sámson, Jakabot és Jánost.⁴⁸ Egy másik, a tékozló fiú példázatáról mondott prédikációjában bibliai személyek életének tragédiáját sorakoztatja fel annak alátámasztására, hogy mi történhet, ha elindul életünk lefelé a lejtőn. Sámson megvakítását, Saul és Júdás öngyilkosságát állítja elénk a Bibliából kihangsúlyozva, hogy mindegyiknek szépen indult az élete, mégis tragikusan végződött azért, mert nem tudtak a lejtőn megállni.⁴⁹

Bibliai igéket is előszeretettel használ, hogy üzenetét megerősítse: „Bizony nem könnyű a mi bosszúálló nyelvünket megfékezni. Nem hiába mondja Jakab apostol, aki nyelvét megfékezzi, az tökéletes ember”,⁵⁰ vagy amikor a bűnbánat szükségességéről beszél: „Isten nem bocsátja meg annak bűnét, aki azt igazán és őszintén meg nem bánta. Bánjátok meg azért hát a ti bűneiteket és térjete meg... hangzik újra és újra a felhívás a hívőkhöz.”⁵¹

Ecsedy Aladár prédikációiból is kimutatható, hogy óvatosan kell alkalmaznunk a „Biblia önmagát magyarázza” elvet, mert egy újabb textus, vagy bibliai rész, vagy bibliai személyhez kötődő esemény könnyedén válhat újabb kifejtésre, magyarázatra váró igévé. Az említett esetekben például, ha nem ismeri valaki Sámson, Saul vagy Jakab és János történetének vonatkozó részeit, aligha érti, hogy mit szeretne kifejezni az igehirdető. Ismerni kell tehát a gyülekezetet, mert ha nem jártasok a Biblia világában, akkor hiába idézünk eléjük bibliai részeket. Néha tehát ugyan zavaró az, amikor Ecsedy a bibliai személyek életéből meríti példáit, még akkor is, ha joggal gondolhatjuk, hogy a gyülekezet bibliaismerete átlagon felüli volt. A kiválasztott passzusok azonban, ahogyan a fenti két eset is mutatja, általában mégis kiválóan segíthetik az applikációkat.

Ecsedy, ha szabadabban is nyúl egy textushoz, ez semmiképp nem megy az írás-szerűség rovására. Igehirdetői ethosza egy pillanatra sem csorbul. Azt viszont meg kell jegyeznünk, hogy ha nagyobb nyelvtani és kortörténeti körülményekkel járna el, akkor még gazdagabbá tehetné egy alapige üzenetét, és alapjaiban megóvná magát az esetleges félremagyarázástól, változatosabbá formálhatná a diszpozíciót is. Sablo-

⁴⁷ ECSEDY Aladár: Beteg-e valaki közületek?, in Uő.: *Egy év a szószéken*, 172.

⁴⁸ ECSEDY: Magatokért bosszút ne álljatok (1945), in Uő.: *Egy év a szószéken*, 27.

⁴⁹ ECSEDY Aladár: Lefelé a lejtőn (Esztergom, 1947. május 4.), in Uő.: *Egy év a szószéken*, 54.

⁵⁰ ECSEDY: Magatokért bosszút ne álljatok, 26.

⁵¹ ECSEDY Aladár: Milyen az imádkozó ember (Tahitótfalu, 1945. május 10.), in Uő.: *Egy év a szószéken*, 267.

nosnak tartom számtalan esetben az ebből is fakadó tételezést a „Ki – Mit – Kinek – Hogyan – Miért” skatulyába helyezve.

Többször előfordul, hogy a saját kora hermeneutikai gondolkodása szerint nem adekvát módszereket használ. Találkozunk allegorikus fejtegetéssel Jerikó újjáépítése kapcsán, amikor a Józsué-átkot megfélelteti Krisztus átokhalálával: „És most álljunk meg egy kicsit és gondolkozzunk el ennek a történetnek mély és titokzatos jelentőségén.... Isten az ember elveszett boldogságának városát újra megépíthesse, újjáépíthesse, ezért az Ő Fiának a vérét és életét kellett odaáldoznia. ... Jézus vérén fundáltatott meg a mennyei Jeruzsálemnek, a mi boldogságunk jerikójának alapja.”⁵² Találkozunk tipológiával: „Nagyon jól tudjuk azt is, hogy József személye az Úr Jézust ábrázolja. ... Mivel József az Úr Jézus előképe, nyilvánvaló, hogy a József által mondott szavak egyben az Úr Jézus szavai is.”⁵³ Adódik spiritualizálás is Péter halfogásával összefüggésben, amikor Jézus „Evezz a mélyre” utasítást ad neki: „itt lelki vizekről van szó, a lelki élet területén való evezésről, a lelkiekben való elmélyedésről.”⁵⁴

Összességében tekintve a textushasogatás módszereit és irányait, azt mondhatjuk, hogy lehet, hogy mai szemmel nem mindig a legkörülményesebben közeledik a textushoz, de amit mond az koherens az evangéliummal, és ami a legfontosabb, hogy Krisztushoz vezet. Gondolkodásában a homiletikai praktikum elnyomja a homiletikai studiumot.

4.3. Ecsedy Aladár állapotszerű igehirdetése

A megszokott gyülekezetszerű és időszerű igehirdetés meghatározásánál szívesebben használom az *állapotszerű* kifejezést, mert a gyülekezet, amelyhez intezzük szavainkat térben és időben konkrét. *Hic et nunc* van jelen, egy adott állapotban. Ez az állapot két felől formálódik: belülről, a tagok egyéni életének eseményei, körülményei, hitük megélésének mélységei felől, és kívülről, az őket körülvevő világ rájuk gyakorolt hatása felől. Lelkipásztorként mindkettőt ismernem kell, hogy a gyülekezet egészségesen, bibliai alapokon igazi krisztusi közösségként formálódhasson. Ezért állapotszerűnek (gyülekezetszerű és időszerű) tekintem a prédikációkban megfigyelhető olyan interpretációkat, amelyek így egyfelől a gyülekezet belső életére reflektálnak, abban próbálnak útmutatást adni, másfelől viszont kilépve e

⁵² Részletesebben: „És most álljunk meg egy kicsit és gondolkozzunk el ennek a történetnek mély és titokzatos jelentőségén.... az a lerombolterős város, az a lerontott kőfal az Isten paradicsoma, az Éden ... az ember azonban nem hallgatott Istenre, engedetlené vált, s ezért lerontattak az Édenkert kerítései, és kapuja ... Isten megátkozta az embert, megátkozta sz asszonyt, megátkozta a kigyót és megátkozta a földet. ... Jézus az átokfán meghalt értünk, amikor átokká lett, amikor Istennek átkát magára vette... Az isteni átok oldódik fel a kereszten az isteni szeretetben. Gondolkozzunk csak el azon, hogy milyen nagy szeretet kellett ehhez az isteni újjáépítéshez, hogy Isten az ember elveszett boldogságának városát újra megépíthesse, újjáépíthesse, ezért az Ő Fiának a vérét és életét kellett odaáldoznia. ... Jézus vérén fundáltatott meg a mennyei Jeruzsálemnek, a mi boldogságunk jerikójának alapja.” ECSEDY: Jerikó újjáépítése, 207.

⁵³ ECSEDY Aladár: Jöjjetek közelebb hozzám (Hatvan, 1947. június 15.), in Uő.: *Egy év a szószéken*, 148.

⁵⁴ ECSEDY Aladár: Evezz a mélyre (Református Igehirdető, 1933 július), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 136.

lokalitásból, a teremtett világot, benne Krisztusnak már itt e nagyobb gyülekezetét, a keresztyénséget is perspektívájukba hozzák.⁵⁵

4.3.1. Aktualitások

Az egyházi év ünnepei határozottan kényszerítik Ecsedyt is, mint minden lelkipásztort, azoknak megfelelő igehirdetésre. Ezekon túl fontosnak tartja, hogy egyéb társadalmi ünnepeknél (május 1., farsang, hősök ünnepe), vagy a falusi, gazdálkodó élet meghatározó eseményeit jelző mérföldköveknél (aratás, szüret) egy ünnepi prédikáció erejéig megálljon. Sok esetben interpretál gyülekezeti, közösségi alkalmakat, mint például egyetemes imahét lezárásaként annak témáját összegzi, és ezekben nem marad el a gyakorlati útmutatás sem. A „Hogyan imádkozunk?” című prédikációjában például az imádság kérdésével foglalkozik úgy, hogy abbéli reményének ad hangot, hogy a gyülekezeti tagok imaközösségekbe kapcsolódnak majd be. A prédikáció megjelent a *Református Igehirdetőben*, de saját gyülekezetében is elhangzott, hiszen a gyülekezet számszerűsített adatával kezdi.⁵⁶ Nem kerüli el a helyi közösséget érintő, előbukkanó problémák igei megvilágítását, noha ilyenkor érezhető, hogy a téma szüli a prédikációt, amelyhez keres egy textust, de végül abból a textusból indul ki.

Egy május 1-én elmondott prédikációjában bátran áll ki az Ige igazságával, és világít rá az ünnep transzcendens dimenziójára. Ecsedy határozottan hirdeti Jn 6,27-ből kiindulva, hogy „a munkát nem lehet ünnepelni a munka ősforrása, Isten nélkül. A munkát nem lehet elválasztani Istentől, mert minden jó adomány és tökéletes ajándék onnan felülről száll alá a Világosság Atyjától.”⁵⁷ Ecsedynek fontos, hogy gyülekezete ne zárkózzon be, ezért a tágabb közösségi, falusi, sőt világba kitekintő aktualitásokat is szem előtt tartja. Beszél olyan dolgokról, amik érdeklik őket, vagy amelyeket éppen rosszul gondolnak.

4.3.2. Közösségformálás

Ecsedy 32 éven át volt pásztora gyülekezetének, fontos volt számára, hogy krisztusi közösségként legyenek együtt. Bátorította őket, hogy ne elégedjenek meg „a keresztyénség megdagadt és megszülesedett”⁵⁸ népegyházi vallásosságával, hanem formálódjanak „igazi keresztyén gyülekezeti közösséggé”,⁵⁹ amihez mintát „tisztá forrásból”,⁶⁰ az első gyülekezet életéből kell meríteni. Az emberi élet mindennapos problémáját, a betegséget például, és az ahhoz való egyéni és a közösségi viszonyulást bibliai alapokra helyezi a Jak 5,14-15-ből kiindulva, a híveket a terhek együtt hordozására buzdítva. Ezen túl lelkigondozói szándékkal azt is elmeséli, hogy mivel kórházi lelkész volt, a gyüleke-

⁵⁵ RÓZSAI Tivadar – JÁNOSY Imre: Az időszerű igehirdetés, *Theológiai Szemle*, 7. új évfolyam, 1964/5–6, 137.

⁵⁶ ECSEDY: Hogyan imádkozunk?, in Uő.: *Szeretlek téged Uram*, 122.

⁵⁷ ECSEDY Aladár: Munkálkodjatok (Tahitótfalu, 1946. május1.), in Uő.: *Egy év a szőszéken*, 137.

⁵⁸ ECSEDY Aladár: Beteg-e valaki közületek?, 168.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo.

zetben is különösen igyekszik odafigyelni a betegekre. Ennek összefüggésében arról is beszél, hogy nincs olyan, aki a betegséget elkerülhetné, nem kell tehát büntetést látni a betegségben, hanem inkább Isten „mennyei követét”, amivel nevelni akar bennünket.⁶¹

Visszatérő óhaja, hogy a gyülekezet formálódjon testvéri közösséggé: „Testvérei egymásnak azok, akik a hit által egy atyának, a Mennyei Atyának, az Istennek gyermekei. (...) Az igazi gyülekezeti és keresztyén közösségnek is ez a titka. Az a kérdés, hogy tudunk-e mi a mi Urunkban a Jézus Krisztusban egymásnak igazi testvéreivé válni?”⁶² Tudja jól, hogy ehhez néha rá kell világítani a hibákra, nevéen kell nevezni a problémákat: „Ha Jézus itt körülnéz a mi sorainkban, ha szétnéz ebben a templomban, vajjon nem talál itt büszke és elbizakodott embereket? Nem talál itt olyanokat, akik a másikat semmibe sem veszik? (...) Voltam már nem egyszer tanúja annak, hogy valaki még azt sem bírta ki, ha valaki mellé ült... Nem egyszer panaszkodnak szegény asszonyok amiatt, hogy a gazdagok elhúzódtak tőlük. A büszkélkedő, az elbizakodott, a másokat lenéző ember nem képes imádkozni.”⁶³ Prédikációinak közösségformáló hatása leginkább abban volt, hogy nem „beszélt el” a gyülekezete feje felett, hanem közöttük élte mindennapjait. Látogatta a családokat, dolgozott, beszélgetett velük. Szó szerint exegetálta gyülekezetét, így nem légüres térben hangzottak el szavai.

4.4. A református teológia néhány princípiumának megjelenése

Ecsedy ritkán bocsátkozik egzakt teológiai fejtegetésekbe. Inkább gyakorlati szempontból, de határozottan a Biblia és hitvallásaink alapján közelít meg dogmatikai kérdéseket, mindezekhez pedig még egy nagyon fontos aspektus járul: önmaga, az ahogyan ő megéli hitét, ahogyan ő gondolkodik Istenről, amilyen kapcsolatban van Krisztussal, ahogyan ő maga is küzd kísértésekkel, és amilyen fontos számára a megtérés valósága. Lelkipásztorként önmagunk is teológiánk forrásaként szolgálunk. Ezért fontosnak tartom, hogy szakítsunk időt önmagunkra, Istennel való kapcsolatunkra, saját lelkvilágunk karbantartására, és nem utolsó sorban a tudományos ismereteink fejlesztésére. Nem mérgezhetjük hamissággal azt a vizet, amiből inni viszünk.

4.4.1. Krisztus személye és munkája

Ecsedy számára Isten emberhez hajló szeretetének egyértelmű megtestesülése Jézus Krisztus. „Isten szeretete csodálatos szeretet volt. Lett belőle jászolbölcső (...) lett belőle gólgotai kereszt.”⁶⁴ Ő Szentháromság második személye, akiben „Isten testet öltött és lakozott miközöttünk. Jézusban az Isten van jelen, mert Jézus Krisztus Isten fia. (...) Nem ember a Krisztus.”⁶⁵ A megdicsőülés hegyén történtek alapján billen Krisztus isteni természetének kihangsúlyozása felé, mert hallva a hegyen elhangzó mennyei szót az, amit Lohmeyer így fogalmaz meg: „A nyilvánvaló ember

⁶¹ Uo., 170.

⁶² ECSEDY Aladár: A testvéri szeretet (Pócsmegyer, 1947. július 6.), in Uő.: *Egy év a szószéken*, 177.

⁶³ ECSEDY: Milyen az imádkozó ember, 267.

⁶⁴ ECSEDY: Úgy szerette, 12.

⁶⁵ ECSEDY: Csak Jézust egyedül, 82.

és elrejtett Úr (...) ebben a pillanatban nyilvánvaló Úr és elrejtett ember lesz.”⁶⁶ „Aki benne élt ebben a világban, de nem volt ebből a világból való.”⁶⁷ Krisztus Istennel való egylényegűségét olykor szemléletes képekben fejezi ki: „Mint ahogyan a mézben benne van annak a virágnak vagy azoknak a virágoknak az illata, amelyből a méhecskék a méz tartalmát szívták, úgy van benne a krisztusi szeretetben is minden olyan dolog, ami Isten lényegéből való.”⁶⁸ Ecsedy nem zárja a múltba Jézust, igyekszik a ma is jelenvalóságát és munkáját az *akkor és most* együtt említésével hangsúlyozni. „... mint amilyen szeretet őbenne volt és van”,⁶⁹ aki ma is „buzgón imádkozik értünk.”⁷⁰ Ő Isten megtestesült szabadítása, mert „amit az első emberpárnak ígért, beteljesítette, amikor Jézus Krisztust elküldte a földre.”⁷¹ Ő nem megmutatja a bűnös embernek a szabadítás és üdvösség útját „a cél felé, amely felé a mi urunk hívott bennünket”,⁷² hanem kihangsúlyozza, hogy oda egyetlen út van: „Ez az egy út: Jézus, aki azt mondja magáról: Én vagyok az út. Nincs más út és nincs több út. Aki ezt nem hiszi, próbálja meg, keressen magának más utat. Az üdvösséghez csak ez az egy út vezet. Vallás sokféle van, út azonban csak egyféle van és ez az egyetlen út az Úr Jézus Krisztus. (...) Krisztus maga az út”,⁷³ amely célba visz.

4.4.2. Szentháromság

Szentháromság vasárnapján az 1Jn 5,7 alapján kitart amellett, hogy „emberi ajk ki nem magyarázhatja... isteni titok, a titkok titka, hogy az egy Isten három személy, hogy a három személyben kijelentett Isten tökéletes egységet jelent”,⁷⁴ és „emberi ügyességgel megfejteni nem lehet soha... semmi más nem segít, csak egyedül a ki nyilatkoztatás, a kijelentés.”⁷⁵ Tanító jellegű prédikáció a Szentháromság homileitikumának helyes értelmezésével, amelyben a titkok titkának mégis valamiféle emberi köntöst próbál szabni, azon gondolatmenet szerint, hogy *1. A szentháromság alapja, 2. A szentháromság lényege, 3. A szentháromság gyakorlati haszna*. A dogmatikai fejtegetést messzire elkerül, de az analógiák keresésének a teremtett világban utat ad: „lehet valaki otthon édesapa, hivatalban pl. orvos, közéleti szereplésben például politikus.”⁷⁶ Óvatosan kell ezekkel a megfeleltetésekkel bánnunk, mert hajlamosak vagyunk kényszeredetten ilyen formában bizonyosságot tenni a Szentháromságról. Jó szem előtt tartanunk, hogy „nem a prédikáció van a dogmatikáért, hanem éppen

⁶⁶ Az idézetet Steinbach József igetanulmányában találtam. STEINBACH József: *Istenből szólunk*, Pápa, Dunamelléki Református Egyházkerület, 2016, 551.

⁶⁷ ECSEDY Aladár: Kicsoda szabadít meg? (é.n.), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 219

⁶⁸ ECSEDY: *Egy év a szószéken*, 10.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ ECSEDY Aladár: A Sátán kikért (Tahitótfalu, 1947. július 27.), in Uő.: *Egy év a szószéken*, 226.

⁷¹ ECSEDY Aladár: Az ígéretek Istene (Tahitótfalu, 1946. december 1.), in Uő.: *Egy év a szószéken*, 318

⁷² ECSEDY Aladár: Én vagyok az út (Református Igehirdető, 1939. május), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 226.

⁷³ Uo.

⁷⁴ ECSEDY Aladár: Szentháromság (Tahitótfalu, 1945), in Uő.: *Egy év a szószéken*, 165.

⁷⁵ Uo., 163.

⁷⁶ Uo., 166.

fordítva⁷⁷ – ahogyan Boross megjegyzi. Nem dogmatikai tételeket kell megmagyaráznunk, hanem a református dogmatika fundamentumán kell megállnunk.

4.4.3. *Keresztyén reménységről*

A földi életen túlnyúló mennyei valóság reménységére gyakran irányítja a figyelmet Ecsedy. „Ne szégyeljünk láthatatlan, nagy, örök jutalomban reménykedni. A húsvéti diadal szárítsa fel hulló könnyeinket, és emelje fel tekintetünket az égre, sőt tovább, túl az égnél, az eget egére, a láthatatlan lelkek boldog birodalmára, s éljen ott szívünkben a találkozás áldott érzete...”⁷⁸ „Van egy hely, van egy csodálatos hely ahonnét nem lehet számítani soha senkit. Isten ezt a helyet készítette az Őt szeretőknek. Jézus azért ment el erről a földről a mennybe, hogy nekünk ezt a helyet készítse el.”⁷⁹ Hiányolom, hogy a mennyország valósága a jelenre vonatkoztatva kevésbé bontakozik ki.

4.5. *Evangelizációs, ébresztő hangsúlyok az igehirdetésében*

Ecsedy Aladár egyedi adottsága, hogy bárhol-bármikor képes evangelizáló hangnemet megütni. Természetesen ez az országos evangelizációk alkalmával, aminek évtizedekig szervezője és munkálója, mutatkozik meg legélesebben, de az úrnapi istentiszteletek prédikációiban sem nyomja el ezt a hangot. Gyakran kap hangsúlyt az ébresztő prédikáció *telosa*: a „bűn álmából”⁸⁰ való felébredtés.

4.5.1. *A bűn valósága és „a bűnbe vivő” realitása az igehirdetéseiben*

A bűn, ami elválaszt Istentől, ami romba dönti az emberi életet: „Aki bűnből épít magának palotát, az számolhat azzal, hogy ez a palota egyszer ráomlik és maga alá temeti. Az ilyen ember számolhat azzal, hogy elevenen eltemetve bűneinek romjai alól kell majd szabadulásért kiáltani, ha még lesz számára egyáltalán kegyelem.”⁸¹ Mint jelenlevő realitás, az ember igazi boldogságának akadálya, és addig nem tud az ember előre lépni, amíg a bűneit fel nem ismeri, és meg nem „tudja, hogy Isten miként szabadította meg nyomorúságaiból és ezért nem tud hálás lenni.”⁸² Ha el is jutunk oda, hogy felismerve és megbánva bűneinket, Jézushoz kötjük életünket, akkor sem tudunk kitartani, hanem „eltávolodunk Jézustól, mert jobban szeretjük a bűnt, mint Jézust. Nyilvánvalóvá lesz előttünk, hogy dönteni kell: vagy Jézus, vagy a bűn.... Mi inkább a bűnhöz ragaszkodunk.”⁸³ Bűn és bűn között nincs különbség, hívja fel a figyelmet Ecsedy,

⁷⁷ BOROSS Géza: A krisztológia homiletikai problémái, *Theológiai Szemle*, 16. új évfolyam, 1975/9–10, 268.

⁷⁸ ECSEDY Aladár: Miért tévelyegtek? (Református Igehirdető, 1937. május), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 37.

⁷⁹ ECSEDY Aladár: Négy harang az ige tornyában (é.n.), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 52.

⁸⁰ BOROSS Géza: Az ébresztő prédikáció, *Theológiai Szemle*, 34. új évfolyam, 1991/6, 377.

⁸¹ ECSEDY: Milyen az imádkozó ember, 271.

⁸² ECSEDY: Az atyai szív (1946), in Uő.: *Egy év a szószéken*, 22.

⁸³ ECSEDY: Jöjjetek közelebb hozzám, 149.

noha hajlamos a keresztyén ember is főbűnökben és kisbűnökben gondolkodni,⁸⁴ ezért figyelmen kívül hagyja, hogy „bűn az is, amikor az ember a jócselekedetekben mindig hátul kullog, vagy hozzá méltatlan módon vesz abban részt.”⁸⁵ A leghatározottabban és némi vigasztalással állapítja meg, hogy „a hívő ember nem mondja magáról, hogy bűn nélküli, hogy hibánélküli, de elmondja nagy örömmel, hogy azzal az életével, amit Urától nyert, igyekszik neki szolgálni hűségesen.”⁸⁶ Ebbe a szolgálatba próbál beleavatkozni a Sátán, akinek más célja nincs, minthogy az embert a pusztulásba taszítsa. Nagyon komolyan veszi Ecsedy a Sátán munkáját a világban, nyíltan beszél erről prédikációiban: „Nem tréfadolog tehát az, amikor valaki a Sátán kezébe kerül, amikor valakit kikér a Sátán. Életre és halálra menő dolog ez.”⁸⁷ Egyetlen erőforrásunk a Sátán destruktív szándéka elleni harcban, hogy „ha pedig a szívünkben a Sátán bosszúra tüzelne bennünket, meneküljünk oda Jézus Keresztjéhez!”⁸⁸

4.5.2. Személyes hangvétel az igehirdetésben

Ecsedy Aladár személyes hangvételű igehirdetéseiben példaértékű, hogy nem csupán hamartológiai megjegyzéseket közöl, hanem szótérológiai távlatokat is megnyit: „Ime tehát testvérem, aki hallgatod-e bizonyágtévő szavakat, jegyezd meg magadnak, hogy Jézus téged hív, ne mentegesd semmivel magadat, hanem fogadd el, hogy Jézus nem mond le rólad, hanem türelemmel és szeretettel vár a te megtérésedre.”⁸⁹ Egészen közel hajol hallgatóihoz, szinte ő maga adja át Isten felkínált kegyelmének meghívását. A királyi menyegző kapcsán egyenesen ezt mondja: „Isten az embereket nagyon sokféle módon hívogatja az Ő Igéjének megterített asztalához. Meghívót küld. A meghívó névre van címezve. A te neved van reá írva.”⁹⁰ Nem az úrvacsora asztalára érti ezt Ecsedy, hanem mennyei királyságban elkészített vendégségre. Nem feledkezik meg arról, hogy az egyes szám második személyben történő igehirdetés teleologikus célja nem csupán a negatívum felmutatása, hanem a bocsánat és az újrakezdés irányába mutató is.⁹¹

4.5.3. Megtérés posztulátuma

Ecsedy is határozottan állítja, hogy az ember alapvetően bűnös. Ez a kiinduló állapot, ebből kell megszabadulnia, hogy eljuthasson az üdvösségre, a „Romlás városából az

⁸⁴ ECSEDY Aladár: Bűn, amelyikről meg szoktunk feledkezni (Tahitótfalu, 1947. március 2.), in Uő.: *Egy év a szószéken*, 45.

⁸⁵ Uo., 47.

⁸⁶ ECSEDY Aladár: Anániás és Zafira bűnének három tanúsága (Református Igehirdető, 1935. június), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 168.

⁸⁷ ECSEDY: A Sátán kikért, 223.

⁸⁸ ECSEDY: Magatokért bosszút ne álljatok, 29.

⁸⁹ ECSEDY Aladár: Kényszerítés bejönni mindenkit (Tahitótfalu, 1947. május 1.), in Uő.: *Egy év a szószéken*, 186.

⁹⁰ Uo., 181.

⁹¹ SZARKA Miklós: Igehirdetés egyes szám második személyben, *Theológiai Szemle*, 30. új évfolyam, 2010/1, 17.

Idvesség városába.”⁹² Ezt az utat, ami nem lehet más, csakis Krisztus, akarja mindenáron felmutatni. Az embernek elengedhetetlenül szüksége van arra, hogy bűneit felismerje, megbánja és azokból megtérjen. Erős hangvételű kritikai prédikációjában némi malíciával így szól:

„Lehet-e nagyobb győzelem valakinek az életében, mintha Jézusnak adja át az utolsó szót? Ám ne tedd. Legyen tied mindig az utolsó szó, inkább áldozd fel a békességet otthonodban, az egyetértést szeretteid társaságában, de jegyezd meg, hogy ebben az esetben is Jézusé lesz majd az utolsó szó. Mert egyszer mindnyájunknak meg kell jelennünk az Ő ítélőszéke előtt, s ott többet már nem lesz mentségünk. Eljön az idő, amikor ha akarsz, sem tudsz többet szólni a magad mentségére, s mivel nem tetted a magad ügyét Jézus kezébe, ő sem szólhat mentségedre semmit. Hanem vádolni fog, mint a te bírád!”⁹³

Krisztus kognitív megismerése még nem jelenti, hogy valóságosan jelenlévővé is válik életünkben: „Nem elegendő, ha Jézust befogadjuk a házunkba, hanem be kell őt fogadnunk a szívünkbe is. Békességet és csendességet csak az a Jézus tud adni, aki bűnös emberszívben lakik.”⁹⁴ „Egy lehetőség van csak a számodra és ez az, hogy megtérj. Gyökeres megújulásra, gyökeres megváltozásra van szükség.”⁹⁵

Ecsedy éles hangsúllyal beszél a megtérés szükségességéről, de hiányzik annak kihangsúlyozása, hogy nem elég csupán az emberi akarat. „Radikális antropológiával”⁹⁶ tekint az emberre, bátran beszél a bűnről, krisztológiája is radikális, egyedül Krisztus által van kegyelem, bűnbocsánat és üdvösség, ami azonban hiányzik az a radikális pneumatológia, hogy mindez nem emberi érdem, hanem a Szentlélek megújító hatalma. Sajnos alapvetően hiányzik a prédikációiból a pneumatológiai hangsúly.

4.5.4. *Preadicatio crucius*

Ecsedy vizsgált prédikációiban, amelyek nem kifejezetten evangélizációs *scopus*-sal hangoztak el, vagy íródtak meg, mégis szembe ötlően központi elem, a *λόγος ὁ τοῦ σταυροῦ* (1Kor 1,18), a *preadicatio crucius*. Alig marad el, hogy ne mutatná fel Krisztus keresztyét, kifejezve, hogy a horizontálisan lehajló Isten és a vertikálisan haladó emberi élet Krisztus golgotai keresztyének metszéspontjában találkozhat csak. „A haláltól egyes egyedül a Krisztus vérével festett zászló ment meg. (...) Tekints Jézusra. Tekints az Ő keresztyére. Jézusban szabadulás van. Jézus megszabadít e halálnak testéből. Kiálts bátran a Te Szabadítódhoz!”⁹⁷ Ecsedy holisztikusan gondolkodik Krisztus váltságmunkájáról, abban az értelemben, hogy mindenki számára elérhető, de ezt alkalmazza az egyes emberre nézve is: „És most nézz fel a Golgotai keresztre és

⁹² ECSEDEY: Magatokért bosszút ne álljatok, 26.

⁹³ ECSEDEY Aladár: Egy a szükséges dolog (Tahitótfal, 1947. június 8.), in Uő.: *Egy év a szószéken*, 191.

⁹⁴ Uo., 188.

⁹⁵ ECSEDEY: Négy harang az ige tornyában, 50.

⁹⁶ BOROSS: Az ébresztő prédikáció, 380.

⁹⁷ ECSEDEY: Kicsoda szabadít meg?, 219.

lásd meg ott az egész világot megmentő szeretetet, és lásd meg azt, aki a bűn halálra gázoló kerekei alól szabadít meg téged.”⁹⁸A bűn sanyargatásából, az indulatok és agresszió rajtunk eluralkodó hatalmából „meneküljünk oda Jézus Keresztjéhez! Ha a kereszt alatt leborulunk, megcsendesedik a mi lelkünk...”⁹⁹

4.6. *Profétai jelleg az igehirdetésben*

Ecsedy Aladárnál nem akkora társadalmi hangsúllyal jelentkezik a profétai hang, mint kortársai közül például Ravasz Lászlónál vagy Victor Jánosnál. Látja gyülekezete tévelygéseit, és nem hagyja szó nélkül azokat. Krisztustól nyert bátorsággal, Szentlélek tüzevel, de mindig bibliai alapon emel szót, ha kezd ellaposodni a kegyesség. *Egy a szükséges dolog*¹⁰⁰ című prédikációja erőteljes profétai hangvételű, amelyben végig a textus mellett maradván applikál a keresztyén hívő ember kísértéseire. Önvizsgálatra hív, klasszikus belmissziós gondolatokkal színezve. „Na és most gondold magadra. Hányszor vagy Te is ilyen Márta? Hányszor tart téged is vissza a templomból, a bibliaórákról a konyhád, az ebéd vagy a vacsora. S ha Jézus ma bejelentené nálad látogatását bizonyára Te is arra törekednél, hogy megmutasd, milyen kiváló háziasszony vagy. Sütnél, főznél, hogy ellátsd őt mindennel s annyi munkát csinálnál magadnak, hogy nem érnél rá Jézussal még szót váltani sem.”¹⁰¹ Majd rátér a panaszkodásra, ahol lesújt szavaival: „Hány hívő ember van, akinek az ajka szüntelenül panaszkodik és siránkozik. Panaszkodó és siránkozó keresztyének. Milyen szájalmas sereg! (...) Nem panaszkodó keresztyénekre, hanem hálaadó emberekre van szükség.”¹⁰² A szélesebb körben megjelenő *Református Igehirdető*ben így ír: „Hány ember van így Istennek ünnepi üzeneteivel, jár-ke, dolgozik, fut, szalad panaszkodik..., hallja a körülötte felhangzó beszédet, de nem hallja meg a hívogató harangszót, nem érdekli az ünnepi igehirdetés, legfeljebb annyit jelent számára az ünnep, hogy jobb ebédre lehet számítani.”¹⁰³ Riasztja a háládatosság hiánya, ami miatt szót emel: „Sohasem tud az ember megelégedni, többre és többre vágyik az ember, a hála hiányzik életünkéből.”¹⁰⁴

A kapernaumi századosra mutatva figyelmeztet az individualizmusból fakadó önző viselkedés eluralkodására, itt azonban szélesebb látószöveget választ, és kilépve a gyülekezet köreiből a társadalom felé fordul:

„A mai világ, a mai nyomorult önző világ tele van szív nélküli emberekkel. Küzdünk a sok anyagi gonddal, intézményeink, egyházaink olyan irtózatossan nehéz. Ránk nehezedik az árvák, a szegények, az elhagyottak gondja... mit kell mondjunk? (...) Kevés a

⁹⁸ ECSEDY Aladár: Legnagyobb szeretet (Református Igehirdető, 1936. december), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 18.

⁹⁹ ECSEDY: Magatokért bosszút ne álljatok, 29.

¹⁰⁰ ECSEDY: Egy a szükséges dolog, 187–191.

¹⁰¹ Uő., 189.

¹⁰² Uő.

¹⁰³ ECSEDY Aladár: Jézus veled együtt megy (Református Igehirdető, 1940, március), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 230.

¹⁰⁴ ECSEDY: Az atyai szív, 21.

pénz, rossz az esztendő? – az bizonyos..., de mondjuk meg az igazabbat – kevés a szív embere. Ahol szív van, ott minden van, ott a kevés megsokasodik, ott a szegénység gazdagsággá lesz, ott a szenvedés is hálaadássá válik.”¹⁰⁵

Hangot ad az eluralkodó egyház ellen is:

„A testvér fogalom kiveszőben van még vérségi értelemben is. Egyre több azoknak a családoknak, otthonoknak a száma, ahol nincsen testvér. (...) Szótlan tiltakozás, lázadás az egyke a testvériség ellen. Milyen szomorú, ha arra gondolunk, hogy éppen a mi magyar családjaink szenvednek ebben a betegségben. Hogy beszéljünk testvéri szeretetről ott, ahol nincs is testvér (...) Nem megromlott gondolkozási mód-e az, ahol minden érkező testvért tolvajnak tekintenek, mert ellopja az elsőszülött gyermek vagyonának a felét.”¹⁰⁶

Ezen túl Ecsedy erős társadalmi kritikát fogalmaz meg más társadalmi kérdésekben is, mint például az árva gyerekek iránti felelősség, a betegekkel való őszinte orvosi beszéd, a szegények megsegítése. Az egyháznak, és benne a lelkipásztornak szerinte mindig a nyilvánosság igényével kell megszólalnia. Ilyenkor pedig fel kell vetni a kérdést, hogy mit mond az Ige a társadalomról, de válaszokat is kell találni. Ez nem könnyű. A Szentlélek vezetése szükséges, őszinte leborulás Isten előtt, hogy kiimádkozzam mit mondjak. Ma is ez a legkényesebb vonása igehirdetésünknek.

4.7. Tanító jelleg az igehirdetéseiben

Különösen az egyházi ünnepeken elmondott prédikációk hordozzák magukon a tanítói jellegzetességeket. Ecsedy kitart az ünnepek homiletikuma mellett és azokon belül élesít egy-egy teológiai kérdést. 1945. áldozócsüdtörtökén Jn 18,36 alapján tanít az „Úr Jézus országról... 1. a láthatatlan országról, 2. az ország királyáról, 3. az ország törvényeiről.”¹⁰⁷ Az evidenciákon átlépve kiváló érzékkel konkretizálja a témát – amire mindenkor, ma is szükség is van,¹⁰⁸ ha tanító szándékkal akarunk szólni: „Krisztus előtt meghódolt minden egyes emberi szív Isten láthatatlan országának egy tagállamává válik. Bárhol is lakjon az illető... Tévedne az, aki azt hinné, hogy ez a tanítás hadat üzen a földi országoknak és a faji határoknak. Nem úgy van. A magyar ember magyar marad akkor is, mikor Isten országának tagjává válik.”¹⁰⁹

A mindennapi bibliaolvasás szükségességéről beszél az ApCsel 8,27-35 alapján ugyancsak pontos megfogalmazásokban:

¹⁰⁵ ECSEDY Aladár: Szív embere (é.n.), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 26.

¹⁰⁶ ECSEDY: A testvéri szeretet, 176.

¹⁰⁷ ECSEDY Aladár: Nem e világból (Tahitótfalu, 1945. május 10.), in Uő.: *Egy év a szószéken*, 139.

¹⁰⁸ NAGY István: *Homiletika*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Gyakorlati Teológiai Tanszék, 2006, 231.

¹⁰⁹ ECSEDY: Nem e világból, 139.

„A Bibliát mindenkinek magának kell olvasni... szüksége van minden hívő keresztyén embernek arra, hogy a Biblia neki magának szóljon és mondjon olyan dolgokat, amiket nem mondhat neki más, csak egyenesen és közvetlenül maga az élő Isten. (...) Legjobb a Bibliát reggel olvasni. ...amikor az ember a napi munka kezdetén áll, amikor erőt kell kérjen és vegyen a napi munkára. A katonák nem este veszik a napi parancsot, hanem reggel.”¹¹⁰

Ilyenkor sem marad el természetesen a Krisztus megismerésére való buzdítás: „mindaddig nem értheted meg az Ígét, amíg meg nem ismerted és el nem fogadtad megváltódat, a Krisztust.”¹¹¹

4.8. *Lelkigondozói jelleg az igehirdetéseken*

Ecsedy együtt lélegzik gyülekezetével, ismeri tagjainak minden rezdülését, örömét, szomorúságát, küzdelmeit és kísértéseit. Tudja, hogy mikor kell inteni és mikor kell bátorítani, mikor kell együtt örülni és hálaadásra hívni, de tudja azt is, hogy mikor kell vigasztalni. Bensőséges kapcsolata az élő Krisztussal biztosítja hitelességét hallgatói előtt, ami elengedhetetlenül fontos az igehirdetés lelkipapjai számára. „A hit növekedése és tisztasága az igehirdetőben egyben a hallgatóság életében történő hasonló változások feltétele”¹¹² – írja Kocsev Miklos. Ha erre gondolunk, máris megértjük, hogy miért volt olyan élő gyülekezet Tahitótfaluban. A megpróbáltatások és kísértések közepette, Ecsedy képes Isten hűségéről beszélni, és bátorítani: „Igen sokszor azt gondolják az emberek, hogy a ránk bocsátott kísértések Isten haragjának és büntetésének az eszközei. Ó, ez nem így van. Isten hűségét bizonyítja nagyon sokszor a kísértés, amit reánk bocsát...(...) bizonyosan kell tudnunk és el kell fogadnunk azt, hogy ezek a kísértések a mi javunkat szolgálják”,¹¹³ és idézi Kempis Tamás szavait: „Nincsen olyan szent és tökéletes ember, kinek valamikor kísértetei ne volnának... Tűz próbálja meg a vasat, az igaz embert pedig a kísértet. (...) Minden szentek nyomorúságokon és kísérteteken mentek által és nevedtek a jóban.”¹¹⁴ Jakab 5,14-15 alapigéből kiindulva a betegség mindannyiunkat megtaláló, egyetemes voltát hangsúlyozza, kiemelve, hogy bármennyire is kellemetlen ez, nem feltétlenül Isten büntetése, hanem inkább „mennyei követ”, aki (ami) által formálja személyiségünket.

4.9. *Református keresztyéni öntudatra buzdítás az igehirdetésben*

Szigorú értelemben vett hitvallásosság abban mutatkozik elsősorban, hogy a református teológia doktrínái kimutathatóan megjelennek egy-egy igehirdetésben. Semmi-

¹¹⁰ ECSEDY Aladár: Olvasod-e a Bibliát? (Református Igérető, 1937. augusztus), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 202.

¹¹¹ Uő., 206.

¹¹² KOCSEV Miklos: Inspiráló találkozás, in SZABÓ Lajos (szerk): *Homiletika ökumenikus palettán*, Budapest, Luther Kiadó, 2013, 163.

¹¹³ ECSEDY Aladár: Isten hűsége (Tahitótfalu, 1945. február 25.), in Uő.: *Egy év a szászéken*, 37.

¹¹⁴ Uő.

lyen más felekezettel össze nem téveszthető módon, a hitvallásainkban megtalálható tanításoknak érvényre kell jutniuk, amikor Isten Igéje az igehirdető által megszólal. Ezáltal egyfajta református „veretet” kap egy prédikáció. Ecsedy is hangsúlyozta a Heidelbergi Káté tanításainak fontosságát,¹¹⁵ sőt ő maga is írt Kátémagyarázatot.

Gyakorlati értelemben mindezeknek azonban felismerhetővé, és „hasznossá” kell válniuk az életünkben. Fontos a buzdítás a hitből fakadó valóságos, mások számára is érzékelhető református keresztyén életvitelre (pl. egyháziasság, jó cselekedetek, adakozás, imádság), hogy ilyen formán is Krisztusról történjen tanúbizonyság.

4.9.1. Hitvalló egyházba hívás az igehirdetéseken

Ecsedy az egyház missziói feladatát fontosnak tartja, több helyen beszél a közösségbe hívogatásról, a cselekvő bizonyoságtételről, amivel az emberek közelebb kerülhetnek Krisztushoz:

„Hadd kérdezzek meg benneteket, szoktatok-e ti is hívogatni. Elmentek-e a hivatalosokhoz, a rokonaitokhoz, barátaitokhoz, az ismerősökhöz?”¹¹⁶ Odafigyel, hogy az individuum bekapcsolódjon a közösségbe. Hitvalló református egyház, csak hitvalló egyénekből állhat össze. A Mt 5,15-ről prédikálva: „Gyülekezetünkben minden lélek egy-egy gyertyaszál. Gyülekezetünkben ahány lélek, annyi gyertya van. Sokkal nehezebb arra kérdésre megfelelni, hogy a gyülekezetünkben hány égő gyertyaszál van? (...) nem minden lélek égő lélek, Nem minden egyháztagnak ég az Isten ügyéért. Az égő gyertya világít. (...) Lehet-e azt mondani, hogy egyházunkban minden ember, minden magát református keresztyének nevező ember betölti a maga hivatását? Bizony a legtöbb csak olyan, mint a szekrényben, vagy az üzletben várakozó gyertya. (...) Egyháztagjaink égő gyertyákká csak úgy lehetnek, ha az Isten szeretetének a lángja fogja őket lángra lobbantani. (...) Minden hívó keresztyénnek hitvalló, bizonyoságtévő keresztyénnek kell lenni.”¹¹⁷

De itt nem áll meg, hanem a helyet is kijelöli, mégpedig: „Az égő gyertyát a gyertyatartóba szokás tenni, hogy világosságával betöltse a házat. (...) Ez a gyertyatartó az anyaszentegyház. (...) Mindenkinek megvan itt a maga helye. (...) Ne felejtse el, testvér, hogy az egyházban vár rád a hely. Készen van a helyed.”¹¹⁸ Mindezt pedig így fejezi be: „Az Ige félre nem érthető módon azt üzeni neked, hogy légy égő gyertya, égő gyertyája a Krisztusnak egyházad gyertyatartójában és világosságodat add tovább mindazoknak, akik a házban vannak.”¹¹⁹

Az egyházba tagolás ma is fontos feladatunk. Egyre jobban kezd kiszorulni az a gondolkodás, hogy komoly felelősséggel és kötelezettséggel tartoznak gyülekezeti

¹¹⁵ ECSEDY: Az atyai szív, 22.

¹¹⁶ ECSEDY: Kényszeríts bejönni mindenkit, 182.

¹¹⁷ ECSEDY Aladár: Égő gyertya (Református Igehirdető, 1934. október), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 184–185.

¹¹⁸ Uo., 186.

¹¹⁹ Uo., 187.

tagjaink az egyház felé. *Wellness*-keresztyénség idejét éljük. Szolgáltatásként tekintenek még helyi szinten is az egyházra. Az egyházi jogok és kötelezettségek teljesítését csak a megtért és hitvalló egyháztagok hordozhatják.

4.9.2. Hitből fakadó cselekedetek fontosságának megjelenése az igehirdetésben

Hit és cselekedet összetartozik. Ecsedy ezt folyamatosan elmondja gyülekezetének. „Isten nem ok nélkül, nem hiába és nem cél nélkül ültetett bennünket bele a világba. Azért cselekedte, hogy teremjük meg a mi hitünknek a gyümölcsseit.”¹²⁰ A cselekedeteket lényegileg megelőzi a hit, „bűn az olyan jócselekedet még ha egyébként jócselekedet is, amely nincsen hitből.”¹²¹ A jó cselekedet mögött az ember rejtve marad: „Ne keressük jó cselekedeteink által a magunk dicsőségét, hanem keressük az Urat és igyekezzünk arra, hogy az Ő szent neve magasztaltassék.”¹²² Cselekedetünknek a mozgatórugója pedig abból fakad, hogy „Isten úgy szeretett bennünket, hogy cselekedett értünk... Isten szeretete nem beszédben, hanem cselekedetekben megnyilvánuló szeretet. Bizony csak az a szeretet érdemli meg a nevét, amelyik cselekszik.”¹²³ Figyelmeztet a cselekedetek hamis motivációjára is: „Vannak emberek, akik cselekszenek jót, de kérdésből, dicsekvésből, azért, hogy cselekedeteikkel állítsanak maguknak emlékkövet.”¹²⁴ Pünkösdkor egyenesen ezt mondja: „Pünkösöd a cselekvés ünnepe. Az a keresztyén, aki nem tudja, hogy neki cselekednie kell, annak sohasem lesz Pünkösödjé.”¹²⁵

Nem mulasztja el az adakozásra felhívni a figyelmet: „Oh hát gondold meg ember, akit a fukarság, a kapzsiság, a pénzszeretet ördöge tart fogva, hogy amikor Te nem adakozol, amikor te nem cselekszed a jót, akkor nemcsak emberek ellen vétkezel, hanem vétkezel Isten ellen is.”¹²⁶

4.9.3. Imádság szükségességének megjelenése az igehirdetéseken

Ecsedy az imádságról azt mondja: „Római katolikus testvéreink gyakorolják tömegekben is a térden való imádkozást, a térdreborulást. Valljuk meg őszintén, hogy van abban valami hatalmas erő, amikor hatalmas tömegek egyszerre térdre ereszkednek, térdre borulnak Isten előtt.”¹²⁷ Gondolkodásában megjelenik tehát, hogy Isten előtt testileg is jó lenne leborulni. Bizonyítja ezt, hogy az istentiszteleti rendtartás megreformálásakor a következő ajánlással él a Zsinat felé: „A nagy imádságot talán nem kellene állva mondani, hanem inkább leborulva.”¹²⁸ Mutatja ez, hogy a puri-

¹²⁰ ECSEDY: Bűn, amelyikről meg szoktunk feledkezni, 47.

¹²¹ Uo., 49.

¹²² Uo.

¹²³ ECSEDY: Úgy szerette, 11.

¹²⁴ ECSEDY: Bűn, amelyikről meg szoktunk feledkezni, 49.

¹²⁵ ECSEDY Aladár: Pünkösdi kezdés (Református Igé hirdető, 1935. június), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 141.

¹²⁶ ECSEDY: Bűn, amelyikről meg szoktunk feledkezni, 48.

¹²⁷ ECSEDY: Milyen az imádkozó ember, 267–268.

¹²⁸ ECSEDY Aladár: Hozzászólás az istentiszteleti Rendtartás Reformjához, *Református Gyülekezet*, 2. évfolyam, 1950/1, 9.

tán kegyességi gondolkozás elevenen élt a lelkipásztorokban a 20. század közepén is. Mindemellett persze, a helyes imádkozás „elemeinek” tekinti a következőket: „belső megalázkodás”, „bűneink meglátása” és „bűnbánat”.¹²⁹ Az imádságban kaphatunk őszinte képet magunkról, mert „az imádkozó ember tükörbe néz, és ebben a tükörben saját magát látja meg”.¹³⁰ Az őszinte bizalom érzése nélkül pedig semmit nem érnek szavaink: „Nehéz dolog úgy imádkozni, hogy ha nem bízunk annak meghallgatásában.”¹³¹ Ha bizalom nélkül imádkozik az ember, az felesleges időtöltés, „lelki érzéstelenítés”¹³² csak, semmi egyéb.

5. Ecsedy Aladár igehirdetéseinek formai sajátosságai

5.1. Az igehirdetések stílusa

„Hogyan prédikáljunk a modern embernek?”¹³³ – teszi fel a niebergalli kérdést a múlt század elejétől minden homiletikai útkeresés, válaszok után kutatva, segítséget várva sokszor a lingvisztika, a kommunikáció-elmélet, a pszichológia, a szociológia területéről. Figyelembe kell ezeket vennünk, azonban véleményem szerint nem a kérdőjel kiegyenesítése kell, hogy célunk legyen, hanem éppen ellenkezőleg: szüntelenül szét kell, hogy feszítsen bennünket e kérdés annak érdekében, hogy a prédikáció *quomodo*-ja a gyorsan változó világhoz alkalmazkodjon, de *quid*-je állandó maradjon. A szavak megválogatása a stílus¹³⁴ – írja Robinson. Kifejezésmódunk úgy válik hitelessé, ha önmagunkból fakad. Ha engem választott ki Isten az Ő üzenetének tolmácsolására, akkor engem akar használni, azokkal az adottságokkal, amelyeket Ő ültetett belém.

5.1.1. Az igehirdetések irodalmi kifejezésmódja

Ecsedy Aladár sokat tud mutatni igehirdetéseiben Isten szeretetéből, mert hagyja az Ő Szentlelkét munkálkodni, belesimul a mennyei kezébe, mint használható eszköz, de mindeközben megmarad az, akivé őt Isten formálta: a gyerekek barátja, az emberek pásztorja, a költő, az énekszerző, a drámaíró. Mindezek a vonások teszik sajátossá igehirdetéseinek kifejezésmódját, amit méltán nevezhetünk „irodalmi köntösbe bújtatott magyar köznyelvnek.”

A tékozló fiú boldog, gondtalan életét festette meg, és erre az idilli képre mondta el a *Lefelé a lejtőn* című prédikációját, amelynek címéből is gondolhatjuk, hogy annak az erős kontrasztnak a szemléltetése volt a célja, amely az Atyai ház és az attól való eltávolodás között feszül: „A tékozló fiúnak odahaza mindene megvolt... Az atyai hajlék közelségében, melegségében fényében és szeretetében boldogan élhetett. A szép és

¹²⁹ ECSEDY: Milyen az imádkozó ember, 268

¹³⁰ Uo.

¹³¹ ECSEDY: Hogyan imádkozunk?, 123.

¹³² Uo., 124.

¹³³ NIEBERGALL, Friedrich: *Wie predige wir dem modernen Menschen?*, Tübingen, [k. n.], 1902.

¹³⁴ ROBINSON, Haddon W.: *Igehirdetés igei módon*, ford. A BEE fordító bizottsága, Budapest, Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány, [é. n.], 122.

gondtalan élet napsütötte ormáról boldogan nézhetett fölfelé a kék égre, – a tova úszó fellegekre, és a körülötte elterülő csodás szép tájakra. Boldog lehetett.”¹³⁵ Ecsedy sokszor egészen költői magasságokba képes hallgatóit repíteni: „Istennek ajándékaival telve van az egész világ... Hátha még mélyebbre nézek. Hátha leszálok a lélek mélységeibe és ott, mint titkos bánya mélyén kutatok? Akkor látom csak meg az Ő ajándékainak teljességét. A hitem, amelynek segítségével diadalmaskodom, amely mint egy csónak hordoz e földi élet szennyes árjain, az imádságom, amelyből erőt merítek, amely által éledek, mint a virág a levegő és napfény által...”¹³⁶ Talán pátosznak lehet ítélni ezeket, de mégiscsak olyan alapvető evangéliumi követelményeket mélyít el, mint a hit és az imádság. Beszédmódjában találunk impresszív szókapcsolatokat is, mint „vérbemártott köntös”¹³⁷ vagy „Isten mentő szeretete”.¹³⁸

Az esztétikum nem elvetendő, igaz nem célkérdés, ahogyan ezt Ravasz is megfogalmazza, hanem eszközkérdés,¹³⁹ hiszen segíthet abban, hogy küldetésünkben könnyebben haladjunk előre.

Ecsedy elkerül minden pongyolaságot, viszont előszeretettel használja prédikációiban a humort, olykor egy kis szarkazmussal vegyítve: „A halál előtt nincs személyválogatás és nincs protekció. A halálnak nem lehet azt mondani: Jaj, most sok a dolgom, legyen szíves egy kicsit később jönni, amikor jobban ráérek...”¹⁴⁰ vagy amikor az ajándékról, mint a Sátán eszközeről ír: „Bizony, bizony, az ajándék ebben a világban igen sokszor olyan, mint a kocsikenőcs. Ha nyikorog a kocsí, ha nem akar menni, ha nehezen megy, csak meg kell egy kicsit kenni.”¹⁴¹ Azonban arra mindig figyel Ecsedy, hogy ne szakadjon el a biblicitástól.

5.1.2. Az igehirdetések nyelvezete

Tisztában kell lennünk, hogy igehirdetőként a lehetetlenre vállalkozunk. Emberi erőfeszítésekkel csupán kudarcra lennénk ítélve, és küldetésünket sem tudnánk teljesíteni. A Szentháromság Isten ezért jön segítségünkre Szentlelkével, hogy megadja a lehetőséget arra, hogy bizonyosságot tudjunk tenni az Atya hozzánk hajló szeretetéről, melyet Szent Fiában nyilvánított ki. Isteni dolgokról szólhatunk emberileg. Nagy kiváltság ez, ami meghajlásra kötelez, mégis a legjobbat akarja kihozni belőlünk. Igazi alázatos ambíció szükséges hozzá. Isten üzenetét kell úgy elmondanunk, hogy akik minket hallgatnak, egyrésztől megértsék, másrésztől érezzék, hogy valami nagyon fontosról van szó, ami nekik szól. Az ily módon értelmezett „kérügma lefordítása a hallgató nyelvére”¹⁴² – ahogyan Boross fogalmaz – elengedhetetlen, hogy komoly,

¹³⁵ ECSEDY: Lefelé a lejtőn, 52.

¹³⁶ ECSEDY Aladár: Az ajándék és a keresztyén ember (Református Igehirdető, 1934), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 132.

¹³⁷ ECSEDY: A testvéri szeretet, 178.

¹³⁸ ECSEDY: Kényszeríts bejönni mindenkit, 185.

¹³⁹ Ravasz Lászlót idézi NAGY: *Homiletika*, 223.

¹⁴⁰ ECSEDY: Négy harang az ige tornyában, 47.

¹⁴¹ ECSEDY: Az ajándék és a keresztyén ember, 131.

¹⁴² BOROSS Géza: Az evangélium korszerű hirdetése, *Theológiai Szemle*, 19. új évfolyam, 1976/1–2, 22.

érthető és mégis ünnepi legyen szolgálatunk. Ecsedy a maga stílusában olyan kifejezésekkel vizualizál, amelyet mindenki megért, mert a hallgatóság mindennapjaiból merít, és így hozza közelebb a bibliai történeteket, mint például Mária és Márta esetében: „Mire gondolt ez a Márta? Mária jöjjön ki hozzá segíteni? És Jézus maradjon egyedül? *Elmélkedjen* csendesen a szobában egymagában vagy *pihenjen le*, nézze a *szép kézimunkát* és gyönyörködjék a *gondos női kezek munkájában*?”¹⁴³ Jerikó lerombolásának történetét így adja elő:

„A parancs szerint (...) némán, hangtalanul kellett az ostromló seregnek járni a város kőfala körül. Elgondolhatjuk, hogy milyen *gúnyözön* és *csúfözön* zúdult rájuk onnét a kőfalakról. *Síheder* gyerekek *kövekkel*, *sárral dobálhatták* őket. Asszonyok és lányok *könnyelmű* és *gúnyos kacajjal kiáltottak* a némán haladó sereg felé. (...) Napról-napra *fokozódott* a *feszültség*, amíg elkövetkezett a hetedik nap... Mihelyt a hajnal feljött, megindult a *néma sereg*. A kőfal tele volt *nézőközönséggel*. (...) Rettenetes dolog történt. Megrázkódott a föld, mint valami *felingerelt paripa* a lovasa alatt.”¹⁴⁴

Ecsedy nagy erénye, hogy a Biblia valóságában él, így hozza magával annak jó illatát. Ahogyan szavakba önti gondolatait, abból a Szentírás lelkülete árad. Nem valami távoli világ beszéde ez, hanem világos szókimondás. Ilyenre hitelesen csak az képes, aki biztos tudatában van annak, hogy mondanivalója az Igéből nyert igazság. Nem mondhatjuk, hogy pietista frázisoktól mentes lenne, de oly mértékű bibliaismeret övezi igehirdetéseit, hogy szinte minden esetben képes egy-egy bibliai történettel, utalással vagy passzussal megvilágítani az üzenetet.

5.1.3. „A szív szeretete”

Ecsedy prédikációi, ahogyan ő fogalmaz, „kettős szeretetből fakadtak: Isten és az emberek iránti szeretetből.”¹⁴⁵ Ez az érzés átütő erővel tör fel beszédmódjában. A *szeret* szó, és annak változatai kapcsán a halmozás legszélsőségebb eszközével élve képes túlzásokba esni, ami sok esetben kétségkívül zavaró. Az „*Úgy szerette*” című, nem is hosszú prédikációjában 61-szer(!) szerepel a *szeret* szó, vagy annak valamilyen képzett formája.¹⁴⁶ Kedvelt fokozása, hogy nem egyszerűen szeretetről beszél, hanem a „szív szeretetéről”, például amikor József megbocsát testvéreinek „az ő szívének a szeretetével”¹⁴⁷ vagy ide vehetjük azt, amikor Jézus szavait írja le: „Amikor beszélt, akkor a szíve ömlött ki az ajkán.”¹⁴⁸ Leginkább a 30-es években elmondott, vagy leírt prédikációira jellemző ez, a 2. világháború után ez is, mint sok minden más letisztul, és magvas, sajátos megfogalmazásban tolmácsolja a szeretet jelentésgazdagságát, amit már

¹⁴³ ECSEDY: Egy a szükséges dolog, 189.

¹⁴⁴ ECSEDY: Jerikó újjáépítése, 204. (Kiemelések tőlem.)

¹⁴⁵ ECSEDY: *Szeretlek Téged Uram*, 3.

¹⁴⁶ ECSEDY: *Úgy szerette*, 10–15.

¹⁴⁷ ECSEDY: A testvéri szeretet, 178.

¹⁴⁸ ECSEDY: *Jövell*, 6.

szívesen raktároz el magában a hallgató: „Az emberi szeretetnek csak befelé néző szemei vannak, míg Jézus bennünket olyan szeretetre tanít meg, amelyik kifelé tekint.”¹⁴⁹

Az a beszédmód, ami élményeket, érzéseket és emlékeket vált ki, pontosan azért értékes, mert nem tesz mást, mint kivált, felkelt és létrehoz.¹⁵⁰ A pietista „szívremenés”¹⁵¹ Ecsedy Aladár egyik stílusjegye, de mindezen túl alapjaiban megfelel azoknak a kritériumoknak, amit Boros Géza állít fel a jó prédikáció nyelvezetéről: idegen szavaktól mentes, könnyen érthető, közmondásszerű mondatok; képszerű; nyelvtelentő erő hatja át; jelen idejű; és érvényesül benne az *amor descendit* szabálya.¹⁵²

5.2. Az igehirdetések felépítése

A homiletikában ez alapján szokták az igehirdetési műfajokat elkülöníteni.¹⁵³ Ecsedy Aladár szem előtt tartja, hogy az igehirdetés elsődleges szerzője Isten Szentlelke. Isten pedig a „rend, a rendezettség Istene”.¹⁵⁴ Megszívlelendő W. E. Sangster élcélődése, hogy „egy prédikáció lehet formátlan, de – Isten kegyelméből mégsem teljesen értelmetlen. (...) Ez azonban a csodával határos.”¹⁵⁵ Ecsedy minden prédikációjában van *diszpozíció*¹⁵⁶, amit vagy a *textus* gondolatmenete, vagy pedig az abból kinyert főtételek több altételben történő megvilágítása határoz meg. Építkezése *deduktív*. Címadása jellegzetesen az alapige egy meghatározó, kifejező szava, esetleg fél mondata.

Ecsedy prédikációinak felépítése visszatükrözi Csikesz Sándor iránymutatását: „ha az egész prédikációt 100 egységnek tekintjük, akkor abból 20 egységnyi lehet a bevezetés, 75 egységnyi a tárgyalás, és 5 egységnyi a befejezés.”¹⁵⁷ A mélyebb szerkezeti szinteken is szinte mértani pontosságot követ. A tételek az explikáció-applikáció szabályai szerint épülnek fel, bár arányaiban az applikáció jóval hosszabb a tárgyaláson belül. Pontokba szedve jellemzően a következő struktúra vázolható fel:

1. Bevezetés
2. Főtétel meghatározása – sok esetben az altételek ismertetésével
3. Altételek kibontása
 - a. Explikáció
 - b. Applikáció
 - c. Szemléltetés
4. Befejezés

¹⁴⁹ ECSEDY: Egy a szükséges dolog, 188.

¹⁵⁰ CRADDOCK, FRED: „A prédikálás”, ford. CSABAI Tamás, Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2018, 169.

¹⁵¹ BOROSS: Milyen teológiai irányzatokat tükröz a mai magyar igehirdetés?, 81.

¹⁵² BOROSS: *Homiletika*, 203.

¹⁵³ STEINBACH József: Homiletikai műfajok, in Uő.: *Istenből szólunk*, 517–526.

¹⁵⁴ BOROSS Géza: *Hogyan prédikáljunk ma?*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinatának Tanulmányi Osztálya, 1986, 31.

¹⁵⁵ STOTT, John R. W.: *Hiszek az igehirdetésben*, ford. SZÉLL Búcsú, Budapest, Harmat, 1992, 213.

¹⁵⁶ A szöveg elrendezése és a gondolatmenet szerkezete.

¹⁵⁷ Hős: *Csikesz Sándor*, 128.

Összeségében mondhatjuk, hogy átgondolt, a textust részleteiben kifejtő, vagy az abból kinyert témát kibontó prédikációkkal van dolgunk.

5.2.1. Homília

Mivel Ecsedy rendszerint rövid textus alapján prédikál, sok esetben találkozhatunk nála a klasszikus homília kifejtő módszerével. Jn 3,16 alapigét, melynek egyszerűen az „Úgy szerette” címet adja, így bontja szét: „Foglalkozunk azért ez alkalommal azzal, hogy mit látunk meg az Igének eme csodálatos darabjában, a felolvasott Igében.”¹⁵⁸ Ezután nem jelenti be előre a téma felosztásának fejezetcímeit, hanem a jól ismert textus fonalvezetését követi.

1. *Isten szeretetét* – Mert úgy szerette Isten a világot: „Mindenekelőtt megláthatjuk Istennek véghetetlen szeretetét.”
2. *Isten megmentő Isten* – az Ő egyszülött Fiát adta, hogy valaki hiszen Őbenne, el ne vesszen: „A másik dolog, amit ennek az Igének a tükrében meg lehet látni az, hogy Isten megmentő Isten”
3. *Isten örök életet ad* – hanem örök élete legyen: „A harmadik dolog, amit látunk kell ebben az Igében az, hogy Isten örök életet ad”¹⁵⁹

Egyszerű építkezés, könnyen járható úton. Ezt az Igét nem is szabad bonyolítani, mert önmagában hordozza az üdvtörténet ívét, ehhez pedig hozzátenni nem lehet. A felosztáson belül azonban az explikáció és applikáció feszültségében már szabadabb Ecsedy is.

Az 1Kor 10,13 alapján bejelenti a prédikáció főtételét, hogy „nincsen fontosabb dolog ebben a földi életben, mint Isten hűsége. Figyeljük azért meg, hogy mi következik Isten hűségéből?”¹⁶⁰ – azonban mégsem a *sermo* szabályai szerint építkezik, hanem a *textus*-mederben halad: 1. Kísértéseket bocsát ránk, 2. Erőt ad a kísértések hordozásához. 3. Megadja a kimenekedést.

Az újabb homiletikák nem beszélnek főgondolatról és tagolásról a homília kapcsán, csupán arra mutatnak rá, hogy a textushoz kötött.¹⁶¹ Az Ecsedytől hozott példából azonban láthatjuk, hogy még ha rendelkezik is főtéttel a szerkezet, akkor sem biztos, hogy *sermora* kell rögtön gondolni. Valóban hátránya e műfajnak, hogy több „kis prédikációra” eshet szét az igehirdetés, annak megfelelően, hogy hány fejezetre bomlik. Ecsedy sem sokszor használja, jellemzően csak akkor, ha a textust érezhetően egy „erőtér”, egy fő gondolat veszi körül, amibe beágyazódik, és ezt lehet esetleg „főtéttelnek” nevezni. Ez átkerül az igehirdetésbe, és részleteiben nem engedi darabokra hullani, hanem koherens marad. A fenti esetekben például ilyen erőtér a megváltás (Jn 3,16), a másodiknál pedig a kísértés (1Kor 10,13).

¹⁵⁸ ECSEDY: Úgy szerette, 10.

¹⁵⁹ A prédikáció felosztásának kivonata tőlem. Lásd Uo., 10–15.

¹⁶⁰ ECSEDY: Isten hűsége 1947,

¹⁶¹ STEINBACH: Homiletikai műfajok, 517.

5.2.2. *Sermo*

Ecsedy a *sermo*, és annak „radikális”¹⁶² változata, az un. témaprédikáció iskolapéldáit sorakoztatja fel. Nem ragaszkodik kizárólag három altétel felállításához, többször négy, akár öt pontra is osztja igehirdetését. Áldozócsüörtökön Pál apostol Agrippa király előtt tett bizonyágtételének egyetlen mondatát veszi alapigének: „nem levék engedetlen a mennyei látás iránt” (ApCsel 26,19). Nagyszerű tanító prédikáció. Textushoz kötött explikáló bevezetés után bejelenti a materiális főtételt:¹⁶³ „Tegyük ezzel kapcsolatosan vizsgálódásunk tárgyává a keresztyén élet négy fontos mozzanatát”¹⁶⁴ majd az altételeket is vázolja: „foglalkozunk azzal, hogy mit jelent: 1. látni, 2. hallani, 3. hinni és 4. engedelmeskedni.”¹⁶⁵ Ha nem ismernénk a prédikáció tartalmát, akkor is egyenes, világos az építkezés vonala, aminek a végén a kauzális téma¹⁶⁶ (a keresztyén életnek van négy fontos mozzanata) finális témává¹⁶⁷ válik az exhortációban (legyen az életünk látásban, hallásban, hitben és engedelmességben gazdag élet). Közben pedig az explikáció és applikáció ingamozgásában, szemléltetésekkel alátámasztva megtudjuk e négy sarkalatos pont mibenlétét.

A fenti példa is mutatja, hogy igaza van John Stottnak amikor azt mondja: „A hárompontos beszédhez foggal-körömmel ragaszkodni olyan lenne, mintha kényszerzubbonyt vennénk magunkra.”¹⁶⁸ Ecsedy természetesen sokszor a megszokott hármasszopozíciót követi, de szívesen eltér ettől, esetenként egyszerűen kétféle tagol. Erre jó példa a Mt 14,28-29 alapján megalkotott prédikáció. A textus egyetlen szava, a „Jövel” válik főtéttel, és e hívás alá rendezi két altételét kérdésekkel: 1. „Ki hívogat?”, és 2. „Kit hívogat?”. Mindezt a rá jellemző személyes megszólítással adja elő, amiben egy pillanatra sem téveszti el a célt: Krisztus hív, Téged hív!

Ami figyelemre méltó még, hogy Ecsedy prédikációinak túlnyomó többsége, mindazokon túl, amit fentebb meghatároztunk, dialogikus felépítésű. Ez a prédikáció egészére igaz, sok esetben már a címalkotásnál kezdve, vagy a diszpozíciók kijelölésénél. Az explikáció és applikáció folyamán pedig rengeteget kérdez.

5.3. *Az igehirdetések bevezetései*

Alkotó szellemű, ötletes igehirdetőként Ecsedy a bevezetések tárházának sokféle lehetőségével él, és azok végén túlnyomó többségben meg is határozza főtételét, amelyből felépíti prédikációját.

Egyházi ünnepek és jeles napok alkalmával azokhoz igazítja a kezdést. Újévi igehirdetését Jn 13,34-35 alapján így vezeti be: „Az új esztendő első vasárnapján valami

¹⁶² Uo., 519.

¹⁶³ Materiális főtétel mikor megnevezzük a tárgyat vagy témát, hogy miről fog a prédikáció szólni. NAGY: *Homiletika*, 213.

¹⁶⁴ ECSEDY Aladár: A mennyei látás (Tahitótfalu, 1946. május 31.), in Uő.: *Egy év a szószéken*, 143.

¹⁶⁵ Uo.

¹⁶⁶ Kauzális téma = megokoló vagy állító téma.

¹⁶⁷ Finális téma = felszólító téma. A cél mindig, hogy az állításból buzdítás legyen. NAGY: *Homiletika*, 213.

¹⁶⁸ STOTT: *Hiszek az igehirdetésben*, 214.

új dologról szeretnék beszélni... Új parancsolatról olvastam a Bibliából. Azt felelitek erre: Az lehetetlen. Ez nem új parancsolat, hanem nagyon is régi. Csaknem kétezer esztendő... Ugyan ki törődne ma már 2000 esztendő törvényével? És én most mégis azt mondom, hogy ez a 2000 esztendő krisztusi törvény ma is új. Új, mert megújul.”¹⁶⁹ Erre maga Ravasz László is helyeslően bólintana, mert szerinte is erősen motiváló, ha paradox tételt állítunk fel kezdésként (Új – régi parancsolat), ami dinamikai feszültséget eredményez, és az érdeklődést ébren tartja.¹⁷⁰

Évenkénti, egyetemes imahét záró istentiszteletén elmondott igehirdetése elején visszatekint az elmúlt hétre, de azzal a lendülettel rögtön előre is mutat, reménységének hangot adva, hogy majd a gyülekezet bekapcsolódik valamilyen imaközösségbe, így nem is szólhat másról most közöttük csakis az „imádkozás kéréséről”,¹⁷¹ világosan kiemelve máris a főtételt. Klasszikus gyülekezetszerű bevezetés. Ide vehetjük, amikor egyszerűen a falusi élet munkás mindennapjaiból hoz egy villanást: „Szenakaszálás idejét érzük. Nekigyürkőzött kaszások a hév napsütésben vágják rendekre a virágzó szénafüvet.”¹⁷²

Előhangként számos esetben választ kérdést Ecsedy az igehirdetése elején. „Hogy esne nektek, testvéreim, ha egy nevezetes alkalommal, névnapotokon vagy születésnapotokon, házassági évfordulón, vagy valami nevezetes alkalommal vacsorát készítve meghívhatok arra azokat, akiket nagyon szerettedek, ha azok közül senki sem jönne el a vacsorára? (...) Bizonyára nagyon rosszul esne.”¹⁷³ Az ilyen „funkcionális bevezető kérdés”¹⁷⁴ szintén kedvelt és ösztönző egy-egy igehirdetésben.

Sitz im leben indítja a Luk 10,42 alapján elmondott prédikációt bemutatva a betáni testvéreket, hogy milyen szeretettel tele hajlék volt, és milyen szívesen ment hozzájuk Jézus is, majd innét bontja szét mondandóját a mi életünkre nézve applikálva.¹⁷⁵

Egészen mehökkentő, provokatív bevezetéssel kezdi a „*Van valami panaszsom ellened*” prédikációt:

„A bolondok városában jártam. Különös dolgot láttam. Tornyt építettek és a torony hegyén kezdtek (...) A bolondok városában az emberek mindent fordítva cselekszenek. Ilyen bolondok városa igen sokszor az ú.n. keresztyének városa is (...) akik tele vannak panasszal. Panaszkodnak Istenre, az életre, az időjárásra, embertársaikra, (...) csak éppen saját magukra nem. (...) Ne egymás iránt legyünk tele panaszkodással, hanem vegyük észre, hogy Istennek van panasza ellenünk.”¹⁷⁶

¹⁶⁹ ECSEDY Aladár: Új parancsolat (Tahitótfalu, 1945. január), in Uő.: *Egy év a szószéken*, 10.

¹⁷⁰ STEINBACH József: A prédikáció bevezetése, in Uő.: *Istenből szólunk*, 403.

¹⁷¹ ECSEDY: Hogyan imádkozunk?, 122.

¹⁷² ECSEDY: Mint a mező virága, 197.

¹⁷³ ECSEDY: Kényszeríts bejönni mindenkit, 180.

¹⁷⁴ STEINBACH: A prédikáció bevezetése, 405.

¹⁷⁵ ECSEDY: Egy a szükséges dolog, 187.

¹⁷⁶ ECSEDY: Van valami kevés panaszsom ellened, 1947

A második világháború utáni években a háború pusztításának elrettentő képe számos esetben feltűnik igehirdetéseinkben. Ecsedy is ezzel indítja a Jerikó lerombolásáról és újjáépítéséről szóló prédikációját.¹⁷⁷

Személyes gyerekkori élmény elevenedik meg a tékozló fiúról mondott szószéki beszédben: „Gyermekkoromból van egy olyan emlékem, amely a mai igehirdetésem számára alkalmas kiindulópont gyanánt kínálkozik.”¹⁷⁸ Elmondja, hogy édesapja figyelmeztetése ellenére is meglódult a lejtőn lefelé, és egyre sebesebben haladt, mígnem összetörte magát,¹⁷⁹ majd ehhez kapcsolja a főtételt: Lefelé a lejtőn. Steinbach kritikával illeti az efféle saját élményből merített bevezetést. „Idegen test”-nek tartja a liturgia és az igehirdetés között. Nem ítéli száműzetésre a személyes emlék felelevenítését az igehirdetésből, de nem gondolja, hogy az elején kellene lennie mindenféle előkészítés nélkül.¹⁸⁰ Jelen bevezetés véleményem szerint helyes, jól megágyaz a prédikációnak azzal, hogy a vizuálissá tett élménybeszámoló megadja a prédikáció ívét és érzelmileg is felkészít: az engedetlenség miatt a lejtőn megindult gyermek egyre jobban elveszti a kontrollt, míg tragédia nem lesz a vége. Láthatjuk magunk előtt a folyamatot.

Az 1Kor 13,13 alapján egy képzeletbeli kirándulásra hív, a legnagyobb hegy, a szeretet hegyének megmászására, amihez a térkép a Biblia.¹⁸¹

A prédikációnk bevezetése mindig hangsúlyos, mert a hallgatóság még figyelmes. Jó, ha nem ragadunk bele egy spirálba, és hosszasan lamentálunk, keresve a kitörési pontot, hogy a tartalmára térjünk mondanivalónknak. A dialektikus homiletika, vagy az empirikus homiletikai irány egyenesen vitatja¹⁸² a bevezetés szükségességét. Csikesz Sándor szerint a bevezetés egyrészt kapcsolatteremtés, amely közös nevezőre hozza az igehirdetőt és a hallgatóságot, másfelől felvezeti a témát azzal, hogy utal az üzenetre, ugyanakkor felkelti az érdeklődést.¹⁸³ Ecsedy pontosan ennek elérése érdekében tudatosan választja meg bevezetéseit, hidat építve egyrészt a textus és a prédikáció, másrészt az igehirdető és a gyülekezet között.

5.4. Explikáció – applikáció inga az igehirdetéseinkben

Az explikációt és applikációt, ahogy a szemléltetést is, formai elemként kezeltem. Tudatában vagyok, hogy tartalmi megfontolás alá is lehet őket vonni, de praktikus aspektusú elemzés szempontjából jobbnak tartom itt tárgyalni.

A 20. század harmincas éveiben kezd kibontakozni a barthi homiletika, ami egyre jobban próbálja elhárítani a retorikai fogások bármilyen formáját az igehirdetésben, így az explikáció és applikáció alkalmazott módszerét is a textus tartalmának

¹⁷⁷ ECSEDY: Jerikó újjáépítése, 203.

¹⁷⁸ ECSEDY: Lefelé a lejtőn, 51.

¹⁷⁹ Uo.

¹⁸⁰ STEINBACH: A prédikáció bevezetése, 410.

¹⁸¹ ECSEDY: Legnagyobb szeretet, 16.

¹⁸² STEINBACH: A prédikáció bevezetése, 399.

¹⁸³ Hős: Csikesz Sándor, 109.

kifejtésére, azzal indokolva, hogy a prédikáció egységes organizmust alkot.¹⁸⁴ Biblikus, mély elgondolás, de maga Barth sem tudta a folyamatot kiiktatni, ezért inkább a teológiáját is meghatározó dialektikai aspektusból értelmezi. „A prédikáció ne csak explikációra, értelmezésre szorítkozzék... Ezt a kívánalmat kiegészíti egy másik követelmény, mégpedig az, hogy a prédikáció applikáció, alkalmazás is legyen”,¹⁸⁵ eladdig, hogy az explikációnak és applikációnak össze kell olvadnia.¹⁸⁶

Az explikáció a textus üzenetének kifejtése, amit az applikáció mozgalommá formál a gyülekezet életében. Explikáció, mint az igazság feltárása és applikáció, mint a feltárt igazság hétköznapi alkalmazása váltakozva jelentkezik a prédikációkban, többnyire a tárgyalás részben, de bizony olykor-olykor nem várt helyen, és nem várt módon tűnnek fel.

Az előzőekben láthattuk, hogy Ecsedy prédikációi strukturáltak, ezért joggal gondolhatnánk, hogy az explikáció-applikáció folyamata is szabályszerű. Ecsedy megtérésre hívó igehirdetői fókusz, és az evangélizáló, személyes hangvétel miatt azonban nagy mértékben az applikáció válik hangsúlyossá. Előfordul, hogy már a bevezetésben applikál: „Tanúja voltam annak, amikor orosz hadifogságból több, mint két éves távollét után olyan katona érkezett meg, akinek idehaza sok testvére van. Amikor találkoztak és megláthatták egymást a testvérek, megcsókolták egymást és sírtak. Szinte szóról-szóra az történt, amit József cselekedett az ő testvéreivel.”¹⁸⁷ Az explikáció, a textus kifejtése pedig a végére marad.

Az applikációt igyekszik gyülekezetszerűvé formálni, így konkretizálja a mindennapi élethelyzetekre. „Isten előtt tehát senki sem mentegetheti magát azzal, hogy miért nem cselekedett jót. Nem hivatkozhatik a férj házsártos feleségére és a feleség goromba férjére.”¹⁸⁸ Mindenáron el akarja érní, hogy hallgatói megértsék az üzenetet, ezért rengeteget szemléltet, túlságosan is sokat. Siettetí az explikációt, és csak néhány odavetett mondattal alapoz. Lk 5,4 alapján a rövid bevezetés után mindössze ennyit hoz fel a textusból: „Jézus ezen rövid felszólítást (Evezz a mélyre! – megjegyzés tőlem) halászokhoz intézte, akik értettek az evezéshez, akik életük nagy részét a vízen, vagy a víz közelében töltötték.”¹⁸⁹ Átugorja az explicit üzenetet, és inkább implicit, vitathatóan spirituális töltettel épít hidat a textus és a gyakorlati üzenet között. Jellemző Ecsedyre, hogy inkább a rejtett vonatkozások kiemelése felé billen. Az előbbi példánál maradván, így folytatja: „itt lelki vizekről van szó, a lelki élet területén való evezésről, a lelkiekben való elmélyedésről.”¹⁹⁰ Marad a halászás képénél, és azt a keresztyén életre vetíti teljesen hétköznapi példákkal applikálva, mint „horgász-keresztyének”, akik a parton sétálva, néha csak kedvtelésből, be-be térnek a templomba (nem evez-

¹⁸⁴ PÁSZTOR János: *Krisztus hirdetése a Magyarországi Református Egyházban – Homiletika*, Debrecen, Debreceni Református Kollégium, 1986, 200.

¹⁸⁵ BARTH, Karl: A jó prédikáció, ford. SZATHMÁRY Lajos, *Theológiai Szemle*, 43. új évfolyam, 2000/5, 297.

¹⁸⁶ Uo.

¹⁸⁷ ECSÉDY: A testvéri szeretet, 175.

¹⁸⁸ ECSÉDY: Bűn, amelyikről meg szoktunk feledkezni, 47.

¹⁸⁹ ECSÉDY: Evezz a mélyre, 136.

¹⁹⁰ Uo.

nek mélyre). Az egész prédikáció applikáció. Jellegzetes, hogy egy-egy altételben imperativussal zár egy applikálást. „Teljék meg a mi szívünk örömmel!”¹⁹¹

Egészen érdekes módját választja a diszpozicionálásra a *Négy harang az Ige tornyában* című prédikációjában. „Egy csodálatos toronyba akarlak felvezetni benneteket, ahol négy harang van elhelyezve. Ez a torony a felolvasott Szentige tornya, és a négy harang a felolvasott igénk négy kiemelkedő gondolata.”¹⁹² Ezután a négy harangot beszélgeti, hol az explikációban, hol az applikációban.

Igaza van Nagy Istvánnak, hogy „Először explikálni kell, mert ha nincs mit applikálnom, a moralizálás csapdájába estem.”¹⁹³ Mégsem mondanám, hogy Ecsedy a rövid explikációk miatt erkölcsi fejtegetésben fulladna ki, mert az illusztrálás során törekszik bibliai példákat gyülekezete elé állítani.

5.5. Szemléltetés az igehirdetéseken

Ecsedy Aladár igehirdetésének egyik legszembeűnőbb vonása a gazdag szemléltetés. Tehetségéből, sokrétű adottságából semmit nem tartott vissza annak érdekében, hogy Isten örök, de mindenkor aktuális üzenetét kora és társadalma, ezen belül legfőképpen gyülekezete számára átadja. A már megismert stílusban törekedett minden eszközt megragadni, hogy az evangéliumot a magyar ember gondolkodásához, képzeletvilágához és élethelyzetéhez közel vigye. Lelkipásztori eszménye Krisztus földi szolgálatának példájából táplálkozik. Őszintén gondolta, hogy amiként Jézus is felhasználta a képes beszéd szinte minden fajtáját, és környezete mindennapjaiból merített példázatokkal tette érthetővé Isten országának valóságát, úgy a református lelkipásztornak is az a feladata, hogy abban a miliőben, ahová Isten őt beállította éljen ezekkel a lehetőségekkel. Prédikációi hasonlatok, metaforák, történetek, énekszövegek, versrészletek, irodalmi utalások tárháza. Nincs olyan igehirdetése, amelyben ne vonultatna fel ezek közül többet is.

5.5.1. Hasonlatok

Összegyűjteni is nehéz lenne hasonlatait, így csak néhány felmutatására van lehetőség. „Isten Igéje olyan, mint a vasúti menetrend.”¹⁹⁴ E hasonlat mentén halad aztán végig az igehirdetés applikálásában úgy, hogy a felolvasott ige menetrend, a prédikáció első tétele a kiinduló állomás, míg az utolsó a végállomás, közöttük pedig a csábító állomások, amik lecsalogatnak a keresztyén élet vonatáról. Egy másik képben ilyen hasonlattal él a Szentírásról: „A Biblia nem egyéb, mint az Isteni kijelentésnek a hordozója, mint a menny tükörképe.”¹⁹⁵

Isten hozzánk hajló szeretetére, amelyet mi viszonzni nem tudunk, ezt mondja a Jn 3,16 alapján: „Olyan az Isten szeretete, mint a felülről ránk áradó napsugár. Isten

¹⁹¹ ECSEDY: Az atyai szív, 23.

¹⁹² ECSEDY: Négy harang az ige tornyában, 47.

¹⁹³ NAGY: *Homiletika*, 215.

¹⁹⁴ ECSEDY: Magatokért bosszút ne álljatok, 26.

¹⁹⁵ ECSEDY: Szentháromság, 163.

szeretete állandóan adakozó szeretet. Mit adhatunk mi a napnak? Visszaszolgáltathatjuk sugarainak melegét, visszafizethetjük a világosságot?”¹⁹⁶

A látvány-keresztyénségre reflektálva világítja meg, hogy „A hit szeretet nélkül olyan, mint a virág illat nélkül.”¹⁹⁷

Jézus parancsolatának, hogy „egymást szeressétek, amint én szerettelek titeket” (Jn 13,24) állandóan megújuló érvényét a természet körforgásából vett hasonlattal tárja elénk: „Megújul úgy, mint tavasszal a rét füve, az erdők lombozata.”¹⁹⁸

Ecsedy alapvető szándéka, hogy igehirdetési nyomán az ember felismerje bűnöségét, elfogadja a megváltást, és e szabadításra háládatos keresztyéni étellel feleljen. Ehhez hitvallásos példaként hozza a *Heidelbergi Káté* felépítését, mint e folyamat lenyomatát: az ember nyomorúsága, amit felismerhet, amiből Krisztus megváltotta és mindezért hálás lehet. Ezeket pedig felcserélni nem lehet.¹⁹⁹

5.5.2. *Metaforák*

Ecsedy szereti metaforákkal színesíteni szemléltetését. A háládatos viselkedésre mondja: „Szívünk oltár, a hála pedig jóillatú áldozat, amelyet azon bemutatunk Istennek.”²⁰⁰ Ebben a képben annyi lehet a zavaró, hogyha valaki nem járatos az Ószövetség világában nehezen tudja értelmezni a fogalmakat.

Előfordul, hogy az alapige eleve már metafora: „fű a nép” (Ézs 30,7). Ecsedy pedig a prédikációban kitar a szókép mellett, azt tovább színezve, egészen irodalmi stílusban. A hallgató a virágos mező megfestésében érzi, hogy több ez, mint a táj szépsége: itt róla, az ő tulajdonságairól van szó. „Ezerféle színben pompázik. Egyik magasan hordja a virágait és büszkén nézi le a többit, a másik szerényen húzódik meg a többiek mellett... s apró virágaikkal szerényen rejtik el szépségüket.”²⁰¹ Ugyanitt a képben maradva explikál: „Jön a zivatar, mely megveri... Jönnek a méhecskék... a tarka lepkek és keresik virágaiban az édes mézet... Énekelnek, táncolnak, vidagnak... Egyszer aztán, amikor a vidámság a tetőfokán jár, amikor a legjobban kivirágzik a szépség, amikor legjobban kérkedik a dicsőségének pompájában az egész virágos rét... akkor áll meg a rét szélén néhány kaszás... A rét felett megzendül a halálharang”,²⁰² de még innen is tovább visz az applikációban: „Az élet is olyan, mint a virágos rét... Kérkedés, hiúság. Szerelem, szépség, boldogság, nóta és ének... Lakodalom és mulatás... aztán megáll az erőskezű halál... és az ember minden tudományával, minden szépségével és dicsőségével lehullik a nagy kaszás előtt...”²⁰³

¹⁹⁶ ECSEDY: Úgy szeretted, 10

¹⁹⁷ ECSEDY: Egy a szükséges dolog, 187.

¹⁹⁸ ECSEDY: *Egy év a szőszéken*, 10.

¹⁹⁹ ECSEDY: Az atyai szív, 22.

²⁰⁰ Uo.

²⁰¹ ECSEDY: Mint a mező virága, 198.

²⁰² Uo.

²⁰³ Uo., 199.

5.5.3. Megszemélyesítés

Több alkalommal megjelennek Ecsedy igehirdetéseiben a „beszélő harangok”, amelyek vagy hívogatnak,²⁰⁴ vagy üzennek nekünk.²⁰⁵ Az emberi beszéd tulajdonságával felruházott harang, ami eleve megkonduló hang kiadására képes, nagyon érzékletesen fejezi ki egy gondolat figyelemfelkeltő jellegét. Egy helyen a betegséget személyesíti meg: „A betegség igen sokszor Istennek mennyei követe.”²⁰⁶

5.5.4. Történetek

Ecsedy Aladárnak mindig van egy története. Számtalanszor merít a Bibliából, kedvére válogathat, mert részleteiben ismeri mind az Ószövetséget, mind az Újszövetséget. Szereti azonban az anekdotákat is, melyeket konkrét helyhez, időhöz, vagy személyhez nem köt, csak egyszerűen elbeszél. „Egy kertész nagyon felindult...”²⁰⁷ Sokszor olyan eseményekkel szemléltet, melyek nem vele történtek meg, de „tanúja volt”²⁰⁸ azoknak, vagy „olvasta” azokat.²⁰⁹ Személyes életéből is hoz példákat: „évekig voltam korházi lelkész... igyekszem a gyülekezetemben is megkeresni a beteget.”²¹⁰

5.5.5. Irodalmi idézetek és utalások

Ecsedy Aladár stílusának bemutatásakor már láthattuk, hogy jártas az irodalomban. Művelte és szerette azt. Nemcsak maga törekedett az emelkedettebb kifejezőmódra, hanem széleskörű olvasottságáról tesz tanúbizonyságot prédikációiban azzal, hogy költőket, írókat, gondolkodókat idéz. Így találkozhatunk például Vörösmarty Mihálynak *A két szomszédvár* című eposzából vett soraival a bosszúállás kapcsán,²¹¹ vagy éppen Kempis Tamás írásának egy hosszabb részletével a kísértés értelméről.²¹² Dunakeszin Petőfit hívja segítségül szemléltetéséhez: „Petőfi Sándor a csárda romjai című költeményében arról ír, hogy valamikor azon a helyen, ahol most a csárda van, templom volt és a templomkövekből építettek csárdát... Lehetőséges, hogy valaki a templomba is olyan szívvel ül le, mintha kocsmában lenne, és lehetséges ennek megfordítottja is.”²¹³ Megesik, hogy csak utal egy irodalmi műre, mert találó a címe, mint Jókai Mór: *Egy az Isten* című regényére, amellyel felhívja a figyelmet, hogy mennyire így gondolkodnak a keresztyének, és nem trinitásban.²¹⁴ Ezek csak villanások, mert felsorolni sem lehet, hogy mennyi irodalmi utalás, és énekszöveg jelentkezik prédikációiban.

²⁰⁴ ECSEDY: Kényszeríts bejönni mindenkit, 181.

²⁰⁵ ECSEDY: Négy harang az ige tornyában, 47.

²⁰⁶ ECSEDY: Beteg-e valaki közületek?, 169.

²⁰⁷ ECSEDY: Magatokért bosszút ne álljatok, 28.

²⁰⁸ ECSEDY: A testvéri szeretet, 175, 177.

²⁰⁹ ECSEDY: Kényszeríts bejönni mindenkit, 181.

²¹⁰ ECSEDY: Beteg-e valaki közületek?, 170.

²¹¹ ECSEDY: Magatokért bosszút ne álljatok, 28.

²¹² ECSEDY: Isten hűsége, 37.

²¹³ ECSEDY Aladár: Négy templom (Dunakeszi-Alag, 1947. július 13.), in Uő.: *Egy év a szószéken*, 211.

²¹⁴ ECSEDY: Szentháromság, 165.

„A kép nélküli igehirdetés képtelenség”²¹⁵ – mondta az „Igehirdető Herceg” Spurgeon. Észben kell azonban tartanunk, hogy nem minden áron. Ecsedynél is számos esetben megtörténik, hogy túlzásba esik a történetek elmondásával és sokszor nem is illik igazán az általa használt kép az igehirdetésbe. Egyik kritikusa is megjegyzi, hogy „a prédikációkban alkalmazott történetek... néha túlságosan naivak, máskor keresettek.”²¹⁶ A szemléltetésnek fontos szerepe van a bibliai üzenet tolmácsolásában. Eszköz és nem cél. A túlzott mértékű irodalmi eszközök használata elnyomhatja a prédikáció tartalmi tisztaságát, igei hűségét, és a Szentlélek általi töltetét.²¹⁷ Azonban igaz az, hogy javarészt ma szekuláris gyülekezeteink vannak, a hallgatóságnak rögtön alkalmazható üzenetre van szüksége, ezért élnünk kell olyan szemléltetéssel, amely a Szentlélek vezetése alatt a megértést szolgálja. Ezek kifejezőbbé tehetik az igehirdetést, de nem fognak Krisztushoz kapcsolni. Erre csak Isten akarata képes Igéje és Szentleke által.²¹⁸

5.6. Az igehirdetések befejezései

Ecsedy igehirdetéseinek befejezései a célkitűzéseit tükrözik, így legtöbbször megtérésre hívnak, cselekvésre ösztönöznek, és megújulást óhajtanak. Ahogy bevezetései is változatosak, úgy befejezései is különbözőek, de ebben az eklektikus sokféleségben arra mindig ügyel, hogy reflektáljon a prédikáció központi üzenetére, vagy főtételére. Exhortációs, summás lezárások jellemzik, melyeket ünnepélyes hangvételben szólaltat meg, és az elmondottak után valóban odaillik az „Ámen”. Szinte az összes ismert ösvényt megmutatja, hogy melyeken járva lehet a magaslatról „leereszkedni” az igehirdetés izgalmas túrája végén.

5.6.1. Sűrités

Új információt lezárásként már nem vonultat fel egyébként sem, hanem számtalanszor összegezi az elhangzottakat, mint a Jn 3,7 alapján készült igehirdetésben: „Íme, ilyen az újjászületett ember élete. Levetjük a hazugságot, és szólunk igazságot. Levetjük a haragot, és felöltözzük a békességet. Levetjük az irigységet, és felöltözzük a szeretetet. Levetjük a bosszúállást, és felöltözzük a másokon való segítséget és szolgálatot.”²¹⁹ József és testvérei kibékülésének egy mozzanatából indított prédikáció ilyen befejezéséhez még egy bibliai ígét is elhelyez buzdításként: „Ez alkalommal a József életének egy kis tükörcsüvegébe tekintve azt szándékoztam megmutatni néktek, hogy milyen az igazi testvéri szeretet. Ha megértettétek, akkor mostan egyéb mondani valóm már nincsen néktek, csak annyi: Eredj el és Te is akképpen cselekedj!”²²⁰ Az

²¹⁵ Spurgeon-t idézi BOROSS: Az evangélium korszerű hirdetése, 24.

²¹⁶ IMRE Lajos: Dr. Ecsedy Aladár: Isten szava zsolnárokból, Százötven prédikáció a százötven zsolnárról, Tahitótfalu, 1943, *Az Út*, 26. évfolyam, 1944/2, 64.

²¹⁷ JAKAB Sándor: Az irodalmi eszközök szerepének elemzése a prédikációkban, *Theológiai Szemle*, 53. új évfolyam, 2010/1, 236.

²¹⁸ Uo.

²¹⁹ ECSÉDY Aladár: Szükséges néktek újonnan születetek (Tahitótfalu, 1946. augusztus 18.), in Uő.: *Egy év a szószéken*, 35.

²²⁰ ECSÉDY: A testvéri szeretet, 179.

alpontokat szedi ujjhegyre a következőben: „Áldozócsüörtörökön tehát fogadjuk el és tanuljuk meg az Igének ezt a néhány üzenetét: látni, hallani, hinni és engedelmeskedni. Adja a kegyelem Istene, hogy legyen az életünk látásban, hallásban, hitben és engedelmisségben gazdag élet.”²²¹

5.6.2. *Bibliai ige*

Az előzőekben is felvillant már, hogy Ecsedy szívesen használ egy-egy bibliai igét, mint az „Ámen” előtt elhangzó utolsó mondatot: „Azért ma is bátran kiálthatjuk oda a világnak, hogy mindenekelőtt arra van szüksége, aki azt mondta magáról: Én vagyok az életnek ama kenyere!”²²² Egyik prófétai igehirdetésében arról szólt, hogy Jézustól tanulva cselekvő keresztyénekké kell formálódni. Ezt a végszót szegezte hallgatóinak: „Prédikáljanak a te cselekedeteid is, mint ahogy Jézus mondotta: Úgy fényljék a ti világosságtok az emberek előtt, hogy lássák a ti cselekedeteiteket és dicsőítsék a ti mennyei Atyákat.”²²³

Nagy előszeretettel emeli ki a Jn 3,16-ot úgy, hogy ebből fakad az exhortáció: „Úgy szerette Isten a világot, hogy az Ő egyszülött Fiát adta, hogy valaki hiszen ő benne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen... ha Isten így szeretett, akkor szeresd te is az Ő szerelmét, az egyszülött Fiát, a Krisztust”,²²⁴ vagy pedig ebbe torkollik: „Van-e benned ebből a szeretetből (t.i Jézus szeretete)? Ha van, adj hálát az Istennek és kérd, legyen több. Ha nincs, akkor egyedül Istennél találhatod meg, aki úgy szerette ezt világot, hogy egyszülött fiát adta, hogy valaki hiszen Őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen.”²²⁵

5.6.3. *Ének*

Énekeket szerető emberként – ő maga is rengeteg énekszöveget és dallamot is írt – nemcsak igehirdetéseit színezi időnként énekek verseivel, hanem ha odailik, akkor azzal is fejezi be, de ilyenkor sem marad el az ösztönző felszólítás. Több ilyen találtam a vizsgált anyagban, és ezekből van hosszabb és rövidebb idézet egyaránt. Személtésként álljon itt egy közülük. Húsvéti igehirdetésében vigasztaló szavait egy dicséret szövegével pecsételi meg: „Hogy addig is, míg majd hazamegyünk, / Hozzá vágódásunkkal otthon legyünk.”²²⁶

5.6.4. *Történet*

Érezhetően érzelmi felkorbácsolásként mond el befejezésként történeteket:

„Van a Hozsanna énekeskönyvben egy kedves ének: Vezess oh Jézus engem fogván kezem. Ennek az éneknek az a története, hogy egy hívő leányt eljegyzett egy misszionárius.

²²¹ ECSEDY: A mennyei látás, 147.

²²² ECSEDY Aladár: Fekete kenyér (Református Igehirdető, 1933.), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 130.

²²³ ECSEDY: Prédikáló cselekedetek, 20.

²²⁴ ECSEDY: Úgy szerette, 15.

²²⁵ ECSEDY: Legnagyobb szeretet, 20.

²²⁶ ECSEDY: Miért tévelyegtek?, 46.

A leány elment a tengeren túlra, hogy felesége lehessen jegyesének, de mikorra odaért, már csak a sírját találta a völgynek. Ugye, elgondoljátok, hogy mit tett volna ebben a helyzetben egy hitetlen leány. Hogy zúgolódtott volna Isten ellen, hogy összetörte volna a bánat. Az ő szívéből pedig ének fakadt...²²⁷

Reformáció ünnepén elmondott prédikációját így zárja: „A Keresztyén Szövetségi Világkonferencia befejezésekor a világszövetség elnöke mondotta: Én Krisztust választom, bármibe kerüljön is. Ezzel adta ki a jelszót a hívő keresztyéneknek. Legyen jelszavad neked is! Jer, tegyünk fogadást és teljesítsük azt! Mondjuk bátor bizonyossággal: Én Krisztust választom, bármibe kerüljön is!”²²⁸ A Mt 5,15 alapján mondott igehirdetését így zárja: „Hallottam egyetemi tanárról, aki hitt Krisztusban, aki az egyetemi tanári székfoglaló beszédében is bizonyosságot tett Krisztusról. Milyen csodálatos dolog, amikor az égő gyertya betölti a maga feladatát. Az Ige félre nem érthető módon azt üzeni neked, hogy légy égő gyertya.”²²⁹

5.6.5. Kérdés

Ecsedy előszeretettel tesz fel kérdést a prédikáció végén, amit hazavihet a hallgató továbbgondolásra, de teljesen nyitva sohasem hagyja azt, legalább egy rövid választ megfogalmaz, amivel megadja az elmélkedés irányát. „Látod testvérem ez a rövid életrajz milyen gazdag életet tár fel előtted? A te életed is lehet ilyen gazdag, ha Krisztus fényét, az Ő világosságát tükrözted.”²³⁰ Előfordul, hogy csak egyszerűen visszakérdez, mint tette egy karácsonyon: „Ugye érzitek, hogy mindnyájunkra vonatkoznak ezek? Menjünk el úgy az Úr színe előtt, hogy ezeket a tanulságokat tovább forgassuk a mi szívünkben.”²³¹ Megteszi, hogy az összegzéssel kombinálva tesz fel kérdést egy farsangi prédikációban: „Nézd meg hát testvérem, tudsz-e igazán örülni és nézd meg, hogy miért szoktál örülni? (...) Vesd azért szemébe a múlt, a világszerinti örömet és ragadd meg az Isten szerinti örömet.”²³²

5.6.6. Fobázkodás

Mint más igehirdető, néha Ecsedy is egyszerű, könnyű utat választ és kurtán egy fohással zár. „Adja a mindenható Isten, hogy karácsony-ünneplésünkből ne hiányozna a karácsony”;²³³ vagy: „Áldja meg az Isten munkájukat és sokasítsa meg erejüket.”²³⁴

²²⁷ ECSEDY: Evez a mélyre, 140.

²²⁸ ECSEDY Aladár: Hálaáldozat (Református Igihirdető, 1935. október), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 149.

²²⁹ ECSEDY: Égő gyertya, 187.

²³⁰ ECSEDY Aladár: Fébé (Református Igihirdető, 1933. augusztus), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 173.

²³¹ ECSEDY: Anániás és Zafira bűnének három tanúsága, 168.

²³² ECSEDY Aladár: Örvendező élet (Református Igihirdető, 1938. február), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 211.

²³³ ECSEDY Aladár: A szív karácsonya (Református Igihirdető, 1934. december), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 57.

²³⁴ ECSEDY Aladár: Akiknek a szemei az aratókon vannak (Református Igihirdető, 1939. június), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 154.

Sokat vitatott „vajha!” kezdetű óhajtó befejezésbe könnyedén belefuthatunk nála: „Vajha mindnyájan odaállanánk a Lélek által Jézus boldog követőinek sorába.”²³⁵ „Vajha mi is mindnyájan boldogan elmondanánk: Nincsenek hitetlen emberek!”²³⁶ „Vajha ilyen gyermeki bizalommal, mosolyogva és örvendezve vetnénk mi is bele életünket a mi mennyei Atyánk mindenkinél erősebb karjaiba...”²³⁷

5.6.7. *Belmissziós szófordulatok*

Ismerve Ecsedy igehirdetői fókuszát, nem meglepő, hogy függetlenül attól, hogy melyik lezárási móddal él, lépten-nyomon feltűnnek a jellegzetes belmissziós, ébresztő frazeológiák. „Ime tehát testvérem, aki hallgatod-e bizonyágtevő szavakat, jegyezd meg magadnak, hogy Jézus téged hív, ne mentesd semmivel magadat, hanem fogadd el, hogy Jézus nem mond le rólad, hanem türelemmel és szeretettel vár a te megtérésekre”;²³⁸ vagy: „A kegyelem készen van számodra, de neked kell ebbe a kegyelembe belépni. Isten nem kényszerít reá... Ő nem kényúr, hanem Atya, a te Atyád. Ne késlekedj hát! Itt az alkalmas óra. Közeledj az Istenhez és meglátod, és lásd meg, hogy Ő milyen közel van hozzád.”²³⁹

A különböző homiletikák a prédikáció befejezésének kérdésében is megosztottak. Ecsedy Aladár saját gyülekezetében, és bátran mondhatjuk szerte az országban is hirdette az ígét és áradt a Lélek általa. A fentiekből látszik, hogy a jó befejezést nem vette félvállról, még ha egy-két megoldása kérdéses is. Érdeemes tehát nekünk is megfontolni, hogy mi a szándékunk, mielőtt kimondjuk az „Ámen”-t, mert igaza van Nagy Istvánnak, amikor azt írja: „A befejezést elő kell készíteni, olyan, mint amikor hegyet mászunk. Nehéz a felfelé vezető út, de megéri. Körülnézünk, kitárul előttünk a panoráma. Kifújuk magunkat, aztán elindulunk lefelé. Valahogy ez a helyzet a prédikációval.”²⁴⁰

Összegzés

Ecsedy Aladár olyan igehirdető, akitől lehet tanulni. Ami jó, azt érdemes megtartani, ami kevésbé állja meg a helyét, abból pedig le kell vonni a megfelelő következtetést. Lehetetlen, hogy egy prédikátor tökéletes legyen, de tökéletes Az, Aki száját megnyitja Igéje hirdetőjének, Aki a szolgálatra elhívta, és Aki felkészülésében vezet. Ő pedig a Hatalmas Isten. Előtte leborulva kell meghajolnunk, és hálát adnunk, hogy az igehirdetés csodájában munkatársai lehetünk.

Ecsedy Aladár élő hitű igehirdető, és ez annak előfeltétele, hogy egyáltalán ki nyissa a Bibliát egy lelkipásztor. Megvan nála az a láthatatlan, de annál erősebb

²³⁵ ECSEDY Aladár: A Szentlélek fehér galambja (Református Igihirdető, 1938. június), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 111.

²³⁶ ECSEDY Aladár: Van Isten (Református Igihirdető, 1937. október), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 121.

²³⁷ ECSEDY Aladár: Istennél minden lehetséges (Tahitótfalu, 1946. január 1.), in Uő.: *Egy év a szószéken*, 9.

²³⁸ ECSEDY: Kényszeríts bejönni mindenkit, 186.

²³⁹ ECSEDY Aladár: Közeledjete az Istenhez! (Református Igihirdető, 1934. december), in Uő.: *Szeretlek Téged Uram*, 35.

²⁴⁰ NAGY: *Homiletika*, 218.

kötélék Megváltójával, amely garanciája annak, hogy prédikációja mindig Krisztus központú legyen. Hermenutikai módszere néhol vitatható, vagy kevesebbet mutat be a Biblia korából, de annál többet mutat fel az emberi életet átformáló krisztusi szeretetből. Széleskörű bibliaismerete garantáltja, hogy ha csapdába is esik egy-egy textus hasogatása közben, akkor is felül tud kerekedni, és úgy tudja átadni az üzenetet, hogy gyülekezete bibliai alapokon formálódjon. Rajta tartja szemét gyülekezetén, van bátorsága inteni és van szeretete simogatni. Tanításai tiszták. Tud vigasztalni, de tud erővel szólni. Mindez azért, hogy bűneiből felrzza gyülekezetét, és őszinte bűnbánatra bírja őket, mert tudja, hogy csak Krisztus keresztye mentheti meg őket. A megtérés szükségességét nem dachból, vagy lelkipásztori hübriszből, hanem őszinte aggodásból hangsúlyozza, hogy így adhassa meg az utat az üdvösség felé. Ez az út pedig Krisztus, aki célba juttat. Ecsedy prédikációinak stílusa talán ma már dagályosnak tűnhet, mégis érdemes példaként értékelnünk, mert feladatunk őrizni magyar nyelvünk szépségét. Azt is át kell gondolnunk, hogy a tengerentúli Új Homiletika térhódításának milyen mértékben kell teret adnunk, vagy inkább érdemes őrizni a bevált igehirdetési formákat, és azokat megtölteni a Szentlélek erejével.

ABSTRACT

Aladár Ecsedy's Preaching

In my essay I examine the content and formal particularity of Aladár Ecsedy's preaching. I avoid all preconceptions and rather call him for dialogue based on his texts. As a background for the analysis, I outline the theological and homiletical trends of the 20th century. According to my observations in terms of content, Aladár Ecsedy's *homiletical practicum* overwrites the *theological studium* in many cases, but he never deviates from christocentric preaching. Ecsedy considers it important to show the Cross of Christ and remind the audience of the need of conversion. During the formal examination, it turns out that Aladár Ecsedy builds his sermons according to the type of *sermo*. The special literary language and style of Aladár Ecsedy is striking. Aladár Ecsedy has left a legacy of preaching from which, despite its faults, we can learn to this day, and can correct our possible mistakes.

A gályarab diákok emléktáblájának részlete

Németh Balázs

A RENDEZETTSÉG FOGALMÁNAK IRÁNYÍTÁSELMÉLETI ÉS A BIBLIAI KAPCSOLÓPONTJAI

A technikai fejlődés a hétköznapi életet, szokásokat, társadalmi működés módokat, kommunikációs formákat átalakító hatása eredményeként a műszaki kérdéseken túlmutató, etikai jellegű problémákat is felvet. A digitalizáció, illetve az automatizálás területének etikai vonatkozásai azok, amely a XXI. század embere számára különösen is sok kihívással fognak járni. Ennek egyik legismertebb területe az ipari digitalizáció, illetve a jármű- és közlekedésautomatizálás, azaz az önvezetés kérdése. Ezekben a területeken számos etikai vonatkozású probléma vetődik fel, mint például az adatokhoz való hozzáférés és a személyiségi jogok kérdése, a munkaerőpiaci átalakulások, a mesterséges intelligenciára épülő rendszerek döntési jogköre, illetve a kommunikáció változása miatt a résztvevő felek közötti elidegenedés.

Tekintetbe véve, hogy a mérnöki, informatikai alkotások túlmutathatnak a műszaki területeken és etikai problémákat érintenek, különösen is indokolt egyházi környezetben, hogy az egyes problémakörök teológiai szemszögből is vizsgálat alá kerüljenek. Ennek a tanulmánynak a célja, hogy az automatizálás egyes területein, különösen is az irányításelméletben és a gépi tanulásban alkalmazott entrópia és a bibliai rend-rendezetlenség fogalmainak kontextusában, a kettő közötti analógiát alapul véve egy szűk pallót képezzen két eltérő tudományterület között. Jelen sorok szerzőjének, mint irányításelmélettel foglalkozó kutatónak és egyben református lelkésznek hitvallása, hogy ilyen palló több is létezik, azonban döntő többségük még felismerésre vár. A pallók célja, hogy azon járva az irányításelmélet művelője tanulhasson a teológiától, a teológia ismerője pedig lendületet merítsen a rohamosan fejlődő műszaki területektől. Az entrópia fogalma különösen is alkalmas erre a célra, ugyanis nem csak az irányításelméletben és a gépi tanulásban, hanem más területeken is

megjelenik, mint például a hőtan, a kozmológia a termodinamika második főtétele keretében. Ennek jó példája a fenntartható társadalom egyes kérdéseivel foglalkozó rövid tanulmány, ami a termodinamika második főtétele olyan területekkel állítja párhuzamba, mint a törzsfajlódás, a gazdaság, az élőlények ösztöne, az erkölcs valamint a hit és a vallás.¹

Jelen tanulmányban először a rendezettség fogalma kerül bevezetésre műszaki és természettudományos kontextusban, egyes példákon szemlélterve azok jelentését. Ezt követően ószövetségi, újszövetségi környezetben, különös tekintettel a fogság és a szétszórattatás vonatkozásában vizsgálom meg a rendezetlenség kérdését. Végül, az elemzés eredményei alapján következtetéseket vonok le az automatizálás egy kiemelt területére nézve, valamint homiletikai és missziói szempontból értelmezem a konzekvenciákat.

A rendezettség fogalma műszaki és természettudományos kontextusban

A rendezettség kérdését többféle szempontból meg lehet közelíteni. Ennek a legismertebb megfogalmazása a termodinamika második főtétele, amelynek egyik megfogalmazása szerint a zárt rendszer entrópiája sosem csökken. Az entrópia pedig nem más, mint a rendszer rendezetlenségének mértéke: minél nagyobb egy rendszer entrópiája, annál inkább rendezetlen – a kis entrópiájú rendszer azonban rendezettséget takar. Hőtani értelemben például rendezett rendszernek tekinthető egy olyan tartály, aminek egyik felében meleg levegő van, a másik felében pedig hideg. A rendezettség ebben az esetben abban áll, hogy a hideg és a meleg levegő egymástól elválasztva rendeződik, nem összekeveredve. A termodinamika második főtétele szerint azonban, ha ez a tartály egyetlen zárt rendszert alkot, akkor elkerülhetetlen a rendezettség csökkenése, azaz a hideg és a meleg levegő összekeveredik és beáll egy egyensúlyi állapot, a hő kiegyenlítődik.

Az entrópia – diszkrét eseményű rendszerek esetére² – egy logaritmikus tagokból álló összeg formájában definiálható és ennél fogva a rendezetlenség mértéke számszerű értékkel fejezhető ki.³ Például, legyen adva egy dobozunk, amiben 100 darab kék vagy piros golyónk van. Első esetben legyen 99 golyó piros és 1 pedig kék. Ha a dobozból húzunk, annak a valószínűsége, hogy kék golyót húzunk 1%, míg a pirosé 99%. A rendszer entrópiája ebben az esetben – a levezetéseket mellőzve – $H=0,0808$

¹ VÉGH László: A hőtan II. főtétele és a fenntartható társadalom, *Theológiai Szemle*, LIII. évfolyam, 2010/különszám, 23–29.

² Példa: a kockadobás folyamatának, mint rendszernek az eseménytere diszkrét az 1,2,3,4,5,6 kimenetekkel. Ezzel szemben egy 1-6 között véletlen számokat generáló gép eseménytere folytonos, mert a véges halmazon belül végtelen sok számot ki tud választani. A példa alapján közérthetően fogalmazva a különbséget: diszkrét eseménytérrel rendelkezik egy rendszer, ha sorba rendezve a lehetséges eseményeket, két esemény között nem található egy harmadik (a kockadobásnál a 2 és 3 között nincsen más esemény). Folytonos esetben azonban ilyen mindig található (mint például a generátornál a 2,20987341 – illetve a tizedesjegyek száma tovább növelhető).

³ BODON Ferenc: *Adatbányászati algoritmusok*, Budapest, BME, 2018, 28. URL: <http://www.cs.bme.hu/~bodon/magyar/adatbanyaszat/tanulmany/adatbanyaszat.pdf> Utolsó letöltés: 2021. 09. 27.

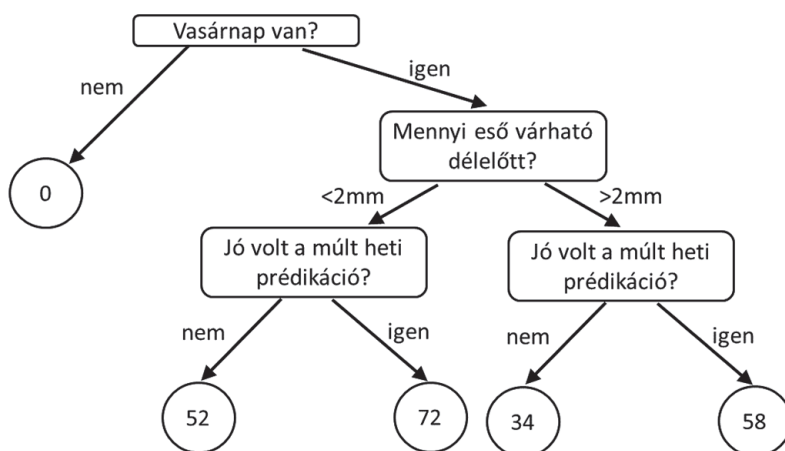
értékű. Abban az esetben, ha a golyók fele piros és a fele kék, 50-50% a valószínűsége annak, hogy milyen golyó kerül kiválasztásra. Ekkor az entrópia értéke $H=1$ értékre növekszik, azaz a golyókból álló rendszer rendezetlenebbé válik, mint az előző esetben. A rendezetlenség ebben az esetben – szemléletesen – azt jelenti, hogy a golyóhúzás során egyre kisebb valószínűséggel becsülhető meg, melyik golyót húzzuk, azaz egyre bizonytalanabbá válunk a húzás során az esemény kimenetelét illetően. Amennyiben a kék golyók aránya tovább növekszik, például (80-20 arányban), abban az esetben az entrópia elkezd csökkenni. Ennek oka, hogy a rendszer rendezetlenségét tekintve lényegtelen, melyik színű golyóból van 80% (piros vagy kék), a golyók aránya a mérvadó. Az előzőekhez hozzá kell tenni, hogy a rendszer entrópiájának változásával ellentétes értékű az információtartalmának változása. Egy üzenet egyedi információtartalma azt fejezi ki, hogy mennyire váratlan az adott esemény (üzenet) – minél kisebb a valószínűsége, annál nagyobb az információtartalma. A fenti példa esetében az 1-99 aránynál az egyedi információtartalmak a kék golyó esetében $I=6,64$, míg a piros esetén $I=0,01$, az 50-50%-os esetben pedig a kettő kiegyenlítődik, mindkettő értéke 1. Az egyedi információtartalom szemléletesen azt jelenti, hogy az 1 kék golyót tartalmazó rendszer esetében ha pont a kék golyót húznánk, nagyon meglepődnénk, míg ha pirosat, akkor egyáltalán nem. Még szemléletesebben: az 1 kék kihúzásának hírértéke van, ennek a húzásnak a hírértéke tovább is adnánk egyből másnak – ezzel szemben annak nincs hírértéke (információtartalma), ha a 99 pirosba talált bele a húzásunk. A kiegyenlített esetben az, hogy kéket húztunk, ugyanannyira érdekes (illetve nem érdekes), mint a piros húzása.

Az automatizálás területe szempontjából kiemelten fontos az entrópia irányításméleti és a gépi tanulási értelmezése. Az alábbiakban a döntési fák, illetve az irányítójel entrópiáinak értelmezése kerül szemléletesen bemutatásra. A két esetben az entrópia értelmezése némileg eltér, ugyanis döntési fák esetében diszkrét eseménytér, az irányítójel esetében folytonos eseménytér értelmezhető.

A döntési fa egy olyan rendszert leíró döntési szabályhalmaz, amely a rendszer adott bemenetei esetén a döntések függvényében a rendszer különböző kimeneteire vezet.⁴ A döntési fákban nyert döntési szabályhalmazok egyértelműek. A döntési fák gyökérből, ágakból és levelekből állnak. A rendszer bemeneti értéke a döntési fa gyökerében jelenik meg, az ágakon való haladást a szabályok határozzák meg, a rendszer kimeneteit pedig a levelek tartalmazzák. Az 1. és 2. ábrák egy-egy egyszerű döntési fát mutatnak be illusztrációs célból. A döntési fák sok esetben gépi tanulási folyamattal állíthatók elő, azaz előre adott bemenet-kimenet, valamint az esetekhez tartozó további jellemzők (attribútumok) kombinációja alapján építhető fel a fa. A gépi tanúlással létrehozott fák esetében a tanítás célja a döntési fa, mint rendszer entrópiájának minimalizálása. Ez azt jelenti, hogy egy adott bemenet esetében a lehető legnagyobb

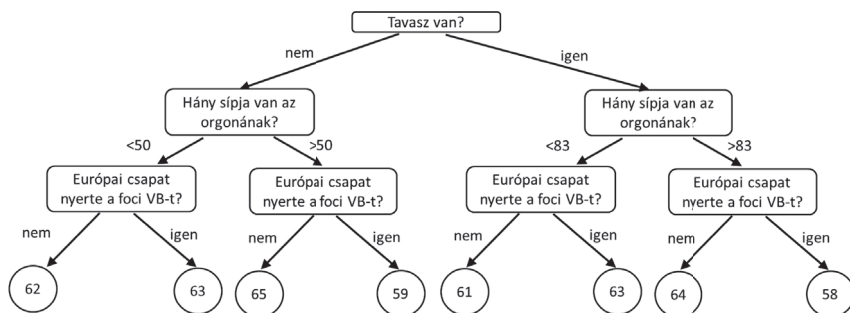
⁴ A döntési fa és a mögöttes algoritmikus gondolkodás nem is áll feltétlenül olyan messze a teológiai gondolkodástól, mint ahogyan az első ránézésre tűnik. Béza ilyen struktúrában ábrázolta az ember megváltásának logikai rendjét, lásd McGRATH, Alister E.: *Kálvin*, ford. NAGY MÓNICA Zsuzsanna, Budapest, Osiris Kiadó, 1996, 229.

valószínűséggel adjon a döntési fa jó kimenetet, azaz a szabályrendszer a döntési fa megfelelő levelébe vezessen. Ekkor a rendszer rendezett, például egy becslési feladat végeredménye nagy valószínűséggel megfelelő. Az alacsony entrópia eléréséhez olyan szabályok létrehozására van szükség, amely segít elkülöníteni a különböző levelekben található eseteket. Az 1. ábra, mint alacsony entrópiájú fával szemben a 2. ábra egy magas entrópiájú fát mutat be. A 2. ábra példájában a szabályok lényegében irreleváns információkra kérdeznek rá, így tulajdonképpen mindegy, milyen bemenetet kap a fa, az eredmény majdnem ugyanaz lesz – magas entrópia mellett a levelek információtartalma alacsony. A magas információtartalmú, azaz alacsony entrópiájú, rendezett fa releváns kérdéseket, az elemeket jól szétválasztó szabályhalmazokat igényel, mint amilyen az 1. ábrán látható fa. Az illusztrációs példa szintjén ez azt jelenti, hogy jó kérdések feltételével nagyobb pontossággal becsülhető, hányan fognak jönni várhatóan istentiszteletre, míg a rossz kérdésekkel mindig szinte ugyanolyan becslési értéket kapunk – hiszen nem az orgona sípjainak számához, vagy a legutóbbi labdarugó világbajnokság eredményéhez mérten vesznek részt az emberek az istentiszteleten.⁵

1. ábra: Alacsony entrópiájú döntési fa illusztrációja

⁵ Megjegyzendő, hogy a bemutatott példa csak illusztrációs célt szolgál, amely egyházi olvasóközönység számára könnyen érthető és követhető. Nem tükröz teológiai álláspontot arra nézve, hogy az istentisztelet látogatottságának mekkora köze van ahhoz, mennyire voltak jók, értékesek, építők, megszólítottok stb. a megelőző prédikációk.

2. ábra: Magas entrópiájú döntési fa illusztrációja

Az irányításelméleti-bibliai analógia szempontjából a másik, kiemelten fontos terület a folytonos idejű szabályozások irányítójeléhez kapcsolódó entrópia értelmezése. Az irányításelméletben folytonos idejű jelek esetében a diszkrét esetben entrópiaként nevezett mennyiséget differenciál entrópiának szokás nevezni és ennek definíciója egy logaritmikus argumentumot tartalmazó integrál kifejezés a rendszer irányítójelére nézve.⁶ Példaként, amennyiben egy önvezető jármű a rendszer, amelynek feladata, hogy végig haladjon egy adott útszakaszon, az irányítójelek a kormányzott kerekek elfordítása, illetve a fék/gáz beavatkozások⁷. Amennyiben az irányítási cél az útvonal tekintetében a pályától való eltérés minimalizálása a haladás során, az alacsony differenciál entrópiájú (rendezett) irányítójel az, amelyik ezt megvalósítja. A magas differenciál entrópiájú, rendezetlen irányítójel ezzel szemben nagy pályakövetési hibát eredményez. Az entrópia-szemléletű irányításelméleti megközelítésben az irányítójel egy valószínűségi változó, amelynek lehetséges értékeit egy halmaz írja le. Az irányított rendszer differenciál entrópiájának meghatározásában szerepe van az irányítójelre, mint valószínűségi változóra vonatkozó sűrűségfüggvény megválasztásának, amelyet a Jaynes-elv szerint kell elvégezni.⁸

A rendezettség fogalmának egyes ószövetségi analógiái

Jelen kontextusban az entrópia és a rendezetlenség kérdése kifejezetten a Szentírásban lévő párhuzamok alapján való analógiás szemlélet formájában kerül kifejtésre. Ennek egy kiemelt példája – egyben a Bibliában sorrendiségében is az első – teremtéstörténetben, kiemelten is a sorrendben legelső teremtéstörténetben lévő rendezettség

⁶ SARIDIS, G. N.: Entropy Formulation of Optimal and Adaptive Control, *IEEE Transactions on Automatic Control*, XXXIII. évfolyam, 1988/8, 713–721.

⁷ A jel (és az eseménytér) ebben az esetben folytonos, ugyanis nem ugrásszerű a kormányzóváltása, a kerekek elfordulása folyamatos, elvileg bárhol megállítható lenne és bármekkora értéket felvehetne.

⁸ JAYNES, E. T.: Information Theory and Statistical Mechanics. *Physical Review*, CVIII. évfolyam, 1957/2, 171–190.; A sűrűségfüggvényt úgy kell megválasztani, hogy az a differenciál entrópiát maximalizálja, miközben teljesíti a várható értékre és a sűrűségfüggvényre vonatkozó feltételeket.

megfogalmazása (1Móz 1,1–2,4). A leírás nem „csak” azt hangsúlyozza, hogy Isten megteremtette a világot, hanem egyben arról is számot ad, hogy Isten elrendezi a teremtettségben alkotásait,⁹ azaz Isten a teremtésben rendezettséggel ruházta fel a világot, amire szintén illik a megállapítás, hogy az „jó.”¹⁰ Ez a rendezettség jelenik meg a teremtésben a חַיִּים, azaz a Szentlélek munkájában (vizek felett való lebegésében) is,¹¹ aki Istentől adatott rendező elvként és akaratát megvalósító teremtő erőforrásként volt jelen.¹² A rendezettség megvalósítása Isten jellemének sajátja, ami megnyilvánul a teremtésben, kezének alkotásában.¹³

Ugyanennek a rendezettség-rendezetlenségnek a kérdése jelenik meg az özönvíz kapcsán is, különösen annak elmúltával, amikor is Isten egy végérvényes rendet hoz a világba az évszakok, a napszakok és az időjárás tekintetében.¹⁴ Ezzel hallgatólagosan azt is kimondja, hogy az özönvíz során ez a rendezettség tulajdonképpen megszűnt, azaz egy magasabb entrópiájú állapot jött létre, amit Isten utána visszaszorított – Isten tehát úr a rendezetlenség felett és szuverén akaratából dönthet az entrópia növelése és csökkentése felett. Teológiai értelemben az özönvíz kapcsán az entrópiához szorosan kapcsolódó másik műszaki tartalmú fogalom a stabilitás, amely kifejezi, hogy a rendszer egy eredeti stabil (rendezett) állapotához képest milyen állapotban van.¹⁵ A teremtés és az özönvíz kapcsán létrejövő rendezettségben tehát megjelenik egy mélyebb valóság is: a természet törvényeinek rendezettsége, mint az emberben lévő és az embert körülvevő konkrét valóság. Ezen egész valóság felett Isten úr, amit a rendezettség létrehozásában mutat meg. Ugyanennek a rendezettségnek egy másik oldala teológiai szempontból az üdvtörténetben megmutatkozó rendezettség, ami végeredményben nem más, mint Isten akaratának szabályozott megnyilvánulása egy rendetlen világban.

A rendezetlenségnek egy további, kiemelkedő példája a Bábel tornyának építéséről és annak következményeiről szóló bibliai leírás (1Móz 11,1–9). Ebben több lényeges téma is felvetődik, amelyek közül a legfontosabb a rendezetlenség nyelvekben megjelenő jelentős növekedése: kezdetben „*az egész földnek egy nyelve és egyféle beszéde volt*” és egy célra törekedtek (1Móz 11,1.3), ami aztán Isten döntésének következtében a nyelvek összezavarása folytán kommunikációs zűrzavarrá és szétszéledéssé vált (1Móz 11,9). A történet egyik tanulsága, hogy megerősíti a megállapítást: Isten úr a rende-

⁹ LENNOX, John C.: *7 nap, amely megosztja a világot*, ford. FARKAS Ildikó, Budapest, Harmat Kiadó, 2016, 38.

¹⁰ 1Móz 1,4 kk.

¹¹ 1Móz 1,2b

¹² BOLYKI János: *A tanúvallomás folytatódik*, Budapest, Osiris Kiadó, 2008, 189.

¹³ Zsolt 8,4: „Ha látom az eget, kezéd alkotását, a holdat és a csillagokat, amelyeket ráhelyeztél” – ez az igevers is kiemeli Isten elhelyező szerepét.

¹⁴ 1Móz 8,22: „Amíg csak föld lesz, nem szűnik meg a vetés és az aratás, a hideg és a meleg, a nyár és a tél, a nappal és az éjszaka”.

¹⁵ NÉMETH Balázs: A stabilitás irányításméleti fogalmának bibliai analógiái, *Theológiai Szemle*, LXIV. évfolyam, 2021/3, 138–143.; illetve JÁKI Szaniszló: *A tudomány Megváltója*, Budapest, Ecclesia, 1990.

zettség felett. Másrészt azonban látni kell, hogy a történet egésze beleágyazódik abba a keretbe, hogy a bűn elterjed a világon, ami itt az Isten elleni lázadás konkrét formájában ölt testet. Ennek a lázadásnak a mélyén két fontos motiváció húzódik meg: „*szerezzünk magunknak nevet*”, valamint „*el ne széledjünk az egész föld színein*”. Előbbi az emberi gőg megtestesülése, utóbbi pedig egy törekvés az entrópia növekedésével, azaz a rendszer rendezetlenségének növekedésével szemben. Az ember, mint teremtmény ugyanis nem vonhatja ki önmagát a teremtett világ fizikai törvényei alól, azonban érzi a rendezetlenség növekedésének (a szétszéledésnek) negatív aspektusát. A rendezettség azonban isteni és nem emberi karakter, ebből kifolyólag a rendezetlenség feletti uralkodni vágyás legalább annyira magában hordozza a gőgöt, mint a név szerzése. Ez a törekvés végeredményben nem más, mint önmegváltásra törekvés. Harmadrészt a történetben látni kell, hogy ennek eszközeként az ember a technikát használja fel, jelen esetben az építőmérnöki tudomány akkori vívmányait.¹⁶ Az eszköz tehát áldozatául esik egy emberi törekvésnek és eszközévé lesz a rendezetlenség (entrópia) – és egyben az instabilitás – növekedésének. Nagyon hasonló párhuzamok húzhatók a mesterséges intelligencia, mint egyre gyorsabban elterjedő technológia kapcsán is.¹⁷

Rendezettség fogalmának egyes újszövetségi analógiái

Az újszövetségi analógiákat tekintve a rendezetlenségre nézve egy megjegyzés és három példa kerül említésre. A megjegyzés a Sátán görög szavával kapcsolatos, ami beszédes, hogy az Újszövetség a görög διάβολος szóval adja vissza. Ennek a szónak az értelme – összhangban az ószövetségi megfelelőjével – a vádoló személyt jelenti. Az analógia szempontjából azonban nem mellékes, hogy ez a szó a görög διαβάλλω szóból eredeztethető,¹⁸ aminek a dobáshoz van köze. Írásmagyarázati nehézségei ellenére tartja magát egyházi környezetben a vélemény, hogy éppen ezért a Sátán nem csak vádoló, hanem szétdobáló is.¹⁹ Ha a szó etimológiáját tekintve szigorúan véve nem is pontos a Sátán szétdobálóként azonosítása, a munkáját tekintve hasonló leírásokkal találkozunk a Bibliában: ő az, aki rendezetlenséget hoz a világba, annak növekedése a malmára hajtja a vizet,²⁰ tehát az entrópia növekedése és a gonosz munkája párhuzamban áll egymással.

Az első újszövetségi analógia egy jézusi példázatban található a rendezettség-rendezetlenség tekintetében. A Mt 12,43–45 esetében Jézus a tőle jelt kívánók számára egy emberről beszél, akiből kimegy a tisztátalan lélek, majd visszatér és „*üresen, kiséper-*

¹⁶ 1Móz 11,3: „Azt mondták egymásnak: Gyertek, vessünk téglát, és égessük ki jól! És a téгла lett az építőkövik, a földi szurok pedig a habarcsuk”.

¹⁷ TOMKA János – BÖGEL György: *A Biblia és a menedzsment*, III. kötet, *Mit hagyunk magunk után?*, Budapest, Harmat Kiadó, 2018, 37–41.

¹⁸ VARGA Zsigmond János: *Görög-magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, Budapest, Kálvin Kiadó, 1996, 205.

¹⁹ FEKETE Károly: *A Heidelbergi Káté magyarázata*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2013, 67.; valamint CSERI Kálmán: *Református hitünk*, Budapest, Kálvin Kiadó, 1994, 76.

²⁰ Jób életében nagyon képszerűen jelenik meg életterének széthullása formájában ez a szétdobálás, a rendezetlenség növekedése.

ve és felékesítve találja azt” – ami egy otthon képét írja le, ahogyan ezt a tisztátalan lélek is azonosítja. Ezen felbátorodva a tisztátalan lélek hét további, magánál is gonoszabb lelket vesz magához, akikkel megtelepednek ott és a következmény: „végül ennek az embernek az állapota rosszabb lesz, mint azelőtt volt”. A példázatnak az analógia tekintetében különösen is a „középső” állapotot tekintve van jelentősége. Ekkor ugyanis a ház – az emberi élet – rendben van, a megelőző és az utóbbi állapot feltehetően rendezetlen helyzetével szemben, máskülönben a lélek számára nem tűnt volna fel a rendezettség. A tisztátalan lélek jellemzője tehát a rendezetlenségben való lét. Fontos megjegyezni továbbá, hogy az ember állapota a lelkek számának növekedésével és azok gonoszságával együtt romlik. Amennyiben a tisztátalan lelket a gonosszal azonosítjuk, a διαβολος szó lényegi értelméhez jutunk vissza, a szétdobáláshoz, a rendezetlenséghez. A példázat egy fontos hangsúlya azonban, hogy a „középső” állapot viszonylagos rendezettsége nem marad meg akkor, ha ezt nem Jézus szilárdítja meg, hanem magára marad – hasonlóan a termodinamika második főtétele kapcsán bemutatott hőtani példához. A következmény az analógiát tekintve az, hogy a Jézussal való közösség, az Istenben való lét rendezett, alacsony entrópiájú állapotnak felel meg.

A második újszövetségi analógia egy felszólítás Pál apostol részéről a korinthusi gyülekezet számára: „állítsátok helyre a jó rendet magatok között” (2Kor 13,11). Az itt szereplő görög καταρτιζω szó főnévi alakja fordul elő a 9. versben is, ahol Pál kifejezi, hogy imádságának tárgya a korinthusiak dolgainak rendeződése.²¹ A különböző fordítások eltérő jelentéseket adnak a szavaknak, ami néhol a tökéletesedésre utal, akár a 9. versben, akár a 11. versben.²² Mindazonáltal a szó eredeti értelmében a rend helyreállítására utal,²³ mint például ahogyan a halász rendezgeti a hálóját.²⁴ A tökéletesség ennek egy következménye: a rend helyreállása a tökéletesedés felé vezet. A korinthusi levelek egészének irányát fogalmazza meg a második levél záradékában lévő felszólítás: a gyülekezetben kialakult áldatlan állapotokra nincs más megoldás, mint a rend helyreállítása Isten és a gyülekezet között, illetve ebből következően a gyülekezet egyes tagjai között. A rendezettség itt összekapcsolódik Krisztus békítő munkájával, annak elfogadásával és a békéltetés szolgálatával²⁵ - azaz a rendezettség isteni attribútum, míg a rendezetlenség ennek ellentéte. Megjegyzendő, hogy a καταρτιζω szó előfordul a Zsid 11,3-ban, ahol a teremtésben létrejött renddel kerül párhuzamba²⁶ – azaz az Újszövetség tulajdonképpen itt visszanyúlik az

²¹ CSERHÁTI Sándor: *Pál apostolnak a korinthusiakhoz írt második levele*, Budapest, Luther Kiadó, 2009, 428.

²² Így tesz például a Revideált Új Fordítás, a Revideált Károli Fordítás, vagy a Szent István Társulati Biblia is.

²³ VARGA: i. m., 521.

²⁴ Mt 4,21: „Miután továbbment onnan, meglátott két másik testvért, Jakobot, Zebedeus fiát és testvérét, Jánost, amint a hajóban apjukkal, Zebedeussal együtt rendezgették hálójukat, és őket is elhívta”.

²⁵ 2Kor 5,19: „Isten ugyanis Krisztusban megbékéltette a világot önmagával, úgyhogy nem tulajdonította nekik vétkeiket, és ránk bízta a békéltetés igéjét”.

²⁶ „Hit által értjük meg, hogy a világokat Isten szava alkotta...” ami a görögben „Πίστει νοοῦμεν καταρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι θεοῦ” formula szerint a világekorszakok Isten szavára rendeződ-

őszövetségi teremtéstörténet fentebb részletezett azon vonásához, hogy Isten szava rendezettséget hoz létre a világban.

A harmadik újszövetségi analógia ekkleziológiai oldalról világítja meg a rendezettség-rendezetlenség viszonyát. Pál szintén a korinthusiaknak – tulajdonképpen a felmerülő problémák miatt – a gyülekezet szolgálatára nézve, a lelki ajándékok kapcsán kifejti, hogy „Isten rendezte el a tagokat a testben”, illetve „Isten szerkesztette így a testet egybe” (1Kor 12,18.24). Isten tehát a gyülekezet gyakorlati szolgálata szempontjából is rendező Úr, aki rendezettséget hoz létre az emberi közösségben. Jóllehet, ennek a rendezettségnek az eredménye a tagok közötti elválasztás a gyülekezetben belül. Azonban azért, hogy a tagok nem mindegyike birtokol mindenféle lelki ajándékot, az egyes szolgálati területek tekintetében lokálisan alacsony entrópiájú, rendezett rendszerek jönnek létre.

A rendezetlenség és szétszórattatás bibliai párhuzamai

Végül két fontos megállapítást szükséges még tenni a rendezettség és entrópia bibliai-teológiai analógiáját tekintve. Az egyik ilyen megállapítás a babiloni fogsággal, illetve a jeruzsálemi keresztyén gyülekezet szétszórattatásával, üldöztetésével kapcsolatos – a másik pedig az eszkatológiával.

A babiloni fogság tekintetében több igehely tanúskodik arról, hogy ez Isten népe számára egy szétszórattott állapotnak felelt meg. Ez felfogható a korábban tárgyalt gázkeverékek analógiájával: amikor Isten népe egy helyen van jelen, ott „sűrűsödik”, akkor egysége folytán alacsony entrópiájú állapotot jelent ez a többi néppel alkotott „keverékben”. A szétszórattott állapot során a nép nem egy helyen van, hanem jobban eloszlik a többi nép között, azaz a rendszer entrópiája magasabb, a rendszer rendezetlenebb. A szétszórattott állapot megjelenik az 3Móz 26,33-ban,²⁷ ami a parancsolatok megszegői ellen szól, az 5Móz 4,27²⁸ és az 5Móz 28,64²⁹ hasonlóan a törvény meg nem tartóira vonatkozik. Ezen utóbbi két Ige és annak környezete konkrétan szól arról, hogy ez a szétszórattott – azaz magas entrópiájúnak tekinthető – állapot összekötődik az idegen bálványistenekkel. Az északi országrész bukása is a szétszórattatáshoz kötődik az 1Kir 14,15b³⁰ szerint, ami a bálványokat szintén összekapcsolja a szétszórattatással – azonban itt azok tisztelete, mint bűn, az entrópia növekedésének okaként jelenik meg. A szétszórattatást a Zsolt 44,12³¹ vagy a Zsolt 106,27³² már múlt időben

tek (álltak elő).

²⁷ „Titeket pedig szétszórlak a többi nép közé, és kivont karddal üldözlek benneteket. Országotok pusztasággá lesz, városaitok pedig romhalmazzá.”

²⁸ „Szétszéleszt benneteket az Úr a népek közé, és csak kevesen maradtok meg azok között a nemzetek között, akikhez elhajt benneteket az Úr.”

²⁹ „Szétszéleszt téged az Úr az összes nemzet közé a föld egyik szélétől a másikig, és ott majd más, kőből és fából készült isteneket kell szolgálnod, akiket nem ismertél sem te, sem atyáid.”

³⁰ „Kitépi majd Izráelt ebből a jó földből, amelyet őseiknek adott, és az Eufráteszen túl szórja szét őket, mivel bálványoszlopokat készítettek az Úr bosszantására.”

³¹ „Odadobtál minket, mint vágójuhokat, és szétszórta a népek közé.”

³² „utódaikat a pogányok közé juttatta, és szétszórta országaikba” – ez a pusztai vándorlás kapcsán azokra vonatkozik, akik borjút készítettek a Hóreb-hegynél.

fogalmazza meg, hasonlóan Nehémiáshoz, aki visszatekint az eseményekre,³³ de megjelenik a szófordulat Jeremiásnál,³⁴ Ezékielnél³⁵ is, valamint további prófétáknál (Joel, Zofóniás, Zakariás). A fogság – szétszórtság – büntetés kapcsolata tehát nagyon erős, azaz a bűn, a büntetés és a fogság egyértelműen a magas entrópiájú állapot bibliai analógiája, ami kifejezi az Istentől való távollétet. Ezt árnyalja az, hogy mindazonáltal ezen az állapot felett is Isten Úr, aki képes az entrópiát csökkenteni, azaz a szétszórtságot megszüntetni és összegyűjteni az övéit. Ez az összegyűjtés megjelenik több már említett szakaszban. Nehémiás imádságában az összegyűjtés előfeltétele a megtérés, illetve a parancsolatok megtartása és teljesítése,³⁶ következménye pedig egy olyan helyen való élet lehetősége, ahol Isten Neve jelen van. Ezékielnél³⁷ az összegyűjtés okában ott van a kiürült Jeruzsálem lakóival szembeni polémia, amiben ők meg is fogalmazzák: „*Messzire vetődtek az Úrtól*”. Igaz ez földrajzilag, de lelki értelemben is. Az összegyűjtésnek komoly következményei vannak: a bálványok eltávolítása, egy szívet és új lelket kapnak, illetve a törvényeket megtartják, valamint a rendezett, alacsony entrópiájú állapotot szépen szemlélteti „*Az én népem lesznek, én pedig Istenük lesznek*” fordulat, ami az Istennel való közösséget ábrázolja ki (Ez 11,20). Jeremiás az összegyűjtésben népe sorsának jóra fordulását látja, amiben az Úr kegyelme, hogy Ő megtalálható, ha keresik teljes szívből.³⁸ Zofóniás hasonlóan hirdeti az Igét, ebben is a bűnbocsánat és az újbóli öröm képe rajzolódik ki, illetve hogy Isten az, aki az összegyűjtött, rendezett állapotot az elnyomók legyőzésén keresztül létrehozza.³⁹ Ézsaiás pedig a messiási jövendölésekhez kapcsolja népe összegyűjtését, amelyben a béke korszaka jön el népe életébe.⁴⁰ A fogsággal kapcsolatban tehát egyértelműen megállapítható: az Istennel való közösség egy alacsony entrópiájú, rendezett állapotnak felel meg, míg a tőle való távollét, az Ő hiánya pedig rendezetlen, magas entrópiájú állapot. Isten egyértelműen felette áll a rendezettség-rendezetlenség viszonyainak és van hatalma azon bármikor változtatni.

Ez utóbbi megállapítás különösen is fontos a jeruzsálemi keresztyén gyülekezet szétszórattatásának vizsgálatakor. Ezt a fontos tényet egy rövid és tényszerű beszámoló

³³ Neh 1,8: „Emlékezz vissza arra az ígéretre, amelyet kijelentettél a te szolgálódnak, Mózesnek: Ha ti hűtlenek lesztek, én szétszélesztelek benneteket a népek közé”.

³⁴ Jer 9,16; 10,21; 13,24; 25,34.

³⁵ Ez 5,10; 5,12; 6,8; 11,16 stb.

³⁶ Neh 1,9: „ha megtértek hozzám, megtartjátok parancsolataimat, és teljesítitek azokat, akkor ha az ég széléig űztelek is el benneteket, még ott is összeszedlek és elviszlek benneteket arra a helyre, amelyet kiválasztottam, hogy ott lakjék az én nevem”.

³⁷ „...Összegyűjtelek benneteket a népek közül, és összeszedlek azokból az országokból, amelyekbe szétszéledtetek, és nektek adom Izráel földjét.”

³⁸ Jer 29,14: „...jóra fordítom sorsotokat: összegyűjtelek titeket minden nép közül; mindenholnan, ahová csak szétszórtalak...”

³⁹ Zof 3,18-19: „Összegyűjtöm azokat, akik szomorkodnak, mert nem ünnepelhetnek... Elbánok majd elnyomóiddal abban az időben. ... a szétszóródottakat összegyűjtöm, dicsővé és hírnevessé teszem őket az egész földön, ahol gyalázták őket”.

⁴⁰ Ézs 11,12: „Jelt ad a népeknek, és összegyűjti Izráel szétszórt fiait, egybegyűjti Júda elszéledt leányait a föld négy széléről”.

jelzi, következményei azonban részletesen dokumentáltak az Apostolok Cselekedeteiről szóló könyvben: „Azon a napon nagy üldözés kezdődött a jeruzsálemi gyülekezet ellen, és az apostolok kivételével mind szétszóródtak Júdea és Samária területén.” (ApCsel 8,1b) A szétszóródás az üldözésen keresztül itt a gonosz eszköze, ami által megsemmisíteni akarja a gyülekezetet. A magas entrópiára, rendezetlenségre való törekvésben tehát ezen a ponton a szétdobáló munkáját kell látni. Látszólag ez ellentmond a babiloni fogsággal kapcsolatban tett megállapításoknak, ahol a próféták szerint Isten munkálta a szétszóródást. A helyzet mindkét esetben azonban az, hogy Isten volt, aki engedte a gonosz szétdobáló munkájának érvényesülését népe életében. Nem Isten szórta szét a népet, azonban ezt céllal engedte: a fogság esetében a megtérést kimunkáló átmeneti állapot volt, ami összegyűjtésben végződött, a gonosz megfékezésében. A gyülekezet esetében pedig a további igehirdetési munkát szolgálta, aminek során a Római Birodalomban terjedhetett az Ige és lokális, helyi gyülekezetekben az összegyűjtés megvalósulhatott az egész mediterrán térségben. A következmény világos: a gonosz rombol, szétdobál, entrópiát növel, de az Úrnak hatalma van felette, sőt ha ez előtte kedves, fel is használja, szabályozza, irányítja tervének megfelelően: egy alacsony entrópiájú, rendezett állapot elérése céljából.

Jogos a kérdés ezek után: mi az oka annak, hogy a rendezetlenség az Istentől való eltávolodással és a gonosszal, a rendezettség, az alacsony entrópia pedig a hozzá való közelséggel és a jóval hozható analógiába? Az 1Móz 1 teremtéstörténetében ugyanis az olvasható, hogy minden, amit Isten teremtett, jó – akkor miért szükség-szerű az entrópia zárt rendszerben történő megállíthatatlan növekedése? A mögöttes háttér oka nem a teremtettségben önmagában van, hanem a bűnesetben, amely magával vonta a teremtettség teljes, mindenre kiterjedő megromlását. A bűneset következménye, hogy a teremtettség egésze magán viseli a megromlást, a gonosszal való találkozás jellegét, azaz a rendezetlenség növekedését. Ez igaz a természeti folyamatokra, a politikai és társadalmi folyamatokra, a közösségi létre és mindenre, ami a világban van és létrejön. Ez alól az a kivétel, ahol Isten országa megjelenik, azaz a megváltott lét valósággá válik és a rendezetlenség növekedésének iránya megfordul. Ebből következik a fogsággal kapcsolatos teológiai megállapítás mellett a másik fontos megállapítás, ami az eszkatológiához kötődik. A végső dolgok tekintetében ugyanis a folyamat folytatódik: a világ újjáteremtéséig ennek a világnak a folyamatai maradéktalanul érvényesek, azaz az entrópia növekedését a világ önmagában nem képes megállítani, legjobb esetben csak mérsékelni. Tekintetbe véve, hogy a rendezetlenség növekedése és a bűneset között kapcsolat van, ez felfogható azzal a képpel, amit Jézus ad tanítványai elé: „*megsokasodik a gonoszság*” (Mt 24,12). Ennek valóságát és érzetét a gyakorlatban úgy fejezik ki egyes keresztyén körökben, hogy ez a világ „egyre sötétebb”, illetve egyre jobban „vadul”.

Azonban az eszkatológiára nézve van egy másik, ennél még fontosabb megállapítás: ahol Isten országa megjelenik, ott lokálisan a rendezettség növekszik, ami külső energiabevittel érhető el a termodinamika második főtételének értelmében – ez pedig a Szentlélek munkája. Az egyháztan ezt a valóságot az *ecclesia militans*, azaz a

küzdő egyház fogalmával fejezte ki: az egyház Urától kapott erővel harcol ebben a világban – harcol, hogy a rendezetlenség növekedését csökkentse. Az entrópia változása tehát a jelenben két irányú: alapvetően a világban nő, de lokálisan csökkenhet. Az időtartományban előre haladva pedig a rendezetlenség két értékhez tart: az Isten nélküli világ szétszóródása a végtelenbe tart (divergál), Isten országa pedig konvergál a zérushoz, azaz a tökéletes rendezettséghez, ami az Istennel való teljes közösség, az üdvösség maga. Van tehát reménység arra nézve, hogy még ha a világ a folyamatai által szét is esik, a mennyei polgárjog birtokosainak léte rendeződik. Karl Barthnak tulajdonítják – Lochmanra hivatkozva⁴¹ – a mondást, miszerint „Az imádságra kulcsolt kéz a világ rendezetlensége elleni lázadás kezdete.”⁴² Ez a keresztyén ember feladata!

Következtetések

A rendezettség irányításelméleti fogalmához társított ó- és újszövetségi analógiák, valamint azok elemzése alapján – az előzőeken túlmenően – több következtetés fogalmazható meg. Jelen tanulmányban két területen, egy automatizálásra vonatkozó, illetve missziói és homiletikai kontextusban kerülnek ezek felvázolásra.

A bibliai analógiák az automatizálási folyamatokban résztvevő kutatók, fejlesztők számára tanulságul szolgálnak arra nézve, hogy tökéletes irányítórendszer elméletileg sem hozható létre. Igaz ez a gazdaságirányítás, az ipari digitalizáció, a közlekedésirányítás, a társadalmi és egészségügyi rendszerek irányítási folyamataira nézve egyaránt. A tökéletes irányítás ugyanis zérus entrópiával rendelkező irányítási beavatkozást igényelne, azonban a zérus entrópia – amint a fentebbiekből ez következik – a bűnt magáról lerázni nem tudó emberen túlmutató, isteni megoldás után kiált. Jóllehet a megállapítás, miszerint a tökéletesség nem érhető el ebben a világban, egyébiránt közhelyeszerű nem vallásos környezetben is, a mesterséges intelligenciával, összességében az automatizálással, technikai fejlődéssel kapcsolatos váradalmakban mégis megjelenik ez az ember számára elérhetetlen utópia. A jármű- és közlekedésautomatizálás területén ilyen jellemző trend a *vision zero*. Az Európai Unió *vision zero* koncepciója szerint a közlekedési rendszerekre vonatkozó fejlesztések célja, hogy „2050-re közel nullára csökkenjen a halálos kimenetelű balesetek száma, és (...) ugyanezt kell elérni a súlyos sérüléssel járó balesetek esetében is.”⁴³ A koncepció alapvetése világos és keresztyén szemmel nézve is megerősíthető, miszerint egyetlen emberélet elvesztése sem elfogadható. Az elv rendezettséghez fűződő viszonya két, egymással összefüggő oldalról is megvilágítható. Egyrészt a megfelelően működő, biztonságos járműirányítás folyamatosan alacsony entrópiájú, azaz a vele szemben megfogalmazott biztonsági kri-

⁴¹ LOCHMAN, J. M.: Theology and Cultural Contexts, in MACCHIA, F. D. – CHUNG, P. S. (eds.): *Theology Between the East and West, A Radical Legacy, Essays in Honor of Jan Milic Lochman*, Oregon, Cascade Books, 2002, 15.

⁴² „Hände falten im Gebet ist der Anfang des Aufstandes gegen die Unordnung dieser Welt.”

⁴³ EURÓPAI BIZOTTSÁG: *Bizottsági Szolgálati Munkadokumentum A 2021–2030 közötti időszakra vonatkozó uniós közlekedésbiztonsági szakpolitikai keret – Következő lépések a „Vision zero” felé*, Brüsszel, 2019. 06. 19. URL: https://ec.europa.eu/transport/road_safety/sites/default/files/move-2019-01178-01-00-hu-tra-00.pdf Utolsó letöltés: 2021. 09. 27.

tériumokhoz mérten közel optimális irányítójel előállítását igényli. Másrészt pedig, ha csökken a balesettel járó autózások aránya a közlekedési rendszeren belül, akkor a rendszer entrópiája csökken, a jelentésben megfogalmazott „közel nulla” érték felé. Jóllehet, a jelentés „közel nulla” fordulata az alapelvvel együtt szintén elfogadható keresztyén szemszögből, azonban ez a rendkívül fontos szófordulat könnyen alakul át nullára, főleg ha a járműipari szereplők marketingfogásairól van szó. A populáris kultúrát pedig a reklám nagyobb mértékben határozza meg, mint a hiteles források ismerete és idézése, ami jelen kontextusban egy önmegváltás érzésének melegágya. Az, hogy a Titanic kapitánya valóban kiejtette-e a száján a mondatot, miszerint hajóját még Isten sem sülyesztheti el, viták tárgya, de ettől függetlenül jól kifejezi azt az önhittséget, amit 100 éve a hajózáshoz, ma az autózáshoz társít az ember. A mindenkori keresztyén gyülekezetek és az egyház egészének feladata, hogy rámutasson arra az egyetlen megváltó Úrra, Jézus Krisztusra, akinél – és csak nála – a tökéletes rendezettség, a zérus entrópia elérhető. Ez az üzenet felszabadító erejű egy olyan társadalom számára, amelyben érezhető a tökéletesség utáni vágy (gazdaságban, politikában, egészségügyben, oktatásban, technikában stb.) és egyben az a frusztráció, hogy ezt nem vagyunk képesek elérni. Felszabadító erejű lenne továbbá azon mérnöki kutatók, fejlesztők, gyakorló szakemberek számára, akik törekednek munkájukat a legjobban végezni, a hibaforrásokat összetett minőségirányítási rendszereken belül kiküszöbölni, azonban ennek lehetetlenségét mégis érzik. Az entrópia eltörölhetlenségének hirdetése és a rendezetlenség nyomása, a bűn terhétől való megváltás a régi evangéliumi üzenet egy új formában való megfogalmazása!

Ezen a ponton érdemes rátérni arra, hogy az előzőekben megfogalmazott analógias kapcsolat mit jelent missziói és homiletikai kontextusban. Ez utóbbi esetében Bohren homiletikájának egyik alapproblémájából érdemes kiindulni: a hallgatásból, ami igaz lehet Istenre, a világra és az egyházra egyaránt. A beszéd ebben az értelemben az Ige hirdetésére, mint csodának a megvalósulására vonatkozik, a hallgatás pedig ennek ellentéte: „Isten hallgatásával és az örömhír hiányával összefügg az, hogy a prédikálás kommunikációs folyamatként nem igazán sikeres. A prédikáció hatástalansága, a csodák elmaradása azonban mindenképp a kommunikáció révén válik egyértelművé.”⁴⁴ Bohren szerint a prédikációban a textusnak úgy kell szót kapnia, hogy a benne tárolt információ működjön.⁴⁵ Ennélfogva, a prédikáció – és kibővítve, a keresztyén bizonyágtétel, gyülekezeti élet és misszió – célja az Ige, az általa hordozott evangélium, mint a legmagasabb információtartalmú üzenet célba juttatása. Az evangélium hirdetése azonban akkor lehet magas információtartalmú, ha kontextusában is a magas rendezettség felé mutat: azaz nem az átlagemberhez, átlaggyülekezethez szól, hanem konkrét a hallgatóságát tekintve. Ez nem csak a prédikátor igehirdetésre való készülésére nézve jelent kitélt, hanem felveti azt a gondolatkört, miszerint az egyházon belül, a gyülekezetek között tapasztalható sokszínűség nem hátrány, hanem

⁴⁴ BOHREN, Rudolf: *Az igehirdetés mint szenvedély*, ford. HORVÁTH Gabriella, Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2020, 32–33.

⁴⁵ Uo., 144.

előny lehet az evangélium hirdetése szempontjából. A gyülekezetek létének alapja Krisztus feltámadása óta, hogy azok tagjainak élete és szolgálata által a legfontosabb keresztyén üzenetet közvetítsék: Jézus Krisztus Isten Fia Megváltó. Ha az egyház egésze 1 üzenetet hirdet, és megvalósul, hogy „*nincs más evangélium*”⁴⁶ annak életén belül, akkor az 1 üzenet az elérhető legalacsonyabb entrópiát jelenti. Másik oldalról nézve: ez a legmagasabb információ tartalom, ennél többet nem lehet képes elméletileg sem mondani az egyház. Mindazonáltal ezt az egy üzenetet formájában többféleképpen kell elmondani, hiszen a különböző gyülekezetek más és más kulturális térben élnek. Ha az 1 üzenet mindenhol ugyanabban a formában, ugyanúgy hangzik (például egy igehirdetésben), akkor tulajdonképpen átlagosnak veszi az egyébként sokszínű környezetét. Ez azt jelenti, hogy a magas információtartalmú üzenet átlagos üzenetként hangzik a befogadó oldal számára. Ennélfogva hiába képvisel 1 üzenetet az egyház egésze, ha a kort, a kulturális közeget átlagosnak tekinti és a kommunikációs folyamat rendezetlensége ezáltal nőni fog. A reklámok, különösen is a személyre szabott, célzott internetes reklámok pont az ellentétes utat járják be: van egy sokszor haszontalan termék vagy szolgáltatás, ami nem képvisel értéket, az ember élete nem lesz tőle rendezettebb, azonban tökéletesen alkalmazkodik a reklám a megcélzott kulturális közegehez és ezáltal a folyamat egésze rendezettebbé válik. Nem szükségszerű tehát, hogy a különböző kegyességű gyülekezetek, a rétegmisziók, rétegalkalmak léte a rendezetlenség növekedésének érzetét keltsék az egyházban. Amennyiben ugyanis az 1 üzenetet képviselik és azt a rájuk bízottak élethelyzetének megértésével teszik, ott az igehirdetés a legmagasabb információtartalmú beszédet jelenti.

Végezetül, közvetlenül ide kapcsolódva szeretnék rámutatni arra, hogy a különbözőségben megélt áldás mindig is az egyház életéhez tartozott, és ezáltal lett minden korban az 1 üzenet átadásának eszközévé. Ilyenek az ünnepek az egyház életében, bár elismerem, nem így szoktunk rájuk tekinteni. Advent, karácsony, böjt, nagypéntek, húsvét, mennybemenetel, pünkösöd, újkenyér, újbor, reformáció mind-mind sajátos üzenettel bír (Megváltóra várakozás, inkarnáció, önmegtagadás, elégtétel, feltámadás, közbenjárás, megeleveníttetés, gondviselés, megújulás). Furcsa is lenne homiletikai szempontból, ha karácsonykor kifejezetten a kereszthalál, vagy húsvétkor a Szentlélek gyümölcse kerülne a középpontba. Az ünnepi jelleg, azaz a kontextushoz igazodó, magas információtartalom szenvedne csorbát, ha az ünnepi igehirdetésnek semmi köze sem lenne az ünnephez magához. Mindazonáltal, senki sem merné azt állítani, hogy az egyes ünnepek, azok különbözőségeik ellenére, ne az egyetlen Megváltó Úrra mutatnának – ebből kifolyóan a különböző hangsúlyokkal rendelkező ünnepi igehirdetéseknek is a Megváltót kell középpontba helyezniük. Az 1 üzenet vegyes kontextusban való átadása évezredek óta a keresztyénség sajátja. Nem kevésbé igaz ez a kánon sokszínűségére, akár az egyes bibliai könyvek sokszínű tematikájára, akár azok hosszára, műfajainak változatosságára gondolva. A 66. adott helyzethez konkrétan igazodó könyv mindegyike mégis 1 üzenetet közvetít: Jézus Krisztus Isten Fia Megváltó. Ennél tökéletesebb és áldottabb rendezettség nincs!

⁴⁶ Gal 1,7.

ABSTRACT

Connections between Control Theory and the Bible from the Viewpoint of the Order

Technological development poses several ethical challenges due to its high impact on the changes in daily life, communication, social behaviour and mental health. One of the most important fields is automation in mobility, i.e., control of automated vehicles and transportation systems, in which various control methods are incorporated. The goal of this paper is to create connections between control theory and the Bible, focusing on the term of order. Thus, analogies between selected biblical texts and control-oriented interpretation of order are provided. The analogies in three ways are proposed, i.e., texts from the Old Testament, from the New Testament and furthermore, biblical texts on exiles are examined. The analogies are used for providing a general biblical viewpoint on the limits of vehicle control design. From a theological viewpoint, through the terms of order and entropy, the evil, the kingdom of God and eschatology are interpreted. Moreover, the analogies are applied for answering some questions in the fields of homiletics and missiology.

A Kollégium 1671-es elűzetésének emléket állító dombormű

Vankó Zsuzsa

AZ „ERŐS SZÍV” BIBLIAI FOGALMA ANTROPOLÓGIAI ÉS SZÓTÉRIOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSben

A bibliai antropológiával való foglalkozás haszna – terminológiai nehézségek

Frappáns, máig sem meghaladott megállapítást tesz az emberre vonatkozóan Alexis Carrel:¹ „Az ember szélsőségesen bonyolult, oszthatatlan egész.”² Erről a bonyolult valóságról a Biblia lapjain tárul elénk a legegységesebb, legáttekinthetőbb kép. A bibliai iratokban – mint Hans Walter Wolff írja – „a nyelvi alakok változása ellenére szellemtörténeti szempontból meglepő az emberről szóló megállapítások egybecsengése.”³

Ez a tanulmány a bibliai antropológia lelki működésekkel foglalkozó fejezetéhez kapcsolódik. Az „erős szív” fogalmát szeretnénk megérteni. Ehhez csak úgy tudunk eljutni, ha előbb áttekintjük az alapvető lelki működéseket, ahogyan ezekről a Biblia a maga nyelvezetével szól.

Itt azonban számolnunk kell a terminológia nehézségeivel. A téma eleve nehéz. A Carrel-t idézem ismét: „Önmagunk megismerése sohase fog eljutni a fizika elegáns egyszerűségéhez, elvontságához és szépségéhez... Legyünk tisztában azzal, hogy az embertudomány a legnehezebb valamennyi tudomány között.”⁴ Hans Walter Wolf ilyen megállapításokat tesz: A bibliai szerzők „nem az egymástól tisztán el-

¹ *Alexis Carrel* (1873-1944) neves francia sebész és fiziológus, aki 1912-ben orvosi Nobel-díjat kapott. Először Franciaországban, majd Kanadában és az USA-ban működött, az utóbbi országban a New York-i Rockefeller Orvostudományi Kutatóintézet kötelékében. Élete utolsó szakaszában visszatért Franciaországba. *Az ismeretlen ember* c. könyve – amelyben megkísérelt átfogó képet adni az emberről, összegezve a különböző tudományágak ismereteit a maga korában – 1935-ben jelent meg és nagy figyelmet keltett. A Carrel egyébként buzgó katolikus hívő volt. Könyvének magyar fordítása több kiadást ért meg.

² CARREL, Alexis: *Az ismeretlen ember*, ford. Dr. FÜLÖP Zsigmond, Budapest, Révai, 1936, 10.

³ WOLFF, Hans Walter: *Az Ószövetség antropológiája*, ford. BLÁZI György, Budapest, Harmat, 2001, 18.

⁴ CARREL: i. m., 18.

különített fogalmak felhasználásával igyekeznek a valóságnak leginkább megfelelően láttatni, hanem éppen ellenkezőleg, rokon értelmű szavak egymás mellé állításával... Ez a szintetikus gondolkodásmód.⁵ Ezért „a szintetikus-sztereometrikus gondolkodást át kell ültetnünk elemző-megkülönböztető nyelvünkbe.”⁶ A lelki funkciók és képességek feltérképezésénél meg kell találnunk ezekre vonatkozóan a megközelítőleg legmegfelelőbb elnevezéseket a mi szókészletünkben.

A „szív” fogalma és a szív „belseje”

Ismeretes, hogy a szív szó ritkán utal testi szervünkre az Ó- és Újszövetségben, összehasonlíthatatlanul többször hordoz átvitt értelmű jelentést. Magyar nyelvünkben is használjuk átvitt értelemben a szív szót, de nem a bibliai fogalommal azonos jelentéssel, mert elsősorban az érzelmekre utalunk vele. Hans Walter Wolf így összegzi az ószövetségi *léb/szív* szó jelentéstartalmát: „Messze a legtöbb előfordulásában a szív az intellektuális és racionális tevékenységekért felelős, tehát pontosan azokért, amelyeket mi az agynak tulajdonítunk... El kell kerülni azt a megtévesztő benyomást, mintha a bibliai embert inkább az érzelmei határoznák meg, semmint az értelem... A *léb(áb)* legkevésbé a kedélyt jelenti, sokkal gyakrabban és ezért jellegzetesen a tudás szervét. Ezzel összefonódva végül az akaratot, annak terveit, elhatározásait és szándékait, a lelkiismeretet... A leggyakrabban előforduló antropológiai fogalom jelentésskálája tehát rendkívül szélesnek bizonyul... Szíven a Biblia mindenekelőtt a tudatosan élő ember központját érti...”⁷ A 90. zsoltár 12. versét hozzuk fel sokszor példaként annak alátámasztására, hogy az átvitt értelemben vett szív bibliai fogalma az intellektust is magában foglalja: „Taníts minket úgy számlálni napjainkat, hogy bölcs szívhez (*šbab chokmā*) jussunk.”

Ószövetségi jelentéstartalmával szerepel a szív szó Jézus tanításaiban is. Amikor a „nagy parancsolat” felől kérdezték (Mt 22,35-36), Jézus Deut 6,5-öt idézte: „Szeresd az Urat a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez az első és nagy parancsolat” (Mt 22,37-38). Márk evangéliuma is idézi Jézusnak ezt a kijelentését (12,30). Máté és Márk szövege megegyezik abban, hogy Jézus egy többlet szót illesztett bele Deut 6,5 szövegébe. Ott ugyanis *lébáb*, *nefes* és *m’ōd* szerepel a felsorolásban, a Septuaginta szövegében pedig ennek megfelelően *kardia*, *psyché* és *dynamis* olvasható. A beillesztett többlet szó a *dianoia*, aminek a jelentése: gondolkozás, megismerő képesség, érzület, gondolkodásmód. Fontos megjegyezni, hogy a Septuaginta a legtöbbször a *dianoia* szóval adja vissza a héber *léb(áb)* jelentését. (A magyar fordításban szereplő „elme” félrevezető lehet, mert leszűkítetten csak az értelmi tevékenységekre gondolhatunk a szó hallatán.) Jézus ily módon az átvitt értelemben vett szív mellé helyezte annak legfőbb váltófogalmait. Hozzá kell tennünk azonban ehhez, hogy a *psyché*nek is és a *dianoianak* is van egyedi jelentésárnyalata a *kardiához* képest. A *psyché* legtöbbször a teljes embert jelöli az Újszövetségben, akit azonban természe-

⁵ WOLFF: i. m., 24.

⁶ Uo., 25.

⁷ Uo., 70, 80–81.

tesen főképpen a belső karaktere határoz meg. A *dianoia* pedig az értelem és érzület egymással kombinálódott végeredményére, a gondolkodásmódra utal.

Egyértelmű tehát, hogy a Szentírás az ember egyedi személyiségét, „belső emberét” jelöli az átvitt értelemben vett szív szóval. A „belső ember” lényegében ugyanazt jelenti, mint az átvitt értelemben vett szív. Egyértelművé teszi ezt az a három igehely, ahol a kifejezés az Újszövetségben előfordul (Róm 7,22; 2Kor 4,16; Ef 3,16). Ezen a háttéren érthető az alábbi felhívás: „Minden féltett dolognál jobban őrizd meg szívedet, mert abból indul ki minden élet” (Péld 4,23). Ez az íge is ösztönzést ad arra, hogy megvizsgáljuk, hogy mit jelent az „erős szív” fogalma. Arra a kérdésre is választ kereshetünk majd, hogy mennyiben különbözik egymástól a „bölcshívő” és az „erős szív”.

Mindenekelőtt szükséges azonban – legalább egy pillantás erejéig – beletekinteni a szív „belsejébe”, ahol különböző funkciókat, képességeket fedezhetünk fel. Nem lehet eléggé hangsúlyozni azonban, hogy ezek nem a szív „részei”, külön „szervei”, hanem egymással összefonódva működő funkciók, amelyek képességeket produkálnak.

A szív egyik funkciója és képessége az értelem. (Ezen belül persze többféle, ebbe a kategóriába tartozó képességet különböztethetünk meg, úgymint felfogóképesség, emlékezet, logikai készség, kreatív vagy tervező készség, képzelőerő.) Az Újszövetség olykor értelem jelentéssel használja a *nus* szót (pl. 1Kor 14,14-15-ben), de az ember teljes belső emberét is jelölheti vele (mint pl. Róma 12,2-ben). További funkció a szíven belül a lelkiismeret, az erkölcsi ítélőképesség működése. Nem is olyan egyszerű vagy természetes, hogy tudunk olyan „síkbán” is gondolkodni, hogy valami erkölcsileg helyes vagy helytelen, igazságos vagy igazságtalan. Az Újszövetségben külön neve van ennek a funkciónak: a *syneidésis*. (Fontos megjegyezni azonban, hogy a lelkiismeret nem „precíziós műszer”, mivel sok mindentől függ, hogy miképpen működik, például attól, hogy milyen erkölcsi értékrend van az adott ember tudatában és hogy hallgat-e lelkiismerete jelzéseire, vagy pedig eltompította már ezeket a gyakori visszatapasztással. Továbbá a Szentlélek szólhat a lelkiismereten keresztül, de nem tekinthető a lelkiismeret úgy, mint ami egy az egyben Isten szava lenne az emberben.) A szív fontos működése a választás vagy döntés képessége is, ami a Szentírásban főként igei kifejezésekben ragadható meg, mint pl.: „Az életet és a halált adtam elétek..., válaszod azért az életet...!” (5Móz 30,19). „Ne szánjátok oda tagjaitokat..., hanem szánjátok oda magatokat...!” (Róm 6,13). Máskor az akarat szóval is utal e képességre az Írás. Pl.: „... Aki akarja, vegye az élet vizét ingyen!” (Jel 22,17). „... Hányszor akartam..., és te nem akartad” (Mt 23,37). Valójában minden kimondott szavunk, mozdulatunk és cselekedetünk egy belső döntés eredménye, amit azonban legtöbbször nem is érzékelünk külön mozzanatként a szív működésén belül.

Az érzelmek a szív egyik legérdekesebb és legtitokzatosabb megnyilatkozása. A Szentírásban leginkább konkrét megnevezések formájában jelenik meg, úgymint öröm, bánat, szeretet, gyűlölet stb. Minden, ami körülöttünk és bennünk zajlik, érzelmi rezdülést okoz a szívben. Kinek-kinek az egyedi személyisége határozza meg, hogy mi vált ki benne pozitív vagy negatív érzelmet. Az érzelmi reakciók gyorsak, és erős motivációt adnak az ember döntéseire. „Az érzelmi elme sokkal gyorsabban

dolgozik, mint a racionális elme, akcióba lép anélkül, hogy egy pillanatig is mérlegelné, mit cselekszik... Az érzelmet kiváltó momentum és az érzelem kitörése közt szinte nincs is intervallum...”⁸ Korábban a közgondolkodás nem tulajdonított akkora jelentőséget az érzelmeknek, mint amilyen súllyal esnek latba a valóságban. „Az a szemlélet, amely lekicsinyli az érzelmek hatalmát az emberi természetben, sajnálatosan szűk látókörű. Már a gondolkodó fajtát jelentő *homo sapiens* is félrevezető... A tudomány napjainkban átértékeli az érzelmek szerepét életünkben. Aránytalanul feldicsértük a tiszta racionalitás értékét és hozadékát, amit az IQ-val szokás mérni. Pedig az értelem az eluralkodó érzelmek mellett nem rúg labdába.”⁹ Az amerikai protestáns teológus és ébredési prédikátor, Jonathan Edwards már a 18. században is felhívta az érzelmek jelentőségére és erejére: „Természeténél fogva az ember csaknem teljesen tétlen maradna, hacsak valamilyen indulat, a szeretet vagy a gyűlölet, a vágy, a remény, a félelem, vagy egyéb nem sarkallná... Az indulatok [avagy érzelmek; *affections* az angol szövegben] ösztökélik az embereket életük minden dolgában.”¹⁰

Az „erős szív” előfordulásai a Szentírásban

Jelzős szerkezetű kifejezésként csak a Károli fordítású Bibliában találkozunk az „erős szív” fogalmával (Ezsd 7,10; Zsid 11,27). Az Ó- és az Újszövetség eredeti szövegében is összekapcsolódik azonban a „szív” ilyen igékkel: erősnak, szilárdnak lenni (héb. *kaf-vav-nun* igegyök), megerősíteni (gr. *stéridzó, krataioó, bebaioó*).

A 112. zoltár 7. versében állítás formájában találkozunk az erős szív fogalmával: „[Az igaz ember] semmi rossz hírtől nem fél, szíve erős, az Úrban bizakodó.” Hasonló gondolattal találkozunk ugyancsak az igaz emberre vonatkozóan pl. a 37. zoltárban is, de más szavakkal kifejezve: „Istenének törvénye van szívében, lépései nem ingadoznak” (31. vers).

Az Újszövetségben tartalmilag van jelen az „erős szív” fogalma ilyen igékben: „Isten... tegye erőssé szíveteket...” (1Thessz 3,11.13); „...Erősítsétek meg szíveteket, mert az Úr eljövetele közel van!” (Jak 5,8); „Jó dolog, hogy kegyelemmel erősíttessék meg a szív” (Zsid 13,9). A szív helyett a belső ember kifejezést használva: „A mi Urunk Jézus Krisztusnak Atyja... adja meg néktek..., hogy hatalmasan megerősödjetek Lelke által a belső emberben!” (Ef 3,14.16).

Az „erős szív” ellentéte, az „erőtlen szív”

Amint az „erős szív” fogalmával kezdünk foglalkozni, mindjárt eszünkbe juthat ellentétpárja, az „erőtlen szív”. Ézsaiás 1,5-ben találkozunk ezzel a kifejezéssel a magyar fordítás szerint: „Miért ostorozzalak tovább, holott a bűnt növelitek? Minden fej beteg és minden szív erőtlen”. (Az utolsó szó a héber szövegben *davváj*, ami gyengét jelent.) Megfigyelhetjük, hogy a szívvel párhuzamos szó a fej, a gyengével vagy

⁸ GOREMAN, Daniel: *Érzelmi intelligencia*, ford. N. Kiss Zsuzsa, Budapest, Háttér Kiadó, 1997, 18.

⁹ Uo., 18.

¹⁰ EDWARDS, Jonathan: *Értekezés a vallási indulatokról*, ford. PÁSZTOR Péter, Budapest, Gondolat Kiadó, 2007, 24.

erőtlenel párhuzamos szó pedig a beteg. Mintegy váltófogalomként szerepel az erőtlenég és a betegség Mt 8,17-ben is, ahol Jézus lelket-testet gyógyító tevékenységével kapcsolatban ez olvasható: „Hogy beteljesedjék, amit Ézsaiás próféta mondott: Ő vette el erőtlenégünket, és hordozta betegségünket”. (Ézs 53,4-et a Septuaginta fordításában idézi itt az ige.)

Az Újszövetségben mintegy szakkifejezés az „erőtlenég” (*astheneia*) fogalma. A bűnre, azaz az én-középpontúságra való hajlam, örökségével terhelt ember lelki működéseinek a beteg állapotára utal. Jézus így szólt tanítványaihoz, akik kérése ellenére álomba merültek a Gecsemáné kertben, miközben ő súlyos lelki küzdelmét vívta: „Virrasszatok és imádkozzatok, hogy kísértésbe ne jussatok, mert a lélek (*pneuma*) ugyan kész, de a test erőtlen (*sarx asthenés*)” (Mk 14,38). Kijelentésében nem az erőtlen szív, hanem az erőtlen test kifejezés szerepel, de ezek valójában nem ellentétes fogalmak. Az átvitt értelemben vett *sarx*/test a bűn miatt megromlott emberi természet jelölésére szolgál az Újszövetségben. Az önző kívánság „megfogandása” viszont a szívben történik (Jak 1,15). Jézus így szólt erről: „A szívből származnak a gonosz gondolatok, gyilkosságok, házasságtörések, paráznaságok, lopások, hamis tanúbizonyságok, káromlások... Ezek fertőztetik meg az embert” (Mt 15,19-20). A szív erőtlenége és a test erőtlenége tehát szinte váltófogalomnak tekinthető.

Jézus alvó tanítványokhoz intézett szava egyszerre fejezett ki megbocsátást és tartalmazott intést. Egyrészt biztosította őket arról, hogy nem vonja kétségbe őszinte szándékukat, hogy akartak imádkozni, másrészt viszont rámutatott arra, hogy nem számoltak a *sarx*, az „én”-nek kedvezni vágyó természet, ellenállásával és erejével.

Főpapunk, Jézus „meg tud indulni erőtlenégeinken” – olvasható Zsid 4,15-ben. (Az eredeti szövegben itt is *astheneia* szerepel, amit a Károli-fordítás gyarlóságként ad vissza.) A Megváltó Jézus Krisztus ismeri, érti gyengeségeinket, és együttérzésre, segítségnyújtásra készíteti ez az állapotunk. Szakkifejezésként használja az *astheneiát* Pál apostol is Róm 5,16-ban: „Krisztus, mikor még erőtlenek voltunk, a maga idejében meghalt a gonoszokért”. A kegyelem által még nem érintett, bűn törvénye által meghatározott emberekről szól az apostol úgy, mint „erőtlenekről”.

[Nem térhetünk ki bővebben e cikk keretében arra, hogy az erőtlenég/*astheneia* fogalmának krisztológiai vonatkozása is van. Zsid 4,15 szerint Jézus azért indul meg „erőtlenégeinken”, mert maga is „megkísértetett mindenben hozzánk hasonlóan”, ami arra enged következtetni, hogy testlétele folytán, saját tapasztalatból ismerte az erőtlenég örökletes hajlamának erejét. János 1,14-ben is a speciális jelentésű *sarx* szó szerepel: „az Ige testé/sarxszá lett”. A főpapnak emberek közül valónak kell lennie – olvasható Zsid 5,1-2-ben – hogy „együtt tudjon érezni a tudatlanokkal és a tévelygőkkel, mivelhogy maga is körül van véve erőtlenességgel.” (Itt is az *astheneia* szerepel, amit Károli ezúttal is gyarlóságnak fordít.) A legradikálisabb kijelentés az emberré lett Krisztus és az erőtlenég kapcsolatát illetően Róma 8,3-ban található: Jézus „bűn testének hasonlatosságában (*en homoiómati sarkos hamartias*)” jelent meg. Erőtlen szívről Jézus esetében viszont már nem beszélhetünk. A Zsid 5,7-9-ben vázolt küzdelem árán győzött a test erőtlenége felett, ezért az nem lett „áttétes” nála a szívre,

a belső emberére. Amint Zsid 4,15 mondja: „megkísértetett mindenben hozzánk hasonlóan”, de „bűn nélkül” (*chóris hamartias*), azaz anélkül, hogy vétkezett volna. „Ő azért jelent meg, hogy bűneinket elvegye, és Őbenne nincsen bűn” (1Jn 3,5).]

Miként válik „erőtlené” a szív?

Az önző indíték az „érzés-kapun” keresztül jut be a szívbe. (Az „érzés-kapu” kifejezés John Bunyantól kölcsönzött.¹¹) Miután az önzés „vírusa” bejut a szívbe – azáltal, hogy az önző kívánság ott „megfogan” (Jak 1,15) – láncreakciószerű romlás indul meg a szív birodalmában. Az önös érzelmek a szív minden funkciójára hatnak. Elhomályosítják az értelem objektivitását. „Az agy olyan ravaszul dolgozik, hogy még csak be sem engedi azt az információt, ami ellentétben áll személyes érdekünkkel. Ha pedig olyat csinálunk, ami ellentétben áll elveinkkel..., akkor az agy mindjárt szolgáltat egy csomó érvet és indokot, hogy miért is kell nekünk úgy cselekedni. Ami pedig az embert vezeti, az egyszerűen a kívánság.”¹² A lelkiismeret jelzéseit alig veszi figyelembe az ember, ha minden áron el akarja érni az önös érzelmei által kijelölt célt. A lelkiismeret tanúságtétele akár egészen ki is iktatódhat. Az értelem elfogultsága és a vele szorosan együttműködő lelkiismeret deformálódása olyan mélységbe juttathatja a belső embert, hogy végül „gyönyörködik az igazságtalanságban” (2Thessz 2,12), „gyönyörködik a gonosz cselekedetekben” (Kol 1,21).

A vezérszerepet az énközéppontú kívánságok ragadják magukhoz, igába fogva a választási vagy döntési képességet, amely az értelem és lelkiismeret nem megfelelő működése folytán eleve mintegy „lebutított” állapotba kerül. Az ember elveszíti az irányítást a saját lelke felett. Bibliai hasonlat szerint: „Mint a megromlott és kerítés nélkül való város, olyan a férfi, akinek nincs uralma az ő lelke felett” (Péld 25,28). Jézus kijelentette: „Mindaz, aki bűnt cselekszik, szolgája a bűnnek” (Jn 8,34). Luther Márton nevezetes vitát folytatott Erasmusszal arról, hogy van-e szabad akarata az embernek a bűn uralma alatt. Ennek kapcsán írta meg *A szolgálai akaratról* (*De servo arbitrio*)¹³ című művét. Pál apostol is radikális kifejezést alkalmaz a döntési képesség szolgátságba süllyedésének érzékeltetésére: „Bűnnek eladott” (gr. *pepramenos*) állapotba kerül az ember, azaz önző kívánságai rabszolgájává válik (Róma 7,14). Ha Isten kegyelme folytán, kigyullad is elméjében a világosság, és ennek hatására önző kíván-

¹¹ *Szent háború* című, 1682-ben írt – a maga korában nagy hatású – allegorikus művében található a hivatkozott kifejezés, a következő szövegösszefüggésben: „Diabólosz [Sátán] újabb próbálkozásra határozta el magát Emberlélek ellen. Megparancsolta embereinek..., hogy újra támadásra induljanak... Különösen azt kötötte a lelkükre, hogy minden erejüket az Érzés-kapu köré csoportosítsák, és azon át próbáljanak behatolni a városba... Hirtelen megrohanták az Érzés-kaput, és rövid ideig tartó küzdelem után sikerült nekik azt teljes széleségében kitárni. Az igazság ugyanis az, hogy az összes kapuk között ez volt a leggyengébb, és ez engedett a legkönnyebben.” (ford. CZÁKÓ János, Budapest, Evangéliumi Kiadó, [é. n.], 204.)

¹² Szentgyörgyi Albert megállapítása, idézi EKE Károly: *A tudomány hullámhosszán*, Budapest, RTV-Minerva Kiadó, 1976, 248.

¹³ A Magyarországi Luther Szövetség 2006-ban jelentette meg újabb, javított kiadását: LUTHER Márton: *A szolgálai akaratról*, ford. JAKABNÉ CSIZMAZIA Eszter et al., Budapest, Magyarországi Luther Szövetség, *Magyar Luther Könyvek 11*, 2006.

ságaival ellentétes irányba szeretne elindulni, a „bűn törvénye” rabul ejti akaratát, és nem tud kitörni fogságából (Róm 7,21-24).

Sommás megállapítást tesz az ige az énközéppontúsággal fertőzött szív állapotáról: „Csalárdabb a szív mindennél, és gonosz az, kicsoda ismerhetné azt?” (Jer 17,9). Minden összekuszálódik az ilyen szívben, olyannyira, hogy az ember maga sem tud eligazodni sokszor lelkivilága útvesztőiben. Az erőtlen szív kiismerhetetlennek és kormányozhatatlannak bizonyul még önmaga számára is. Az erőtlen szív: beteg szív.

A szív Ismerője és Gyógyítója

Egyedül Isten ismeri a csalárd, beteg szív minden zugát. Nála azonnal kész a diagnózis minden egyedi szívre vonatkozóan is. Igei kijelentések erre vonatkozóan: „Az Úr látja az emberek minden fiát..., Ő alkotta mindnyájuk szívét, jól tudja minden tettüket” (Zsolt 33,13-15). „Az Úr minden szívbe belát, és minden emberi gondolatot jól ért” (1Krón 28,9). Salamon templomszentelési imájában hangzott el: „Egyedül csak Te ismered minden ember szívét” (1Kir 8,39).

Isten nem csupán ismeri a beteg szívet, hanem gyógyítani, helyreállítani is csak Ő tudja. A tisztátalan szívet tisztává tudja tenni, az erőtlen szívet erőssé. A bibliai igék különleges kifejezésekkel szólnak erről. Így hangzik a zsoltárszerző fohásza: „Hajlítsd szívemet a te bizonyágaidhoz!” (Zsolt 119,16 vö. 1Kir 8,51). „Hallgass meg engem Uram..., hadd tudja meg e nép, hogy Te... vagy az Isten, és Te fordítod vissza szívüket” (1Kir 18,37). „Íme elküldöm nektek Illést, a prófétát, mielőtt eljön az Úr nagy és félelmetes napja, és az atyák szívét a fiakhoz fordítja, a fiak szívét pedig az atyákhoz...” (Mal 4,5-6). A babiloni fogságba hurcoltak ígéretet kaptak, hogy a történelmi fenyték eszközével teljes változást hoz létre Isten bennük: „Adok nektek új szívet, és új lelket adok belétek, elveszem a kőszívet testetekből és adok nektek hús szívet. És az én lelkemet adom belétek, és azt cselekszem, hogy az én parancsolataimban járjatok, az én törvényeimet megőrizzitek és betöltsétek” (Ez 36,26-27). Dávid ezt kérte Istentől bűnbánati zoltárában: „Tiszta szívet teremts bennem, ó Isten, és az erős lelket újítsd meg bennem! Ne vess el engem a te orcád elől, és a te Szentlelkedet ne vedd el tőlem! Add vissza nekem a te szabadításod örömét, és engedelmesség lelkével támogass engem!” (Zsolt 51,12-14).

Az utóbbi két igeszakasz világossá teszi, hogy a harmadik isteni személy, a Szentlélek által történik mindez a változás a szívben. Ő mintegy „belülről” is tud beszélni az emberrel. „A ti testetek a Szentlélek temploma” – mondja az ige (1Kor 6,19). Ha az ember megnyitja szívét, a Szentlélek megkezdí ott gyógyító, tisztító munkáját az összes agyi-idegi működés tökéletes ismerőjeként. Az 51. zoltárból idézett igeszakaszban háromszor szerepel a *ruach* szó: az „erős lélek” kifejezésben, a „Szentlélek” megjelölésben és az „engedelmisség lelke” kifejezésben. Dávid közössége megszakadt Istennel súlyos bűne következtében, ezért kérte – a bűnbocsánat elnyerésével együtt – a Szentlélek újbóli benne lakozását, aki újra erős lelkűvé tudja tenni őt, és munkálni fogja benne az engedelmisséget Isten minden parancsolata iránt. Ahol a Szentírás az isteni kegyelem emberi szívben végzett munkájáról beszél, ott a Szentlélek mun-

kájáról van szó. Így értendő a Zsid 13,9 kijelentése is: „Jó dolog, hogy kegyelemmel erősíttessék meg a szív”.

Sajátos kifejezésekkel szól az Írás arról is, hogy a szívben kimunkált jót Isten meg tudja őrizni. Dávid ezzel a fohással fordult Istenhez népe bőkezű, önkéntes adakozását látva: „Ó Uram, tartsd meg mindörökké ezt az érzést a te néped szívében” (1Krón 29,18). „Az Úr pedig igazgassa [irányítsa] a ti szíveteket Isten iránt való szeretetre és Krisztus iránt való állhatatosságra” (1Thessz 3,5).

Mivel csakis Isten tud véghez vinni ilyen mélyreható változásokat a szívben, a Szentlélek által, érthető, hogy Jézus így válaszolt tanítványai „kicsoda üdvözülhet” kérdésére: „Embereknek ez lehetetlen, de Istennek minden lehetséges” (Mt 19,25-26 az új protestáns fordítás szerint).

Hogyan válhat erőssé az „erőtlen szív”?

A szív fertőződik meg a bűnnel, az énközéppontúsággal, ezért a szívben kell kezdődnie a gyógyulásnak. A fenti kérdés ezért így is megfogalmazható: Hogyan lehet az ember bűnösből igazzá, mégpedig nem csupán az ingyen kegyelemből való igaznak nyilvánítás értelmében, hanem a tényleges gyógyulás szintjén is? Fontos megállapítás: „Éppolyan világosan kell értenünk, hogy miképpen változhat át az ember bűnösből igazzá, mint ahogyan megtanultuk, megértettük, hogy miképpen lett a büntelen Ádám bűnössé.”¹⁴

Így választhatjuk fel e folyamatot a Szentírás alapján: „A szív megnyitása” a kezdet. Lídiáról, a Filippi városából való, első megtérőről olvasható az Írásban: „Az Úr megnyitotta a szívét, hogy figyeljen azokra, amiket Pál mond” (Csel 16,14). A szív megnyitását sokszor hosszú és türelmes – emberi szem számára láthatatlan – munka előzi meg Isten részéről. Az Írás ezt „zörgetésnek”, „vonzásnak” nevezi (Jel 3,20; Jn 6,44). A szív megnyitása csak akkor történhet meg, ha az ember „meghallja” a zörgetést, és „megnyitja az ajtót”: „Íme az ajtó előtt állok és zörgetek. Ha valaki meghallja szavamat, és megnyitja az ajtót, bemegyek ahhoz...” (Jel 3,20).

Ha az „ajtónyitás” következtében Isten beléphet a szívbe a Szentlélek által, akkor „a szív megfordításának” kell következnie. Először is világosság árad az ember értelmébe. Isten megláttatja vele, hogy mi az igazság, mi a bűn, és kicsoda Ő, az igazságos és kegyelmes Isten. Ennek fényében pedig megláttatja vele a maga elveszett, beteg állapotát is, de ugyanakkor elé tárja a megváltás evangéliumát is. „Mert Isten az, aki szólt [egykor:] sötétségből világosság ragyogjon, Ő gyújtott világosságot szívünkben...” (2Kor 4,6). A teremtő hatalom csodálatos műve az embernek ez a megvilágosodása. Ha az ember befogadja az elnyert világosságot, akkor mintegy „megfordul a szíve”, „megtér”, más kifejezéssel: „újjaszületik”. Szíve tisztává válik, mert belsőleg azonosul Isten igazságával – azon a szinten, ahogy akkor meglátni és megérteni tudja – és szembe fordul a bűnnel, valamint folyamodik a megváltás kegyelméért. Ezt a hatalmas változást az ige „új teremtésnek” nevezi (2Kor 5,17).

¹⁴ DANIELLS, Arthur G.: *Christ Our Righteousness*, Washington D. C., R. H. Publishing Association, 1941, 91.

Nincs szó azonban arról, hogy a megtért ember mindjárt „erős szívűvé” is válna. Ilyen hasonlattal szól a Szentírás az újjászületés csodájában részesült emberről: „Mint most született csecsemők, tiszta, hamisítatlan tej után vágyakozzatok, hogy azon növekedjete!” (1Pt 2,2). Az újjászületés nyomán csupán képessé válik az ember arra, hogy kezdje tanulni, gyakorolni, hogy miképpen adhatja át szívét Istennek teljesen e felhívás szerint: „Adjad fiam a te szívedet nékem, és szemeid az én utamat megőrizzék!” (Péld 23,26). Ez az ige is tanúskodik arról, hogy Isten nem csupán a megtérésig vezető folyamat során tartja tiszteletben az ember szabad választását, hanem a továbbiakban is. Nem „birtokba veszi a szívet” az újjászületést követően, hanem szívélyes meghívással fordul a vele megbékélt, szövetségre lépett emberhez: „Adjad fiam a te szívedet nékem...”. Semmiképpen nem nyomja el az ember saját akaratát, hanem megerősíti, és együttműködésre hívja: „szemeid az én utamat megőrizzék!”

De hogyan adhatja át az ember a szívét Istennek a gyakorlatban? Azáltal, hogy ilyen kérésekkel fordul Istenhez: „...Szívem gondolatai előtted, legyenek, ó Uram!” (Zsolt 19,15). „Vizsgálj meg engem, ó Isten, ismerd meg szívemet! Próbálj meg engem, és ismerd meg gondolataimat! Lásd meg, hogy van-e nálam a gonoszságnak valamilyen útja, és vezérelj engem az örökkévalóság útján!” (Zsolt 139,23-24). „Ki veheti észre a tévedéseket? Titkos bűnöktől tisztíts meg engem!” (Zsolt 19,13). „Vezérelj utamat a te igéd szerint, és ne engedd, hogy valami hamisság uralkodjék rajtam!” (Zsolt 119,133). A szívét átadó ember semmit sem próbál rejtgetni Isten előtt, nem csupán azért, mert tudja, hogy az lehetetlen, hanem azért, mert kívánja és kéri, hogy Isten kutassa át lelkivilágát és végezzen abban folyamatos, gyógyító, helyreállító munkát. Önmaga helyett Istenre támaszkodik, mind az önismeret, mind pedig döntései tekintetében.

Az ember szabad választásból való „felhatalmazására”, Isten az alábbi eszközökkel munkálkodik azon, hogy a megtért ember „erős szívűvé” váljék. Igéje által növeli a szívbe árasztott világosságot, és ezáltal mindinkább megerősíti az értelmet. Pál apostol írta munkatársának, Timótheusnak: „Gyermekségedtől fogva tudod a szent írásokat, amelyek téged bölcsé tehetnek az üdvösségre...” (2Tim 3,15). Emellett, ezzel együtt a Szentlélek által folyvást oktatja az embert belülről, hogy miként alkalmazza Isten igéjét önmagára. Így élesíti az emberben a lelkiismeret működését, a jó és rossz megkülönböztetésének a képességét. Ilyen ígéreteket ad Isten, a vele bizalmi szövetségben levő, hívó embernek: „Bölcsé teszek, és megtanítalak téged az útra, amelyen járj, szemeimmel tanácsollak téged” (Zsolt 32,8). „Az Úr bizalmas az őt féltőköz, szövetségével oktatja őket” (Zsolt 25,14). „Füleid meghallják a kiáltó szót mögötted: 'ez az út, ezen járjatok' – ha jobbra vagy balra elhajoltok (Ézs 30,21).

Döntő változás megy végbe eközben az érzelmek területén is. Korábban ezek az énhez tapadtak, az én szempontjából viszonyultak dolgokhoz és emberekhez. Az Istennel szövetségi kapcsolatban álló ember esetében azonban mindinkább Isten és a megismert igazság szeretete lesz meghatározó. Ez az érzelem erős indítékká válik, lelkesíti az embert, és Isten iránti mind nagyobb odaadásra, az igazság útjának mind állhatatosabb követésére készíti őt. Ilyen igei felhívások érzékeltetik az ember érzelmeiben

végbemenő változást: „Akik szeretitek az Urat, gyűlöljétek a gonoszt!” (Zsolt 97,10); „Gyűlöljétek a gonoszt és szeressétek a jót” (Ám 5,15); „Iszonyodjatok a gonosztól, ragaszkodjatok a jóhoz!” (Róm 12,9). Jonathan Edwards írja: „Olyan eleven hajlandóságot, mint amelyet a hit követel, nem kíván meg tőlünk semmi más... Akiben a hit ép és szilárd lábbon áll, azokban Isten Lelke erős, szent indulatokat támaszt.”¹⁵

Ha az érzelmek így átváltoznak, akkor sokkal könnyebb ellenállni a rossznak, és dönteni a jó mellett. Személyes tapasztalattá válik Jézus szava: „Az én igám gyönyörűség és az én terhem könnyű” (Mt 11,30), valamint János apostol bizonygatója: „Az Ő parancsolatai nem nehezek” (1Jn 5,3). És nemcsak könnyűvé válik Isten útján járni, hanem örömteljessé is. Dávid így vallott erről: „Te tanítasz engem az élet ösvényére, teljes öröm van tenálad, a te jobboldon gyönyörűségek vannak örökké” (Zsolt 16,11). Az Isten kegyelme által „erős szívűvé” vált ember életében valósággá lesz Jézus óhaja, amiről búcsúbeszédeiben szólt tanítványainak: „Ezeket beszéltem nektek, hogy megmaradjon bennetek az én örömem, és ti örömetek beteljék” (Jn 15,11 vö. Mt 5,10-12).

Nyilvánvalóan kitűnik az eddig mondottakból, hogy önmagában erős szív nem létezik. Csakis az Istenre szövetségesként támaszkodó ember lehet erős szívű, amint a 112. zsoltár 7. verse is mondja: „[Az igaz ember] szíve erős, az Úrban bizakodó”. Más szavakkal fejezi ki ugyanezt egy másik ige: „Kinek szíve rád támaszkodik, megőrződ azt teljes békében, mivelhogy tebenned bízunk” (Ézs 26,3). Továbbá, egyszer s mindenkorra erőssé vált szív sem létezik. Az ember törekeny és sebezhető ezen a földön. Addig lehet „erős szívű”, amíg „megtartja a hitet” (vö. 2Tim 4,7), és ahogyan a hite növekszik, azzal arányosan válik mind erősebbé a szíve is.

Szólhatunk még arról, hogy mennyiben különbözik egymástól a „bölcsvív” (Zsolt 90,12) és az „erős szív”. Csaknem ugyanarról van szó. A két fogalom úgy viszonyul egymáshoz, hogy az erős szívűvé válás nyomán lesz az ember bölcs szívűvé. Természetesen a bölcsesség bibliai fogalma szerint kell értelmeznünk a bölcs szívet. A bölcs szív belátó szív, Istent ismerő, tisztelő szív, felebarátját megérteni törekvő, vele együttérző szív. A bölcs szív olyan kincstár, amely folyton gyarapodik, növekszik Isten megismerésében, igazsága megértésében, és ennek fényében mind jobban átlátja, és helyesen, igazságosan ítéli meg a földi, emberi dolgokat is.

Kívánatos cél az „erős szív”

Napjainkban különösképpen sokat mond az az igei kijelentés, hogy az erős szívű ember „semmi rossz hírtől nem fél” (Zsolt 112,7). Hasonló gondolatot tartalmaz a 46. zsoltár is. Akinek Isten az „erős vára”, akkor sem fél, „ha elváltoznék is a föld, ha hegyek omlanának is a tenger közepébe”, és akkor sem, ha „nemzetek zajognak, országok mozognak” (3. és 7. vers). Az erős szívű ember nem játékszere a különböző „hiteéseknek”, hamis tanításoknak sem, mert értelme szilárdan megalapozódott Isten beszédében (Lásd Zsid 13,9 szövegösszefüggését, és vö. Mt 7,24-25 vö. Jel 12,9;

¹⁵ EDWARDS: i. m., 23.

Mt 24,4-5; 1Tim 4,1). És azért is kívánatos cél erős szívűvé lenni, mert az ilyen keresztény szilárd pont a sodródó embertömegben, aki nem csupán maga képes megállni az igazság talapzatán, hanem másoknak is bátorságot, segítséget tud közvetíteni.

ABSTRACT

The Biblical concept of a ‘fixed heart’ - Anthropological and soteriological approaches

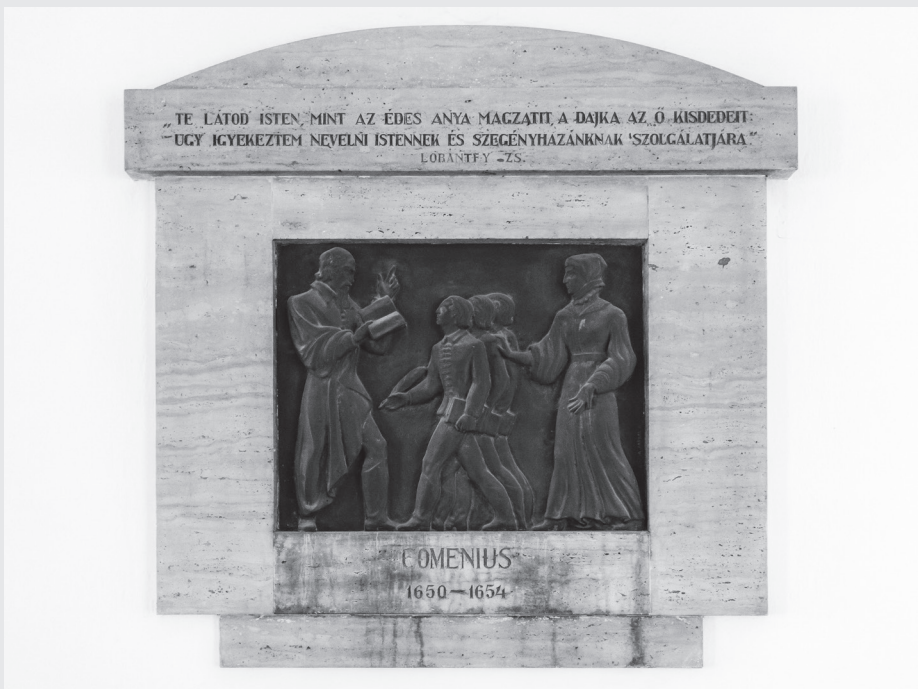
It is well-known that the most frequent Biblical term for a person’s spirit world and its functions (intellect, conscience, emotions, capability of making choices) is heart (heb. *lebab* or *leb*, gr. *kardia*). It is interesting and useful to explore the meaning of the contrasting Biblical terms of „*faint heart*” (Isaiah 1:5), and „*fixed heart*” (Psalms 112:7), or the phrasing „...*it is a good thing that the heart be established with grace...*” (Hebrews 13:9). It is essential to learn how the „*faint heart*” and the „*fixed heart*” functions. The similar and parallel term to „*fixed heart*”, which is „*wise heart*” (Psalms 90:12), is worth examining as well. It is also a relevant question whether one gains a *fixed* and *wise* heart right after new birth or conversion, or it is rather a process of growth. What can stimulate and strengthen this process? And finally, is this topic timely, is there a need for a strong heart for today’s individual and for today’s Christians?

A bujdosó pataki diákok emléktáblájának részlete

PRÉDIKÁCIÓS TÁRHÁZ

IFJ. CSOMÓS JÓZSEF

Comenius emléktáblája

Textus: 1 Mózes 18:16-33

Talán nem tévedek nagyot vagy nagyobbat az átlagos református lelkész tévedéseinél, ha azt állítom, csak így in medias res, hogy egy olyan világban élünk, amikor kiemelten is fontosak az emberi kapcsolatok. Sőt, nevén nevezve a dolgokat, egy olyan korban élünk amikor fontos az, hogy ki kinek a kije! Természetesen tudom, hogy ez a mondat az én számból még viccesebben hangzik, de talán pont ezért is érdemes fontolóra venni ennek az állításnak a komolyságát.¹ Mivel van nálam viccesebb is, ezért nyitóképként hadd álljon itt egy anekdota a pápáról, nemcsak a nemrég zajlott eucharisztikus konferencia emlékeként, hanem mert tökéletesen példázza a „ki kinek a kije” problémahalmazt.

Játszódjon ez pont kicsiny kis hazánkban, egy pápai látogatás alkalmával, amikor is a szentatya, nem bírván parancsolni sebesség- és autószenvedélyének, megkéri a sofőrjét, hogy csak pár kilométer erejéig cseréljenek helyet, hadd vezethessen ő is egy keveset az autópályán. A sofőr elgondolkodik, mert ugye mégsem szabályos, de mégis a szentatya kéri tőle, meg ugye nem jezsuita, hogy hivatalból ellentmondjon neki, ezért – igaz nehezen – de végül is rááll a dologra. Lehúzódik egy pihenőben, helyet cserélnek, a pápa vezet, belemelgészik, kicsit jobban odalép neki, erre mit ad Isten, egy rendőrautó szegődik a nyomába, le is villogja, a pápa meg is áll a szerveknek. Az egyik rendőr kiszáll a kocsiból, odasétál a gyorsajtó kocs ablakához, benéz rajta, majd amikor meglátja a sofőrt, izgatottan veszi a „volkitolkit” és beszél a központba. – *Főnök, főnök, nem tudom, kit fogtam meg, de nagy ember lehet, mert a pápa a sofőrje.*

Mekkora ember lehet az, akinek a pápa a sofőrje? Vajon mekkora ember lehet az, aki-

Ifj. Csomós József

IMA-ALKU*

* Elhangzott az SRTA akadémiai istentiszteletén, 2021. szeptember 30-án.

¹ Az igehirdető édesapja volt a Tiszáninneni Református Egyházkerület Püspöke tizennyolc éven keresztül.

nek, igaz, nincsen sofőrje, de maga az Isten a barátja. Mekkora ember lehet az, akiről a Szentírás azt állítja, hogy ő nem kevesebb, mint az Isten barátja?! Mai történetünk főszereplője az az Ábrahám, aki „Isten barátjának nevezetett” a Jakab 2:23-ban, s akinek egész élete és lénye ennek a barátságnak a jegyeit, jeleit és áldásait hordozza. A következő percekben arra keressük a választ, hogy miért lehetett Ábrahám Isten barátja, miben merül ki ez a barátság, s hogy vajon mi, ma élő keresztyén reformátusok lehetünk-e, és ha igen, mi módon az Isten barátai?

Már maga az a fogalom is tisztázásra szorul, hogy mit jelent barátnak lenni, akkor, amikor – mint ahogyan más emberi kapcsolatok is elég kuszák, úgy – ez a fogalom is keveredik annyi más fogalommal. Haver, barát, ismerős – és ki tudja még, mennyi minden. Mint egy másik történetben, amikor egy csapat izgatott gyerek csenget be Kovácsékhoz a harmadikra. Apuka nyit ajtót, a gyerekek rögtön kórusban mondják: – Csókolom, Kovács bácsi, bocsánat, hogy zavarunk, Pistike barátai vagyunk, lejöhet velünk focizni az udvarra? – Sajnos, gyerekek – feleli az apuka –, Pistike beteg, lázas, fekszik az ágyában. Nagy csend, majd az egyik kisfiú megszólal: – Kár! De a labdát tessék nekünk ideadni.

Tényleg a barátom kell, és nem az, amit adni tud, a vele való kapcsolat számít, és nem az, amit a kapcsolat adni tud? A barátommal törődök, a barátom érdekel, a barátommal beszélgetek, nem okozok neki csalódást. A barátommal időt töltök, meghallgatom... hosszasan lehetne még sorolni. Ábrahám az Isten barátja, és ennek a barátságnak az egyik fontos jellemzője: az együtt töltött idő. Ez a történet is azzal kezdődik, hogy Ábrahám befogadta az Istent, Isten otthon van Ábrahámnál, asztalt terít, ételt készít, marasztal, s amikor azok elindulnak, akkor azt olvassuk, hogy Ábrahám is elindul, és velük megy. Isten közelében marad, fontos neki annyira ez a kapcsolat, hogy időt akar tölteni Vele, és megy együtt Istennel.

A történet folytatása pedig az, ami minden Isten–ember-történet egyedüli alapja lehet és kell, hogy legyen: Isten szól és Isten cselekszik. Ez a kiindulópont, ezzel kezdődik Ábrahám és Isten mély és őszinte beszélgetése, a történelem egyik legnehezebb közbenjáró imádsága ebből születik meg. Az Istennel járó és közelében lévő Ábrahám nyitott arra, hogy meghallja Isten szavát. Ezzel indul minden: Isten szól. Mindennek az Ő kijelentése az alapja, és erre adott válasz lehet a hívő ember imádsága. Megkockáztatom – jó pár nagyszerű kommentárral együtt – azt a véleményemet, hogy a kijelentés itt provokáció a szó eredeti értelmében, s azért hangzik el, hogy arra érdemi válasz születhessen Ábrahám részéről. Mert ez a történet valójában az Ábrahám története, azé az Ábrahámé, akinek Isten kijelentette, hogy: „Általad nyer áldást a föld minden nemzetsége” (Gen 12:3). Nem feladat, de mégis felelősség és miután Isten közli vele a szándékát, íme nyitott a történet, hogy vajon mit tesz az áldáshozó, Ábrahám az lesz-e, aminek az Isten kitalálta?!

Ábrahám és Isten beszélgetése, alkudozása, Ábrahám imádsága valójában válasz Isten kijelentésére, s ebben a válaszban lesz nyilvánvalóvá, hogy mennyit értett meg Ábrahám – nemcsak a saját küldetéséből, hanem – magából Istenből. Mert az imádság mindig válasz a kijelentésre, s mindig azt mutatja meg, hogy valójá-

ban milyen az Istennel való kapcsolatod. Mert amilyen az Istenem, olyan lesz az imádságom is. Ábrahám – igaz, alkudozik, de – tisztelettel szólítja meg Istent, s így mindenki a helyén van, a Mindenható és a halandó is. Isten nem a haver, akit zsarolhatok, akit kényszeríthetek, Isten nem szolgálhat, hanem Ő az a hatalmas uralkodó, akinek megtisztelő a szeretete és barátsága, és akit bizalommal kérhetek arra, hogy segítsen és könyörüljön. Aki, ahogyan C. S. Lewis írja: *„Mindig meghallgatja, és néha teljesíti is a kéréseinket.”* Ábrahám nem is kér, alkudozik, esdekel, könyörög a városért, könyörög azokért, akik az ellenségei, akikkel már megküzdött, akik az életére törtek, sőt! Ábrahám könyörög azokért, akiknek a bűnei, az életgyakorlata miatt a sok és nagy jajkiáltás feljutott az Istenhez!

Nem Lótért könyörög, nem a családjáért könyörög, hanem a bűnös és parázna emberekért, a városért, amiben a fajtalanság, a harag, az öngyűlölet és a bálványimádás híre eljutott oda is, ahol már régen tudott és ismert volt. Pedig milyen egyszerű lett volna, ha Ábrahám is úgy működött volna, mint mi: *Ó Uram, szuper ötlet, az a sok beteg, fajtalan, erőszakos állat megérdemli a halált, de lennél olyan kedves, hogy Lótot meg a femilit megkíméled?* Az ígéret így hangzik: Általad nyer áldást a föld minden nemzetsége – nemcsak egyszer majd ott, hanem akár most itt is. Általad nyer áldást a bűnös város, általad az egy igaz, az Isten barátja által. Egyetlen egy igaz ember, egyetlen egy Istenre figyelő ember, egyetlen egy Isten kijelentését meghalló és megértő ember reménye lehet egy egész városnak. A küldetését betöltő ember könyörög, s a könyörgés végszava az, hogy ha van tíz, ha van tíz igaz, tíz Istenben bízó, neki engedelmeskedő, akkor Isten hajlandó megkönyörülni a többin. Mert Isten így működik, szeretete ennyire erős, ennyire szenvedélyes, hogy képes egynek a könyörgéséért, a tíz életéért megkímélni azokat, akik kárhozatot és halált érdemelnek. Ábrahám pedig, mivel szereti Istent és ismeri Istent, tudja, hogy Isten ilyen és így működik. Ezért esdekel, ezért könyörög, ezért alkudozik.

Természetesen a Szentírás nem leányregény, nem egy könnyed romantikus sztori, így a folytatás mindenkinek mellbevágó lehet, hiszen adná magát a zárszó: *Ugye, ha csak egy van, akkor is megkíméled a várost?* De a végszó a tíz, és itt Isten befejezi a beszélgetést Ábrahámmal, s így olyan hirtelen, olyan szigorú a lezárása ennek a történetnek. Végül mindenki megy a maga dolgára. Miért? Hová lesz a lelkesedés, a megmenteni akarás, mi történik itt vagy mi történhetett itt, ami véget vet a közbenjáró könyörgésének? Azt hiszem, Ábrahámnak tudnia kellett, hogy a neki adott ígéret, az áldás folyamata annyira hatalmazta fel, amennyit itt megtehetett. Sajnos nincsen egy sem, akiért könyörülni lehetne. Ő sem az az egy, és Lót sem az az egy, aki igaz családjával megmenekül majd, de nem elég jelenlétük ahhoz, hogy Isten megkönyörüljön az egész városon. Mert nincsen senki, senki, aki lehetne az az egy, aki miatt Isten megkegyelmez mindenkinek.

Valójában a mindenkori Sodomának és Gomorának ez az ítélete és egyben a reménye is, hogy Isten igazsága és szeretete együtt akar működni és hatni. Ezért jöhetett el az az egy, aki beteljesíti az Ábrahámnak adott ígéretet. Ezért születhetett meg az az egy, az a Jézus Krisztus, akiért az Isten megkegyelmez mindenkinek. Mi

már úgy imádkozhatunk, hogy tudjuk: eljött az az egy. Mi már úgy imádkozhatunk, ahogyan még Ábrahám nem tudott, mert ő meg kellett álljon tíznél, de mi elmehetünk egészen addig az egyig. Mi kimondhatjuk azt, amit Ő nem, mi tovább mehetünk az imádságainkban, mint az Isten barátja, mert mi már imádkozhatunk úgy, hogy azért az egyért, a Fiadért Atyánk bocsáss meg nekünk és nekik, és ne pusztítsd el a várost, a világot, az ellenséget.

Mindezt pedig nem akárhóként tehetjük, hanem Jézus Krisztus barátaiként, hiszen Ő maga mondja, hogy „*A barátaim vagytok, ha azt teszitek, amit én parancsolok nektek*” (Jn 15). Micsoda lehetősége ez a hívő keresztyén életnek: továbbmenni a könyörgésben, mint Ábrahám, s úgy könyörögni, hogy az az egy, a Krisztus a mi barátunk! Így lesz a küldetésünk és feladatunk tiszta és világos, itt a teológián vagy kint a gyülekezetekben: kapcsolatban lenni Istennel, figyelni a szavára, s könyörögni mindenkiért, mert íme, eljött az az egy, akinek áldozata elég ahhoz, hogy Isten megkönyörüljön mindenkin, aki szereti és elfogadja Őt! Ámen

KÖZÖSSÉG

TÓTH-GYÓLLAI DÁNIEL

Comenius emléktáblájának részlete

Tóth-Gyóllai
Dániel

HITÉLET JÁRVÁNYOK IDEJÉN – KÉRDŐÍVES KUTATÁS A DRHE HATODÉVES HALLGATÓI KÖZÖTT

1. Bevezetés

Jelen cikk a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen¹ meghirdetett Tankó Béla ösztöndíj *Hitélet járványok idején* címet viselő pályázata nyomán készült, melynek keretén belül Dr. Tankó Attila javaslatára a pályamunka részeként kutatást indítottunk a DRHE hatodéves hallgatói körében² a járványhelyzetben kialakult gyülekezeti gyakorlatok tapasztalatainak felmérésére. A kutatásról készült tanulmányt dr. Hanula Gergely professzor lektorálta, aki a kutatás előrehaladását is segítette témavezetői javaslataival.

2. A kutatásról

2.1. A kutatás célja

A 2020-21-es tanévben a koronavírus járvány jelentős változásokat hozott az egyházi életben, meghatározó módon az egyházban használatos kommunikációs módszerek terén. E változások feltérképezéséhez alkalmas szereplőnek tűnt az exmisszusok csoportja, amelyik köztes időben él az egyetemi évek és a lelkesítői szolgálat között, így talán érzékenyebb az átmenetiség megfogalmazására.³ A gyakorlati év egyik fő feladata, hogy elkezdődjön az addig megszerzett teológiai tudás lelkesítői attitűddé formálása. E folyamat centrumában a különböző hitéleti alkalmakon való szolgálatok állnak, melyek között a csoport tagjai esetében bőven lehetnek online felületen közvetített istentiszteletek, úrvacsorai alkalmak, bibliaórák is, mely gyakorlatokról a lelkipásztori identitás keresése közben kell, hogy kialakítsák saját véleményüket.

¹ Továbbiakban: DRHE

² Összesen 18 hatodéves teológus hallgató, akik közé tartozok én is.

³ Az átmenetiségről, avagy liminalitásról lásd FÜSTI-MOLNÁR Szilveszter: Isten a szabadságot részesíti előnyben, *Sárospataki Füzetek*, XXIV. évfolyam, 2020/1, 109–120.

Mindenképpen fontos feladat a változó kor hitéleti gyakorlatai mögött meghúzódó teológiai kérdésekre válaszokat keresni,⁴ e kutatás célkitűzése azonban, hogy online kérdőívek alapján médiatudományi és az egyházsociológiai szempontokat figyelembe véve elsősorban a kommunikációs módszerek feltérképezésével foglalkozzon. Ennek megfelelően a hitéleti alkalmakhoz kapcsolódó kommunikációs módszerekről, azok megváltozásáról tájékozódik a válaszok alapján, valamint arról, hogy miképpen viszonyultak a vizsgált gyülekezetek, és az ezekben szolgáló exmisszus-gyakornokok e megváltozott kommunikációs helyzethez.

A kutatást kiváltó és azt leginkább meghatározó tényező a koronavírus járvány miatt hozott kormányzati intézkedések nyomán megváltozott gyülekezési rend a Tiszántúli,⁵ valamint a Királyhágómelléki Református Egyházkerületben.⁶

2.2. Az egyházi közvélemény mint kontextus

Már a járvány első hulláma alatt elkezdődött, s mind a mai napig folyamatban van az a széleskörű magyar református egyházi párbeszéd, melynek középpontjában a járványhelyzetben kialakult hitéleti gyakorlatok közül legérzékenyebb, az online istentisztelet és úrvacsora áll. A Sárospataki Füzetek 2020/1. száma az első hullám idején egy egész cikk-sorozatnak adott helyet e témakörben, melyek Fazakas Sándor professzor *Távistentiszteletek gyülekezet nélkül?* című tanulmányának, főként teológiai kérdései köré rendeződtek. A korreferátumok között több keresztyén felekezethez tartozó gyülekezet (vagy egyházzrész, intézmény) képviselői fogalmazták meg saját véleményüket a járvány első hulláma alatt felvetődött gyakorlati kérdések mögött húzódó teológiai megfontolásokról, s ismertették saját tapasztalataikat a kialakult gyakorlatok kapcsán. Ezek a teológiai szempontok, s megosztott tapasztalatok nagyban segítettek a születendő kérdőív kérdéseinek formálódásában. A Sárospataki Füzetek mellett – bár nem kifejezetten a tudományos párbeszéd igényével – a Református Tiszántúl 2020/3–4. duplaszámában is megjelent több, a médium-váltás kérdését tárgyaló cikk az online istentiszteletek ügye kapcsán.

2.3. A standardizált kérdőív mint kutatási eszköz

2.3.1. A kérdőíves forma mellett szóló érvek

A fent leírt keretek között folytatandó kutatás módszerének kiválasztásában több szempont is érvényesült. A választott standardizált kérdőíves forma elsődleges előnyei – például, hogy gyorsan lehet vele magas lekérdezési arányt elérni,⁷ valamint, hogy leegyszerűsíti a válaszok statisztikává alakítását – érthető okokból egy 18 fős hatodéves közösség lekérdezésekor nem érvényesülhettek. (1) Ugyanakkor már a kutatás kez-

⁴ Uo., 109.

⁵ A kutatásban érintett tizennégy gyülekezet a TTRE-ből.

⁶ Két érintett gyülekezet az említett egyházkerületből.

⁷ BABBIE, Earl: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*, ford. KENDE Gábor – SZAITZ Mariann, Budapest, Balassi Kiadó, 2000, 309.

detén látható volt, hogy a hipotézisekhez és kérdésekhez tartozó válaszlehetőségek jól kódolhatóak, azaz jól működnek zárt kérdésekként (a kérdezett csoport tagjaként nem volt nehéz összegyűjtenem a jellemző válaszok sorát⁸). A zárt kérdések hasznossága a „statisztikává” fordításban rejlik, melynek köszönhetően külső szemlélők számára is értékelhető eredményeket közölhetünk az e csoportban végzett kutatásról. (2) Fontos szempont továbbá, hogy a válaszok őszinteség-faktorára pozitív hatással van az anonimitás biztonsága.⁹ Az őszinte válaszok pedig különösen fontosak ilyen kis résztvevőszám mellett a kutatás érvényessége szempontjából. Az interjú lekérdezés-forma kizárása ezen a ponton válik legérthetőbbé. (3) A kérdőíves módszer melletti döntést indokolja ezen felül, hogy bizonyos – különösen is a reflexiót igénylő – kérdések megválaszolását segíti, ha a kitöltőnek nem kell rögtön saját szavaival megfogalmazni a választ. Így a zárt kérdések sorára adott válaszaival írhatja körül azt a személyre szabott egyedi választ, amit a kérdések mögött megbúvó nagy nyitott kérdésre adhatna. (4) Végül pedig a kutatás egyik alap hipotéziséből következik, hogy ezt a korosztályt – ez esetben a 23–28 éves teológusokat – leghatékonyabban feltételezhetően egy online kitölthető kérdőívvel lehetséges elérni és válaszadásra ösztönözni, különösen is a járványhelyzet adta körülmények között.

2.3.2. A kérdőíves felmérés egyház-szociológiai használatáról

A kérdőíves felmérés nem ismeretlen módszer a református egyházszociológiai kutatások számára. Több teológiai kutatómunka keretén belül helyet kapott ez az adatgyűjtési forma, melyek jellemzően a hagyományos társadalomkutatási munkák támpontjait figyelembe véve készültek. A teljesség igénye nélkül hadd álljon itt néhány példa. (1) A DRHE *Orando et laborando* évkönyvében Kocsis Áron számol be a 2006/2007-es tanév tavaszi szemeszterében végzett kutatásról,¹⁰ melynek során szemináriumi keretek között, Fazakas Sándor professzor vezetésével, s 25 hallgató együttes munkájával a hallgatók anyagülegezeteiben összesen majd hatszáz egyháztagtól kérdeztek le egy 33 zárt kérdésből álló standardizált kérdőívet. (2) E kutatás előzménye Fazakas Sándor és Kodácsy Tamás korábbi, 1998-as a *Reformátusok valóságossága és istenképe* című felmérése, melynek folytatásaként, s részben a '98-as kutatás eredményeinek validálása céljából készült a fenti szemináriumi kutatómunka. (3) Hodossi Sándor a DRHE által kiadott Mediárium 2014/1–2. számában számol be *Illúziók és realitások a magyarországi középfokú református internátusi nevelésben* című írásával egy jelentős egyházszociológiai felmérésről, melynek keretein belül 955 internátusi diáktól kérdezték le egy standard kérdőív kérdéssorát. (4) Fekete Ágnes

⁸ A zárt kérdéseknél fontos előfeltétel, hogy a válaszlehetőségek a lehető legnagyobb mértékben lefedjék a lehetséges válaszok körét. Lásd HÉRA Gábor – LIGETI György: *Módszertan, A társadalmi jelenségek kutatása*, Budapest, Osiris Kiadó, 2014, 176.

⁹ BABBIE: i. m., 279–280.

¹⁰ KOCIS ÁRON: „Vegyétek számba őket...”, Vallásszociológiai felmérés a Tiszántúli Református Egyházkerületben, in KUSTÁR Zoltán (szerk.): *Orando et laborando, A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2006/2007. évi értesítője*, Debrecen, DRHE, 2007, 187–205.

doktori értekezésében a liturgia és idő témakörében született kérdéseire, hipotéziseire a Magyarországi Református Egyház reprezentatív számú (248) gyülekezetében végzett kérdőíves kutatás segítségével kereste a válaszokat (a kutatás 2012-ben zajlott). Kérdőívének összeállításában Earl Babbie *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata* című munkájára támaszkodott.¹¹ (5) Végül pedig két – jelen kutatáshoz időben és formában is közelebb álló – kérdőíves felmérést említsünk meg. A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karán a 2019/20-as tanévben egy az aktív lelkész-hallgatók körében a teológiai képzés kapcsán végzett felmérés mellett a már diplomát szerzettek pályakövetését vizsgáló kérdőív is készült. Mindkét kérdőív lekérdezése online felületen történt.

2.3.3. A kérdőíves kutatás alapelveiről

A standardizált kérdőíves felmérések akkor működnek igazán jól, ha a kutató – aki e módszerrel hipotézisét megerősíteni vagy elvetni kívánja –, a kutatása szempontjából fontos kérdéseket úgy tudja megfogalmazni, hogy azok a válaszadók számára is érthetőek,¹² lényegesek¹³ és egyértelműen megválaszolhatóak legyenek.¹⁴ Ezt biztosítandó, az igazán jó kvantitatív kutatást meg kell előzze egy kvalitatív, személyes interjúkon, megfigyelésen, terepszemlén alapuló kutatás is, amely elmélyíti a kutató rálátását hipotézisére, egyúttal bizonyos kérdéseit mindenképpen átformálja, sőt akár egész kérdéssorát újraírja.¹⁵ Bátran mondhatjuk ezek alapján, hogy „a terephez alkalmazkodó kérdőív kérdés közben alakul ki”.¹⁶ Bár jelen felmérést nem előzte meg interjúk sora, de a kérdések megfogalmazásában fontos szerepet játszottak a kutatáshoz formálisan nem kapcsolódó személyes beszélgetésekben, valamint a havi rendszerességű konzultációkon szerzett benyomások, személyes tapasztalatok.

A közeli ismeretség és a kis résztvevőszám azonban egyúttal veszélyt is jelentett a kérdőívek névtelenségére, amely a már fent említett szempontok miatt kulcsfontosságú volt az érvényesség szempontjából. A kérdések megfogalmazásában tehát fontos szerepet játszott, hogy azok alapján (egyesével és/vagy összesítve) minél kevésbé váljanak beazonosíthatóvá a gyülekezetek, vagy hallgatók.

A kutatómunka része volt továbbá, hogy négy hatodéves hallgató véleményezte a kérdőív „béta”-verzióját. Megjegyzéseik alapján több pontosításra is sor került.¹⁷

¹¹ FEKETE ÁGNES: *Liturgia és idő, A magyar református istentiszteleti gyakorlat egy 1968-as és egy mai felmérés tükrében*, Doktori disszertáció, Budapest, KRE Hittudományi Doktori Iskola, 2013, 33–37.

¹² HÉRA – LIGETI: i. m., 185.; BABBIE: i. m., 277.

¹³ LETENYEI László – NAGY Gábor Dániel: Rugalmas kérdőív, A standard kérdőív kritikái és javaslat a kérdőíves adatgyűjtés terepközei alkalmazására, *Szociológiai Szemle*, XVII. évfolyam, 2007/1–2, 29–46.; HÉRA – LIGETI: i. m., 186.; BABBIE: i. m., 279.

¹⁴ HÉRA – LIGETI: i. m., 187.; LETENYEI – NAGY: i. m., 31.; BABBIE: i. m., 280.

¹⁵ A már idézett Letenyei László és Nagy Gábor Dániel szerőségével megjelent tanulmány egyik fő megállapítása, hogy a terephez alkalmazkodó és rugalmas kérdőív kialakításának folyamatában „az operacionális nem egyszeri aktus, hanem folyamatos, a kutatás végéig.” Lásd LETENYEI – NAGY: i. m., 36.

¹⁶ Uo., 40.

¹⁷ Uo.

A kérdőívet előzetes formában a DRHE Rektor-helyettese, Dr. Bodó Sára Anna docens asszony is megtekintette, aki a hatodévesek mentoraként és a Tankó Béla ösztöndíj felelőseként értékes reflexiókkal segített az anonimitás biztosításában. Emellett a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke, Dr. Fekete Károly is részletesen áttekintette a kutatás alapját képező kérdőívet, s további kérdések megfogalmazását javasolta személyes tapasztalatai alapján.

2.4. A kérdőív felépítése

Az online kérdőív elkészítésére a *LimeSurvey* kérdőívszerkesztő programja tűnt a legalkalmasabbnak.¹⁸ Az anonimitás, a kitöltők személyének hitelesítése és az egyszeri kitöltés biztosítása voltak azok a szempontok, ami miatt a Google kérdőívszerkesztő felületénél szélesebb spektrumú alkalmazásra volt szükség.

Az elkészült kérdőív összesen 90 kérdésből áll, melyek közül a kitöltőnek – válaszai függvényében – minimum 34-et, maximum 81-et kellett megválaszolnia, ami a kitöltések időbélyegei alapján átlagosan 28 percet vett igénybe (legrövidebb 10 és leghosszabb 66 perces kitöltések mellett).

A kérdőívet 8 kérdéscsoport alkotja. Az első kettő kérdéscsoportban szinte teljesen megegyező – az elsőben az anyagülekezetre, a másodikban a gyakorlati helyre vonatkozó – általános kérdések szerepelnek. A harmadiktól a hatodik kérdéscsoportig a gyakorlati helyekként szolgáló gyülekezetek online hitéletére vonatkozó kérdések találhatóak. Ezek közül a legbővebb 14 kérdést sorakoztat fel, az online istentiszteletek kapcsán. Az istentiszteletek után az online úrvacsorai, hétközi és egyéb alkalomokról szóló kérdések következnek a további három kérdéscsoportban. Az utolsó két kérdéscsoportban az exmisszus-gyakornokok személyes tapasztalataira vonatkozó kérdések szerepelnek, melyek „*Az exmisszus-gyakornok az online térben*”, valamint „*Az exmisszus-gyakornok és az online hitéleti alkalmak*” címeket viselik. A kérdőív összesen 23 nyitott kérdést tartalmaz, melyek közül mindössze kettő kitöltése volt kötelező a kérdőív befejezéséhez. A nem kötelező nyitott kérdések közül hétre érkeztek válaszok, átlagosan 48%-os válaszadási arányban. A 67 zárt kérdés tette ki a kérdőív javát, melyek közül 63-ra volt kötelező választ adni. A négy nem kötelező zárt kérdés az online istentiszteletekhez kapcsolódó számadatokra vonatkozik, ezekre átlagosan 36%-os volt a válaszadási arány.

A kérdőív kitöltésére hívó linkeket egyesével, személyre szólóan kapták meg a hallgatók egy rövid leírás kíséretében. Kevesebb, mint egy hét leforgása alatt – február 24-e és március 2-a között – megérkezett az összes kitöltés, így sikerült a 100%-os kitöltési arányt elérni.

3. A kutatás eredményei

A kérdőívet a DRHE 18 hatodéves hallgatója töltötte ki, együttesen 511 percet fordítva a válaszadásokra. Érdekes adalék lehet, hogy én magam is kitöltöttem a kérdőívet.

¹⁸ Lásd Lime Survey, *limesurvey.org* URL: <https://www.limesurvey.org/> Utolsó letöltés: 2021. 03. 20.

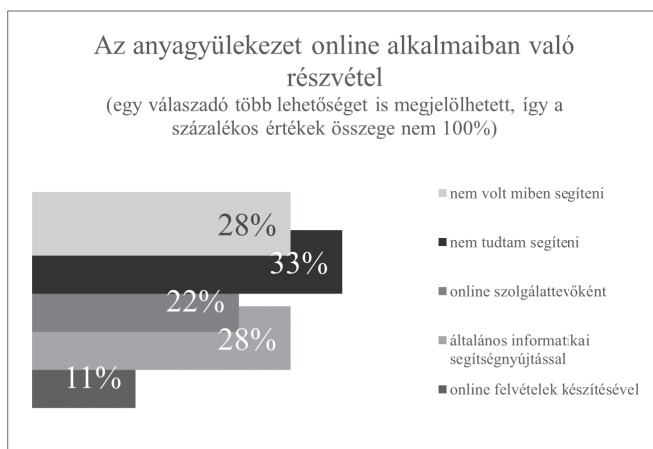
A kitöltések elemzésében fontos szerepet kaptak a *LimeSurvey* automatikusan készített statisztikai elemzésein kívül, a speciális szempontok szerint lekérdezett statisztikai adatok is. Az elemzésben előnyt jelentett az alacsony résztvevőszám, így a kitöltések egyenkénti elemzése is lehetséges volt. Ez a módszer segített felmérni az egyes kérdések érvényességi minőségét, valamint közelebbi rálátást biztosított olyan összefüggésekre, melyek a konklúziók levonásakor váltak igazán értékesé.

A következőkben a kérdőív kialakítását meghatározó hipotézisek mentén mutatjuk be a kutatás eredményeit.

3.1. Az exmisszus-gyakornokok aktivitása az online hitéleti alkalmakon

A felmérés fontos hipotézise volt, hogy a kitöltők anyagülekezetük, és most gyakorlati helyük aktív szolgálattelvőinek tekinthetők, különösen is a járványhelyzet adta körülmények között, mikor a gyülekezeti szolgálat jelentős mértékben az online felületekre tolódott. A kérdőív egésze szempontjából fontos volt, hogy a hallgatók jelentős ismeretekkel rendelkezzenek az online hitéleti alkalmak technikai hátterével kapcsolatban.

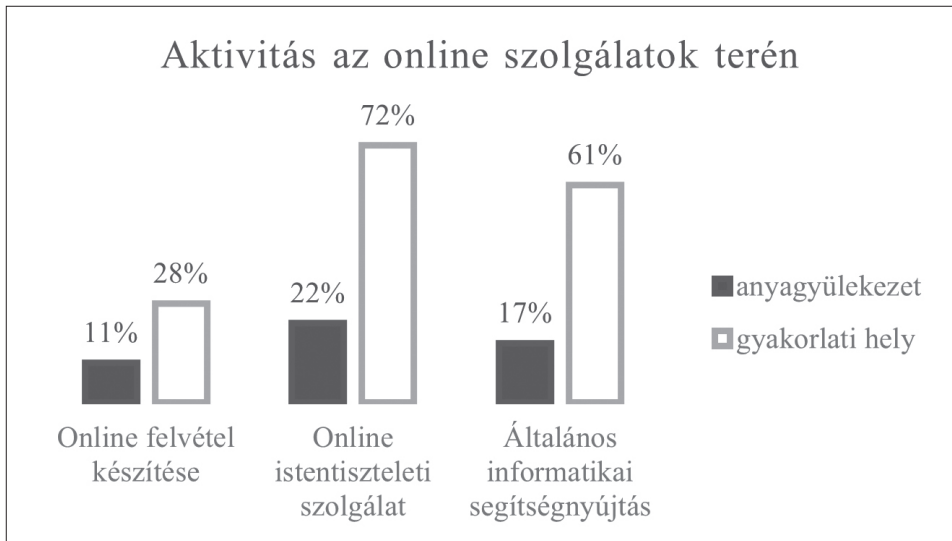
A válaszadásokból kiderült, hogy a hatodéves hallgatók valóban sok tapasztalatra tettek szert az online hitéleti alkalmak kapcsán az utóbbi évben, különösen is gyakorlatuk során.

1. diagram

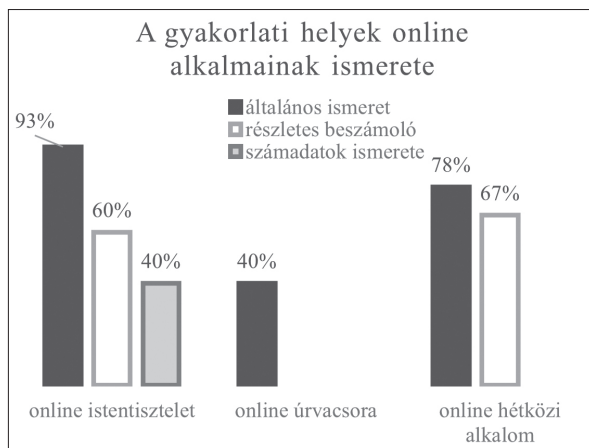
Gyakorlati évuktól függetlenül 83%-uk szolgált már online istentiszteleten, a hallgatók fele készített már online felvételt és szintén 83%-os arányban követnek rendszeresen online istentiszteleteket. Ugyanakkor mindössze egyetlen hallgató szolgált már online úrvacsorán, online úrvacsorai közösségben eddig három hallgató vett részt, s összesen öten szolgáltak már online hétközi alkalmon. (Lásd: 1. diagram)

Tíz hallgató is volt, akik vagy nem tudtak hogyan segíteni, vagy nem is volt miben segíteniük az anyagülekezetükben a járvány első hulláma alatt. (Lásd: 2. diagram) A gyakorlatuk során azonban ezen hallgatók közül majd mindannyian megismerkedtek az online istentiszteleten való ígihirdetéssel. Közülük egy hallgató online istentisztelet felvételének készítésében is részt vett, egy másik hasonló helyzetben levő

2. diagram

kitöltő pedig online hétközi alkalmon szolgált. Mindössze két olyan kitöltő volt, aki a kitöltés időpontjáig egyetlen online istentiszteletet, hétközi alkalmat sem tartott, vagy vett részt annak felvételében. A gyakorlati helyekként szolgáló gyülekezetek majd mindegyikében voltak online istentiszteletek, melyekről a hallgatók legnagyobb része igen részletesen be is tudott számolni. Tíz gyülekezetben volt online úrvacsorai, kilencben online hétközi alkalom. Egyedül a hallgatók online úrvacsorai alkalmakkal kapcsolatos ismerete adott alacsonyabb értéket. (Lásd: 3. diagram.) A megkérdezettek 72%-a szolgált online istentiszteleten igehirdetéssel, s mindössze két olyan gyülekezet volt, ahol az online istentiszteletet az exmisszus-gyakornok bevonása nélkül tartották meg. Öten vettek részt online istentisztelet felvételének készítésében, a gyakorlati helyükön tartott online hétközi alkalmakról ketten számoltak be, s egyik hallgató sem szolgált online úrvacsorán.

3. diagram

Mindezen adatokból kiderül, hogy a megkérdezettek csoportja jelentős ismeretekre tett szert a virtuális térben munkálkodó egyház gyakorlataiban. A hatodévesek legnagyobb része több szemszögből is megtapasztalta az online istentiszteleteken és hétközi alkalmakon való részvételt. Az online úrvacsorai közösségekről – különösen is hatodéves gyakorlatuk során – jóval kevesebben gyűjtöttek élményeket. A hatodévesek anyagületezetükben viszonylag kevésbé voltak aktívak, a gyakorlati helyeken ugyanakkor láthatóan volt miben segíteni az igei szolgáltatokon túl is.

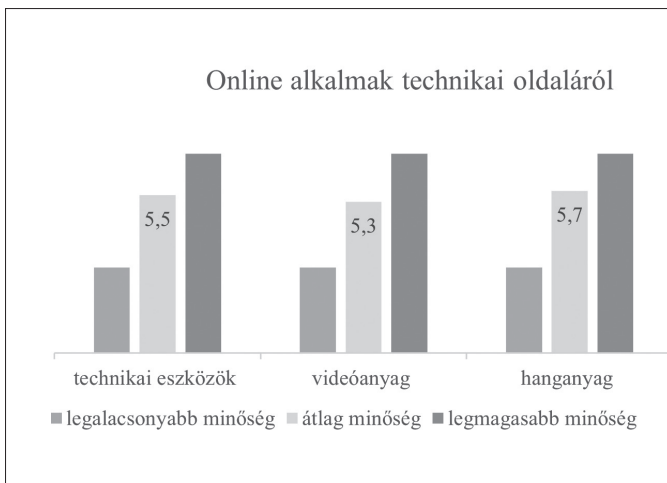
3.2. Gyülekezetek az online térben

A kutatásban vizsgált gyülekezetekkel kapcsolatos előzetes feltételezés – azaz, hogy ezen gyülekezetek java része eszközbeli és emberi erőforrások tekintetében is alkalmas lehetett arra, hogy a járványhelyzet adta körülmények között az online térben folytassa hitéleti alkalmait – viszonylag biztos lábakon állt: a személyes beszélgetések és konzultációk alkalmával természetes volt, hogy a hallgatók megnevezzék és jellemezzék gyakorlati helyüket is beszámolóik közben, s így előzetesen tájékozódhattam a gyülekezetek helyzetéről. Az egész kérdőív kialakításában fontos volt e hipotézis, így ugyanis lehetséges volt egy olyan kérdéssort létrehozni, mely az online térben jártas gyülekezet, online szolgáltatban otthonosan mozgó szolgáltatójának címezve válik leginkább érvényessé, értékelhetővé. Szintén az előzetes ismeretek következtében élvezett prioritást az online istentiszteletek technikai hátterére vonatkozó kérdéscsoport részletes kidolgozása.

A válaszokból kiderült, hogy a 16 gyülekezet közül 11 (70%) esik az intézményfenntartó városi gyülekezet kategóriába. Összehasonlításképpen a megkérdezettek anyagületezetei között csak kettőről mondható el ugyanez. A vizsgált gyülekezetek közül mindössze kettőben nem volt online istentisztelet (kb. 88%), a gyülekezetek felében volt alkalom online úrvacsorai közösségre és szintén minden második gyülekezetben volt online hétközi alkalom. A vizsgált időszakban egy gyülekezet kivételével a szolgáltatók mindenhol kísérletet tettek arra, hogy a virtuális térben is gyülekezeti alkalmakat tartsanak, vagy egyéb online tartalommal érjék el a híveket. Azok a gyülekezetek, amelyek közvetítettek online alkalmakat, jellemzően a megfelelő eszközök birtokában is voltak. Egy 1-től 7-ig terjedő skálán való értékelésben egyetlen hallgató sem adott a felvételhez rendelkezésre álló videó és hangfelvevő eszközök minősítésére 3-asnál alacsonyabb értéket, ráadásul a 13 értékelést adó hallgató közül öten is adtak maximális pontot a minősítési szempontok valamelyikére. (Lásd: 4. diagram)

A gyülekezetek hitéleti alkalmairól értékes információkat adtak meg a hallgatók annak a kérdésnek a kapcsán, melyben a különböző alkalom- és elérési típusok mellett kellett megjelölniük, hogy azok megjelentek-e a gyülekezetekben a szigorú járványügyi korlátozások előtt, valamint a korlátozások alatt.¹⁹ E táblázat soraiban az különböz-

¹⁹ A kérdés a hallgatók gyakorlati évének megkezdésétől december 13-ig tartó időszakra vonatkozott. Ezt az időszakot a Magyarországi Református Egyházban hatályos járványügyi rendeletek szempontjából két fő részre oszthatjuk. (1) Az első szakasz november 11-éig tartott, eddig ugyanis személyes jelenléttel lehetett hitéleti alkalmakat tartani. November 11-én a kormányrendeletekre és a járvány-

4. diagram

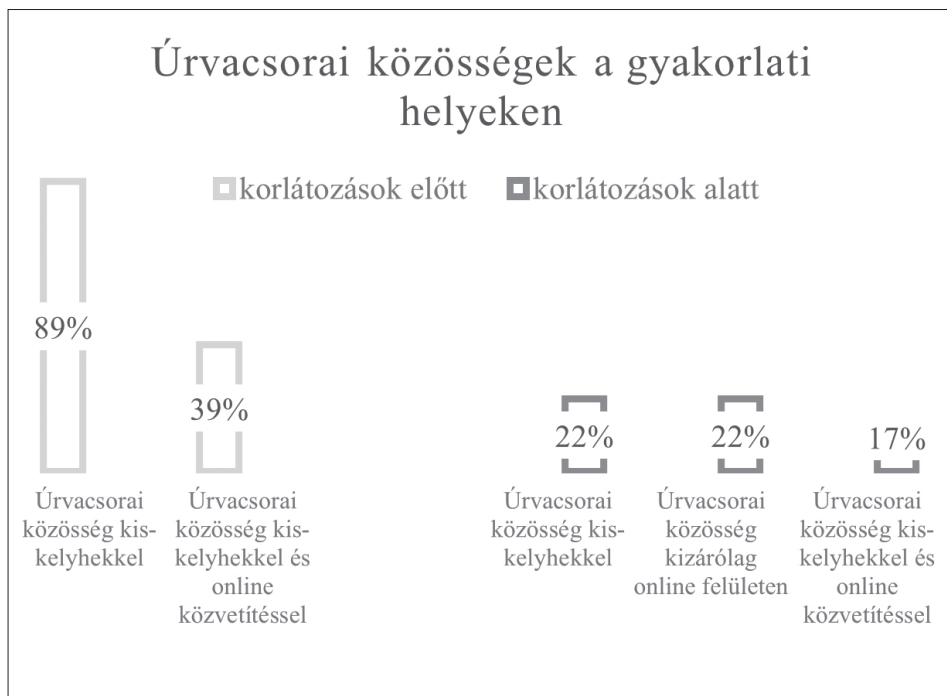

5. diagram

tette meg az alkalomtípusokat, hogy milyen elérési módszerek jelentek meg azokban: ilyenek lehettek a csak személyes, személyes és online, és csak online felületen tartott alkalmak. (5. diagram) Összesen tíz olyan gyülekezet volt, ahol már a korlátozások előtt is biztosítva volt az online bekapcsolódás a különböző alkalmak esetében. (6. diagram) Az úrvacsorai közösségekkor

helyzet fokozódására válaszul a Zsinat Elnökségi Tanácsa elrendelte a személyes jelenléttel történő istentiszteletek és gyülekezeti alkalmak szüneteltetését. (2) A november 11-ével kezdődő második szakasz december 13-ig, Advent harmadik vasárnapjáig tartott. December 13-tól ugyanis egy olyan új helyzet állt elő, amelyben a zsinati tanácsadás alapján a Tiszántúli Református Egyházkerület Elnöksége a gyülekezetek elnökségére bízta, hogy a helyi adottságoknak megfelelően döntést hozzanak az istentiszteletek megtartásának módjáról. Az ezt követő időben (december 13-tól a mai napig) olyannyira eltérő gyülekezeti gyakorlatok voltak jellemzőek, hogy annak felmérésére sokkal alkalmasabb volna az interjú riportkészítés, így ennek kérdését nyitva hagytam a kérdőívben.

A vonatkozó útmutatásokról lásd MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ ZSINATÁNAK ELNÖKSÉGI TANÁCSA: Ajánlás krízishelyzetben a kommunikációs eszközökkel közvetített istentiszteletekről, *reformatus.hu*, 2020. 03. 20. URL: <https://reformatus.hu/egyhazunk/hirek/istentiszteleti-ajanlasok-krizishelyzetben/> Utolsó letöltés: 2021. 03. 28.; A TISZÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET ELNÖKSÉGE ÉS ESPERESI KARA: Útmutatás a 2020. évi karácsonyi ünnepkör megünneplésére vonatkozóan, *ttre.hu*, 2020. 12. 8. URL: <https://ttre.hu/tartalom/5478/3/keruleti/utmutatas-a-2020-evi-karacsonyi-unnepkor-megunneplésre-vonatkozó> Utolsó letöltés: 2021. 03. 28.

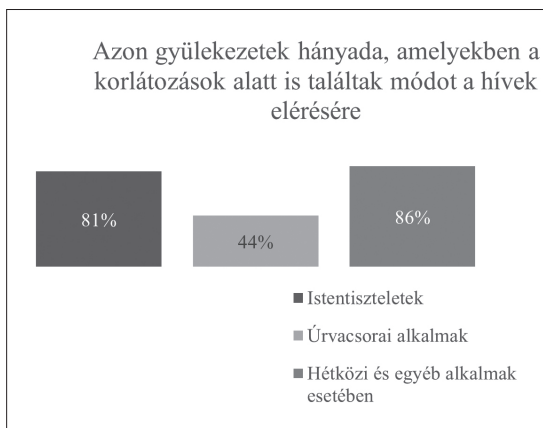
6. diagram

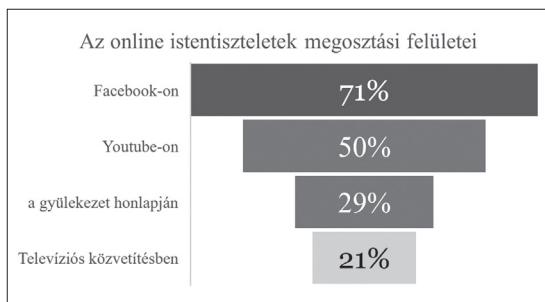
7. diagram

szinte minden gyülekezetben kis kelyhekkel vették magukhoz a hívek az úrvacsorai bort. A korlátozások alatt azonban alig volt olyan gyülekezet, ahol tartottak úrvacsorát. (7. diagram)

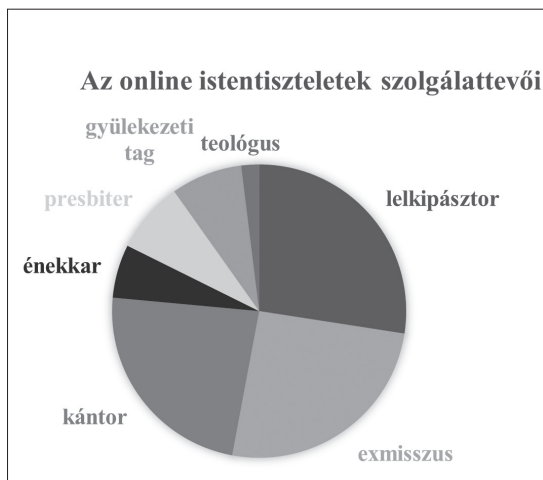
A kitöltésekből kiderült, hogy az online alkalmak olyannyira jelen voltak a gyülekezetek életében, hogy a gyülekezetek által megjelölt összes hitéleti alkalom fele elérhető volt virtuális felületen (is). A gyülekezetek felében nem is volt olyan alkalmatípus (istentisztelet, úrvacsora, hétközi alkalom), aminek pótlására ne jelent volna meg valamilyen online forma a kor-

8. diagram

9. diagram

10. diagram

látóások alatt. (Lásd: 8. diagram)
 A várakozásoknak megfelelően igen magas volt a kitöltöttségi arány az online istentiszteletekre vonatkozó kérdéscsoportban. A gyülekezetek java részében a Facebook és a Youtube volt a fő megosztó felület. (Lásd: 9. diagram) Volt három olyan gyülekezet, amelyek istentiszteleteit helyi televízió is közvetítette. Éppen ugyanannyi élő közvetítésről számoltak be a hallgatók, mint előre felvett, utólag feltöltött istentisztelet felvételtől. Az utóbbi módszert leginkább azok a gyülekezetek választották, amelyek vagy nem tudták megoldani az élő közvetítéshez szükséges internetkapcsolat biztosítását, vagy szerették volna istentiszteletük felvétele közben ejtett hibákat utólag javítani. Az élő közvetítésekhez hasonlóan az utólag feltöltött felvételek készítésekor is jellemzően jelen volt a liturgiában résztvevő minden személy, ami minden esetben minimum kettő, javarészt inkább három-négy, de akár hét főt is jelenthetett. Két gyülekezetet leszámítva minden helyen elsősorban a templom volt az online istentisztelet helyszíne.

Arra a kérdésre, hogy volt-e különbség a közvetített istentisztelet liturgiájában a hagyományos liturgiához képest, nyolc hallgató adott választ. Ezekből úgy tűnik, hogy a liturgia megrövidülése jel-

lemző velejárója volt az online istentiszteleti alkalmakra való átállásnak. A gyülekezetek általában két különböző eszközzel is rendelkeztek, amellyel a felvételt rögzíthették. A legtöbb gyülekezet videokamerát használt.

Az online istentiszteletek szolgáltatói között nem meglepő módon a lelkipásztorok, exmisszusok és kántorok jártak az élen. (Lásd: 10. diagram.) A felvételek készítőit három kategóriába sorolhatták a válaszadók: (1) hozzáértő szakképzettséggel rendelkező, (2) hozzáértő, szakképzettség nélküli és (3) a technikával még ismerkedő munkatárs. Mindössze három olyan gyülekezet volt, ahol kizárólag olyan munkatársak vettek részt ebben a szolgáltatásban, akik még csak ismerkednek a technikával. Több gyülekezetben is voltak szakképzett segítők is, akik javarészt gyülekezeten kívüli, megbízott munkatársak voltak.

Az online istentiszteletekről generált számadatokkal kapcsolatban mindössze hat hallgató tudott tájékoztatást adni, az általuk megadott értékek azonban olyannyira eltérőek, hogy az elért emberek, megtekintések, aktivitás és nézőcsúcs kapcsán feltett kérdések nem hoztak kimutatható eredményt.

A hallgatók megosztották azt is, hogy milyen aktivitás volt tapasztalható az online istentiszteletek felvételének hozzászólásai között. Gyakorlatilag minden esetben megjelentek a köszöntő üzenetek a közvetítés elején és végén, nyolc hallgató is beszámolt arról, hogy a gyülekezeti tagok visszajelezték az istentisztelet tartalmával kapcsolatban. A visszajelzést adók között voltak olyanok, akik az élő közvetítés közben osztották meg saját véleményüket az ígéhirdetéssel kapcsolatban, sőt előfordult, hogy párbeszéd alakult ki a hozzászólások között az istentisztelet tartalma kapcsán.

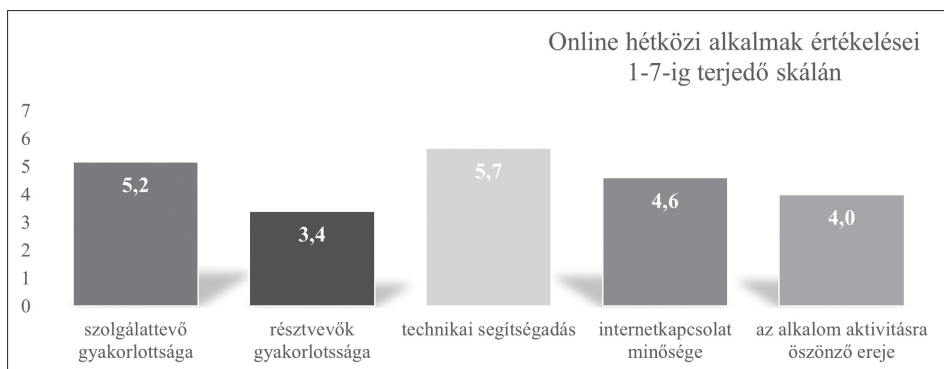
Az online úrvacsorai alkalmakról négy, a virtuális hétközi alkalmak kapcsán hét hallgató tudott közelebbről beszámolni. Az online úrvacsorák esetében minden gyülekezet ugyanazzal a munkatársi csoporttal dolgozott, mint az online istentiszteletek. Nem volt olyan gyülekezet, amelyikben előzetes tanítást is adtak volna a gyülekezet vezetői az online úrvacsorai közösség ügyében.

A hétközi alkalmak közül az ifjúsági bibliaórákról volt a legtöbb ismerete a hallgatóknak. Arról számoltak be, hogy az online bibliaórák leggyengébb építőelemei a résztvevők technikai felkészültsége és az alkalmak aktivitásra ösztönző ereje voltak, ugyanakkor a résztvevőknek nyújtott technikai segítségadást mindannyian pozitívan értékelték. (Lásd: 11. diagram)

A vizsgált gyülekezetek tehát általában véve nagy aktivitást mutattak az online térben a járványügyi korlátozások idején. Online istentiszteleteket szinte minden gyülekezet tartott, de ahol erre nem volt lehetőség, ott is elérték a híveket online bibliaórákkal, vagy egyéb online tartalmakon keresztül. Ahol azonban volt lehetőség online istentiszteletet tartani, ott jellemzően kevésbé jelentek meg más online alkalmak: az online istentiszteletet tartó gyülekezetek mindössze fele tartott online úrvacsorai és hétközi alkalmakat is. Az online úrvacsorákról és hétközi alkalmakról viszonylag kevés rekordot sikerült összegyűjteni, egyéb online tartalomról mindössze három hallgató számolt be részletesen.

3.3. Az exmisszus-gyakornokok az online térben

A járványhelyzet következtében az online térben aktívvá vált egyház önreflektív teo-

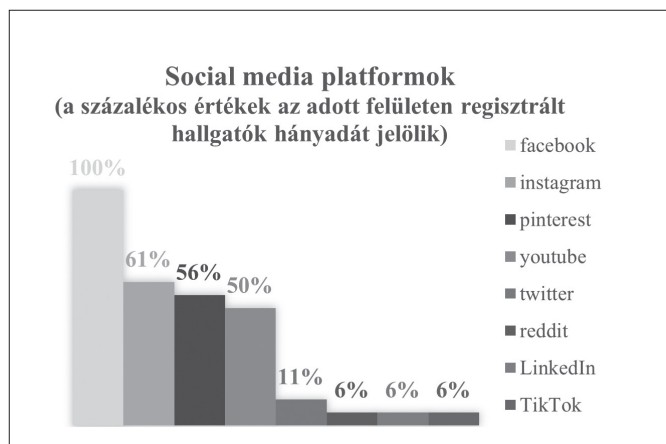
11. diagram

lógiai kérdései²⁰ kapcsán nehéz lett volna e kérdőív keretein belül részletesen kérdezni a hallgatókat. Egy kérdéscsoportban azonban lehetőséget kaptak a lelkipásztor növendékek, hogy saját online szokásaikról beszámoljanak. A kutatás hipotézisei közé tartozott, hogy ide vonatkozó válaszaikat a kérdőív többi pontjával összevetve közelebb kerülhetünk egy elsősorban nem teológiai kérdés megválaszolásához: ahhoz, hogy hogyan viszonyul a hitélet virtuális tér irányába való eltolódása ahhoz a folyamathoz, hogy a rendelkezésre álló populáris platformok java része a felhasználók idejével kereskedik, minél több figyelmet követelve a szolgáltatásaikat igénybe vevőktől?²¹ A vonatkozó kutatások alapján a 16–24 évesek korosztálya tölti a legtöbb időt a közösségi média platformokon,²² így alkalmasnak tűnt a vizsgált közösség arra, hogy állást foglaljanak azon *social media* platformokkal és *chat* applikációkkal kapcsolatosan, melyeket a gyülekezetek is használtak az online hitéleti alkalmak során. A hallgatók először megosztották, hogy milyen felületeken aktívak a hétköznapokban, naponta mennyi időt töltenek az általuk legtöbbet használt felületeken, majd pedig egy táblázatban értékelhették az egyes felületeket, annak alapján, hogy azok

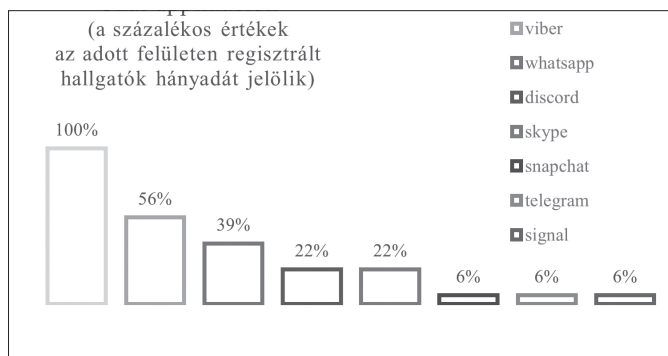
²⁰ FAZAKAS Sándor: Távisteniszteletek gyülekezet nélkül?, *Sárospataki Füzetek*, XXIV. szám, 2020/1, 63–74, 64.

²¹ A vevők valójában nem mi vagyunk, hanem a platformok oldalán megjelenő hirdető, az áru pedig nem az általunk igénybe vett szolgáltatás, hanem a mi figyelmünk. „Ha nem fizetsz egy termékért, akkor te vagy a termék.” Idézet Jeff Seibert-től, a Twitter egyik korábbi vezető munkatársától a *The Social Dilemma* című filmből.

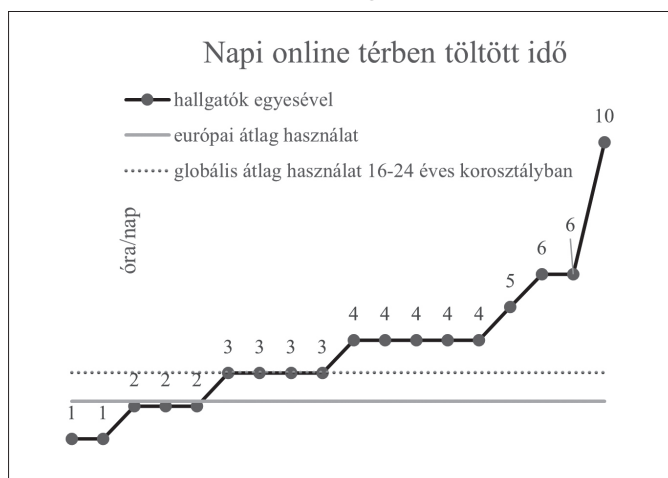
²² 2018-ban a globális átlag a 16–24 évesek körében 3 óra, 25–34 évesek között pedig 2 és fél óra volt. Lásd SAIMA Salim: How much time do you spend on social media?, Research says 142 minutes per day, *digitalinformationworld.com*, 2019. 01. 04. URL: <https://www.digitalinformationworld.com/2019/01/how-much-time-do-people-spend-social-media-infographic.html> Utolsó letöltés: 2021. 03. 30.; További statisztikai adatokért lásd The Global Social Media Landscape, *globalwebindex.com*, 2018. URL: <https://www.globalwebindex.com/hubs/Downloads/The-Global-Social-Media-Landscape-infographic.pdf> Utolsó letöltés: 2021. 03. 30.; METEV, Denis: How Much Time Do People Spend on Social Media?, *review42.com*, 2021. 02. 18. URL: <https://review42.com/resources/how-much-time-do-people-spend-on-social-media/> Utolsó letöltés: 2021. 03. 30.; Average Time Spent Daily on Social Media, *broadbandsearch.net*, 2020. URL: <https://www.broadbandsearch.net/blog/average-daily-time-on-social-media> Utolsó letöltés: 2021. 03. 30.

12. diagram

13. diagram

14. diagram

véleményük szerint milyen mértékben mentesek a káros tényezőktől.²³

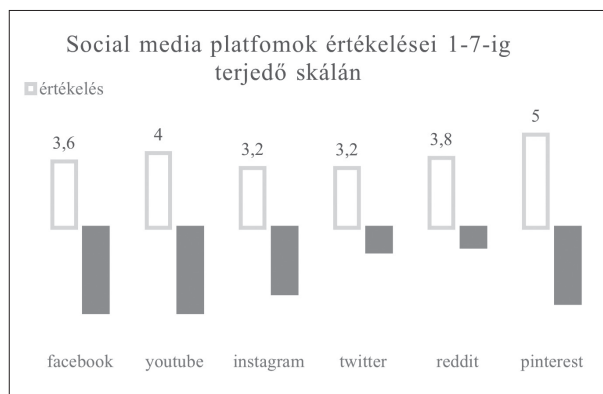
A *social media* platformok közül a *Facebook*, az *Instagram*, a *Pinterest* és a *Youtube*, a *chat* felületek közül pedig a *Messenger*, a *Whatsapp* és a *Viber* volt a leginkább közsímet a hallgatók körében. (lásd: 12., 13. diagram) E felületekről javarészt véleményt is alkottak az egészséges használat kapcsán. A válaszadások megmutatták, hogy egy átlagos hatodéves teológus hallgató mind *social media* platformokon, mind *chat* applikációk felületein körülbelül két-két (összesen naponta több, mint 3 és fél) órát tölt el, ami körülbelül megfelel, de inkább kissé fölötté van a globális korosztályos átlagnak, s jóval megelőzi az európai korosztálytól független átlag használati időt.²⁴ A válaszok alapján a hallgatók felére igaz, hogy naponta több, mint 3 órában, négy hatodéves nagyjából az átlagnak megfelelő, öt fő pedig átlag alatti időráfordítással használja ezeket a virtuális közösségi felületeket. (Lásd: 14. diagram.)

²³ Káros tényezőnek számítottak például, ha az adott felület szándékosan függőséget okoz, bizonytalan vagy káros az adatkezelési eljárása, túlzottan reklám-centrikus, káros tartalmakkal túl szabadon bánik stb.

²⁴ The Global Social Media Landscape: i. m.

A használat céljai között az ihlet gyűjtés, online tanulás családtagokkal, barátokkal, munkatársakkal való kapcsolattartás és a lazító szörfözés szerepeltek. Mindannyiunknak van *Facebook* és *Messenger* profilja, ez a párosítás a favorit a legtöbb hallgató esetében. A *Messenger* két hallgatót leszámítva mindannyiunk elsődleges *chat*-felülete.

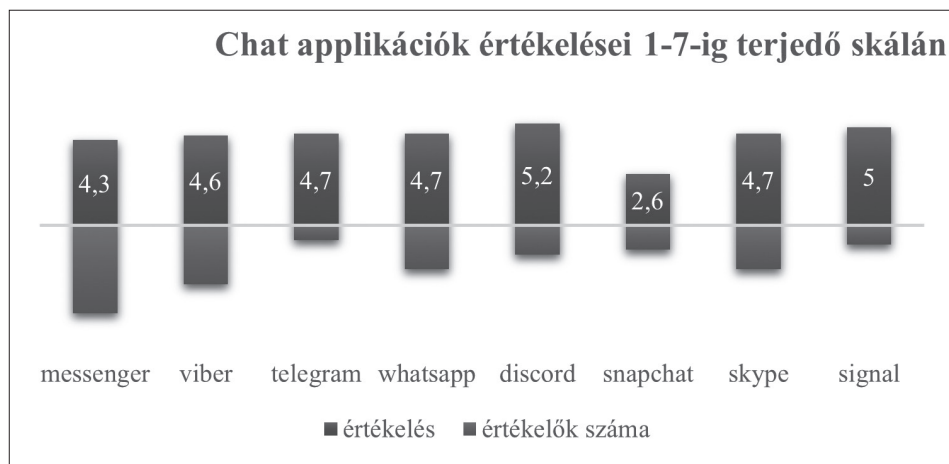
A feltételezettnél magasabb és egyszínűbb napi használat mellett, a véleményező táblázatokban sem adtak meg a hallgatók ezeket a populáris felületeket túlzottan ellenző értékeket. A *Facebook* és az *Instagram* kevéssel maradt le a közepes 4 egész értékelésről, a *Messenger* pedig annak ellenére, hogy minden kitöltő véleményezte, kifejezetten magas, 4,3 pontos átlagot ért el. Mindeközben kifejezetten kevesen értékelték a *Twitter*-t, a *Reddit*-et, a *Telegram*-ot, *Discord*-ot, *Snapchat*-et és *Signal*-t, melyek között több olyan felület is van, amely a „mega” *social media* platformok alternatívájaként szolgálhatna. (Lásd: 15., 16. diagram)

15. diagram

hogyan az átlagosnál kevéssel több időt töltenek ezeken a platformokon. Természetesen 18 teológus napi szokásaiból nem lehet általános következtetéseket levonni, s a kérdé-

A válaszok alapján bizonyos mértékben meglepő, ugyanakkor mégiscsak az átlagosnak megfelelő kép áll előttünk a hallgatók online térben való szokásairól. A hatodévesek nem ellenzik túlzottan a legpopulárisabb felületek használatát – még, ha a *Facebook* és az *Instagram* használatának egészségességével kapcsolatban többeknek vannak kételyei –, s úgy tűnik,

16. diagram

sek elsősorban nem a gyülekezeti, hitéleti használat szemszögéből való reflexióra hívták a hallgatókat,²⁵ viszont az a kép, melyet szokásaikról e csoport tagjai megosztottak mindenképp tanulságos lehet a gyülekezeti gyakorlataink kapcsán is, különösen, ha ezeket az eredményeket, az utolsó kérdéscsoport válaszaival egybevetve szemléljük.

3.4. Az exmisszus-gyakornokok és az online hitéleti alkalmak

Az utolsó szakaszban a hallgatók saját online hitéleti alkalmakon való tapasztalataikra vonatkozó kérdésekre válaszoltak. Az előző kérdéscsoportéhoz hasonlóan e kérdések is úgy készültek, hogy a kérdőív előző részeivel összevetve nyerjék el érvényességüket. Ugyanakkor szempont volt, hogy a válaszok önmagukban állva is hasznos részévé váljanak a kutatásnak. Mint eddig az egész kérdőívben, az utolsó kérdéscsoport kérdései közül is az online istentiszteleten való szolgálat kapcsán érkezett a legtöbb kifejtett válaszadás.

A válaszok alapján a hallgatók kétharmada nem tapasztalt különbséget az online igehirdetési szolgálatra való felkészülésben a személyes jelenléttel tartott istentisztelethez képest. Az így vélekedők között éppen annyi részletes válaszadó volt, mint azok között, akik viszont másképp készültek az igehirdetésre ilyen alkalmakkor. Az utóbbi csoport tagjai úgy érezték nem igazán tudták milyen homiletikai szempontokra támaszkodjanak, mikor prédikációjukat írták, az előbbi csoport tagjai pedig azt emelték ki, hogy így is, úgy is az Igét helyezték a középpontba.

Az online igehirdetési szolgálat közbeni jelenlét kapcsán szintén az előző arányokban, csak fordított előjellel jelentek meg a válaszok: a hallgatók kétharmadának tapasztalata, hogy más egy online istentiszteleten szolgálni, mint egy személyes jelenléttel tartott istentiszteleten. Ebből a csoportból hatan fejtették ki részletesebben, mi volt számukra a különbség. Szinte mindannyian szóba hozták az élettelen kamera nyomasztó jelenlétét, s hogy hiányoztak a gyülekezeti tagok szeméből kiolvasható visszajelzések. Egyetlen válaszadó említette csak meg, hogy a kamera mögött álló személy enyhített ezen a nehéz helyzeten.

Abból a kilenc hallgatóból, akik vettek már részt online istentisztelet felvételének készítésében, szinte mindannyian különbözően élték meg ezt a szolgálatot. Az közös volt a beszámolóiban, hogy egy embert leszámítva mindannyian igehallgatók is voltak a kamera mögött állva, közülük öten pedig elsődlegesen igehallgatóként voltak jelen ilyen alkalmakkor. Többen hasonlították a gyülekezeti adminisztrációhoz, kántori és liturgiai szolgálathoz ezt a tevékenységet.

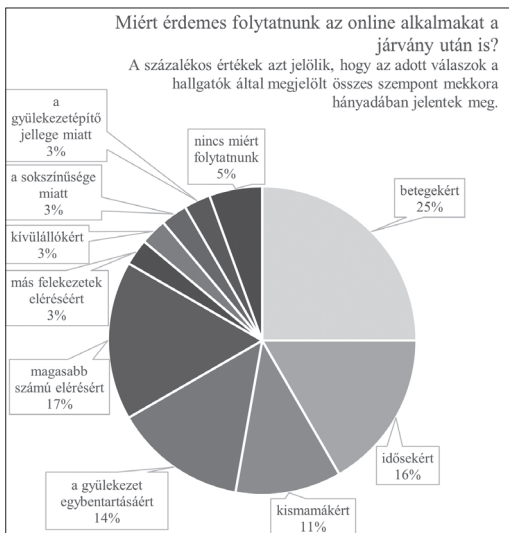
Arról is beszámolhattak a válaszadók, hogy a felvétel megtekintőiként hogyan vannak jelen az online istentiszteleteken. Mindössze két hallgató állította, hogy többnyire végignézi a teljes felvételt. A legtöbben csak az igehirdetést hallgatják meg, vagy áttekerik az énekeket. Ha online istentiszteletet tekintenek meg, a hatodéves hallgatók – egy kivétellel – mind másképp vannak jelen, mint a személyes jelenléttel tartott alkalmon. Heten részletesen is kifejtették véleményüket, s mind hangsúlyozták, hogy

²⁵ FAZAKAS Sándor: Reflexió a reflexiókra, Tanulságok és megfontolásra váró szempontok az online istentiszteletek körüli vita kapcsán, *Sárospataki Füzetek*, XXIV. évfolyam, 2020/1, 244–248.

egész másként viselkedik az ember a templomban és saját otthonában, s ennek az online istentiszteletek követése esetében javarészt negatív hatásai vannak. Többen beszéltek arról, hogy ilyen formán az igehirdetés tanítói funkciója tud leginkább érvényesülni, s volt olyan is, aki az elkülönítettség, a „szent tér” otthonunkban való kialakítását tartaná megoldásnak a jelenlét problémájára.

17. diagram

18. diagram

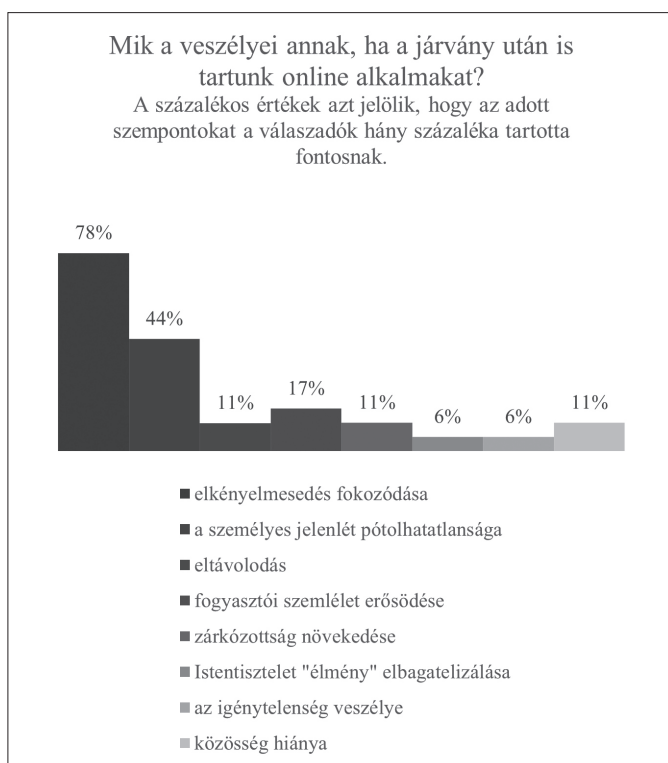
A hallgatók kevesebb, mint egyharmada követ heti rendszerességgel online istentiszteletet (Lásd: 17. diagram), s talán meglepő módon a legtöbben nem anyagyülekezetük (11 fő), nem is gyakorlati helyük (9 fő), hanem valamilyen más gyülekezet (14 fő) istentiszteleti alkalmait követik. A hallgatók egyharmada más felekezet online istentiszteleti alkalmába is bekapcsolódott már.

Az online úrvacsorai szolgálat, vagy úrvacsorai közösségbe online felületen való becsatlakozás és online bibliaórák kapcsán összesen egy fő osztotta meg személyes tapasztalatait.

A kérdőív végén szerepelt az a két nyitott kérdés, melyekre kötelező volt válaszolni a kitöltés befejezéséhez. E két kérdés arra vonatkozott, hogy milyen (1) előnyeit és (2) hátrányait látják a hallgatók annak, ha egy gyülekezet a járványhelyzet megszűnése után is tart online hitéleti alkalmakat. Az előnyök kapcsán gyakorlatilag minden válasz része volt, hogy így olyan embereket is elérhet Isten Igéje, akik valamilyen módon korlátozottak, s nem tudnának hagyományos módon részt venni az istentiszteleti és egyéb gyülekezeti alkalmakon. Ezen túl, s ezen belül

több különböző megközelítés is megjelent még a válaszok között. Voltak, akik részletezték is, hogy milyen esetekben válhat különösen hasznossá, ha online felületeken is elérhető a gyülekezet alkalmai. Köztük többen megemlítették, hogy egyfajta misziói felületként is szolgálhat ez a lehetőség. Mindössze két válaszadónál szerepelt az a szempont, hogy a gyülekezet belső épülésére szolgálhatnak ezek az elérési módok

a járványhelyzet megszűntével is, és szintén két válaszadó volt, aki teljes elutasítással reagált az előnyök felsorakoztatásának lehetőségére. (Lásd: 18. diagram) A hátrányok kapcsán hasonlóan egybecsengő válaszokat adtak a hallgatók. Gyakorlatilag minden válasz része volt valamilyen formában az „elkényelmesedés”, javarészt a hívek templompadokba való visszatérése körüli kétségekkel összefüggésben. Sok esetben tűnt úgy, hogy a válaszadók már a jelenben érzékelhető hátrányait sorolják fel az online felületek használatának. Többen említették a fogyasztói szemlélet erősödésének és a személyes jelenlét pótolhatósága illúziójának veszélyét. Összességében viszont egyértelműen egységesnek tűnt a hatodéves közösség: a legnagyobb veszélynek a hívek fogyasztói szemlélettel együtt járó komfortizálódását jelölte meg a válaszadók közel 80%-a. (Lásd: 19. diagram)

19. diagram

4. Összegzés, újabb kérdések

E kutatásban bemutatásra került tizenhét hatodéves teológus hallgató szűrőjén keresztül tizenhat – a kényszerű médiumváltás korszakát megélt – gyülekezet online hitéleti alkalmainak gyakorlati háttere. A felmérés eredményeinek értékelhetősége szempontjából mindkét oldal jelenléte (a gyülekezetekről megosztott tapasztalatok, és a hallgatók személyes élményei) egyaránt fontos.

Egyik oldalon állnak a vizsgált gyülekezetek, melyek nagy része láthatóan a technikai eszközöket bátran használva nézett szembe az egyháztagokat egymástól fizikailag eltávolító járványhelyzet hullámaival. Egy a *ttre.hu*-n elérhető lista szerint a Tiszántúli Református Egyházkerületben 2021 húsvétján online istentiszteleti közvetítéssel jelentkező gyülekezetek száma nem éri el a 100-at.²⁶ Ez a szám ugyan nem abszolút reprezentatív, ugyanis több gyülekezet van, ahol zárt Facebook csoportban, vagy interaktív bekapcsolódással zajlanak majd ezek az alkalmak, azonban annyi mindenképp elmondható, hogy az egyházkerület 417 gyülekezetének maximum 36%-ában (kb. 100–150 gyülekezet) lesz online istentisztelet közvetítés húsvét ünnepén. Ez az érték mindenképpen alacsonyabbnak mondható a jelen kutatásban vizsgált gyülekezetek közel 88%-os arányánál. Azt azonban a kitöltések számából adódóan nem lehetséges felvázolni, hogy pontosan minek volt köszönhető a vizsgált gyülekezetek ilyen fokú rugalmassága. A kérdőív anonimitása érdekében a kérdések között elhanyagolható mennyiségű volt az olyan, amelyik az adott gyülekezet körülményeiről részletekbe menő tájékoztatást adhatott volna, s ugyanebből az okból nem volt lehetséges kifejtetni a hallgatóknak, hogy amennyiben egyes online alkalmak nem jelentek meg a gyülekezetben, annak mi állt a háttérben. Az azonban mindezek alapján elmondható, hogy a vizsgált gyülekezetekkel kapcsolatos eredményekre tekinthetünk úgy, mint amelyek egyházkerületünk online térben aktív gyülekezeteit jellemzik.

A másik oldalon a kérdőíveket kitöltő hatodéveseket láthatjuk, akik nehezített körülmények között végzik gyakorlati évüket, s mégis az online felületeken tartott alkalmaknak köszönhetően elmondható, hogy ebben az időben is kivehették részüket a gyülekezeti szolgálatból: különös tekintettel az online istentiszteleteken való igehirdetési szolgálatra, felvétel készítésre és általános informatikai segítségnyújtásra.

E két oldal együttesen alkotott képe alapján arra következtethetünk, hogy a vizsgált hitéleti alkalmak közül az istentiszteletek lehettek a szolgálat, s így az online médiumon keresztül történő kapcsolattartás középpontjában egyaránt.

A kitöltések alapján egyfajta kettősséget figyelhetünk meg az online istentiszteletekkel kapcsolatban.

(1) Egyik oldalról ott vannak a kamerák előtt, magas résztvevő, segítő és szolgálatteltevő számmal (2–7 fő) tartott istentiszteletek, melyek megtartása, úgy tűnik, jóval több felkészülést és befektetett energiát követelt meg, ugyanis a megfelelő eszközök és az azokat kezelő munkatársak megválasztása, a felvétel esetleges vágása, szerkesztése, akár előzetes – a liturgiai elemek tisztázásán túli – megtervezése mellett a hallgatók beszámolója alapján az igehirdetők feladata is megváltozott. Nem csak a kamera jelenléte az új, hanem a szolgálatra való felkészülésben megjelenő homiletikai szempontok. Egy új szolgálat-típus is megjelent az istentiszteleti életben: a kamerák mögött álló exmisszusok közül többen érezték úgy, hogy egyrészt igehallgatónak, másrészt akárcsak egy liturgus, kántor vagy énekkari tag, ők is aktív szolgálatteltevőnek tekintik magukat e tevékenység közben.

²⁶ Online istentiszteletek a Tiszántúlon, *ttre.hu*, 2021. 03. 08. URL: <https://ttre.hu/esemenyek/esemeny/82/online-istentiszteletek-tiszantulon> Utolsó letöltés: 2021. 04. 01.

(2) Másik részről viszont ott vannak a telefontal a kézben vagy számítógép, laptop előtt ülve követett online istentiszteletek. A hallgatók ezen az oldalon sokkal kisebb aktivitást élnek meg, a felvételt nem nézik végig, így bizonyos liturgiai elemeket teljesen kihagynak, sokszor csak egyszerűen meghallgatják a prédikációt majd másik tevékenységre váltanak. Ezen az oldalon hiányzik mindaz, ami a másik oldalon meg van: az előkészületek lélekben és külsőségeiben, a feszült figyelem az istentisztelet közben és az istentiszteleti liturgia egészének megélése. A hallgatók – a gyülekezeti tagok elkényelmesedése miatt – aggodalma ilyen oldalról tehát érthetővé válik.

Az online hétközi alkalmak és az úrvacsorai közösségek kapcsán kevésbé lehetséges egybevetni a gyülekezetekről kapott információkat a hallgatók személyes tapasztalataival. A válaszokból, és azok viszonylagos hiányából²⁷ azonban arra következtethetünk, hogy mind a hallgatók, mind a gyülekezetek számára alacsonyabb prioritással bírt, hogy ezen alkalmakat is elérhetővé tegyék a korlátozások alatt. Ha a gyülekezetek speciális jellegét figyelembe vesszük, ezek a megállapítások is egy fokkal nagyobb jelentőséggel bírnak.

A hallgatók online térben való szokásairól megtudtuk, hogy a napjaik jelentős részét a *Facebook*-on, vagy *Messenger*-en, *Youtube*-on vagy *Instagram*-on töltik. Olyannyira, hogy a kérdőívben megadott értékek (még ha nem is pontos számadatokat tükröznek) szerényen fogalmazva is a globális átlagnak megfelelőek. Így feltételezhetjük, hogy nem az online közegtől való idegenkedés az oka annak, hogy az online istentisztelet követése kapcsán javarészt negatív tapasztalatokat osztottak meg, s hogy mindössze két válaszadó említette meg, hogy általában véve a munkával, szolgálattal kapcsolatos tevékenysége miatt használná e felületeket.

A kutatás fent összegyűjtött eredményei további kérdéseket vetnek fel, melyek több új irányra is felhívhatják a figyelmét az online térben szolgáló egyház kapcsán születő esetleges jövőbeli felméréseknek, kutatómunkáknak.

Egyrészt mindenképpen érdekes volna egy egyszerűbb, általánosabb kérdéssorral rendelkező kvantitatív kutatást indítani a gyülekezetek körében, melyben fontos szerepet kaphatna annak feltérképezése, hogy milyen adottságok, lelkipásztori megfontolások függvénye, hogy egy adott gyülekezet aktív vagy inaktív volt az online térben a járványhelyzet adta körülmények között.

A hallgatók tapasztalatai alapján látványos volt az online istentiszteletek megélésének kettőssége. Teológiai kutatómunkát és széleskörű (möglegyet, hogy lelkipásztorok mellett gyülekezeti tagokat is bevonó) teológiai párbeszédet is magába foglaló feladatnak látszik annak tisztázása, hogy milyen tevékenységnek kell tekintenünk (1) az online istentiszteletek közvetítését, (2) s azok megtekintését. Különösen is fontos feladatnak tűnik ez, ha egyik oldalról nem kívánjuk pszichés hatásában mérni az egyházi életet: „mivel örülnek, jót tesz, mindenki boldog lesz tőle, tehát jó”,²⁸ másik

²⁷ A gyakorlati évünk alatti online úrvacsorai közösségekről kifejezetten kevesen akartunk beszámolni (a hallgatók 60%-a nem kívánt válaszolni a kapcsolódó kérdéscsoport kérdéseire), személyes élményeink pedig gyakorlatilag nem is voltak ez ügyben.

²⁸ FERETE Ágnes: Az istentisztelet mint időszak, *Sárospataki Füzetek*, XXIV. évfolyam, 2020/1, 104.

oldalról azonban lelkipásztorainkat és gyülekezeti tagjainkat is szeretnénk felszabadítani e hitéleti gyakorlat megfelelő megélésére.

Végül pedig egyre égetőbb feladatnak tűnik – ami e felmérés eredményeiből is világosan látszik –, hogy tisztáznunk kell az egyház online felületekhez, virtuális terrekhez fűződő viszonyát. Az evangélium kommunikációjára hívó isteni szó milyen viszonyban van korunk legkedveltebb kommunikációs médiumaival? Mik a valódi veszélyei annak, ha az egyház megszólal ezen kommunikációs eszközök segítségével? Mik a valódi veszélyei ezeknek a felületeknek az emberre nézve, s hogyan igyekezzen a lelkipásztor utánamenni saját juhainak, akik elveszni látszanak a virtuális világban? A vonatkozó teológiai kérdések sora mögött személyes reflexióinkat is felfedezhetjük, melyek a hatodéves közösség válaszai alapján megfogalmazódhattak: Ha magunk otthonosan mozgunk a virtuális közösségi média felületein, de személyünkben nem egy keresztyén ember van jelen a *Facebook*-on, *Messenger*-en stb, akkor ki? Ha viszont keresztyénként vagyunk jelen ezeken a felületeken, akkor milyen mértékben mutatkozzon meg vallási identitásunk? Elmehtünk-e akár hivatásunk gyakorlásáig is ezeken a felületeken, melyeken egyébként személyesen jelen vagyunk?

A DRHE hatodéves hallgatói között végzett miniatűr felmérés értéke a tapasztalatok megosztásában rejlik. Reméljük, hogy a külső szemlélők számára is közérthetővé tett helyzetjelentésünk hozzáadhat további kutatómunkák és teológiai párbeszédnek előrehaladásához.

ABSTRACT

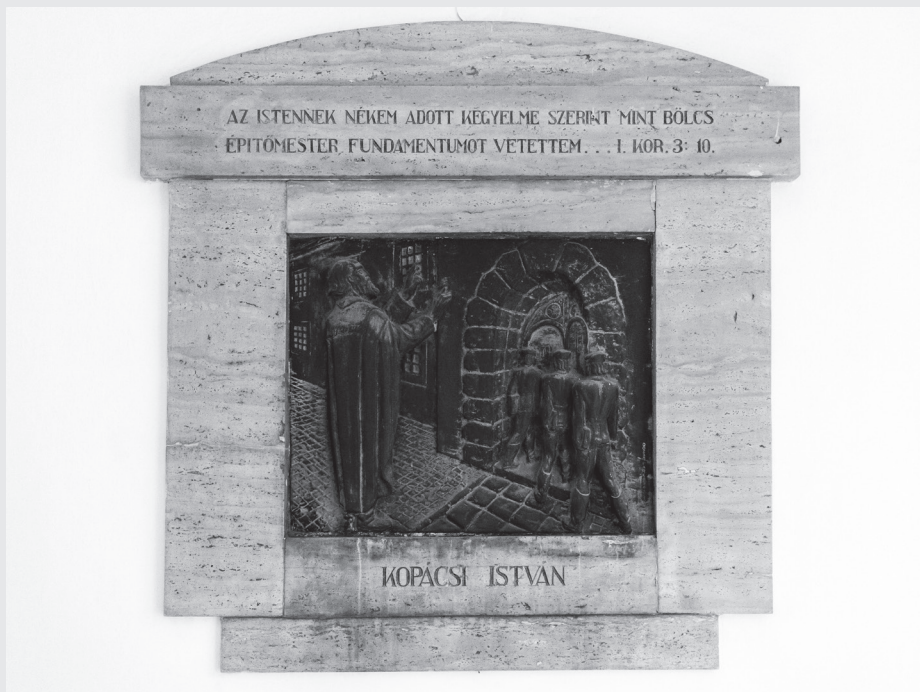
Worship in a Time of Pandemic – A Survey Research among Interns of DRHE

This study focuses on the changes of worshipping practices in Hungarian congregations. With the spreading of the COVID-19 disease our communities – especially our ministers – were forced to find new ways of communicating the gospel and keeping in touch with the faithful. The aim of this research was to map the new communication methods of this period with sociological and ecclesiological interest and gather more information about the probable effects of these on the traditional worship of the members of the congregations. To find out more about how this period of liminality impacted our churches we created an online survey for students who perceived this betweenness on several scales, lingering at the edge of becoming adults, still being theological students but now ministering in congregations as autonomous pastors etc. With filling the survey, they (all 18 participants) shared their experiences about online worshipping: online Sunday services, online Eucharistic Communion and online community meetings. The detailed analysis of the completed surveys led us to two main conclusions: (1) There are two different ways of participating in an online Sunday service: first, to participate in creating these recordings, being present, which is an unfamiliar and unusual, but still a legit and lifelike way of worshipping, and second, to participate with watching these recordings, not being present in the

service, which might be just another activity on a smart device, or at best time for individual Bible-study or spiritual refreshment. (2) The now unrejectable urge for the Christian communities to appear on social media platforms finally realized the long-delayed answering of the question: is the Church and its message compatible with the new ways of communication? The participants of our survey partially expressed their opinion by definitely separating the things they do on these media platforms, from their spiritual activities. Although they all stated that the benefits of online communication could be helpful for the Church in certain cases, they still regard these platforms as spheres of mission and not the instruments of it.

// IDŐVONAL

PÁLFI EDINA
ENGYH SÁNDOR

Kopácsi István emléktáblája

Pálfi Edina

A SÁROSPATAKI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM GÁLYARAB- EMLÉKTÁBLÁI*

* A szerző e munkája az SRTA református közösség-szervező (BA) szakán 2020-ban benyújtott és megvédett szakdolgozatának szerkesztett változata. (Témavezető: Dr. Csorba Dávid) Mostani megjelenésének oka a gályarab-prédikátorok 345 évvel ezelőtti szabadulásának évfordulója.

A Sárospataki Református Kollégium ódon falait szép számmal díszítik művészi domborművek, emléktáblák. Ezek állításában a *Pataki Diákok Országos Szövetsége* kiemelkedő szerepet játszott. A Szövetség kezdeményezte, szervezte, támogatta jelentős részük létrehozását. A sárospataki öregdiák-mozgalom gyökerei a régmúltig nyúlnak vissza, hiszen az iskola több évszázados történelme során is megtapasztalhatta azt a ragaszkodást, szeretetet, mellyel végzett növendékei iránta viseltettek. Intézményes öregdiák-mozgalomról azonban csak a 19. század második felétől beszélhetünk – ahogyan azt Bolvári–Takács Gábor a mozgalomról írt intézménytörténeti kronológiájában leszögezi.¹

1. Történeti háttér: PADOSZ és a Relief Alap

A volt pataki diákok intézményes összefogása az I. világháború idején kapott igazi lendületet, a Sárospataki Oltalmazó Liga égisze alatt hozták létre a szervezet önálló sárospataki bizottságát. A szervezés 1916-ban kezdődött, s a következő év őszére vált realitássá. A megalakulás 1917. szeptemberi előkészítő munkái után a szervezet alapszabályát még ugyanazon év decemberében fogadták el. A célkitűzések között szerepelt az iskola és a város támogatása, a diákok szellemi közösségének elősegítése. A mozgalom igazán aktív korszakának kezdete az 1920-as évek vége. A budapesti székhelyű egyesület, mely különféle név alatt eleinte csak a fővárosban és Sárospatakon volt aktív, s kiemelten munkálkodott a Kollégiumért, az 1930-as években debreceni,

¹ BOLVÁRI–TAKÁCS Gábor: *A sárospataki öregdiák mozgalom 19–21. századi kronológiája, Intézménytörténet és közművelődési dimenziók*, Kézirat, Budapest – Sárospatak, 2011, 2.

miskolci és nyíregyházi tagozattal gazdagodott. Az intézményes öregdiák-mozgalom történetének csúcspontja a Kollégium fennállásának 400. évfordulós ünnepe, melyet 1931. szeptember utolsó és október első napján rendeztek meg.²

PADOSZ (Pataki Diákok Országos Szövetsége) sárospataki központtal 1926-ban alakult meg. Alakuló ülése összekapcsolódott az I. világháborúban hősi halált halt pataki diákok második emléktáblájának avatási ünnepségével. Már ekkor szerepelt a Szövetség tervei között, hogy a Kollégium dicső múltjának egyéb műalkotások létrehozásával is emléket állítson. Csaknem tíz év telt el azonban a szándék megvalósításáig. Jelentős mértékben segítette a nemes kezdeményezést a Relief Alap létrehozása. A Relief Alap voltaképpen azon adományok összességét jelentette, melyet az iskola minden rendű és rangú pártolója – tanárok, diákok, a református (s egyéb) gyülekezetek, polgárok és nemesek, gazdálkodók és mesteremberek stb. – ajánlott fel az emlékezés domborműveinek, emléktábláinak megalkotására. Az Alap létrejöttével a felhívással indult, melyet dr. Mátyás Ernő teológiai akadémiai igazgató tett közzé a *Sárospataki Református Lapok* (tovább: SRL) 1936. március 29-i számában, nagylelkű adományozásra szólítva fel a gyülekezeteket.³ A felhívásban az igazgató vázolta a szép terveket arról, hogy milyen domborműveket állít majd az iskola az elkövetkező évek során.

Indokát adta annak is, hogy miért van szükség ezekre az emlékművekre: az iskola mindig a szabadság szellemét hordozta, lendület, lélek, élet hatotta át. Ez a lélek, szellem ugyan elsősorban láthatatlanul működött mindig is, de ércbe öntve, márványba faragva kézzelfoghatóbbá lehet tenni, így még közvetlenebbül hathat mindazokra, akik szemlélik a műalkotásokat. Ez a hatás főképp az ifúságra nézve lényeges, mivel szép művészi alkotásokkal a lelkükbe vésődnek a nemes eszmék. Az emlékművekkel tehát egyrészt nevelő hatást tudnak kifejteni az iskolán belül, másrészt vonzóvá tehetik az iskolát a külvilág számára is.

A felhívás lényegében csak buzdítás volt az adományozásra, emlékeztető összefoglaló, hiszen már az előző évben (1935) az egyházkerületi közgyűlésen megszavazták, hogy tíz éven keresztül a húsvét első napi perselypénzt a művészi bronzreliefek megvalósítására adományozzák a főiskolának – így ezt a tényt erősítette meg voltaképpen a közlemény.⁴ E nemes kezdeményezésről a református sajtó egyéb kiadványai is beszámoltak, úgymint: *Dunántúli Protestáns Lap*⁵ és a *Protestáns Tanügyi Szemle*.⁶

Az 1936. március 29-i felhívás alapján, az elkövetkező években valóban domborművek sora készült el. Közülük három eszmeiségében, szimbolikájában, szellemiségében is összefonódik, bár különböző a témájuk. Ezek a reliefek

² DIENES Dénes – UGRAI János: *History of the Reformed Church College in Sárospatak*, Sárospatak, Hernád, 2013, 177.

³ Dr. MÁTYÁS Ernő: Főiskolánk művészi reliefjei, Felhívás egyházkerületünk lelkipásztoraihoz és gyülekezeteihez, *Sárospataki Református Lapok* [továbbiakban: SRL], XXXI. évfolyam, 13. szám, 1936. március 29., 69.

⁴ Uo.

⁵ *Dunántúli Protestáns Lap* [továbbiakban: DPL], XLVII. évfolyam, 15. szám, 1936. április 12., 69.

⁶ *Protestáns Tanügyi Szemle*, X. évfolyam, 1936/5, 240.

sorrendben: *Gályarabok* (1936), *Bujdosó pataki diákok* (1938), *A református kollégium megvédésének emléktáblája* (1939). Mindhárom dombormű a gályarab-emlékezetre utal, annak a szimbolikáját használja, jóllehet, kimondottan csak maga a *Gályarabok* relief állít emléket a gályarab protestáns lelkészeknek. Ennek megértéséhez a gályarab-emlékezethez kell visszatérnünk, mely kétségtelenül markánsan jelen van a protestáns emlékezetkultúrában.

2. A gályarab emlékezet

A gályarabper napjainkig központi szerepet foglal el a magyar protestáns emlékezetkultúrában. A protestánsok által „gyászévtized”-ként számon tartott 1670-es évek ellenreformációs intézkedéseinek egyik csúcspontja volt a pozsonyi rendkívüli törvényszék elé idézett evangélikus és református lelkészek és tanítók pere. A per, mely a felekezeti ellentétektől szabdalt országot másfél évtizedes vallási polgárháborúba sodró protestánsellenes fellépések egyik eseménye volt, már az adott korban is komoly nemzetközi visszhangot váltott ki.⁷

Az ún. magyarországi gályarabok történetét a közbeszédben és a szakirodalomban elsősorban az 1674–76 közti protestáns értelmiségiekért megaláztatásokra szokás vonatkoztatni. Mindazonáltal, a gályarabság meglehetősen gyakori büntetési mód volt az ókortól a 18. századig, és a magyarok közül a 17. században is többször, a gyászévtizedet megelőzően (1658 után) és később is (1692) sokan jutottak hasonló sorsra.⁸ Az 1673–74-es két pozsonyi perbe kb. 1000 főt idéztek be. E létszámból 1674 decemberére már csak 71 fő maradt, és az 1675 májusában elhangzott ítélet után számuk 41 főre csökkent, a szimbolikus 41 prédikátorra.⁹ Az ítélettől a megszabadulásig tartó egy év során (1675 májusától 1676 májusáig), csak a legkitartóbbak számát tekintve azok mintegy 40%-a pusztult el még, s maradt végül az a töredéknyi, aki – szabadulva a börtönökből, illetve a nápolyi és szicíliai gályákról – mindezt túlélte. S ezeknek egy része jutott el aztán Svájcba, a többiek részint szöktek, részint szabadultak, s azt követően német és/vagy magyar földön folytatták életüket.¹⁰

A gyászévtized sokkja jelentős hatást gyakorolt a protestáns egyháztörténetírásra is.¹¹ A gályarab lelkészek történetében külön megemlítendő Michiel de Ruyter holland admirális, akihez kiszabadításuk eseményét köti a történeti narratíva.¹² Az

⁷ MIHALIK Béla Vilmos: A protestáns gályarab prédikátorok, *Rubicon*, 28. évfolyam, 2017/12, 59.

⁸ CSORBA Dávid: Persecutio Hungaricae, Avagy a hazai gályarab-történelem újabb forrásai, in Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *HIT 2018, Hagymány, identitás, történelem*, Budapest, KRE ETKI RÖM – L'Harmattan, 2019, 19.

⁹ Uo., 19–20.

¹⁰ Uo., 20.

¹¹ CSORBA, Dávid: Die Rezeption des Martyriums der ungarischen calvinistischen Galeerensklaven, in: VARGA, Pál S. – KATSCHTHALER, Karl – TAKÁCS, Miklós (hrsg.): *Erinnerungsorte im Spannungsfeld unterschiedlicher Gedaechtnisse, Galeerensklaverei und 1848*, Debrecen, Debreceni Egyetemi, *Loci Memoriae Hungaricae* 4, 2017, 91–103.

¹² A magyar református kultusz formálódásához lásd CSORBA, Dávid: Aspecten van de receptie van Michiel de Ruyter in Hongarije, *Acta Neerlandica* 8, 2011, 201–209.

1681. évi soproni országgyűléssel elbukott a Habsburg-udvar központosítási kísérlete. Vallásügyi cikkelyekkel próbáltak kompromisszumot elérni a felekezetek között, ám a gályarabper erős, máig tartó alapját adta a magyarországi protestánsok identitásának.

3. A gályarab emlékművek, emlékhelyek

Ez a protestáns identitástudat az, amely a késztetést adta a gályarab emlékezetkultúra szellemében emlékhelyeket létrehozására. Magyarországon, a gályarabokra emlékezve elsőként a Debreceni Nagytemplom mögött található téren emeltek köztéri emlékművet, a Gályarabok emlékoszlopát, mely adományozásból jöhetett létre, s 1895. szeptember 21-én állították fel. Az azóta eltelt több mint 100 év alatt az emlékmű a magyar protestantizmus történetének szimbolikus alkotásává vált, melyet minden évben megkoszorúznak a helyi Református Kollégium tanárai, diákjai, sőt, nagyobb évfordulók alkalmával az európai protestáns országok jeles képviselői is.¹³

A Sárospataki Református Kollégium 22 volt pataki diák gályarab lelkészének domborművét időben sokkal később állították. A Kollégium főbejáratánál, a hármastól jobbra jobbra oldali falán (a negyedik alkotás) található a 82 cm széles és 50 cm magas, bronzból öntött dombormű, 30–40 centiméteres márványkerettel övezve. Alkotója Dabóczi Mihály szobrászművész. Állíttatta a Pataki Diákok Országos Szövetsége 1936-ban. A márványkeret felső részén olvasható felirat: „*Dixit Jehova: captivos meos Liberabo.*” A márványkeret alsó részén olvasható felirat: „*A sárospataki főiskola gályarab diákjai, 1675*” (alatta 22 név olvasható).¹⁴ A reliefen a gályán evező, elgyötört rabok alakja tűnik fel.

Érdekes módon a gályarabságot szenvedett volt pataki diák lelképásztorok emlékére már 1926-ban szerettek volna domborművet állítani. Erről írt a *SRL* 1926. március 7-i száma: a Főiskola február 11-én ünnepelte a gályarabok megszabadulásának 250. évfordulóját. Ezen az emlékünnepeken merült fel annak gondolata, hogy márvány emléktáblát állítsanak a várfogságot, gályarabságot szenvedett volt sárospataki diákoknak. Az emléktábla felállítását még az év október 31-re tervezték. A költségeket pedig az emlékünnepelely beszédeiből összeállított emlékfüzet kiadásának tiszta jövedelméből szándékoztak fedezni.¹⁵ Az 1926. március 18-i, Miskolcon tartott rendkívüli egyházkerületi közgyűlés el is fogadta a főiskolai tanács egyéb betérjesztései között a gályarab diákok emléktáblájának felállítását is.¹⁶ Ennek ellenére ez csak tíz év múlva valósult meg, 1936-ban.

A gályarabok reliefjének megalkotására a főiskola négy művészt kért fel zárt pályázatra: Dabóczi Mihályt, Farkas Andrást, Horváth Gézát és Szabados Bélát. A

¹³ MILLISITS Máté: Gályarabok emlékoszlopa Debrecenben, *reformatus.hu*, 2012. 09. 21. URL: <http://regi.reformatus.hu/mutat/galyarabok-emlekoszlopa-debrecenben> Utolsó letöltés: 2021. 11. 13.

¹⁴ HORKAY László: *Közkinckek*, Sárospatak szobrai, domborművei, emléktáblái, Sárospatak, Sárospatak Város Önkormányzata, 1997, 128.

¹⁵ Emléktáblát a várfogságot és gályarabságot viselt pataki diákoknak!, *SRL*, XXI. évfolyam, 10. szám, 1926. március 7., 43.

¹⁶ M. J.: Egyházkerületi rendkívüli közgyűlés, *SRL*, XXI. évfolyam, 12. szám, 1926. március 21., 55.

beérkezett pályaművek elbírálása március elsején történt meg. A bírálóbizottság elnöke Janka Károly főiskolai lelkészi gondnok volt, tagjai a teológiai akadémia tanári karából és a gimnáziumi tanári kar képviselőiből tevődtek össze. A bizottságban részt vett még Ujváry Dezső, a Tiszaszabályozó Társulat igazgató-főmérnöke is. A bizottság úgy ítélte meg, hogy jól sikerült tervek születtek, ezek közül kettőt különösen értékesnek talált: Szabados Béláét és Dabóczi Mihályét. Az első művész realiztikus, a második szimbolikus megközelítésben értelmezte és oldotta meg a feladatot. A tervek megvitatása után a bizottság Dabóczi Mihálynak adta a megbízást a dombormű elkészítésére.¹⁷

A SRL adott hírt a *Gályarab* relief avatási ünnepségéről 1936. június 7-i számában, amit a főiskola igazgatósága június 14-re tervezett, délelőtt 9 órai kezdettel. E napon más ünnepi események is megrendezésre kerültek, úgymint a Pataki Diákok Országos Szövetségének közgyűlése, a tanévzáró ünnepség, valamint délutáni ifjúsági évzáró ünnepély és tornavizsga.¹⁸ A programnak megfelelően reggel 8 órai kezdettel tartotta a Pataki Diákok Országos Szövetsége a közgyűlést. 9 órakor került sor a *Gályarab* relief ünnepélyes felavatására. A részleteket a Főiskolai Értesítő közölte: első műsorszámként a Főiskolai Kórus énekelte el az „Erős várunk nekünk az Isten” éneket. Ezután mondta el ünnepi beszédét Darányi Lajos református lelkész. Az emlékbeszédet Bertha Zoltán 4. évf. hallgató szavalata követte. A felavatott emlékművet Novák Sándor közigazgató vette át a főiskola részéről. Befejezésül ismét a kórus énekel, Mácsai *Magyar gályarabok éneke* című művét adták elő.¹⁹

Darányi Lajos református lelkész ünnepi beszédét a SRL későbbi száma teljes terjedelemben közölte. A beszéd arra fektette a hangsúlyt, hogy a gályarab lelkészek példát mutató önfeláldozása, melyet hitükért, meggyőződésükért hoztak, mit taníthat a jelen nemzedéknek. Példaképként kell tekinteni a gályarab lelkészekre, akik nem egyszerűen hősök, hanem hithősök voltak, tudós férfiak, akik legfőbb tudásuknak mégis a hitük szerint Istenről való tudást tartották. A református hit igazságainak egy életen át tartó tanulására adnak példát a jelen nemzedéknek is. A hitükhöz való megalkuvást nem ismerő, állhatatos ragaszkodásra, Krisztus szenvedésének megértésére és az ő követésére, a vele való találkozás tudatára – mindegyik példájukkal tanítanak. Ez az emléktábla hivatott megerősíteni a református hitvallást a református hívekben.²⁰

Ezt a gondolatot hangsúlyozta a Főiskolai Értesítő is, amikor hírt adott az emlékmű avatási ünnepélyéről. Előzményként említi az 1928-ban állított I. világháborús diákhősök emléktábláját, melynek mintegy folytatása a gályarabok emlékműve. A nagy elődök – hősök – tántoríthatatlan hithűségét példázza a bronz dombormű, az ő tanításukat az utókor számára, mely – akárcsak Darányi beszédéből is kitűnt – már közönyösebbnek tűnik hitében, mint dicső elődei. A két dombormű, a korábban felállított I. világháborús emlékmű és a *Gályarab* relief szimbólum értékű:

¹⁷ SRL, XXXI. évfolyam, 14. szám, 1936. április 5., 75–76.

¹⁸ SRL, XXXI. évfolyam, 23. szám, 1936. június 7., 129.

¹⁹ Dr. MÁTYÁS Ernő – NOVÁK Sándor (szerk.): *A Sárospataki Ref. Főiskola Teol. Akadémiai és Gimnáziumi Értesítője az 1935-36-ik iskolai évről*, Sárospatak, Kiszalud, 1936, 29.

²⁰ DARÁNYI Lajos: *A gályarabok*, SRL, XXXI. évfolyam, 25. szám, 1936. június 21., 138–139.

a diák hősi halottak és a diák gályarabok eszméjének, szellemének kéne áthatnia a kor magyarságát is, hogy ne legyen „gályarabja” Európának²¹ – így nemcsak a hit, de a nemzeti érzés megerősítésének sürgető késztetése is kitetszik e sorokból. S ez nagyon lényeges momentum, mivel a gályarab-emlékezet a református identitástudatban betöltött szerepén kívül egyfajta nemzeti érzés, hazaszeretet szimbóluma is lett. Ezt nagyon jól kifejezésre jut a később emelt *Bujdosó Kollégium*, illetve *A református kollégium megvédésének emléktáblája* megalkotásakor. Mindháromnál hangsúlyt kap a gályarab szellemiség hithűségi aspektusa, mintegy összekapcsolva azokat.

Annak ellenére, hogy a gályarab-emlékezet nemcsak a Sárospataki Református Kollégium sajátossága, egyéni emlékezete volt, hanem az egész protestáns (református, evangélikus) közösséget érintette, a Gályarab relief felavatása csekély visszhangot váltott ki az országban. A *Sárospataki Református Lapokon* és a *Főiskolai Értesítőn* kívül – melyek tudvalevőleg a Kollégiumhoz köthető sajtótermékek – egyéb helyi lap be sem számolt az eseményről. Ellenben megemlékezett róla a *Dunántúli Protestáns Lap*, a *Pesti Hírlap* és *Az Ujság*. A *Dunántúli Protestáns Lap* mintegy előzményként, 1926-ban számolt be arról „Könyvismertetés”-ében, hogy a Sárospataki Református Főiskola 1926. február 11-én, a gályarabok kiszabadulásának emlékünnepeén tartott előadásainak anyagát füzetbe rendezve, melyet a főiskola nyomdája nyomtatott, kiadják. A tartalmas füzetben olvasható lesz Marton János közigazgató emlékbeszéde és Harsányi István *A gályarabok és a sárospataki Főiskola* című tanulmánya. A cikk közölte azt is, hogy a füzet eladásából származó teljes bevételt a főiskola a várfogságot és gályarabságot szenvedett, volt pataki diákok emléktáblájának felállítására szándékozik fordítani.²²

A *Protestáns Szemle* kritikai szemléjében (Szőnyi Sándor) szintén említést tett a két munkáról, melyek címe: „Marton János közigazgató. Gályarabok emlékünnepeén. Harsányi István theol. tanár: A gályarabok és a sárospataki főiskola. Sárospatak, 1926. A Ref. Főiskola Nyomda nyomása”. A kritika méltatta a közigazgató történelmi vonatkozású beszédét, melyet a február 11-i emlékünnepeén tartott, megemlékezvén mind a gályarabokról, mind megmentőikről, segítőkéről. Külön kiemelte, hogy Harsányi István arra vállalkozott, hogy kiadatlan, kéziratos források alapján tudományos felkészültséggel összeállította, kik tanultak a sárospataki főiskolán a gályarabok közül, dicsőséget szerezve ezzel az iskolának, illetve emléket állítva ezzel is volt diákjainak.²³ A *Dunántúli Protestáns Lap* tudósított arról, hogy – a Relief Alap kezdeményezés szellemében – a főiskola elhatározta, hogy főépülete főbejáratát történelme jeles eseményeit szemléltető művészi bronzreliefekkel fogja díszíteni. A rövid cikk közölte, hogy az egyik domborműre, a gályarabok emlékművére már ki is írták a pályázatot. Hírt adott arról is, hogy a tiszáninneni egyházkerület közgyűlése a húsvét elsőnapra perselypénzt 10 esztendőre az eltervezett művészi alkotásoknak a

²¹ MÁTYÁS – NOVÁK.: i. m., 15.

²² *DPL*, XXXVII. évfolyam, 15. szám, 1926. április 11., 68.

²³ TÖRÖK Pál – SZŐNYI Sándor: Kisebber értekezések, *Protestáns Szemle*, XXXVI. évfolyam, 1927/1, 55.

létesítésére kötötte le.²⁴

A *Pesti Hírlap* 1936 júniusában – előzményként említve a főiskola terveit a főbejárat nyolc mezőjét díszítő, 400 éves történetének eseményeit megörökítő bronzreliefek állítására vonatkozóan – beszámolt a *Gályarab* relief ünnepélyes leleplezésének tényéről, megemlítve még a volt pataki diák lelkeszek létszámát is – ami huszonkettő.²⁵ Az *Ujság* más hír apropóján említette meg a *Gályarabok* emléktáblájának leleplezését. A közlemény szerint a sárospataki főiskolai régiségtár a leleplezéssel kapcsolatban református egyházművészeti kiállítást állított össze. Ezen túlmenően a kiállítás anyagából és az egyes református egyházközségekben még fellelhető régiségekből egyházművészeti múzeumot létesítenek a főiskolán – ami nemzetközi érdeklődésre is számot tarthat.²⁶

A *SRL* 1936. szeptemberi sommázásával – „A gályarabok reliefjének a leleplezése tudomásul szolgál.”²⁷ – le is zárult a *Gályarab* relief állításáról, felavatásáról szóló tudósítások, híradások sora. A korabeli híradások tanúsága szerint a Dunántúlon érdeklődés kísérte az ország más területein tartott református ünnepeket – akár Sárospatakon, akár Debrecenben, akár a fővárosban rendezték azokat. A *Dunántúli Protestáns Lap* rendszeresen beszámolt ezekről az ünnepekről, például a debreceni gályarab-megemlékezésről és a tervezett emléktábla avatási ünnepségről.²⁸ A fővárosi, jelentősebb, egyetemes érdeklődésre számot tartó híreket értelemszerűen nagyobb részletességgel közölte, mint például (az adott évnél maradva) a Kálvin-ünnepélyről szóló előzetes híradást. Az ünnepséget a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Kálvin János *Institutio*ja első kiadásának 400. éves évfordulója alkalmából Budapesten rendezte 1936. május 6-án déli 12 órai kezdettel, a magyarországi reformátusok akkori székházában. Az esemény országos jubiláris emlékűnnepély volt, s ennek keretén belül avatták fel a gályarabok helyi emléktábláját is. A cikk az ünnepség tervezett programját is részletezte.²⁹ Vélhetően a fővárosi híreket kiemelten kezelték.

Felmerül azonban annak gondolata is – a *Dunántúli Protestáns Lapot* kiragadva a sajtótermékek közül –, hogy az ország más tájain tartott református ünnepek, így a sárospataki események is, gyakoribb, részletesebb közzétételre tarthattak volna-e számot? Az is elképzelhető, hogy Sárospatak az ünnepeit leginkább csak saját magának szervezte, kvázi magánügyként kezelte. Hírt alkalmasint adott róluk, de részleteiben nem közölte azokat. Feltételezhető tehát, hogy a gályarab-emlékűnnepélyeket Sárospatak saját bensőséges ünnepeinek tekintette.

²⁴ *DPL*, XLVII. évfolyam, 15. szám, 1936. április 12., 69.

²⁵ *Pesti Hírlap*, LVIII. évfolyam, 137. szám, 1936. június 17., 12.

²⁶ Református egyházművészeti múzeum alakul Sárospatakon, *Az Ujság*, XII. évfolyam, 159. szám, 1936. július 14., 230.

²⁷ M. J.: Az egyházkerületi tanács ülése, *SRL*, XXXI. évfolyam, 37. szám, 1936. szeptember 13., 194.

²⁸ *DPL*, XLVII. évfolyam, 7. szám, 1936. február 16., 29.

²⁹ *DPL*, XLVII. évfolyam, 18. szám, 1936. május 3., 81.

4. Bujdosó pataki diákok emléktáblája (relief)

A Kollégium főbejáratánál a hármass boltozatú, árkádos nagyporta falán található a bronzból öntött relief, melyet 20–40 cm széles márványkeret ölel körül. Méretei: 82 cm széles és 55 cm magas. Alkotója Dabóczi Mihály szobrászművész. Az emléktáblát a Pataki Diákok Országos Szövetsége állíttatta 1938-ban. A márványkeret felső részének felirata: „*Hozd vissza, Uram, a mi foglyainkat... 126. zsoltár, 4. v.*”. A márványkeret alsó részén olvasható felirat: „*Bujdosó pataki diákok 1671*”.³⁰

Lorántffy Zsuzsanna halála után a Kollégium léte veszélybe került. A Wesselényi-féle nemesi mozgalom leleplezését követően Báthory Zsófia és kiskorú fia, I. Rákóczi Ferenc áttért a katolikus hitre, s földesúri jogával élve elűzte a diákságot és az iskolát Patakról. A nagyobb tanulók Debrecenbe, onnan pedig Erdélybe menekültek, ahol Apafi Mihály fejedelem vette oltalma alá őket. Gyulafehérváron épületet is adományozott nekik. Az út során le kellett mondaniuk könyvtáruk egy részéről és a nyomdagépekről is. 1682-ben térhettek csak haza, miután Thököly Imre elfoglalta Felső-Magyarországot, és a reformátusoknak visszaadta a templomot és a korábban elkobzott egyházi javakat.³¹

A Kollégium – 1936-os elhatározásához hűen folytatva az emlékművek sorát – 1938-ban egy relief megvalósítását tűzte ki célul: a pataki kollégium bujdosó diákjainak emléktábláját. A cél megvalósítására a főiskola három művésztől kért be pályázatot: Dabóczi Mihálytól, Vitéz Szabados Bélától és Szűcs Istvántól.³² A három művész március elsejére küldte be a pályaműveket, a bírálóbizottság pedig március 11-én a bírálta el azokat. A relief tárgyát – a bujdosó főiskola – megragadni nehéz feladat volt a szobrászművészek számára. Egyrészt hosszú időszak – 1671-től 1682-ig, sőt, azután 1703-ig – emlékeik kellett felidézni, érzékletessé tenni a dombormű meglehetősen szűkre szabott felületén. De még ennél is nagyobb kihívást jelentett a szellemi mondanivaló, a lélek ábrázolása, a pataki léleké, mely a száműzetés minden viszontagságát, sanyarúságát küzdve, töretlen életerővel kibírta.

A három művész háromféle felfogásban alkotta meg művét. Szűcs István az indulás percének lázas izgalmát igyekezett ábrázolni. Domborműve telve van mozgalmas alakokkal: egy diák mindannyiuk nevében búcsúzik tanáruktól, társai szekérre rakják mindazt, ami értékes: a könyveket, a nyomdát. A fiatal művész maga is jelezte, hogy pályaművében még csak első elgondolásait vázolta fel – így a bírálóbizottság is kénytelen volt kidolgozatlanak minősíteni az érzések kifejezésére összpontosított munkát. Vitéz Szabados Béla a bujdosó főiskola sorsát vakmerően drámai képben ragadta meg, szimbolikus alakokkal ábrázolva a tragédiát: a dombormű előterében két óriási, vérengző farkassal küzd két diák, míg a háttérben a társaik menekülnek, megrakott szekerek vonulnak.

A bírálóbizottság úgy ítélte meg, hogy az ábrázolt jelenet nem történeti hitelességű, szimbolikája pedig nem egyértelmű, többféle magyarázatot is megengedhet. Dabóczi

³⁰ HORKAY: i. m., 112.

³¹ DIENES – UGRAI: i. m., 44–45.

³² SRL, XXXIII. évfolyam, 9. szám, 1938. március 6., 44.

Mihálynak sikerült a legjobban ábrázolni azt a mondanivalót, melyet a reliefnek sugallnia kell: a művész a válás pillanatát tárja fel. Az ősi kollégiumból kigördülő szekeret maguk a diákok húzzák, komor, néma bánat tükröződik az arcukon, mintha temetési menet lennének. A hangtalan gyászt, a dermesztő fájdalmat és bánatot sugározza az egész mű – érett, letisztult, modern művészi felfogásban. Így egyértelmű volt, hogy Dabóczi Mihály műve a győztes, ő kapta a megbízást a dombormű megalkotására – a történeti hűség kedvéért elvégzendő bizonyos változtatással.³³

A *SRL* 1938. március 27-i számában a Kollégium részéről Mátyás Ernő akadémiai és közigazgató külön is hírt adott arról, hogy az iskola a tervezett ütemben halad a főiskola főbejáratát ékesítő reliefek kivitelezésében, a korábbi évek hagyományait követve. Megemlítette, hogy az addig eltelt időig már milyen műalkotások díszítették a nagyporta árkados falait, s hogy az adott évben a főiskola bujdosásának eseményét örökítik meg. Ekkor már beérkeztek a pályaművek, a nyertes pályázó is ismert volt, a relief eszmei mondanivalója a bujdosásra kényszerült diákok ábrázolásán keresztül az akkori komor, tragikus kálvinista sorsot igyekezett kifejezni. Fontos továbbá, hogy ebből a közleményből is kiderült, hogy ugyan a főiskola tanári kara és diákjai hoztak anyagi áldozatot a domborművek elkészíttetéséért, de a főiskola elsősorban a gyülekezetek adományaira számított – s a gyülekezetek évről évre buzgón segítettek is a főiskolát céljai megvalósításában.³⁴

A *bujdosó Kollégium* domborművének felavatásáról viszont, az előkészületek korábbi lapszámokban közétett lelkes hangú, részletes leírásával összevetve, még a *SRL* is csak rövid hírt közölt. A gályarabreliefhez hasonlítva mindenképp érdektelenebbnek tűnik. A *SRL* 1938. május 29-i számában rövid hírben közölte, hogy a bujdosó pataki főiskolát ábrázoló domborművet az iskolai évzáró ünnepség keretén belül, június 12-én fogják leleplezni, dr. Szabó Zoltán teológiai tanár avatóbeszédével.³⁵ Majd az iskola június 12-i Értesítője is hírt adott *A bujdosó pataki diákok* (avagy bujdosó kollégium) reliefjének leleplező ünnepélyéről, melynek avatási beszédét dr. Szabó Zoltán teológiai professzor, főiskolai lelkész tartotta. A domborművet ez alkalommal is Mátyás Ernő közigazgató vette át. A kórus éneke színesítette az ünnepséget.³⁶ A kiírt pályázaton részt vevő mindhárom szobrász – ahogy az előző domborművek esetében is – a kollégiumnak ajándékozta a reliefek agyag-, illetve gipszmodelljeit.³⁷

A relief már lezajlott avatási ünnepségéről sem írt részletesebben a *SRL*, annyit közölt csupán, hogy az délelőtt 9 órakor kezdődött, dr. Szabó Zoltán teológiai tanár mondta el az avatóbeszédet. Inkább az azt követő évzáró ünnepélyt ecsetelte a cikk.³⁸

³³ M. J.: Új Relief, *SRL*, XXXIII. évfolyam, 10. szám, 1938. március 13., 46.

³⁴ Dr. MÁTYÁS Ernő: A bujdosó pataki diákok reliefe, *SRL*, XXXIII. évfolyam, 12. szám, 1938. március 27., 55.

³⁵ *SRL*, XXXIII. évfolyam, 21. szám, 1938. május 29., 107.

³⁶ Az iskolai év nevezetesebb eseményei, in MÁTYÁS – NOVÁK: i. m., 30.

³⁷ Uo., 80.

³⁸ *SRL*, XXXIII. évfolyam, 24. szám, 1938. június 19., 125.

A *Gályarab* reliefhez kapcsolódik viszont a Bujdosó Kollégium relief eszmei mondanivalója. A bibliai idézet: „Hozd vissza, Uram, a mi foglyainkat” (Zsolt 126,4). Ez olyan fohász, mely nemcsak a gályarabokért csendült, nemcsak a bujdosásra kényszerült Kollégium tanáraiért, diákjaiért, de sokkal inkább a kor elszakított református gyülekezeteiért. S a reliefre tekintve ez a fő üzenet, melyet hordoz az adott kor számára. Trianon után Sárospatak nemcsak az ország tragédiáját élte meg, hanem a saját személyes tragédiáját is: Zemplén és Abaúj, valamint Gömör megye elvesztette területének közel felét, Sárospatak maga pedig az ország szélére került. Az egyházkerület harmadára csökkent, ekléziáinak egész sora került idegen ország fennhatósága alá. A zempléni, bodrogi falvaknak újabb hátrányokkal kellett megküzdeniük.³⁹

A Sárospataki Református Kollégium klasszikus beiskolázási területe drasztikusan csökkent. Küzdenie kellett a perifériára szorulás ellen – mind szó szerinti, mind átvitt értelemben.⁴⁰ A múltban még az egyetemmel emelkedés eszméje látszott megvalósulni – a jelen ezzel szemben még a létét is veszélyeztette. A két világháború közötti időszakra jellemző, hogy a századfordulón teret vesztett nemzeti liberalizmus helyett a nacionalista eszmékkel egyre inkább átítatott, a nációk és az egyes társadalmi csoportok közötti konfrontációt is felvállaló koncepció lépett.⁴¹ Nagyon jól példázza a SRL-ban megjelent *Vezércikk*, hogy a *Bujdosó Kollégium* reliefje sokkal több a múltbeli esemény megörökítésénél. Áthatja a református identitástudat – melynek első kifejezője a *Gályarab* relief –, áthatja a hit, s áthatja a hazaszeretet, a nemzeti érzés.

A SRL 1938. november 13-i számában hatalmas terjedelmű ünnepi köszöntőt közöl, élén a lap felelős szerkesztője, Marton János által írt „Üdvözlés”-sel, mely az elcsatolt részekről visszatért református testvéreket köszöntötte, s bővelkedett a – részben a gályarab-életről is kapcsolódó – bibliai idézetekben, utalásokban. Lényegében ez az ünnepi beszéd magában foglalja az új relief minden eszmei mondanivalóját. A dombormű ugyan a múlt eseményének állít emléket, de a jelennek üzen. Ahogyan szövegében meg is említi: „Még a nyár elején vésettük fel főiskolánk falán *A bujdosó pataki diákok* reliefjére: »Hozd vissza, Uram, a mi foglyainkat, mint patakokat a déli földön« (CXXVI. zsoltár 4. v.). Elsősorban Ti voltatok ezek a foglyok, tisztáninenni református testvéreink. Titeket vártunk. Mert elszakíthatatlanul a mieink voltatok. Testünkből való test. Vérünkből való vér. Lelkünkéből való lélek.”⁴²

Ez a megnyilatkozás mindent elmond a reliefről, és összekapcsolja a *Gályarab* dombormű szellemiségével is: lélekből való lélek. Ahogyan a protestáns hitükért gályarabságot szenvedő testvérek, ugyanúgy a hazájuktól elszakított hittestvérek is egyik a református közösséggel, téren és időn túl is. S a „rabságból történő megszabadulás” is valamiképpen ugyanolyan: a gályarabságból, illetve a hazától való

³⁹ DIENES – UGRAI: i. m., 160.

⁴⁰ Uo., 161.

⁴¹ Uo., 157.

⁴² MARTON JÁNOS: Áldott az Úr, hogy végre hazahozott titeket, SRL, XXXIII. évfolyam, 45. szám, 1938. november 13., 222.

elszakadásból történő megszabadulás, s így a bibliai vonatkozások, a rabok megszabadításának fohásza s a szabadulásuk fölött érzett öröm és diadal is ugyanaz.

A fennkölt üdvözlőbeszéd köszöntötte a Felvidékről visszacsatolt magyarokkal együtt a tiszáninneri református testvéreket. Ugyanakkor nem tagadta, hogy az egetverő nagy örömben szomorúság, ürm is vegyült, mert az „ezredéves határok” nem jöttek velük, az elcsatolt területek nem lettek újra magyarok, ami végtelen szomorúság. De a testvérek hazatérte feletti öröm ünnepi öröm, nem földi öröm, mert hatalmasan cselekedett az Úr a hazahozatalukkal, minden emberi várakozáson felül.⁴³ A beszéd méltatta a visszatért református testvérek élén álló kiváló püspököket, espereseket. Kicsendült soraiból az a reménység is, hogy a Felvidék felszabadulása csak a kezdet, s az év a „feltámadás” éve lesz. Forró reménység áradt belőle egy külön Magyarországgért, melynek felépítéséért közös, türelmes munkára buzdította a visszatért református testvéreket. A Kollégium vonatkozásában is, mindannak, amit elveszített – jogakadémia, megvalósulhatatlan tervek – visszanyerését tűzte ki célul.⁴⁴ A nagyszerű eseményhez illő fennkölt, reményteljes érzések itatják át tehát az ünnepi beszéd minden sorát.

A korabeli lapok híradásai nem szóltak a fennkölt eszmeiségről, csupán magának az új reliefnek a felavatásáról tudósítottak, csekély számban – igaz, át sem érezhették azt az örömet és hálát, amit Sárospatak érezhetett elvesztett gyülekezetei egy részének visszatértével. A dombormű avatása csak domborműavatás maradt. Ismét csak a *Dunántúli Protestáns Lapban*, közelebbről az 1938. júniusi számban találhatunk rövid hírt arról, hogy június 12-én Fejes István emlékünnepelet tart majd a főiskola, s e napon lesz az évzáró ünnepély, valamint a Bujdosó pataki főiskola reliefjének leleplezése is Szabó Zoltán theol. tanár közreműködésével.⁴⁵

A Kollégium bujdosása kapcsán a *Theologiai Szemle* egy korábbi, 1931-es írása párhuzamot vont a pataki és a pápai kollégium között. Ennek apropója egy jubileum, a 400-dik, mégpedig 1931-ben. A jubileumi ünnepségek fényesek, ragyogóak voltak, s nem korlátozódtak az iskolák körzetére, hanem az egész magyar nemzetet, sőt: a külföldi protestantizmust is érintő ünneppé szélesültek, s így mindkettő kiemelkedett a szűk egyházi keretek közül, tekintve Magyarország kormányzójának és a külföldi egyetemek jeles képviselőinek jelenlétét is. A *Szemle* méltatta a sárospataki főiskola érdemeit a református és a nemzeti kultúra szolgálatában,⁴⁶ mely meghaladta a pápai kollégiumét. Igaz, Pápanak a nyugati országrészben a fennmaradása is a csodával volt határos. A két iskola sorsa nagyon hasonló, s itt említi meg a cikk, hogy mindkettő volt „bujdosó kollégium”, s mindkettő volt diákjai között akadtak gályarabok. Pápa a 16. században, míg Sárospatak a 17. században volt jelentősebb oktatási intézmény,

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo., 222–223.

⁴⁵ *DPL*, XLIX. évfolyam, 23. szám, 1938. június 5., 110.

⁴⁶ Ennek a kora újkori ún. kollégiumi iskolai modellnek a hátteréhez lásd CSORBA, Dávid: The Educational Model of the Calvinist Colleges, *Hungarian Educational Research Journal*, 7. évfolyam, 2017/2, 114–127.

s a 19. század hetvenes éveiben virágkorukat élhették – hogy aztán az is közös legyen történelmükben, hogy ezt követően a lassú stagnálás következett, hanyatlásnak, zsugorodásnak indultak. A cikk reményét fejezte ki, hogy az 1900-as évek régi dicsőségük fényét hozzák meg a főiskoláknak.⁴⁷

5. A református kollégium megvédésének emléktáblája (relief)

A Kollégium főbejáratánál a hármás boltozatú, árkádos nagyporta falán található a 84 cm széles, 62 cm magas, bronzból öntött relief, 20–40 cm széles márványkeretbe foglalva. Alkotója Szabados Béla szobrászművész. Avató ünnepségét 1939-ben tartották, a Pataki Diákok Országos Szövetségének adománya. A márványkeret felső részén ez a szöveg olvasható: „Üldöztetünk, de el nem *hagyatunk: Tiportatunk, de el nem veszünk. II.Kor. 4:9*”. A márványkeret alsó részén látható szöveg:⁴⁸

„*Ősi Patak szemfényét védi a zsoldosok ellen.
Őket a zárt kaputól csúfra a nők verik el.
Majd porosz, holland britt s helvét hitfelek
által pártolt műzsahadat védi királyi parancs.
1714. június 23.*”

Több évszázados fennállása alatt a Kollégium élete bővelkedett dicső pillanatokban, de megpróbáltatásokat is ki kellett állnia, küzdelmet folytatnia fennmaradásáért, református hitéért. Így volt ez 1714-ben is. A reliefprogram 1939. évi darabja a kollégium 1714-es ostromának és megvédésének állít emléket. A SRL híradása szerint Vitéz Szabados Béla szobrászművész nyerte el a dombormű megalkotására a pályázatot. A művész Sárospatakon töltött néhány napot, hogy a főiskola előcsarnokában készítsen tanulmányokat a létesítendő reliefhez.⁴⁹

Ebben az időszakban már Tárczy Árpád volt a gimnáziumi és közigazgató, aki – akárcsak a korábbi években dr. Mátyás Ernő – ugyanúgy a szíven viselte az új dombormű létrehozását s elhelyezését a Kollégiumban. Ennek érdekében hasonlóképp megfogalmazta a húsvéti időszak előtti, adományozásra buzdító beszédét, melyet a SRL közölt. Ő a domborműállítás nevelési aspektusát emelte ki, s nem annyira a díszítő szándékot. A hangsúlyt arra a tényre fektette, hogy a domborművek minden egyes darabja egyháztörténeti, művelődéstörténeti és nemzeti érték, s reprezentálja a Sárospataki Református Főiskolát mint ezen értékek hordozóját.

Tárczy Árpád megemlítette az előző évben felállított reliefet is, mely a Főiskola bujdosásának állít emléket. Az új relief azt az eseményt ragadja meg, amikor 1714-ben a megyei hatalmak ismét el akarták foglalni a Kollégiumot, de a pataki asszonyok segítségével sikerült elzavarni az ostromlókat a kapu előtt – így az előző évi alkotás komor, tragikus hangulatával szemben az új relief derűt sugároz, s hitet a

⁴⁷ Tudományos élet, *Theologiai Szemle*, VII. évfolyam, 1932/6, 383.

⁴⁸ HORKAY: i. m., 168.

⁴⁹ SRL, XXXIV. évfolyam, 8. szám, 1939. február 19., 54.

megpróbáltatások feletti győzelemben, ezáltal mintegy kontrasztot alkotva vele. Alkotója országos hírvű szobrászművész, aki alaposan tanulmányozta a témát, és lelkileg is elmélyedt benne, sikerrel ragadva meg az esemény lényegét és adta át azt az alkotásán keresztül.

Az új dombormű létrehozásához is közadakozásra volt szükség, s az iskola külső forrásokban is reménykedett.⁵⁰ Nem tekinthetünk el attól a körülménytől, hogy a két világháború közötti időszakról volt szó, amikor is a Kollégium számtalan nehézséggel küzdött, s harcolt a perifériára szorulás ellen – a szó konkrét és átvitt értelmében is. Mindezzel együtt nem adta fel törekvéseit, terveit, s igyekezett új lehetőségeket találni, haladó szellemével, nyitottságával, küzdeni tudásával. A Kollégium saját gondjai mellett a zempléni térség periférikus helyzete, a lakosság kiszolgáltatottsága, elszegényedése is egyre fokozódott. Ebből az összetett, nehéz helyzetből a Kollégium immár sokadszor innovációk segítségével talált utat, mint az Angol Internátus megszervezése (1931), majd később a Harsányi-féle tehetségmentés, vagy az Újszászy-féle falukutató mozgalom. Ezekon keresztül a Kollégium a vidék szegény lakói felé fordult, s felvállalta a térség összetett szociális problémáinak kulturális eszközökkel történő kezelését.⁵¹

A gályarabszimbólumok újabb eleme a dombormű felirata: az „Üldöztetünk, de el nem hagyatunk: *Tiptortatunk, de el nem veszünk*” bibliai idézet (2Kor 4,9) ezekre a küzdelmekre utal, a küzdelmek között is megőrzött hitre, s arra az akaratra, mely kiutat teremt a nehézségekből, új utakat nyithat, s megtarthatja – nemcsak a Kollégiumot, hanem a közösséget is. Ugyanaz a hit csendül ki belőle, mint a gályarabok eltökéltségéből: bármily megpróbáltatásból, az Úr kegyességével győzedelmesen lehet kikerülni.

1939 júniusában már elkészült a dombormű, mely Szabados Béla szobrászművész alkotása. 1714-ben a kollégiumi diákok és a pataki nők védelmezték az iskolát, amikor a megyei hatalom erőszakkal el akarta azt foglalni. Megtorlásként az udvarnál példás büntetést kértek a rebellis patakiak ellen. A pusztulástól a főiskolát a protestáns hatalmak (angol, porosz udvar, a holland szövetségi rendek és Svájc) közbenjárása mentette meg. A főiskola a dombormű leleplezésekor megragadta az alkalmat, hogy táviratban mondjon köszönetet e hatalmak budapesti képviselőinek a segítségükért.⁵²

Ugyanezen az oldalon a főiskola évzáró ünnepélye időpontjának (június 18.) közzétételéről is olvashatunk, melynek keretén belül, reggel 9 órakor leleplezik le a legújabb reliefet.⁵³ Június 18-án ismét gyönyörű évzáró ünnepélyt rendezett a főiskola. Ahogyan az előzetes híradás közölte, az első mozzanat a kollégium 1714-es megvédését (avagy ostromát) ábrázoló bronzrelief felavatása volt. Darányi Lajos lelkipásztor, az igazgatótanács elnöke tartotta az avató beszédet. Az 1714-es esemény üzenetét adta át a ma diákjainak, a ma emberének és a ma Sárospatakjának. Tártsy

⁵⁰ TÁRCZY Árpád: Főiskolánk új reliefe, *SRL*, XXXIV. évfolyam, 13. szám, 1939. március 26., 75.

⁵¹ DIENES – UGRAI: i. m., 195.

⁵² *SRL*, XXXIV. évfolyam, 24. szám, 1939. június 11., 137.

⁵³ Uo.

Árpád közigazgató emelkedett stílusú beszédével vette át a domborművet a főiskola nevében.⁵⁴

A Főiskola rendes éves *Értesítője* is megemlíttette vitéz Szabados Béla szobrászművész remekbe szabott alkotását, mely a főiskola 1714-es megvédését örökíti meg. A leleplezéssel kapcsolatban a német, svájci, angol és holland követségnek üdvözlő táviratot küldött a főiskola vezetősége. Az *Értesítő*ből azt is megtudjuk, hogy a relief felső részén található ismert bibliai idézetten kívül az alsó részen szereplő kettős disztichont dr. Gulyás József című igazgató fogalmazta meg.⁵⁵

A relief ünnepélyes leleplezésének tényét a szokásokhoz híven nyugtázta a *SRL*, s az 1939. december 24-i számában közölte, hogy újabb domborművel gazdagodott a Főiskola nagyportáját díszítő, s dicső múltjának emléket állító műalkotások sora. A Főiskola erőszakos elfoglalását megakadályozó jelenetet ábrázoló reliefet Szabados Béla szobrászművész készítette, s alkotása kiváló lett. A leleplezés ünnepélyes keretek között megtörtént.⁵⁶

A legújabb relief avatási ünnepségéről más sajtóorgánumban még kevesebb említést találunk, mint a Gályarab dombormű és a Bujdosó Kollégium relief esetében. Rövid, de részleteket is említő hírt közölt erről a miskolci *Magyar Élet* 1939. június 13-i száma. A cikk már az avatási ünnepséget megelőzően tudósított a legújabb dombormű elkészültéről, s a történeti háttérrel is ecsetelte néhány szóban, kiemelve a Kollégium megmentőit: svájci, porosz, angol és holland közbenjárókat. Így a főiskola igazgatósága a dombormű leleplezésekor angol, német és holland nyelvű emlékirattal szándékozott e hatalmak budapesti követségeit értesíteni hálás megemlékezéséről az egykori segítségért.

A leleplezési ünnepség időpontja június 19., s ezt más évek gyakorlatának megfelelően összekötötték a főiskola évváró ünnepélyével. A cikk megemlíttette a dombormű alkotóját, Szabados Béla szobrászművészt, s kitért arra is, hogy az ünnepélyes leleplezésre a református élet miskolci vezetői is elutaznak Sárospatakra.⁵⁷ *A Kollégium megvédése* domborművének avatása kisebb horderejű esemény volt, inkább csak magához a Kollégiumhoz köthető. A Kollégium ezt az ünnepet vélhetően csak a sajátjának tekintette, nem adott hírt országos szinten erről az eseményről. Holott a gályarab szellemiség jegyében az iskola erőszakos elfoglalásának megakadályozását megjelenítő dombormű is a protestáns hit erősségét, az azt fenyegető katolikusok támadásának bátor, összefogással történő kivédését, sőt: a főiskolát megsegítő protestáns (brit, svájci helvét, holland) hatalmak közbenjárást emeli ki, ahogyan az a gályarabok esetében is történt, hiszen protestáns hitfelek segítették a kiszabadulást, éppen például Michiel de Ruyter admirális is.

⁵⁴ *SRL*, XXXIV. évfolyam, 26. szám, 1939. június 25., 148.

⁵⁵ Dr. ZSIROS József – TÁRCZY Árpád (szerk.): *A Sárospataki Ref. Főiskola Teol. Akadémiai és Gimnáziumi Értesítője az 1938-39-ik iskolai évről*, Sárospatak, Kisfaludy, 1939, 96.

⁵⁶ *SRL*, XXXIV. évfolyam, 52. szám, 1939. december 24., 272.

⁵⁷ Új domborművet avatnak a sárospataki főiskolában, *Magyar Élet*, I. évfolyam, 92. szám, 1939. június 12., 4.

A két esemény közt ez mindenképp kapcsolatot jelent, bár időben eltérő a kettő, de ugyanúgy az üldöztetéshez kapcsolódik, ugyanakkor a megmentés, megmenekülés mozzanatát is érzékelteti, így vonva párhuzamot a történések között. A Kollégium megmentésének módja is összekötő kapocs a gályarabok megmentésével, hiszen mindkét esetben segítséget kaptak a protestáns hatalmaktól. A hasonló élethelyzet összeköti a kollégium megvédését, a gályarabok megszabadítását, illetve a bujdosó kollégium eszméjét. „Üldöztetünk, de el nem hagyatunk: *Tiportatunk, de el nem veszünk*”: nem csak Istenbe, az ő megtartó kegyelmébe és segítségébe vetett hit, de a protestáns hittestvérek segítségébe vetett hit is, ami a gályarabok esetében, s a Kollégium megvédésének esetében is tetten érhető, hovatovább, a Sárospatakról elűzött, bujdosásra kényszerült Kollégium is Erdélyben, protestáns uralkodónál talált menedéket (s hosszú vándorlása során más protestáns városokban, például Kassán is).

ÖSSZEFOGLALÁS

Három emléktábla – A *Gályarabok* reliefje, a *Bujdosó Kollégium* reliefje, A *Kollégium megvédésének* reliefje – más-más téma, de ugyanaz a mondanivaló, melyet az alap, a gályarab szellemiség köt össze, az ahhoz kapcsolódó bibliai idézetek.

„*Dixit Jehova: captivos meos Liberabo.*”

„*Hozd vissza, Uram, a mi foglyainkat... 126. zsoltár, 4. v.*”

„*Üldöztetünk, de el nem hagyatunk: Tiportatunk, de el nem veszünk. II. Kor. 4:9*”

Két tanulságot vonjunk le ebből: egy felekezeti, vallási s egy kulturális jellegűt. Egyrészt mi mást sugallna mind a három idézet, mint az Istenbe vetett töretlen hitet, a református (protestáns) hithez való szilárd, megalkuvást nem ismerő hűséget, öntudatot? Ez segítette a gályarabokat, ez segítette a Kollégiumot is bujdosása során, ez adott erőt a Kollégium megvédéséhez is. Tükrözi a feltétlen bizalmat Istenben, hogy a szívből jövő könyörgést meghallgatja, s megsegíti a könyörgőt. Kifejezi a hitet abban, hogy kitartással, bátorsággal viselve sorsunkat, fáradhatatlanul munkálkodva Isten kegyelme megtart minket, s harcainkban számíthatunk a hittestvéri közösség támogatására is. Másrészt pedig hangsúlyoznunk kell, hogy a magyar református felekezet a vallásháborúk korában sok méltatlanságot szenvedett el, de 150 év elteltével ebből a fájdalomból nem a kontroverzia, hanem az identitásépítés irányába lépett túl. A 20. század első felében Sárospatakon mind az ábrázolások, mind a felavató, megemlékező beszédek arra mutatnak, hogy ez a múlt erőt sugárzott: a világháború pokla után a megfogyatkozott nemzeti keretek közt élő felekezet számára az emlékállítás közösségi aktusán keresztül építő jelleggel szólaltatta meg korának eszményeit.

Kopácsi István emléktáblájának részlete

Engly Sándor

REKTORI TANÉVNYITÓ BESZÉD*

Főtisztelendő Akadémiai Közgyűlés!

Kedves Vendégek!

Kedves Hallgatók!

Kedves Szolgatársak!

Ha valaki látta mostanában a honlapunkat, találkozhatott egy zenei rendezvénnyel, mely Kroó György nevéhez fűződik. Egy nagyon kicsit benne voltam a szervezésben, s mégis lassan eszméltem, hogy nekem Kroó György ismerős. Elkezdtem keresgélni, és a hangjára is ráakadtam. Hát persze! Rádiós műsorokban találkoztam vele, különböző zenei programokban. Utána kutatva megható dolgokra akadtam. Négy címszó feltétlen ide kívánczok: élettrajzából, a vele kapcsolatos szakirodalomból: megbocsátás, humanitás, közérthetőség, szakszerűség. Mindegyiket körbejárják életének elemzői, akik azt csodálják, hogy miért volt számára fontos a megbocsátás, a humanitás, és hogyan tudott egyszerre szakmai és közérthető lenni. A „családot koncentrációs táborba hurcolták, a tizenhét éves munkaszolgálatos fiatalember elvesztette szüleit és testvérét. E hihetetlen tragédia soha nem felejthető veréből Kroó György magára hagyottan, a saját erejéből kapaszkodott föl, s teremtette meg életművét a megbocsátás, a humanitás szolgálatában” – írja Batta András.¹ „Stílusát egyedülállóvá és a mai zenekritikusok számára mértékadóvá tette közérthetőséggel párosult szakszerűsége, valamint a zene iránti szeretete és tisztelete, amely minden szavából sugárzott” – olvassuk róla a zenepedagógiai folyóiratban.² Lehet, hogy gyermekkorom rádiós műsorai- ban is benne voltak ezek a rejtett elemek, ami-

* SRTA Tanévnyitó közgyűlés, Sárospatak, 2021. szeptember 5. 14:00, sárospataki református templom.

¹ BATTÁ András: Kroó György, *zeneakademia.hu*, URL: https://zeneakademia.hu/lexikon_nagy_elodok/kroogyorgy-1788 Utolsó letöltés: 2021. 11. 14.

² 95. éve született Kroó György, *Parlando*, 62. évfolyam, 2021/4. URL: <https://www.parlando.hu/2021/2021-4/Kroo95.htm> Utolsó letöltés: 2021. 11. 14.

ért 50 év távlatából is fülemben cseng Kroó György hangja – amint újra rákerestem. Miért is? Mert lényéből fakadóan valami ott lehetett a hangjában, ami őt maradandóvá tette, ami esetleg szerepet játszhatott abban, hogy az az iskola nevét felvette, és nálunk szervezett zenei tábort. Mért jöttek hozzánk? Mert talán valamit találtak nálunk abból a fajta megbocsátásból, humanitásból, közérthetőségből, szakszerűségből, mely bennünket valahogy összeköt Kroó Györggyel? Ugyan miért ne ezt hirdethetné titokban az iskola neve a honlapunkon? Nem is tudom, de jó lenne. Mert hát ez teológiaként is a küldetésünk: megbocsátás, humanitás, közérthetőség, szakszerűség. Mindenesetre jó helyen emlékeztet erre honlapunkon az esemény. Minderre úgy ébresztett rá a zenei tábor, ahogy Siegfried – akit anyja utolsó erejével egy barlangban szült meg, akinek apjáról sem tudunk semmit³ – csókjával felébresztette Brünnhildét.⁴ Ezt is Kroó György elemzéséből tudom.⁵ Mire ébredtem rá?

Arra, hogy nekünk bibliai alapokon állva kötelező mind a négy kulcsszó: a megbocsátás, a humanitás, nem másképp, hanem krisztusi magaslatokban. Hogy lenne esélye másképp kapcsolatainkban újrakezdesnek,⁶ emberségnek, megértésnek, elfogadásnak – amit csinálunk, nem pedig csak mondunk. Amit magunktól követelünk, s nem folyton mástól. Mi a szakmaiságot is a Bibliából fakadó mércével mérjük, amikor a minőséget, a tudást, a hitelességet hirdetjük. A közérthetőség – vallom – egyszerűen létkérdés, hiszen, ha nem érthető mindenki számára az, ami bibliai, krisztusi, akkor felesleges minden fejlesztés, oktatás, építkezés, mert az üzenet átadása a lényege a teológiának. Ott csapódik le minden tudományunk, mint a levél esetében, amely címzett nélkül értelmetlen, de akkor is, ha nem érzékel meg ahhoz, akinek szól. Felesleges a tartalma.

Lehet, hogy Barth is, aki első tiszteletbeli tanárunk,⁷ ezért ajánlotta nekünk, Sárospataknak, azt a sokat emlegetett kötetet Isten szavával kapcsolatban, mert prófétai látásából adódóan tudta, hogy gondunk lesz 2021-ben az 1Kor 13 tartalmával, a szeretettel.⁸ Amikor ugyanis Barth felsorolja a Pál korabeli, élő gyülekezet életelemeit

³ SÓLYOM Görgy: *Wagner: Siegfried*, Budapest, Magyar Állami Operaház, 1971, 9.; „Der Zwerg Mime zieht Siegfried auf ohne Kenntnis dessen Abstammung...” URL: <https://www.opera-online.com/de/items/works/siegfried-wagner-wagner-1876> Utolsó letöltés: 2021. 11. 14.

⁴ „when Siegfried awakened the sleeping Brünnhilde with a kiss...” NILSSON, Birgit: *La Nilsson, My Life in Opera*, Boston, Northeastern University Press, 2007, 160.; „Wie end' ich die Furcht (Siegfried erweckt Brünnhilde mit einem Kuß).” Wagner: *Siegfried*, III. Akt, URL: <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/FDFV56WAMCGJ2YXYPXRL2QMSA4SJPH5> Utolsó letöltés: 2021. 11. 14.

⁵ Kroó György: A nibelung gyűrűje 5., (rádióeladás), *youtube.com*, URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6ck3aw7sWwM> Utolsó letöltés: 2021. 11. 14.

⁶ „Siegfried Freia szellemétől, lényegi valójától eltelve a maga világát formálja teljessé. S talán még tágasabb is a küldetés. A mindig befejezetlen, nyitottan maradó motívum dallamjárása alapján 'búcsúzó' gesztus. S egyben talán - valami mindig-újrakezdesé is.” SÓLYOM György: Alberich és Freia, A nibelung gyűrűje dramaturgiájához, *Magyar Zene*, 37. évfolyam, 1998/1, 29–53, 53.

⁷ Tiszteletbeli tanárok, *srta.hu*, URL: <https://srta.hu/honorary-faculty-members> Utolsó letöltés: 2021. 11. 14.

⁸ „1Kor. 13...Der ganze Bestand der Religion einer lebendigen christlichen Gemeinde zur Zeit des Paulus wird da aufgezählt: Zungenrede... Glaube, der Berge versetzt... Martyrium... dem Christen

a nyelveken szólástól a hegyeket mozgató hiten át a mártíriumig, hozzáteszi, hogy mindez nem használ semmit szeretet nélkül, ami ha hiányzik, az egész hiányzik, nem csak egy eleme az életnek. Tehát a szeretet semmivel nem pótolható, ezért a szeretet himnuszának üzenete semmilyen részképződménnyel, részképzéssel nem helyettesíthető, nem nélkülözhető vezetőként, óraadóként, főállásban, rész munkaidőben, mert szeretet nélkül nem egy alkotórész, hanem minden, a teljesség, teljesen hiányzik. Vagyis az élő, keresztyén gyülekezeti létforma lényege, veszélyeztetve ezzel mindent, mindazt, amiért vagyunk, kiüresítve, lényegtelenné, s ezzel nélkülözhetővé téve küldetésünket, mert lényegétől, léte értelmétől fosztottuk meg szeretet nélkül azt az üzenetet, melyet hordozunk Attól, Aki a szeretet.

Mert Barthnak a szeretettel kezdődik és végződik a keresztyén élet, s a hit csak aktivizálódik, effektívvé, használhatóvá válik a szeretetben, melyről így derül ki, hogy nem elmélet, hanem kézzelfogható. Sőt, Barth szerint, aki nem szeret, el sem jutott Isten megismerésének kezdetéig, mert a hit útján, gyakorlatilag a szeretet útján lehet járni, s ezt az ember soha nem hagyhatja maga mögött. Isten színről színre való látásának állomásáig is csak szerető emberként juthat el valaki, sehogy máshogy. Ez hát a keresztyén élet lényege, a szeretet.⁹

Soha nem értettem, miért fontos nekünk ez az ajánlás: *Der Theologischen Akademie in Sarospatak*.¹⁰ Régi postai terminológiával élve, a mű egyenesen nekünk, express ajánlott. Félreértés elkerülése végett: nekem, nekünk. „Nem nyafognék, de most már késő” – hogy miért nem ilyeneket olvastam egész életemben?! Rossz diszciplínát választottam!

És egy utolsó összefüggés a honlapunkon Kroó György ürügyén. A szakirodalom tud Feuerbach és Wagner kapcsolatáról is, melyet most nem tagllok.¹¹ Egy Feuerbach-idézetet viszont igen:¹² A valódi szeretet materializmus. Az anyagtalan szeretet abszurdítás. Amit a hit, a hitvallás, az elvakultság csak szétválasztani tud, azt köti össze a szeretet... Igen, csak a hús-vér szeretet, mert csak ez tudja megbocsátani azokat a bűnöket, amelyeket a test és vér követ el.

nichts, gar nichts hilft, wenn er die Liebe nicht hat... Ihr Werk ist Stückwerk, dem das Ganze und damit alles fehlt.” BARTH, Karl: *Die kirchliche Dogmatik*, I/2, *Die Lehre vom Wort Gottes*, Zollikon – Zürich, Verlag der Evangelischen Buchhandlung, 1938, 362.

⁹ „Mit der Liebe fängt das christliche Leben an, mit der Liebe endigt es auch... der Gaube, der in der Liebe tätig, d.h. wirksam... d.h. wirklich ist... Geht es um den Weg des Glaubens, den Weg des christlichen Menschen, dann ist die Liebe der Weg... Es gibt aber auch kein Hinauskommen über die Liebe... Die Liebe ist das Wesen des christliche Lebens...” Uo., 408–409.

¹⁰ Uo., V.

¹¹ WINDELL, G. G.: Hegel, Feuerbach, and Wagner’s Ring, *Central European History*, 9. évfolyam, 1976/1, 27–57.

¹² „Liebe ist Materialismus. Immaterielle Liebe ist ein Unding... Was der Glaube, die Konfession, der Wahn trennt, das verbindet die Liebe... Ja, nur von der Liebe, die Fleisch und Blut hat, denn nur diese kann die Sünden erlassen, welche Fleisch und Blut begangen.” FEUERBACH, Ludwig: *Das Wesen des Christentums*, Berlin, Contumax, 2016, 68–69.

Ez a barthi és feuerbachi gondolkodás segíthet új évet kezdeni ezen a ponton hús-vér emberként, hús-vér teológiaiaként.

S most lássuk a jelenlegi létszámadatokat, számokban azokat, akikért felelősek vagyunk. A 2021. július 3-án tartott évváró adataihoz képest, persze hozzánk mérten, óriási a változás. Akkor voltunk 216-an, most 269-en. Azon az évvárón első rektori ciklusom utolsó létszámadatát említettem: 2014. július 5-én 285-en voltunk, tehát hét év alatt eltűnt évi 10 hallgató, most kezd visszajönni ebből 50, a 107 új belépővel.

szak	1.évf.	2. évf.	3. évf.	4. évf.	5. évf.	6. évf.	Össz:
Osztatlan teológia szak, lelkészi szakirány	6 fő (1 egyéni tanrendes)	12 fő (2 egyéni tanrendes)	10 fő	5 fő	4 fő (1 egyéni tanrendes)	6 fő	(56) 43
KLM	9 fő + 4 fő Ref. hit és erkölcsstanoktató, Szakirányú továbbképzés 4 félév	7 fő	3 nap- pali + 9 lev., össz.: 12 fő				(30) 32
RK szak	50 fő várható	24 fő	26 fő – minden- ki egyh. műv. spec				(92) 100
Diakónia szak	32 fő várható	17 fő	9 fő	7 fő			(42) 65
Szoc. munka szak	3 fő várható	1 fő	0	5 fő			(12) 9

Pasztorál- pszichológia Szakirányú továbbképzés 4 félév	0	9 fő					(11) 9
Teol. Mester	1 fő várható	2 – kétféle spec!					(2) 3
Biblia-alapú lelkigondozó Szakirányú továbbképzés 2 félév	8 fő						8
Összes új:	(94) 107						(240) 269

Tavaly ilyenkor, 1531 után, szeptember 6-án Akadémiánk 490. tanévét nyitottam meg, eszerint most a 491-et.

Az év kiemelt rendezvénye az 1951-es eseményekre való emlékezés, amikor a pataki exodusra többek között filmmel, esszével, négy kirúgott diák történetével emlékezünk. Ugyancsak az októberi rendezvényeinkhez tartozik a gályarabünnepség, melyhez most Bereczki Lajos írásából Ruyter Mihály kérésével csatlakozom, aki, amikor megtudta, hogy a megszabadítottak között reformátusok és evangélikusok vegyesen vannak, ezt mondta nekik: „*Menjetek s igyekezzetek ki-ki övéivel arra, hogy hazamenvén egyik lehessetek; ennél kedvesebb hálát sosem nyerhetnék tőletek.*”¹³ Menjetek s igyekezzetek – mondom én is, noha nyilván nekem itt senki nem tartozik hálával.

Új oktatóként vagy új minőségükben köszöntjük Kollégáinkat:

Dr. Barnóczki Anitát a Biblia-alapú lelkigondozás szakfelelőseként, Jóczik-Tóth Orsolyát óraadóként, Molnár Arankát is az RK szakon, valamint Ambrusz Alizt a pszichológiai tantárgyak oktatójaként.

A helyi gyülekezetnek és lelkipásztorának köszönjük szépen a helyszínt!

A takarító személyzetnek a hősies munkát az építkezés utáni helyreállításban!

Hivatali munkatársaimnak, külön-külön mindegyiknek, hogy lehetővé teszik az évkezdést!

A szenátus tagjainak, tanároknak, oktatóknak, munkatársaimnak, hallgatóinknak, és minden kedves vendégünknek jó iskolakezdést, az előbbi fejtegetés szerinti

¹³ idézi BEREZKAI Lajos: Gályarabok, *ujremeny.hu*, URL: <https://ujremeny.hu/biblia/elgondolkodtato/269-galyarabok> Utolsó letöltés: 2021. 11. 14.

tartalommal megtöltött, tartalmas iskolaévet kívánok, az Istent félve, neki adva dicsőséget (Jel 14,7). De hát ezt felesleges is mondanom, hiszen bennünket itt Bibliával a kezünkben ez a szándék köt össze. Ezért győzhetjük le a rosszat jóval. És ez most nem cinizmus, nem kioktatás, nem terelés, nem csalás, nem ámítás, hanem esély az új évben, de részemről ennél is több: hitvallás. Ezt segítsetek rektorként megtartani!

SZEMLE

NAGY KÁROLY ZSOLT

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharcban résztvevő, vörössipkás pataki diákhonvédek emléktáblája

Retkes Attila: *Unitáriusok Budapesten*,
Budapest, Zwingli Protestáns Kiadó,
2019. 358 oldal

Nagy Károly Zsolt

ELSŐ ÁTTEKINTÉS AZ UNITÁRIUSOK MAGYARORSZÁGI TÖRTÉNETÉRŐL (RETKES ATTILA: UNITÁRIUSOK BUDAPESTEN)

Évekkel ezelőtt egy beszélgetésben szóba került a 2006-ban Kósa László szerkesztésében megjelent *Reformátusok Budapesten* című kötet. Beszélgetőtársam értetlenkedve mondta, hogy ugyan mit is lehet két vaskos kötetben mondani egy ennyire partikuláris témáról? Valóban. Első látásra úgy tűnik, hogy a budapesti reformátusság vagy épp a budapesti unitáriusok története végtelenül partikuláris, keveseket érintő és kevesek érdeklődésére számot tartó téma. Retkes Attila könyve azonban – ahogy annak idején a budapesti reformátussággal foglalkozó kötetek is – kiváló cáfolatát adja ennek az előítéletnek.

A főváros különböző felekezeti kultúráival foglalkozó kiadványok sorát a zsidóság budapesti jelenlétével foglalkozó kötetek nyitották meg 1995-ben.¹ Sorban – jóllehet nem sorozatban – másodikként jelent meg a Kósa László által szerkesztett, már említett kötet,² majd előbb 2013-ban,³ utóbb 2019-ben⁴ két-két könyv dolgozza fel Budapest katolikus felekezeti kultúráját. Ugyancsak 2019-ben, vagyis

¹ FROJIMOVICS Kinga – KOMORÓCZY Géza – PUSZTAI Viktória – STRBIK Andrea: *A zsidó Budapest*, I-II. kötet, *Emlékek, szertartások, történelem*, Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995.

² KÓSA László (szerk.): *Reformátusok Budapesten*, 1-2. kötet, *Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*, Budapest, Argumentum Kiadó – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006.

³ BEKE Margit (szerk.): *A katolikus Budapest*, 1. kötet, *Általános történeti szempontok*, Budapest, Szent István Társulat, 2013.; Uő. (szerk.): *A katolikus Budapest*, 2. kötet, *Plébániák*, Budapest, Szent István Társulat, 2013.

⁴ BEKE Margit (szerk.): *A katolikus Budapest*, 3. kötet, *Oktatási és nevelési intézmények*, Budapest, Szent István Társulat, 2019.; Uő. (szerk.): *A katolikus Budapest*, 4. kötet, *Oktatási és nevelési intézmények*, Budapest, Szent István Társulat, 2019.

Retkes Attila kötetének megjelenésével párhuzamosan kezdődött el a főváros evangélikus kultúrájának számbavétele is.⁵

Az olvasóban felvetődhet a kérdés, hogy miért ennyire fontos az, hogy felekezeti szempontból vizsgáljuk egy város, Budapest történetét és kultúráját, illetve miért lehet fontos Budapest ezeknek a felekezeteknek – s közelebről az unitáriusoknak – az életében? Olyan közösségekről van ugyanis szó, melyek az egész Kárpát-medencében elterjedtek, sőt, az unitáriusok esetében ráadásul egy olyan közösségről, mely jellemzően éppen nem Budapesthez kötődik.

Retkes Attila könyve egy nagyon sajátos időintervallumban, a 19. század második felében vizsgálja az unitárius egyháznak, az unitárius híveknek a budapesti térnyerését, a Budapesti Unitárius Leányegyházközség megalapítását. Budapest ebben az időszakban, a kiegyezés által teremtett politikai, gazdasági és kulturális stabilitás nyomán – mint az Osztrák–Magyar Monarchia egyik fővárosa – válik metropolisszá, világvárossá. Robbanásszerűen kezd nőni a népessége, elkezdnek beözönlenni a jobb munkalehetőségeket kereső emberek, elkezd nőni az agglomeráció, s ebben nem csekély szerepe van annak, hogy a város megnyílik a protestáns felekezetek előtt is: hosszú ideig ugyanis protestánsok nem telepedhettek le a városban. A növekvő létszámú protestáns hívek pedig közösségeket hoznak létre, és természetesen alakítják ki a város protestáns tereit. Ezek pedig, igazodva a fővárosi jelleghez, hamarosan központi jelentőségűek lesznek az adott felekezeti közösség életében, hiszen a fővárosi jelenlét – úgy a szimbolikus épületek megjelenésén, mint a főváros kulturális, társadalmi, politikai eseményeiben való részvételen keresztül – visszahat a felekezet országos nyilvánosságban való jelenlétére, megítélésére. A 19. században alakul ki Pest és Buda központi szerepe az ország kulturális életében, és a kiegyezést követően ez a szerep az ország fővároscentrikus infrastrukturális fejlesztésének következtében megerősödik. Ez az a társadalmi kontextus, ami Budapestet hihetetlenül fontossá teszi a hazai protestantizmus történetében, és ez az a keretrendszer, melyből a kutatási előzményként, illetve párhuzamként említett kötetek is kiindulnak.

Retkes Attila ugyan nem utal ezeknek az előzményeknek sem tartalmi, sem módszertani tanulságaira, azonban ő is ugyanezt az utat járja be, áttekintve a város életének azokat a kulturális és társadalmi dimenzióit, melyekben az unitárius egyház szimbolikusan vagy ténylegesen is elfoglalja a maga tereit, s amely térfoglaláson keresztül a huszadik század elejére a budapesti unitárius közösség egy önálló arculatú felekezeti közösséggé válik, mely számarányát és anyagi lehetőségeit messzemenően meghaladó módon vesz részt a város kultúrájának formálásában.

Retkes megközelítésében az unitáriusok térfoglalásának egyik legsúlyosabb, legjobban részletezett területe a budapesti unitárius intézmények fejlődésének története. Hogyan intézményesül az unitárius egyház Budapesten? Az intézménytörténet önmagában általában nem szokott a laikus olvasóban különösebb reakciókat kiváltani, itt

⁵ 2019. november 26-27-én, a Deák téri Evangélikus Országos Múzeumban tartottak kétnapos konferenciát Evangélikusok Budapesten címmel, melyen az előadók mozaikszerűen tekintették át az evangélikusok 19–20. századi budapesti tevékenységét.

azonban egy izgalmas történetről van szó. Az unitáriusok budapesti letelepedésének nem missziói, hanem társadalomtörténeti okai vannak. Az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttével változások álltak be az ország közigazgatásnak rendjében, s ennek következményeként köztisztviselőket helyeztek át erdélyi területekről Budapestre, akik között voltak unitáriusok is. Számuk nem nagy, mondhatni maréknyi: összesen negyvenkettő budapesti és huszonnégy vidéki unitárius emberről van szó, akik elkezdik megszervezni magukat. Ez egy hosszú, nehezen működő, sok vesződséggel járó folyamat, melyet sok tekintetben a kolozsvári egyházvezetés is inkább megnehezített, mint segített. Talán ez utóbbi körülmény is tekinthető protestáns jellegzetességnek, azonban Retkes történetmesélésében nagyon plasztikusan felfedezhető egy másik protestáns jellegzetesség is: az önszerveződő, és ennek érdekében áldozathozatalra hajlandó közösség. Ezek az emberek minden nehézség ellenére mégis vágytak arra, hogy saját, önálló, szervezett közösségük legyen, és a 19. század polgári kultúrájának minden eszközét fel is használták céljuk elérésére. Retkes az intézménytörténeteken és, azokhoz kapcsolódva, az azokat létrehozó–működtető formalizált szervezetek történetén keresztül úgy mutatja meg a ennek a „protestáns princípiumnak” a működését, hogy közben azt is meg tudja mutatni, hogy milyen kulturális leleményességgel találták meg unitárius elődei protestáns identitásuk megélésének adekvát kulturális lehetőségeit.

A szerző másik fontos témája tehát az intézménytörténethez kapcsolódóan az egyesületek és a társadalmi szervezetek története, és ezeken keresztül az egyház társadalmi jelenlétének hatástörténete. A téma a XIX. század viszonylatában alapvető fontosságú. Ebben a korszakban minden egyház egy(esü)leteket alapított. Ezek a – többnyire kulturális vagy karitatív, „diakóniai” céllal létrejött – szervezetek fontos társadalmi szerepet vállaltak, hiszen az állam többnyire csekély mértékben vett részt a társadalom perifériáján élő csoportokról való szociális gondoskodásban, s ezek a szervezetek vállalták fel ezt a feladatkört – többnyire magánadományokból fedezve tevékenységüket. Az ilyen szervezetek ráadásul éppúgy fontosak voltak a liberális teológia által meghatározott hivatalos egyház, mint az azzal szemben létrejövő és megerősödő belmissziós mozgalmak számára. Az egyházak ezeken az egyesületeken keresztül tudták leginkább legitimálni társadalmi jelenlétüket. Az unitárius egyház egyesületeinek azonban volt egy nagyon különleges célja, melyet a szerző nagyon jól artikulál. Az unitáriusokkal szemben ugyanis a többségi – keresztyén – társadalom nagyon erős és tartós előítéleteket táplált. Ezeket az előítéleteket a katolikus többségű fővárosban alapvetően a katolikusok hangoztatták, ami azt eredményezte, hogy az unitáriusok a reformátusok támogatására is számíthattak, a vallási alapon megfogalmazott előítéletek azonban – a kérdés természetéből következően – különböző módokon az élet más összefüggésben is megjelentek. A kötet egyik legértékesebb elemzése éppen az, ahogy a szerző a Dávid Ferenc Egylet történetét és annak a működését bemutatva próbálja megvilágítani azokat a stratégiákat, melyek alapján az unitáriusok megpróbálják fölszámolni ezeket az előítéleteket.

A térfoglalás harmadik ilyen terület, melyet a szerző könyvében bemutat, az unitárius építkezések budapesti története, vagyis a fizikai tér tényleges elfoglalása.

A társadalomtörténeti kontextus alapján valószínűleg nem meglepő, hogy a főváros tere a 19. század folyamán jelentős változásokon ment át, a város területe jelentősen megnövekedett, és ezzel párhuzamosan a területek reprezentatív értéke, jellege is változott. Nem volt tehát közömbös, hogy egy unitárius egyházi épületet a város melyik kerületében, milyen környéken sikerül felépíteni? Ugyanígy az sem volt közömbös, hogy egy dinamikusan fejlődő, kiváló építészek által tervezett reprezentatív épületekkel egyre jobban megtelepült városban az unitáriusok épületeit kik tervezik, hogyan viszonyulnak az unitárius épületek a korszak reprezentációs kihívásaihoz? A kicsiny, előítéleteknek kitett egyház számára az építkezések így az identitásépítés látható felületei is lettek, s a közösség jelentős anyagi és kapcsolati tőkét megmozgatva a korszak legjelentősebb építészeit és művészeit foglalkoztatva alkotta meg első budapesti épületeit. Retkes Attila kiválóan érzékelteti az építkezések bemutatásán keresztül ezt a reprezentációs küzdelmet.

A budapesti unitárius közösség történetének bemutatásában a szerző az intézmények, szervezetek és a fizikai térfoglalás különböző stratégiái mellett negyedik témakörként az unitárius közösség humán erőforrásaival foglalkozik. Az egyházalapítás külső körülményei mellett finom – a társadalmi háttérrel, vallásosságot és szellemi karaktert is részletező – vonásokkal rajzolja meg azoknak a személyiségeknek a portréját, akik az építkezések, térfoglalások és társadalmi cselekvések mozgatói voltak. A szerző által bemutatott életpályák között tipikus 19. századi és egészen különleges íveket is találunk. Inkább ez utóbbihoz tartozik Székely Ferenc életútja. Az unitárius vallású költőgyártó mesterek családjából származó Székely a korszak társadalmi mobilitási lehetőségeinek kiváló példája: jogot tanult, majd 1865-ben a pesti királyi tábornál joggyakornok, 1866-ban jogi doktor lett, 1870-ben közügyvédi, 1871-ben váltóügyvédi oklevelet szerzett, majd végigjárta a ranglétrát: előbb segédfogalmazó, fogalmazó, a királyi tábla titkára, főügyészhelyettes, később a Kúria bírója lett. 1897-től már az Igazságügyi Minisztériumban dolgozott, büntetőeljárás törvények életbe léptetésével, az ítéletábrák decentralizálásával, fogházrendeletekkel, börtönügyekkel foglalkozott. 1902-től nyolc éven át koronaügyész volt, innen került be Khuen-Héderváry Károly gróf kormányába, majd Lukács László kormányának is igazságügy-minisztere lett. Közben egyre aktívabb és kezdeményező közéleti szereplővé vált: 1875-ben megalapította a Magyar Rabsegélyező Egyesületet, később a kőbányai menedékház igazgatója és elnöke lett. A menedékházat 1884 februárjában nyitották meg, „célja a kiszabadult jóviseletű fegyenceknek felvétele és munkáltatása azon időig, míg életfenntartásukhoz a nevezett egyesület, közvetítés útján, segédkezést nyújt”.⁶ Az intézmény akkor hatvan férfi és húsz nő befogadására volt berendezve. Szülővárosának kerületi országgyűlési képviselőjeként elérte, hogy Szombathely és Budapest között naponta közlekedjék gyorsvonat – amit a köznyelv el is keresztelt Székely-gyorsnak. 1912-ben Szombathely díszpolgárává választották, számos kitüntetés birtokosa volt, s a kezde-

⁶ A Jogtudományi Közlöny korabeli tudósítását idézi MIKLÓSVÁRI Blanka: A kőbányai menedékház története, *fszek.hu* URL:<https://fszek.hu/Entities/86/Events/1004a-kobanyai-menedekkhaz-tortenete> Utolsó letöltés: 2021. 11. 15.

tektől fogva részt vett az unitárius egyház szervezésében – úgy a leányegyházközség, az építkezések, mint a hittanvizsgák és a konfirmációk szervezésében.⁷

Viszonylag alacsony sorból, nagyon gyorsan felemelkedő illetőről van tehát szó, aki jelentős közjogi és közéleti funkciókat töltött be és valósított meg. Ismerve a református vagy az evangélikus egyháztörténetnek ezt a korszakát, azt kell mondanunk, hogy ez nem egyedi, nem különös. Hasonló pozícióban lévő emberek hasonlóan jelentős karriert futottak be, de pontosan ennek a hasonlóságnak van fontos üzenete az unitáriusok budapesti története szempontjából, s ezt a szerző is kidomborítja: az életpálya a kezdetben stigmatizált közösség egyenrangúvá válását is jelzi. A könyv ezt a folyamatot éppen az élettörténeteken és a kiemelt személyek társadalmi elfogadottságán, tevékenységük társadalmi fogadtatásán keresztül mutatja be legérzékletesebben. Ezekben az élettörténetekben találkoznak a kötet gondolati szálai, és ezeken keresztül válik megragadhatóvá, hogy hogyan épül fel a magyarországi unitárius egyház egészen sajátos története, és hogyan lesz az unitárius egy olyan felekezetté Magyarországon, amely számbeli kicsinysége ellenére – hiszen még az 1940-es évek végén is nagyjából nyolcezer főre tehető lélekszámuk – nagyon megbecsült és nagyon jelentős közössége a protestantizmusnak.

A kötet roppant adatgazdag, sőt, olykor a szöveg szinte nem is tartalmaz mást, mint adatokat, ugyanakkor a szerző jó arányérzékkel állítja az olykor száraznak tűnő adatok mellé az „emberi tényezőket”. A kötet erénye, hogy a szerző belülről ismeri az unitárius egyház világát, hiszen maga is ehhez a közösséghez tartozik, ugyanakkor nem heroizálja közösségét, végig meg tud maradni a történeztől elvárható tárgyilagosság mellett. A kötet a szerző, Retkes Attila doktori disszertációjának csekély mértékben átdolgozott változata, s a szerző közreműködésével alapított Zwingli Protestáns Kiadó első köteteinek egyike. A szerzőt a nagyközönség nem egyháztörténészként, hanem elsősorban zenetörténészként, illetve zenei szakíróként ismeri. A Wikipédia *Retkes Attila* szócikke szerint „zenetörténész, közgazdász, kulturális szakember, politikus”,⁸ saját cégének önmeghatározása szerint: „Kulturális Értékkeremtő”.⁹ Ez a kulturális értékkeremtés húzódik végig az unitáriusok magyarországi történetén, és ez a kulturális értékkeremtés valósul meg ebben a könyvben is, mely az unitáriusok magyarországi történetének első átfogó feldolgozása.

⁷ Életpályájának leírását lásd RETKES Attila: *Unitáriusok Budapesten*, Budapest, Zwingli Protestáns Kiadó, 2019, 87–88.

⁸ Retkes Attila, *wikipedia.org* URL: https://hu.wikipedia.org/wiki/Retkes_Attila Utolsó letöltés: 2021. 11. 15.

⁹ Impresszum, *retkesattila.hu* URL: <https://retkesattila.hu/impresszum/> Utolsó letöltés: 2021. 11. 15.

A diákhonvédek emléktáblájának részlete

Sárospataki Füzetek

A periodika műfajai / rovatai

Szerkesztői előszó

Igei ráhangolódás (*Oktass, hogy éljek!* rovat)

Tanulmányok: az adott szám tematikusan összefüggő nagyobb lélegzetű írásai (terjedelmük egy szerzői ív, azaz 40.000 n).

Ha mód van rá, teret engedünk egy *Vita* rovatnak (terjedelme 10–12.000 n), amelyben vagy egyetlen probléma több nézőpontú és hasonló terjedelmű bemutatása történik, vagy egy vitaindító vezércikkre (terjedelme 10-12.000 n) érkező korreferátumokat (terjedelmük 8000 n) közlünk.

Közreadunk kisebb *Közleményeket* (terjedelme 20–30.000 n): cikket, konferenciabeszámolót, az SRTA aktuális hirdetéseit.

Az *Idővonal* rovatban (terjedelme 1–2000 n) emlékezni és emlékeztetni szeretnénk a pataki történelem, a protestáns iskolatörténet jeles eseményeire, személyeire és alkalmaira, ünnepeinkre.

A *Közösség* rovatban olyan tanulmányokat, illetve cikkeket közlünk, melyek szoros kapcsolatban állnak a közösségi léttel, illetve konkrétan a közösségfejlesztés, közösségfejlesztés témakörével és az SRTA Református közösségfejlesztő szakon folyó képzésével.

A *Szemle* rovat (terjedelme 4–6000 n) adja közre a recenziókat.

STÍLUSLAP

Minden hivatkozást lábjegyzetben kell feltüntetni. Az idézett és hivatkozott művekre így kell hivatkozni: első előfordulásakor minden azonosító adatot és az idézett oldalszámot fel kell tüntetni lábjegyzetben, az idézett vagy hivatkozott szöveggel azonos oldalon. A továbbiakban rövid lábjegyzet használatos (lásd a 2. pontot). A bekezdéseket behúzással, nem pedig üres sor beszúrásával kell jelölni. A szöveg közbeni idegen szavakat és címekeket kurzívval kell szedni, de a szövegidezeteket *nem* szedjük dőltsel.

A szöveg stílusa/formázás

A főszövegben:

Betűtípus: Times New Roman

Betűméret: 12-es

Bekezdés: szimpla sorköz

Igazítás: Sorkizárt

A lábjegyzetben:
Betűtípus: Times New Roman
Betűméret: 10-es
Bekezdés: szimpla sorköz
Igazítás: Sorkizárt

Amennyiben az idézni kívánt szövegrész idegen nyelven van, az idézés eredeti nyelven a lábjegyzetben történik, a főszövegben a kötet nyelve (általában magyar) használatos.

Hivatkozás

1. Hivatkozás teljes lábjegyzetben

A szerzők vezetéknevét KISKAPITÁLIS betűvel jelöljük. Külföldi szerzők esetében a vezetéknevet a keresztnév előtt, vesszővel elválasztva kell feltüntetni.

Az idézett lapszámok után **nincs** semmiféle rövidítés (l., p., o., old. stb.). Ha több egymást követő lapra hivatkozunk, közéjük nagyköötőjelet szedünk, a lapszámokat pedig nem rövidítjük, tehát nem 973–83 szerepel, hanem 973–983. Ha több egymással nem érintkező lapszámot adunk meg, akkor ezek közt vessző áll: 33, 52, 97. Az utolsó lapszám után a címléírás lezárásaként pont áll.

A, Könyvek esetében

SZERZŐ: *Cím*, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldal.

Példa: KERTÉSZ Imre: *Sorstalanság*, Budapest, Magvető, 1975.

SZERZŐ: *Cím*, FORDÍTOTTA, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldal.

Példa: MILLER, Henry: *Baktérium*, ford. BARTOS Tibor, Budapest, Európa, 1990.

SZERZŐ: *Cím*, Kötetszám, FORDÍTOTTA, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldal.

Példa: TOLKIEN, J. R. R.: *A Gyűrűk Ura*, 1–3. kötet, ford. GÖNCZ Árpád, Budapest, Európa, 2002.

SZERZŐ: *Cím*, *Alcím*, Kötetszám, *Kötet Címe*, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldalak.

Példa: MÓRICZ Zsigmond: *Erdély*, 1. kötet, *Tündérkert*, Budapest, Európa, 1992, 349–440.

SZERZŐ: *Cím*, *Alcím*, Kiadás helye, Kiadó, *Sorozat*, Évszám, Hivatkozott oldal.

Példa: HANKISS Elemér: *Egy ország arcai, Válogatott szociológiai tanulmányok 1977–2012*, Budapest, L'Harmattan, *Ars Sociologica*, 2012.

B, Gyűjteményes kötetek esetében

SZERKESZTŐ: *Cím, Alcím*, Kiadás helye, Kiadó, Kiadás ideje, Hivatkozott oldal.

Példa: SEPSI Enikő (szerk.): *Studia Caroliensia, A Károli Gáspár Református Egyetem 2011-es évkönyve, Európa*, Budapest, L'Harmattan, 2012.

C, Gyűjteményes kötetekben megjelent írások esetében

SZERZŐ: *Cím*, in SZERKESZTŐ: *Cím, Alcím*, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldalak.

Példa: TÓTH J. Zoltán: A halálbüntetés abolíciója Európában, in SEPSI Enikő (szerk.): *Studia Caroliensia, A Károli Gáspár Református Egyetem Évkönyve 2011-es évkönyve, Európa*, Budapest, L'Harmattan, 2012, 111–142.

D, Folyóiratok esetében

SZERZŐ: *Cím, Folyóirat neve*, Évfolyam, Évszám/Lap sorszáma, Hivatkozott oldalszám.

Példa: MIHÁLYI Gábor: Költészet és valóság, *Nagyvilág*, XXXIII. évfolyam, 1988/7, 971–973.

E, Heti- és napilapok esetében

SZERZŐ: *Cím, Lap neve*, Évfolyam, Lap száma, Évszám. Hónap. Nap., Hivatkozott oldalszám.

Példa: VÁRADI Ferenc: Hiteles példákra vágyva, *Reformátusok Lapja*, LVII. évfolyam, 35. szám, 2013. szeptember 1., 9.

SZERZŐ: *Cím, Alcím, Lap neve*, Évfolyam, Lap száma, Kiadás helye, Évszám. Hónap. Nap., A hét napja, Hivatkozott oldalszám.

Példa: P. SZABÓ Ernő: Madár repül át az ágak között, Ha minden ecsetvonás érdekel, Tárlatvezetés gyerekeknek a Nemzeti Galériában, *Magyar Nemzet*, LXXVI. évfolyam, 240. szám, Budapesti kiadás, 2013. szeptember 3., kedd, 15.

F, Elektronikus források esetében

Elektronikus források esetén a hivatkozás logikája és formai megoldása azonos a fentiekkel. Attól függően, hogy mi deríthető ki az egyes anyagokról, mindenképp kell a szerző neve, a dokumentum címe, a megjelenés helye (amennyire azonosítható). Ezt követően utána a teljes URL és az utolsó letöltés dátuma (év. hónap. nap.). Pl.: egy többé-kevésbé rendszeresen publikáló blogbejegyzésére történő hivatkozás esetén:

KÖNTÖS László: Ügynök voltál? *reposzt.hu*, 2017. 05. 14. URL: <http://reposzt.hu/blog/kontos-laszlo/2017-05-13/ugynok-voltal> Utolsó letöltés: 2017. 05. 15.

2. Hivatkozás rövid lábjegyzetben

Ha egy megelőző lábjegyzet már tartalmazta a teljes hivatkozást, rövid lábjegyzetet használunk:

SZERZŐ: i. m., hivatkozott oldalszám.

Ha a megelőző lábjegyzet ugyanerre a műre hivatkozott, akkor a következő jelölést kérjük:

Uo., hivatkozott oldalszám.

Ha ugyanattól a szerzőtől korábban több kötetre/cikkre is hivatkoztunk, akkor az alábbi módon pontosítsuk a rövidített jegyzetet:

SZERZŐ: Cím egésze (hosszabb cím esetén annak első néhány jellemző szava), hivatkozott oldalszám.

Pl. MÓRICZ: *Erdély*, 26.

Pl.2. MIHÁLYI: *Költészet és valóság*, 972.

3. Jelölések használata a hivatkozásban

- Könyvek, gyűjteményes kötetek címének, folyóiratok, heti- és napilapok nevének megkülönböztetésére dőlt betű használatos.
- Szerkesztői megjegyzések/jelölések jegyzetbe történő beékelésére [szögletes zárójel] használatos.
- Idegen nyelvű kiadványok adatsorában az adott nyelven közöljük a szerkesztő/szerkesztette, a kötet, és a fordította szavakat. A cím után és a kötet szerkesztőjének neve előtt szerk. szócska áll, ha az idézett kötet magyar nyelvű; ed., ha angol, olasz vagy latin; éd., ha francia; Hrsg. vagy Hg. (= Herausgeber), ill. hrsg. vagy hg. (= herausgegeben), ha német nyelvű. Több szerkesztővel bíró angol könyvek idézések az ed. helyett a többes számot jelző eds. szócska áll. Több szerkesztő esetében azok neve között nagyködtőjel van.
- Az öt sornál hosszabb idézetek a margótól 1-1 cm-re behúzendőak, és idézőjel ez esetben is szükséges. Idézetben belüli idézet jelölése a » « jelekkel történik.

4. Rövidítések

c. n.	cím nélkül
é. n.	év nélkül
évf.	évfolyam
ford.	fordította
i. h.	idézett hely
ill.	1. illetve, illetőleg 2. illusztrált, illusztrálta
i. m.	idézett mű
in	-ban/-ben
l.	lásd

o.	oldal
s. a. rend.	sajtó alá rendezte, sajtó alá rendezés
sk.	és a következő
s. k.	saját kezével, saját kezűleg
skk.	és a következők
szerk.	szerkesztő, szerkesztette
ua.	ugyanaz
ui.	ugyanis
úm.	úgymint
ún.	úgynevezett
uo.	ugyanott
uó.	ugyanő

5. Angol nyelvű rövidlet (*abstract*) készítése

Az angol rövidlet (*abstract*) minimum 10, maximum 15 soros. A cikk/tanulmány főszövege után illesztendő be. A rövidlet tartalmazza a cikk címének fordítását és a főbb tézisek összefoglalását.

SZERZŐINK / AUTHORS

- Bálint Péter** (PhD, dr. habil.) – ny. egyetemi tanár, tudományos kutató
- Csomós József, ifj.** – református lelkipásztor, PhD-hallgató, TIREK ifjúsági referens, az SRTA tanársegédje
- Dienes Dénes** (PhD, dr. habil.) – református lelkész, egyetemi tanár (SRTA),
A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei igazgatója
- Engyh Sándor** (PhD, dr. habil.) – református lelkész, egyetemi tanár, az SRTA rektora
- Fukász László** – református lelkipásztor, PhD-hallgató (KRE Hittudományi Doktori Iskola)
- Gerevich András** – költő, műfordító
- Koncz Sándor** (Dr.) (1913 – 1983) – református lelkész, 1947–1951 között az SRTA tanára, 1952–1965 között Alsóvadáson teljesített lelkészi szolgálatot, 1966-tól haláláig a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárának igazgatója
- Kuti Éva** (PhD) – ny. főiskolai tanár
- Marschall Miklós** – közgazdász, nyugdíjas, az egykori Művelődéskutató Intézet tudományos főmunkatársa (1980–1990), a Transparency International nemzetközi titkárságának igazgató-helyettese (1999–2017), a CIVICUS igazgatója (1994–98), Budapest főpolgármester-helyettese (1991–94).
- Nagy Károly Zsolt** (PhD) – református lelkész, kulturális antropológus, az SRTA docense
- Németh Balázs** (PhD) – tudományos főmunkatárs (SZTAKI), c. egyetemi docens és egyetemi lelkész (BME), a Mérnökmisszió – Műegyetemi Református Közösség vezetője
- Pálfi Edina** – református közösség-szervező, az SRTA végzett hallgatója
- Péterfi Ferenc** – közösségfejlesztő, a Közösségfejlesztők Egyesülete egyik alapítója, jelenleg Szakmai Tanácsadó Testületének vezetője, az SRTA óraadó tanára
- Pocsainé Dr. Eperjesi Eszter** (PhD) – ny. református lelkész, az SRK TGY Múzeumának nyug. igazgatója
- Szathmáry Béla** (PhD, dr. habil.) – Károli Gáspár-díjas egyházjogász, az SRTA egyetemi tanára
- Szatmári Emília** (PhD) – egyháztörténész, az SRTA adjunktusa
- Tóth-Gyóllai Dániel** – református lelkipásztor, segédlelkész (Debrecen-Homokkerti Református Egyházközség), PhD-hallgató (KRE Hittudományi Doktori Iskola)
- Vankó Zsuzsa** (PhD) – tanszékvezető főiskolai tanár, mb. rektor (Sola Scriptura Teológiai Főiskola)